

Grande dame van het social casework
Marie Kamphuis 1907-2004



Grande dame van
het social casework

Grande dame van het social casework



Marie Kamphuis
1907-2004

Eefje van Batenburg-Resoort



Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met

MKS Marie Kamphuis STICHTING

Grande dame van het social casework
Marie Kamphuis 1907-2004
Eefje van Batenburg-Resoort

ISBN 978 90 8850 450 1
NUR 740 / 681

© 2013 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.



Inhoud

Verantwoording	13
Inleiding	17
1 Het decor bij de oprichting van de eerste school voor maatschappelijk werk	25
De ‘sociale quaestie’	25
Liefdadigheid en eerste wetgeving	27
De ‘vrouwenquaestie’	30
De oprichting van de Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid	33
De oprichters	35
De eerste leerlingen	40
De Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid	41
2 Gezinsachtergrond en kinder- en jeugdjaren van Miep Kamphuis	43
Gezinsachtergrond	43
Kinderjaren	46
De christelijke meisjesvereniging	49
Internaatsjaren	50
Briefwisseling Miep - Jopie	51
Ziekte en dood van Jopie	52
Briefwisseling Miep - ouders	53
De jaren thuis	55
Briefwisseling Miep - Gerrit	58
De verloofde	59

3	Opleiding aan de CICSA	65
	De CICSA	65
	Oprichting van de CICSA	66
	Het gedachtegoed van de CICSA ontleend aan het Reveil in Nederland	69
	De studietijd van Miep Kamphuis	70
	Lekenspelen	75
	Jan Luyken	75
	Scripties tijdens de CICSA-opleiding	77
	Stages	80
	Sollicitaties	84
4	De eerste banen. De eerste oorlogsjaren	87
	In dienst bij Stichting De Opbouw	87
	Tweede lustrum CICSA	90
	Relaties	93
	De Bond voor Oud-leerlingen	95
	Benoeming tot leidster praktisch werk aan de CICSA	98
	Adjunct-directrice van de CICSA	100
	Hulp CICSA-leerlingen na het bombardement op Rotterdam	103
	Pamflet tegen Winterhulp	105
	De niet-Ariërverklaring	108
5	Oprichting van een Groninger dependance van de CICSA. De laatste oorlogsjaren	113
	Oprichting van de ‘nevenklasse’ van de CICSA en van de opleiding voor wijkverpleegkundigen	113
	Organisatorische opzet	115
	Financieel plaatje	116
	Discussie over de huishoudlessen op de scholen voor maatschappelijk werk	116
	Visie op de identiteit van de CICSA en de Groninger nevenklas	118

Besprekingen over de herkerstening van Nederland	120
De laatste oorlogsjaren	122
6 Naoorlogse jaren	127
Kamphuis in dienst van het Militair Gezag	127
De familie Kamphuis tijdens en vlak na de oorlog	133
Lezing voor het Nederlands Volksherstel	136
Viering twintigjarig bestaan van de CICSA Amsterdam	138
Juridische en organisatorische verankering van de opleiding	139
De (religieuze) identiteit van de school	141
7 De eerste studiereis naar Amerika. Introductie specialisatie maatschappelijk werk op het platteland	147
De eerste studiereis naar Amerika	147
Social Diagnosis van Mary Richmond	152
De diagnostic school	154
De functional school	156
Evaluatie studieperiode	158
Introductie specialisatie maatschappelijk werk op het platteland	159
8 Introductie van het social casework in Nederland	163
Inleiding	163
Werkgroep social casework	164
Cora Kasius	166
Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk, septembernummer 1950	167
Levensbeschouwelijke commentaren vanuit de verschillende denominaties op het social casework	168
Het geluid uit de Nederlands Hervormde Kerk	168
Opvattingen vanuit de rooms-katholieke kerk ten aanzien van het social casework	170
Opvattingen van het Humanistisch Verbond	170

De discussie	171
Bijdragen van de Medisch Opvoedkundig Bureaus	173
Opvatting: Het is oude wijn in nieuwe zakken	173
Hoe het social casework zich verder verspreidt	174
Congressen om het social casework te introduceren	175
Maatschappelijk werk en evangelisatie	175
Publicatie 'Wat is Social Casework'	179
Topcursus (naderhand Voortgezette Opleiding voor maatschappelijk werkers)	180
9 De jaren vijftig	181
Dagelijkse werkzaamheden	181
Samenwerking tussen de universiteit en de Groninger School	183
Ministerie van Maatschappelijk Werk	188
Internationale contacten	189
Duitsland	194
Tilly Modersohn	201
Overlijden van vader in 1954	202
Bouw en opening van de nieuwe school	204
10 Tweede studiereis naar Amerika, evaluatierapport, uitbreidingsplannen	209
Inleiding	209
Tweede studiereis naar Amerika	209
Stage in de neuropsychiatrische kliniek in Chicago	214
Reis naar het westen en congres in San Francisco	218
Evaluatierapport	220
Terug in Nederland, uitbreidingsplannen	222
School voor maatschappelijk werk wordt academie	223
Buitenlandse contacten en contacten met de universiteit	225
Wetsontwerp Cals, de Mammoetwet	226
Viering lustrum	229
Dagboek	233

11 De jaren zestig	239
Inleiding	239
Benoeming tot Officier in de orde van Oranje Nassau	242
Voortgaande discussie over professionalisering en verwetenschappelijking van het maatschappelijk werk	243
Code voor maatschappelijk werkers	249
Voortgezette Opleiding	253
Onmaatschappelijkheidsbestrijding en de rol van Kamphuis	256
Avontuur in St. Paul, inleiding	259
Avontuur in St. Paul	261
Project onmaatschappelijkheidsbestrijding	266
Werken met gezinnen; gezinsdiagnostiek doet zijn intrede	269
12 Kamphuis: onderwijsvrouw, nevenfuncties, congressen, kerkelijke activiteiten	271
Kamphuis, onderwijsvrouw in hart en nieren	271
Introductie van het rollenspel als didactisch middel	271
Workshop over Achterberg	272
Kamphuis als supervisor	276
Jaar- en weekopeningen	277
(Inter)nationale congressen en contacten	280
Amersfoort	280
Zuid-Afrika	282
Edinburgh	285
Athene	285
Helsinki	286
Duitsland	287
Nevenfuncties	288
Lid van de Commissie Onderzoek Maatschappelijk Werk	290
Commissie Toezicht Mesdagkliniek	293
Voorzitter Stedelijke Raad Maatschappelijk Welzijn	293
Docentschappen	295
Lid van de Onderwijsraad	295
Kerkelijke activiteiten	296
Vriendinnen	299
Overlijden van moeder in 1967	302

13	Eerste aanzetten tot verdere democratisering, afscheid Marie Kamphuis als directrice van de ASCA, de jaren na haar pensionering	305
	Inleiding	305
	Vijfentwintigjarig bestaan van de ASCA	305
	Vraag naar meer inspraak, medezeggenschap en democratie	306
	Sociale actie	310
	Afscheid Marie Kamphuis als directrice van de ASCA	313
	De jaren na haar pensionering	318
	Lezingen en trainingen in Duitsland	319
	Redactie Van Loghum Slaterus	320
	De bende van vier	321
	Het Liedboek der Kerken	322
	Feministisch theologische vieringen in de Martinikapel	325
	Benoeming tot (buiten)docent en supervisor	329
	Ereburger van de stad Groningen	330
	Elf drukken van <i>Wat is social casework?</i>	333
14	De jaren van rehabilitatie	339
	Inleiding	339
	Het beroepsprofiel en de oprichting van de Marie Kamphuisstichting	340
	De memoires van Kamphuis	
	<i>Kijken in de spiegel van het verleden</i>	344
	Interviews met Ischa Meijer	347
	Video van Kees van Hemert	350
	Interviews met Kamphuis	351
	Vijftigjarig jubileum Hogeschool Gent	351
	Congres Duitsland: Zeitzeugen und Zeitzeuginnen im Dialog	352
	Erelid van de LVMW, studiedag LVMW	353
	Columns in <i>Maatwerk</i>	356
	Jubileum ASCA	356
	Huisartsenopleiding	356

15 De laatste jaren	359
Oude en nieuwe vriendschappen	359
Henk Schulte Nordholt	359
Juus Bakker	363
Florence Hollis	363
Cor Jellema	366
Nel en Lou Jagt	368
Berteke Waaldijk en het Marie Kamphuisarchief	370
Familie	371
Ingezonden brieven	373
Het naderende einde – Euthanasieverklaring en graf	376
Kunstproject ‘De laatste reis’	378
Haren	380
Foto’s	385
Bibliografie	399
Over de auteur	415



Verantwoording

Allereerst wil ik een aantal mensen hartelijk danken. Het schrijven van een biografie is een boeiende, maar tamelijk eenzame klus. Dat er mensen zijn die mij gedurende deze hele onderneming bijgestaan hebben door hun aandacht en goede suggesties heeft ervoor gezorgd dat ik door kon gaan en enthousiast bleef.

De Kamphuisstichting ben ik heel dankbaar voor alle hulp en steun die zij geboden heeft en zeker ook voor hun vertrouwen in deze onderneming. Berteke Waaldijk, bestuurslid van de Kamphuisstichting, was een enthousiaste en nauwgezette meezeer, die helaas na een aantal gesprekken door ernstige gezondheidsproblemen moest afhaken. Harry Hens, die haar opvolgde, gaf me een suggestie voor een leitmotiv waar ik heel dankbaar voor was en hij bezorgde me ook een aantal keren informatie over de meest onverwachte zaken en legde waardevolle contacten. Marie-José Jacobs-Alferink was van het meest prille begin meezeer en ze gaf duidelijke suggesties over een goede indeling. Met plezier denk ik terug aan alle gesprekken over de biografie die steevast gevolgd werden door een bezoek aan het Filmhuis. Het mailcontact met Nel Jagt heb ik als heel prettig ervaren en zij was zo vriendelijk mij om de teksten te geven van de interviews die zij met Kamphuis had in de zomer van 1990. De archivaris van Archief Atria, waar het persoonlijk archief van Kamphuis is ondergebracht, Annette Mevis, en al haar medewerkers ben ik dankbaar voor de manier waarop ze altijd klaarstonden en voor vragen en problemen meteen bereid waren oplossingen te zoeken. Dit geldt ook voor Liesbeth Simpelaar, die het Marie Kamphuisarchief beheert, de medewerkers van de Groninger Archieven en zeker voor de archivaris van het Alice Salomonhuis in Berlijn en de medewerkers van de Staatsarchiven in Bremen. Henk Jongman zette zich onvermoeibaar in, gaf adressen door van mensen die Kamphuis nog gekend hadden, mailde adressen van uitgeverijen die geïnteresseerd zouden kunnen zijn en nam me een hele dag mee op stap om mij interessante plaatsen voor de biografie te tonen.

Van Wim van der Sluis kreeg ik veel interessante informatie over zijn periode als leerling en als docent op de ASCA.

Hans Werkman heeft Marie Kamphuis twee keer in de laatste jaren van haar leven geïnterviewd, dit naar aanleiding van het levensbericht dat hij over Gerrit Kamphuis wilde schrijven. Ik nam contact met hem op en hij bleek heel royaal bereid om alle informatie die hij had, ook met mij te willen delen. Maarten van der Linde gaf een aantal correcties op historisch gebied en een aantal waardevolle redactionele adviezen.

Last, but not least ben ik Eke, mijn man, heel dankbaar dat hij mij onvoorwaardelijk en op alle manieren gesteund heeft bij deze onderneming en dat hij voortdurend bereid was computerproblemen op te lossen.

Bronnen

Voor het schrijven van deze biografie heb ik gebruik kunnen maken van veel bronnen. Kamphuis heeft heel veel bewaard in haar leven. Haar persoonlijk archief heeft ze, met behulp van Berteke Waaldijk, ondergebracht in Archief Atria, voorheen het Internationaal Informatiecentrum en archief voor de Vrouwenbeweging in Amsterdam. Voor een groot deel is dit een persoonlijk archief, maar het bevat ook veel werkmateriaal dat vaak een overlap vertoont met het materiaal in de Groninger Archieven. Soms staan op het persoonlijke archief in een bibberig oude vrouwenhandschrift kleine aantekeningen die duidelijk maken dat Kamphuis verwachtte dat al dat materiaal ooit gebruikt zou worden.

Van haar verzorgster, mevrouw Ellie Bijlsma kreeg ik een soort dagboekje, *Schrijfoefeningen*. Kamphuis heeft het geschreven tien jaar nadat de beschreven gebeurtenissen zich voordeden. Er zijn de interviews met Nel Jagt uit de jaren negentig. De informatie hieruit heb ik *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) genoemd. En natuurlijk heb ik *In de spiegel van het verleden* (Kamphuis, 1986) gelezen, maar ik heb me er niet door laten leiden. Dat is het verhaal van Kamphuis. Waar het duidelijk was dat de biografie een ander spoor volgt dan *De Spiegel*, heb ik dat geprobeerd zo duidelijk mogelijk aan te geven.

Vrijwel alle mensen die ik gesproken heb, vonden het de moeite waard dat er over 'zo'n bijzondere vrouw' een biografie geschreven zou worden. Toen de biografie in zijn afrondende fase kwam, was mij ook duidelijk

dat ik geschreven had over een bijzondere vrouw, in ieder geval wat haar werklevens betraf. Voortdurend deed zich de vraag voor of ze nog wel een persoonlijk leven had naast haar werklevens. Steeds meer kwam ik tot de conclusie dat haar werk en haar persoonlijk leven helemaal met elkaar verweven waren. De vrienden en vriendinnen die ze had, en dat soms decennia lang, want ze was heel trouw in haar vriendschappen, zijn voor een groot deel mensen uit het maatschappelijk werk. Haar grote liefde voor literatuur, met name poëzie, gaf ze onder andere vorm in haar poëziecolleges. Het enige deel van haar leven dat losstond van haar werkactiviteiten zijn haar kerkelijke activiteiten. De mensen die ze kende uit de verschillende facetten van haar leven, hield ze vrijwel altijd streng gescheiden.

Bezochte archieven

Ik heb getracht alle bronnen zo volledig mogelijk op te nemen in de literatuurlijst. Vanwege persoonlijke en verouderde archieven was dit soms lastig. Mochten er vragen zijn over specifieke bronnen dan kan men met mij contact opnemen via Uitgeverij SWP.

- Groninger Archieven
- Archief Atria, voorheen Archief Aletta, in Amsterdam (NB wanneer er verwezen wordt naar archiefmappen van Atria, dan verwijst dit naar het Marie Kamphuis archief binnen het Atria archief)
- Historisch centrum Overijssel in Zwolle
- Archief van de Gereformeerde Plantagekerk in Zwolle
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam
- Gemeentearchief Amsterdam
- Het oude archief van de VU in Amsterdam
- Staatsarchiv Bremen
- Alice Salomonhuis en het Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen/ DZI in Berlijn
- Letterkundig Museum in Den Haag, afdeling Bijzondere Collecties
- Afdeling Bijzondere Collecties in de Universiteitsbibliotheek van Leiden
- Archief van de Marie Kamphuisstichting in Utrecht
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam

Geraadpleegde kranten en tijdschriften

- Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk, alle jaargangen van 1950 tot 1970
- Het Nieuwsblad van het Noorden
- Tijdschrift voor de Sociale Sector
- Katholiek Sociaal Tijdschrift
- Sociaal Weekblad
- Vrij Nederland
- Hervormd Nederland
- Verslagen (deels) van de Projectgroep Beroepsvraagstukken Maatschappelijk Werk (met dank aan Harry Hens)
- Het zogenoemde Bezettingsdossier van de Katholieke Sociale Academie in Den Haag (met dank aan Marie-José Jacobs-Alferink)

Veel mensen bleken bereid om over haar te praten, en met hen had ik persoonlijke, telefonische contacten of e-mailcontact. Van haar familieleden sprak ik haar neven Eric Kamphuis, Peter Kamphuis en zijn vrouw, hun (schoon)moeder, de schoonzuster van Marie Kamphuis, Bregje Kamphuis-Visker. Verder had ik e-mailcorrespondentie met haar nichten Mancy Kamphuis en Gwynn Kamphuis.

Met een groot aantal van haar oud-leerlingen en oud-docenten heb ik contact gehad: onder anderen met Bouk Noë-de Boer, tevens supervisante van Kamphuis, Wim van der Sluis, Truus Kramer, Klaske Dijkstra, Henk Jongman, Roelie Gans, Wil Bruins Slot, Jan ten Kate, Cornelia Middelkoop-Koning, Hike Bovenberg-Spoelstra en vele anderen. Verder ook met haar vroegere burens, de familie Croon, mevrouw Amerika, de vrouwen die haar verzorgd hebben in haar laatste jaren: Hilde Dijkstra en Elly Bijlsma. Met haar vriendin Marijke Kooijker, met Ruth en Wim Ietswaart, met Nel Jagt en Berteke Waaldijk die ze haar geestelijke dochters noemde en van wie ze hoopte dat deze haar ideeën verder zouden uitdragen en met Loukie Hoos, psychotherapeute.

In de buitenwereld stond ze bekend als Marie Kamphuis, voor intimi was ze Miep.

Ik gebruik de naam waaronder hele generaties leerlingen van sociale academies haar kenden: (Marie) Kamphuis, behalve op die momenten waar dat niet adequaat zou zijn.



Inleiding

Marie Kamphuis (Zwolle 1907–Haren 2004) was de vrouw die in Nederland, voor een deel ook in Duitsland, het social casework vanuit Amerika introduceerde. Daarmee gaf ze het maatschappelijk werk, tot die tijd voornamelijk filantropie, een professionele basis.

Ze wordt geboren en groeit op, samen met haar tweelingzusje, één oudere en twee veel jongere broers, in een welvarend gereformeerd gezin. Na een driejarige HBS-opleiding, verblijft ze, evenals haar zusje, ongebruikelijk in protestantse kringen, in een internaat. Tijdens die internaat-jaren overlijdt op haar zeventiende jaar haar tweelingzusje. Na de internaat-jaren is ze een jaar of zes thuis om haar moeder te helpen en omdat ze niet echt weet wat ze wil gaan doen. In die jaren blijkt al dat ze een intelligente, belesen en erudiete vrouw is met uitgesproken meningen en veel interesses op een groot aantal terreinen, vooral poëzie, waar ze haar hele leven in geïnteresseerd zal blijven. Samen met haar moeder brengt ze pannetjes soep en kleding bij arme mensen, voor kerkelijke mensen een gebruikelijk soort liefdadigheid die bedreven werd op basis van het bijbelwoord Matteüs 25 vers 35 tot 41 waarin staat dat ‘de gevangenen bezocht moeten worden, de hongerigen te eten gegeven, de dorstenden gelaafd, de zieken bezocht, de naakten gekleed’. Deze bezoeken maken diepe indruk op haar omdat ze het een vernederende en beschamende situatie vindt.

Na die jaren thuis en na een door haar verbroken verloving besluit ze om in Amsterdam naar de CICSA (Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid) te gaan. Na haar diplomering in 1935 werkt ze korte tijd in Drenthe bij Stichting De Opbouw, daarna wordt ze stagedocent en naderhand adjunct-directrice op de CICSA. Midden in de oorlog, in 1943, wordt haar gevraagd om in Groningen een opleiding voor wijkverpleegkundigen en een dependance van de CICSA op te zetten, de nevenklasse, zoals het dan nog genoemd wordt. In 1945, meteen nadat de oorlog beëindigd is, wordt ze gevraagd om reserve-luitenant te worden voor het Militair Gezag om de duizenden, om velerlei redenen ‘loslopende’ kinderen in Groningen op te vangen. Vlak na de oorlog gaat een aantal

Nederlanders naar Amerika om daar het social casework te bestuderen, dat daar vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw is ontwikkeld. Marie Kamphuis is een van de eerste Amerikagangers, zo niet de allereerste. Terug van die eerste Amerikareis probeert ze op alle mogelijke manieren het social casework ingang te doen vinden. In een tijd die tot dan toe (vooral) gekenmerkt is door kerkelijke liefdadigheid, is deze methodiek een opzienbarende nieuwigheid.¹ Want maatschappelijk werkers hadden weinig andere middelen tot hun beschikking dan een goed hart, ervaring, intuïtie en overredingskracht en een grote kennis van sociale wetten en de sociale kaart. Hun gespreksvaardigheden beperkten zich veelal tot aanmaningen en adviezen aan de hulpzoekenden (toen nog zo genoemd).

Het social casework kent vele definities. Op dit moment volsta ik met de definitie zoals Swithun Bowers O.M.I. die geeft en die voor het eerst gepubliceerd werd in het *Journal of Social Casework* van oktober 1949, en zoals deze door Marie Kamphuis in *Wat is Social Casework* als de meest bevredigende wordt gegeven:

Social casework is een kunst, waarin het op de hoogte zijn van de wetenschap van de menselijke relaties en geschooldheid in het hanteren van die relaties gebruikt worden om in het individu vermogens te mobiliseren, benevens in de gemeenschap hulpbronnen, geëigend voor een betere aanpassing van de cliënt aan het geheel of enig deel van zijn omgeving.²

Ze ondervindt bij de introductie van het casework veel strijd en weerstand, maar die gaat ze niet uit de weg. Integendeel, Kamphuis is een vrouw die bij strijd en weerstand goed lijkt te gedijen. Ze schrijft een boekje *Wat is Social Casework?* dat destijds verplichte literatuur was voor iedere leerling van een sociale academie. Het zal elf drukken beleven en in een aantal vertalingen worden uitgebracht. Ook in Duitsland wordt ze graag en vaak gevraagd voor seminars en inleidingen om er het social casework te introduceren.

1 Wel was al in 1926 een vertaling van het Amerikaanse boek uit 1922 *What is social casework?* van Mary Richmond uitgekomen, in de vertaling van Zr. A.M.F. van Onnen: *Maatschappelijk Hulpbetoon*, met een voorwoord van W.H. Cox, psychiater.

2 Ook de definitie zoals Perlman die geeft, is heel bruikbaar: 'Social casework is een proces dat door bepaalde instellingen van maatschappelijk werk wordt aangewend om de individuele mens te helpen doeltreffender het hoofd te bieden aan moeilijkheden in zijn sociaal functioneren.'

De opleiding in Groningen breidt zich steeds verder uit. Ze slaagt erin om goede docenten te vinden; in de eerste jaren zijn dat vaak hoogleraren van de Universiteit Groningen, die graag met haar samenwerken en het een eer vinden om ook op de school voor maatschappelijk werk les te geven. Al heel snel probeert ze om over en weer faciliteiten te verkrijgen, met de bedoeling om uiteindelijk haar opleiding onderdeel te laten worden van de universiteit. Hoewel ze hier heel veel energie in heeft gestoken, is dat haar nooit gelukt. In de jaren vijftig rijst haar ster heel snel. Met vier andere scholen voor maatschappelijk werk slaagt ze erin om in 1951 een tweejarige topopleiding (naderhand de Voortgezette Opleiding) op te zetten, vooral bedoeld om maatschappelijk werkers een verdere methodiekvorming te geven en heel belangrijk: veel supervisie om zich zo tot een *professional self* te ontwikkelen.

Ze wordt gevraagd om lezingen en inleidingen te geven op (internationale) congressen. Ze maakt deel uit van de redactie van het *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* en van *Wending*. Ze publiceert veel en ze schrijft gemakkelijk en toegankelijk. Midden jaren vijftig vertrekt ze opnieuw naar Amerika, nu vooral om zich te ontwikkelen in lesgeven en supervisie. Ze heeft de tijd ook mee, maatschappelijk werk is in de jaren na de oorlog ‘booming business’ en het wordt steeds duidelijker dat dat een beroepsopleiding vereist. Daarmee wordt wel voortgeborduurd op een al veel eerder ingezette trend. Mevrouw Muller-Lulofs schreef een jaar voordat in 1917 het bekende boek van Mary Richmond, *Social Diagnosis* in Amerika uitkomt, waarmee altijd officieel het begin van het casework wordt aangeduid, in haar boek *Van Mensch tot Mensch*

dat sociaal ingrijpen vraagt om wetenschappelijke onderbouwing en morele oordeelsvorming. Men meene niet dat de verzorging der armen is een onschuldige of onschadelijke liefhebberij. Wie zonder ernstig willen of bedoelen zonder voorlichting of voorbereiding optreedt in de huizen der armen staat schuldig aan vermeerdering van de som der ellende die er in de wereld is.

Ook Adriani, bekend om zijn *Voorlezingen* (1923) pleit al in de jaren twintig voor een gedegen beroepsopleiding. In 1952 wordt het ministerie van Maatschappelijk Werk opgericht en er komt een subsidieregeling

die vereist dat maatschappelijk werkers aan een school voor maatschappelijk werk opgeleid moeten zijn.

In de jaren zestig wordt haar opleiding steeds meer een spin in het web van alle instellingen in het Noorden. Voor Kamphuis is een heel belangrijk uitgangspunt dat de opleiding dienstbaar moet zijn aan de regio waarin ze gevestigd is en ook dat theorie en praktijk met elkaar verweven moeten zijn. Daarom zit ze in veel besturen en dit verwacht ze ook van haar collega's. Ongetwijfeld speelt ook een rol dat ze graag en veel invloed uit wil oefenen. Medio jaren zestig wordt ze benoemd tot voorzitter van de Stichting Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn, een functie die ze tien jaar lang bekleedt en die uiteindelijk bij haar afscheid resulteert in het ereburgerschap van de stad Groningen.

Ze publiceert twee veelgelezen boeken over de aanpak van onmaatschappelijke gezinnen en ze probeert praktijk en theorie te verbinden door een project voor onmaatschappelijke gezinnen van de grond te krijgen. Het ministerie van Maatschappelijk Werk vindt dat het een pilot moet worden voor de aanpak zoals Kamphuis die voorstaat, geen concentraties van onmaatschappelijke gezinnen en ontdaan van de comprehensive approach.³ Ze slaagt daar tot heel ver in, maar het hele project wordt door geldgebrek toch op het laatste moment afgewezen. Wel slaagt ze er in die tijd in om ook in Groningen een Voortgezette Opleiding van twee jaar op te richten.

Eind jaren zestig krijgt ze zoals veel onderwijsinstellingen te maken met de vraag naar democratisering. Kamphuis is altijd een warm voorstander geweest van democratisering. Juist de Amerikaanse opvatting van democracy, niet helemaal gelijk aan ons begrip van democratie, spreekt haar zo aan in het casework. Mensen zijn gelijkwaardig aan elkaar, vandaar dat het niet zo kan zijn dat hulpverleners, hoe goedbedoelend ook, voor hun hulpvragers uitmaken wat goed en niet goed is – een gedachtegang en handelwijze die tot die tijd veel gehanteerd werd in het maatschappelijk werk. Maar hoe hoog Kamphuis ook democratie in het vaandel heeft staan, ook zij ontkomt niet aan de roep naar meer democratie in haar opleiding. Dit, gevoegd bij haar slechte gezondheids-

³ De comprehensive approach hield in dat alle hulpverleners rondom een onmaatschappelijk gezin in een van de daartoe opgerichte woonscholen alle informatie over het desbetreffende gezin met elkaar bespraken.

toestand, doet haar in 1970 afscheid nemen van de ASCA (Academie voor Sociale en Culturele Arbeid).

Op sociale academies⁴ is het niet alleen de roep om democratie en dat het allemaal anders moet, maar ook wordt het casework met argusogen bekeken en neemt men er op de opleidingen steeds meer afstand van. Er ontstaat enerzijds de roep om sociale actie en politiserende hulpverlening, anderzijds is er een haast onbeperkte vraag naar trainingen voor zelfontplooiing, het collectieve navelstaren zoals Kamphuis dat later zou noemen.

Ook na haar pensionering heeft ze nog (meer dan) genoeg te doen, maar in het maatschappelijk werk raakt zij in deze jaren uit beeld.

Zo goed als ze heel vernieuwend bezig is geweest wat betreft het maatschappelijk werk in Nederland en daarbuiten, zo vernieuwend is ze bezig geweest in de kerk, in Groningen. Opgegroeid in een door en door gereformeerd gezin, gaat ze in de oorlog over naar de Nederlands Hervormde Kerk, omdat ze geen lid van een (Gereformeerde) Kerk wil blijven die zich geen vragen stelt, maar alleen maar antwoorden heeft en die naar haar idee te veel in hokjes denkt. Theologisch gezien is Karl Barth haar inspiratiebron. In zijn theologie is van belang het onderscheid dat hij aanbrengt tussen cultuur en christendom; op basis daarvan vindt hij dat er geen christelijke instellingen moeten zijn. Kamphuis heeft ook altijd geweigerd haar school het predicaat christelijk mee te geven. Wel houdt ze jaaropeningen op haar school die door haar leerlingen kerkdiensten worden genoemd en die daar inderdaad veel van weg hebben. In de jaren na haar pensionering houdt ze zich, met een aantal vriendinnen, bezig met het invoeren van vernieuwingen in de kerk. In de Martinikapel in Groningen voert ze in 1981, na veel energie en voorbereiding daarin gestoken te hebben, het woord in de eerste feministisch-theologische dienst.

Haar grote liefde voor literatuur en voor verwetenschappelijking van het maatschappelijk werk kan ze voor een deel kwijt in haar adviseurschap bij uitgeverij Van Loghum Slaterus, in die jaren een van de belangrijkste uitgeverij op dat gebied. Ze heeft zo een belangrijke stem en invloed in wat ‘sociaal Nederland’ te lezen krijgt.

4 De naamsverandering van school voor maatschappelijk werk in sociale academie dateert van 1958/1959, als de meeste scholen naast een afdeling voor maatschappelijk werk ook een afdeling cultureel werk en personeelswerk krijgen.

Als midden jaren tachtig het klimaat wat betreft het maatschappelijk werk weer voorzichtig begint te veranderen, in eerste instantie met het uitbrengen van een beroepsprofiel, raakt ook Kamphuis weer in beeld. Sterker: ze wordt, na de jaren waarin ze verguisd werd, zoals ze het zelf noemt, uitvoerig gerehabiliteerd. De in 1990 opgerichte Kamphuisstichting draagt haar naam. Nel Jagt brengt een boekje uit naar aanleiding van een aantal interviews met haar, *Marie Kamphuis, pionier van het maatschappelijk werk*, dat wordt uitgereikt tijdens de feestelijke opening van de Marie Kamphuisstichting. Op suggestie van Herman Nijenhuis, hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Agologie*, schrijft ze een aantal artikelen voor dat tijdschrift, die gebundeld worden tot haar memoires: *Kijken in de spiegel van het verleden*. Ischa Meijer interviewt haar en deze interviews worden uitgezonden. Er wordt een video van haar opgenomen, bedoeld voor onderwijsdoeleinden, om studenten enig besef van de geschiedenis van het maatschappelijk werk bij te brengen. In Duitsland nodigt Manfred Neuffer haar uit als hij een aantal grootheden uit het Duitse maatschappelijk werk bijeenbrengt om te vertellen over het verleden.

Hoewel Kamphuis zelf zegt niet verbitterd te zijn door haar (te vroege) pensionering, valt op dat ze het niet kan laten om in de jaren van rehabilitatie voortdurend te spreken over de jaren zeventig toen het casework werd weggezet als ‘gefriemel in de marge’ en het collectieve navelstaren en de sociale actie begon. De vrouw die altijd blijk heeft gegeven van een moedige vernieuwingsdrang en die bereid was veel in vernieuwingen te investeren, lijkt vanaf medio jaren tachtig als ze weer in beeld komt, weinig anders te doen dan achterom te kijken en nieuwe initiatieven te becommentariëren met ‘dat wij dit vroeger ook al gewild en bedacht hebben, maar dat dat niet is opgepikt’.

Ze is heel oud geworden, 97 jaar, en tot op hoge leeftijd blijft ze belangstellend voor de wereld om haar heen en levert ze commentaar door middel van veel ingezonden brieven, vooral als ze vindt dat het maatschappelijk werk niet wordt beschreven zoals dat naar haar idee zou moeten.

Tijdens haar schooljaren noemde de leraar Engels haar ‘Mary, Mary, quite contrary’. Misschien zag hij in haar soms rebelse gedrag niet meer dan puberale dwarsigheid, maar ze beschikte over een scherpe analytische geest die haar vragen deed stellen waar anderen al lang met het

antwoord genoeg namen. Ze nam dingen niet zomaar voor waar aan. En waar ze geen genoeg nam met de situatie op dat moment, legde ze een grote vernieuwingsdrang aan de dag. Een vrouw met veel moed en lef die een pioniersgeest bezat en die niet in hokjes dacht; een wereldburger *avant la lettre*. Een vrouw die zichzelf beschreef als verlegen en introvert, en zo ook vaak door anderen beschreven werd, maar voor ieder publiek durfde op te treden. Ook een vrouw die moest domineren, die moest winnen, die niet tegen kritiek kon en die misschien haar hele leven wel verwickeld is gebleven in de strijd met het zusje dat door moeder zoveel meer gewaardeerd werd dan zij. Een vrouw die zich een feministe noemde en die het als kind al moeilijk kon verkroppen dat voor de jongens in het gezin veel meer mogelijk was dan voor haar, omdat zij een meisje was. De jongens mochten buiten spelen en zij moest vaak binnen blijven en breien aan een ellendige sok. De jongens hadden een vijfjarige HBS-opleiding, zij slechts een driejarige en het beknotte haar meteen in wat ze misschien wel het liefst van alles gewild had, geschiedenis of literatuur studeren. Maar als ze dat gedaan had, was ze een van de velen geweest. In het professionaliseren van het maatschappelijk werk had ze een plek gevonden waarin ze kon schitteren en waarin ze in die tijd een van de weinigen was.

Gedurende haar opleidingstijd aan de CICSA maakt ze mee hoe er geprobeerd wordt de opleiding minder amateuristisch te maken, bijvoorbeeld via een leerplan, discussies over de vooropleidingen voor leerlingen en hoe belangrijk het werken in de praktijk is en de reflectie daarop (eigenlijk een vroege voorloper van supervisie). Berteke Waaldijk (1996) merkt op dat in de overdracht van ervaring en gezag van de vrouwenbeweging een belangrijke voorwaarde lag voor professioneel maatschappelijk werk. Het stond de staf en de leerlingen namelijk toe – sterker: het verplichtte hen – na te denken over de plaats van persoonlijke gevoelens, van de neiging tot medelijden of neerbuigendheid. Het was een eerste voorloper van het idee van een professional self. Een idee dat mooi aansloot bij wat Mercier ooit schreef, namelijk dat vrouwen sterker moesten zijn dan hun medelijden.

Na die allereerste aarzelende aanzetten was de tijd, vlak na de Tweede Wereldoorlog, ondanks de vele weerstand, rijp om het social casework te introduceren en daarmee het maatschappelijk werk, tot dan toe voor-

namelijk filantropie, te professionaliseren. De neerbuigendheid waarmee veel filantropie gepaard ging, werd na die bezettingsjaren niet meer geaccepteerd. Er was veel materiële, maar zo mogelijk nog meer immateriële nood, waar veel maatschappelijk werkers voor nodig waren. Er was iemand met de strijdvaardigheid, de zelfverzekerdheid en de eruditie van Marie Kamphuis voor nodig om deze aarzelende aanzetten te doen uitgroeien tot een beroep, een beroep waar een opleiding voor nodig was, een beroep met een eigen code.

Ze was een onderwijsvrouw in hart en nieren voor wie opleiding als middel om het maatschappelijk werk tot een beroep te maken heel belangrijk was. Daarom begin ik deze biografie met een korte schets van de omstandigheden waaronder de eerste school voor maatschappelijk werk (toen 'Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid' geheten) in 1899 begon.

Het decor bij de oprichting van de eerste school voor maatschappelijk werk

De ‘sociale quaestie’

De oprichting in 1899 van de eerste ‘Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid’ waar zich veertien jonge vrouwen voor inschrijven, vindt plaats binnen een bepaalde maatschappelijke context. Het sociale klimaat van Nederland rondom de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw is voor merendeel van de bevolking van een grote en treurige armoede. In de steden maakt 60 tot 70 procent van de bevolking deel uit van de onderste lagen van de maatschappij: paupers, arbeiders, werklieden en dienstpersoneel, ongeschoolde en losse arbeiders en kleine handelaartjes en scharrelaars in los, ongeregeld goed. Van Loo (1992) onderscheidt in *Arm in Nederland* drie vormen van armoedige huishoudens: (1) min of meer geschoolde ambachtlieden met overwegend vast werk, en kleine winkeliers; (2) losse arbeiders die vooral ’s winters werkloos zijn, en venters; (3) vrouwen al of niet met kinderen, maar zonder man, en arbeidsongeschikten.

De eerste categorie was meestal wel in staat het hoofd boven water te houden en zichzelf te redden, tenzij ze te maken kregen met onverwachte tegenslagen, bijvoorbeeld het overlijden van de kostwinner of bij arbeidsongeschiktheid. De paupers – de losse arbeiders en venters – hadden geregeld te weinig inkomsten en voor alleenstaande vrouwen met hun kinderen was dat in ieder geval zo (Van Loo, 1992). Het leven speelt zich af in verkrotte en bedompte eenkamerwoningen, zolders en kelders die zijn opgesplitst in hokken, waar alles moet gebeuren, eten, koken, slapen (op vodden of strozakken). Toiletten zijn er niet, men gebruikt een ton, (vaak met meerdere gezinnen) die opgehaald wordt, spottend ‘de boldootwagen’ genoemd. Soms is er voor een aantal gezinnen een gootsteen met een kraantje in een portaalte. De voeding is slecht en eenzijdig, brood en aardappels, wat vooral te wijten is aan een ontoerei-

kend gezinsinkomen. De hygiënische omstandigheden zijn slecht, er is veel ongedierte. De grachten worden als riool gebruikt en dit zijn ook de enige plaatsen waar men afval in kwijt kan.

In 1901 geeft de Amsterdamschen Bestuurdersbond opdracht tot een onderzoek naar de woningtoestanden in Amsterdam. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Louis Hermans en zijn bevindingen zijn te lezen in *Krotten en Sloppen* (1901) waarin hij per stadswijk beschrijft wat hij aantreft. Het volgende citaat is uit dat boekje en gaat over wat hij aantreft in een zijgang van de Lauriergracht.

Een eenkamerwoning van drie meter diep en twee-en-een halve meter breed, geen privaat, wel duinwater en een soort stilletje. Aan huur betaalt men een gulden per week. Er woont een weduwe van 52 jaar met haar vier kinderen. De oudste zoon, 17 jaar, is in betrekking bij de stadsreiniging en verdient drie gulden per week, waar het hele gezin van leeft.

De tweede jongen is 15 jaar en is idioot en dan zijn er nog twee kinderen van twaalf en acht jaar. Het hele gezin leeft in dat ene kamertje waar men bedsteden van twee verdiepingen heeft gemaakt, de twee oudsten slapen in de bovenste, moeder met de twee jongste kinderen in de onderste bedstee. Moeder is lidmaat van de Nederlands Hervormde Kerk, maar heeft nog nooit iemand op bezoek gehad, waar de onderzoeker al veel meer over heeft horen klagen. Hij zegt: 'Over het algemeen schijnen de diakonieën, ijverige armbezoek(st)ers daargelaten, weinig werk van armen te maken als sprake is van totaal pauperisme.'

In het zelfde perceel woont een verdieping lager een weduwe van 81 jaar in een kamertje van dezelfde afmetingen, maar dat kamertje is ook nog eens vreselijk vochtig. De vrouw is sinds zeven jaar weduwe en vent met petroleum. Iedere maandagmorgen gaat ze naar de bedeling van de kosterij van de Westerkerk die om acht uur begint en waar op dat moment al honderd arme vrouwen staan te wachten op de drie cent van de bedeling waar men een kop koffie voor kan kopen. De broeder van de kerk die haar bezoekt heeft ze om brandstof gevraagd maar dat is geweigerd want ze moet zich maar in het

besjeshuis laten opnemen. Daar reageert ze heel fel op: 'dat niet, dat nooit.' Toen haar man nog leefde, konden ze van de gemeente een gulden per week en twee broden krijgen die aan het werkhuis afgehaald moesten worden, maar bij de dood van haar man heeft men haar naar de kerk verwezen die haar weer naar het besjeshuis verwijst. In de kamer is geen enkele behoorlijke stoel te vinden, het is er somber en naargeestig, kaal en naakt. In de bedstee is geen matras geen kussen of dekens, alleen een hoop vodden.

De vrouwen werken even hard als de mannen, als naaister, schoonmaakster of ze proberen iets te verdienen met kleine handel, de verkoop van groenten, vruchten, vis. In de vaak grote gezinnen moeten de oudere kinderen voor de kleintjes zorgen, zodat ze geen schoolonderwijs kunnen volgen (De Regt, 1984). Er is veel alcoholisme. Zieken en bejaarden wonen dikwijls in bij familie.

In de noordelijke provincies is het leven voor de duizenden losse landarbeiders niet veel beter, integendeel zelfs. In de periode 1875-1895 is er een ernstige depressie in de landbouw door de invoering van goedkoop Amerikaans graan. Daardoor komt er een trek naar de grote stad op gang, met alle gevolgen van dien: nog meer verkrotting, armoede, ziekte (Frieswijk, 1989; Van der Valk, 1986). Dit hele complex wordt de sociale kwestie genoemd.

Liefdadigheid en eerste wetgeving

In de ogen van de welgestelde bovenlaag is armoede het gevolg van luiheid, verkwisting en zondigheid. Armen zijn arm omdat ze te veel drinken, te jong trouwen en te veel kinderen krijgen. In de zomer zijn ze niet spaarzaam zodat er in de winter geen reserves zijn. De kerkelijke visie op armoede is dat standsverschillen en armoede van God gegeven zijn en dat armoede te wijten is aan eigen toedoen. Daardoor kunnen lage lonen nooit een oorzaak zijn van armoede, omdat armoede een kwestie van moraal is of, beter gezegd, van het ontbreken daaraan. Wie zo arm is dat hij helemaal niet in zijn eigen levensonderhoud kan voorzien, kan een beroep doen op een kerkelijke en vanaf 1871 ook op een particuliere instelling voor liefdadigheid. In 1854 is tijdens het kabinet van Van

Hall de Armenwet ingevoerd. Het (gemeentelijk) Burgerlijk Armbestuur is de uitvoerder van deze wet. Ook hier is het achterliggende idee dat armoede ontstaat door eigen toedoen. Armen moeten in hun lot berusten en leren goede eigenschappen aan te kweken. De controle die het burgerlijk armbestuur uitoefent, is vooral gericht op de vraag of de man werk heeft en de vrouw wel zindelijk en zuinig is. Zonen mogen geen losbol zijn en dochters geen lichtzinnige meisjes. In principe geldt dat de zorg voor de armen overgelaten moet worden aan kerkelijke en particuliere instellingen en dat hulp vanuit het burgerlijk armbestuur slechts aanvullend (het zogenoemde subsidiariteitsbeginsel) kan en mag zijn als kerken niet voldoende geld hebben. Hoewel de kerkelijke armenzorg voortdurend kampt met geldgebrek, een gebrekkige organisatie, onderlinge verdeeldheid en te weinig menskracht, blijft desondanks voor de kerkelijke liefdadigheid het uitgangspunt van het subsidiariteitsbeginsel heel belangrijk (Van Loo, 1992; De Regt, 1984). Calvijn zou ooit gezegd hebben dat het bedrijven van liefdadigheid eenzelfde plaats zou moeten krijgen als de sacramenten van doop en avondmaal. Bejaarden, invaliden en weduwen kunnen zich tot de armenzorg richten. De bedeling vindt plaats in geld of natura, brood, kleding, beddengoed, schoeisel en turf. Er is gratis consult van een arts mogelijk en ook medicijnen zijn gratis. Dit klinkt royaler dan het in werkelijkheid was. Het wekelijkse brood is de basis van de armenzorg. Er worden grote roggebroden verstrekt en alleen bejaarden die dit harde brood niet meer kunnen kauwen, krijgen brood van een fijnere tarwesoort. De winterbedeelden (seizoenarbeiders), vooral de grote gezinnen van ongeschoolde arbeiders, moeten het veelal alleen met brood doen, naast brandstof, kleding en klompen (Van Loo, 1992). Slechts als er hongersnood of oproer dreigt, mogen de lokale overheden als een soort vangnet fungeren (de zogenoemde politionele zorg). Zij die niet (geheel) aan de strenge gedragsregels van de kerkelijke armenzorg voldoen, kunnen terecht bij de burgerlijke armbesturen evenals niet-lidmaten van kerkgenootschappen.

Een parlementaire enquête in 1886 wijst uit dat de omstandigheden in werkplaatsen en fabrieken zo erbarmelijk zijn dat daar passende wetgeving voor gemaakt moet worden. Werklieden blijken in Nederland een 'kwaad leven' te leiden, de condities zijn slecht, de werktijden lang

en de lonen bijzonder laag. In 1889 resulteert dat in de Arbeidswet, de start van de sociale wetgeving. Rondom de eeuwwisseling vindt verdere sociale wetgeving plaats door onder andere de demonstraties van de socialisten in 1885, het Jordaanoproer van 1886 en veel stakingen en rellen zoals in juli 1886 het Palingoproer.⁵ Er is angst voor opstand en revolutie. De voortschrijdende industrialisatie in Nederland gaat gepaard met de eerste vormen van arbeidsbescherming, sociale verzekering, arbeidsbemiddeling en onderlinge werkloosheidsfondsen. En daarbij zijn het vooral de strijdorganen van de 'bruikbare' armen zoals de SDAP (1894) en het NVV (1906) die strijden voor meer structurele oplossingen van het armenvraagstuk. Zij eisen loonsverhoging.

Dank zij moeizaam gesloten compromissen tussen socialisten, liberalen en kerkelijke partijen komt een aantal sociale wetten tijdens het sociaal-liberale kabinet Pierson-Goeman Borgesius tot stand: in 1901 de Ongevallenwet, de eerste sociale verzekeringswet, de Leerplichtwet, de Gezondheidswet en een aantal wetten voor afzonderlijke bedrijfstakken. De Woningwet maakt het mogelijk om sociale woningbouw te plegen. Woningen onbewoonbaar verklaren en het toezicht op woningbouw worden overheidstaak.

In 1887 verschijnt het *Sociaal Weekblad* onder redactie van Arnold Kerdijk en vanaf 1902 het *Katholiek Sociaal Weekblad*, mede bedoeld om de publieke opinie te beïnvloeden ten gunste van het nemen van maatregelen en het maken van wetten die de allerarmsten betere leef- en woonomstandigheden moeten opleveren. De 'sociale queastie' komt steeds meer op de agenda.

In 1912 komt er een nieuwe Armenwet die voortborduurde op de principes van de wet van 1854. De lokale structuur van de armenzorg blijft in de wet van 1912 gehandhaafd, evenals de voorrang die men toekent aan kerkelijke en particuliere instellingen. Er is wel meer armslag voor de burgerlijke armbesturen met betrekking tot het aantal te ondersteunen

5 In juli 1886 komt het in Amsterdam tot bloedige rellen door gevechten bij het zogenoemde palingtrekken waar het de bedoeling was om vanuit een bootje een boven de gracht vastgebonden paling los te trekken. Het was een verboden volksvermaak en de politie greep dan ook in. Het liep uit op een volksoproer waarbij er 26 doden vielen, ongeveer 100 gewonden en veel mensen in de gevangenis verdwenen (Van der Linde, 2007).

personen, de hoogte van de ondersteuning en de te volgen methoden. Hiermee wordt impliciet vastgelegd dat men het verlenen van hulp nog steeds als uiting van liefdadigheid beschouwt, waar vooral de socialisten, bij monde van hun woordvoerder Vliegen, het niet mee eens zijn. Zij bepleiten het recht op bijstand. De kerken en het Burgerlijk Armbestuur zijn niet de enige spelers in dit veld. Al ruim een eeuw eerder, in 1784, wordt een eerste poging gedaan tot vernieuwing van de armenzorg, onder andere door de oprichting van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.⁶ In kringen van de particuliere armenzorg, zoals de instelling Liefdadigheid naar Vermogen (daar mochten tot 1884 alleen mannen huisbezoeken afleggen en na heel veel discussie daarna ook vrouwen), verwacht men kort na 1890 veel van het zogenoemde Elberfelder stelsel, in 1853 in Duitsland ingevoerd. Dit hield in dat de gemeente per wijk onbezoldigde armenbezoekers aanstelde, voor wie het een erebaantje was. Iedere armbezoeker had vier adressen, waar minimaal een keer per veertien dagen een bezoek werd afgelegd. De bedeling was voor maximaal zes weken. Iedere veertien dagen vergaderden de bezoekers over de vraag of de ondersteuning nog steeds wenselijk was, en zo ja, hoeveel; een en ander werd besloten op basis van gedegen onderzoek. In Nederland is het Elberfelder stelsel maar in enkele gemeenten tot bloei gekomen, onder andere in Leeuwarden en Amsterdam (Van der Valk, 1986; Van Loo, 1992; Van der Linde, 2007; De Regt, 1984).

De ‘vrouwenquaestie’

Niet alleen de sociale quaestie is in die jaren van belang. Ook de vrouwenquaestie speelt een belangrijke rol. De kerkelijke en particuliere instellingen voor armenzorg leggen huisbezoeken af ter controle. De huis-

6 Deze wordt door vader (doopsgezind predikant) en zoon (arts) Nieuwenhuijzen opgericht in Edam. Zij menen dat de invloed van de verlichting verder moet reiken dan alleen tot de elite. Daarom is hun doel: verheffing van de gewone man en vrouw uit hun armoede en daarnaast onwetendheid en ziekte proberen uit te bannen door middel van het verspreiden van kennis en deugd. De vereniging richt zich op volksontwikkeling met een directe maatschappelijke doelstelling, en sticht daartoe scholen, bibliotheken en spaarbanken. Ze onderneemt initiatieven op het gebied van gezondheidsvoorlichting en geeft aanzetten tot verbetering van het gevangeniswezen en tot reclasseringswerk. Maar het is tevens een streven van een deel van de middenklasse in Nederland om sociale spanningen te temperen.

bezoeken die afgelegd worden door onbetaalde vrijwilligers (lees: dames uit de betere kringen), staan hoe langer hoe meer bloot aan kritiek.

Twee jaar voor de oprichting van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid komt de spraakmakende roman *Hilda van Suylenburg* (1897/1984) uit, geschreven door C. Goekoop-de Jong van Beek en Donk, spraakmakend, omdat in romanvorm alle aspecten van de vrouwenkwesie aan de orde komen. Het lege en doelloze bestaan van meisjes die geen enkel vak geleerd hebben en al bordurend, piano spelend en vooral veel uitgaand, wachten op een verloofde. Maar, eenmaal verloofd en getrouwd, vervallen zij in een bestaan van dezelfde leegheid en doelloosheid en vullen dit op met het bedrijven van filantropie en het afleggen van huisbezoeken.

Een van de karakters uit het boek van Goekoop-de Jong van Beek en Donk is Otilie. Zeer vermogend – ze is getrouwd met een veel oudere en rijke man – en getalenteerd. Ze schildert niet onverdienstelijk, maar doet daar verder niets aan. Ze beklagt zich tijdens een doktersbezoek (Corona, de arts, is een vrouw en is in het boek een uitgesproken rolmodel) over haar vele klachten en kwaaltjes die volgens de dokter voortkomen uit het feit dat ze niet werkt. De dokter zegt tegen haar dat ‘werken de eenige remedie is voor al de kwaaltjes van wuftheid en zonde en wanhoop en verving en zenuwachtigheid die de vrouwenwereld verwoesten’.

Otilie antwoordt haar:

‘Maar wat zal ik werken? Ik heb me verleden jaar in drie besturen van liefdadige verenigingen laten kiezen en ik heb in twee commissies voor Bazaars gezeten, maar wat geeft dat?’ Corona glimlacht. ‘Ik spreek niet van bestuurtjes en vergaderingetjes, maar van werken.’ ‘Maar wat voor werk zou er voor mij dan zijn? Eens ben ik es armenbezoek gaan doen, verleden Januari was het, geloof ik, omdat ik gelezen had dat het in dezen tijd zo noodig is dat de hoogere en de lagere standen elkaar leren kennen. In de Lage Nieuwstraat woonde een arme vrouw die wel es bij me bedelde en ik had gehoord dat ze erg vuil was, maar verder heel fatsoenlijk zoodat ik er wel naar toe kon gaan, maar ...’

'Natuurlijk!' zei Corona in bijna onbewuste bitterheid 'als ze niet fatsoenlijk was geweest zou je er niet zijn heen gegaan. Dat was al dadelijk iets dat je kondt leren uit dat bezoek, dat de zedelijkheid in de lagere standen altijd angstvallig wordt nagegaan voor we zoo goed zijn tot hen af te dalen, terwijl we al bitter weinig streng zijn voor de heren en dames die we aan onze tafel ontvangen als ze tenminste de vormen maar zoowat observeeren.'
Ottilie gaat dan weer door met haar eigen verhaal:

'Ik had een speech klaargemaakt over zindelijkheid en bonbons voor de kinderen meegenomen. Heusch, Cora, het was heilig mijn bedoeling daar goed te gaan doen. Maar je kunt niet gelooven wat ik ondervond. Eerst al, toen ik nog rondzwierf in het labyrinth van de Lage Nieuwstraat om het huis te vinden, kwamen overal vrouwen aan de deuren om naar me te kijken; het was een soort van opschudding in dat vunzige wereldje. Sommige keken vol wantrouwen naar m'n toilet, een riep me hatelijke geestigheden na en toen kwamen er een paar met benauwende familjariteit vragen waar ik zijn moest, en toen ik de naam genoemd had, waren ze het oneens over het nummer, en begonnen ruzie met elkaar te maken in woorden die ik nog nooit gehoord had. En eindelijk, toen ik m'n menschje gevonden had en wou binnengaan, dankbaar om even aan al die nieuwsgierigheid te ontsnappen, o foei! Je kunt niet begrijpen wat ik daar voor 'n toestand vond. Op de kachel stond een pot met aardappelen met uien, en ik die geen uienlucht kan verdragen! In de bedstee lagen twee vieze kinderen, een met een vuurrood gezicht vol met pukkels en de bedstee was zoo, dat ik me er nooit in zou hebben durven neerleggen, al had ik moeten omkomen van den slaap. In den anderen hoek bij de tafel stond de vrouw wasch te stampen en uit haar tobbe steeg een dikke walgdamp, een weeë verpestende damp van vuil goed en zeepsop. Ik wou de deur achter me openlaten voor een beetje versche lucht, maar dat mocht niet; geen graadje warmte mocht verloren gaan en 'n lange magere jongen, zoowat een jaar of zestien met nare glinsterogen, die zeker op het uindiner stond te wachten, gooide met 'n bons de deur achter me toe. Ik begrijp nog niet dat ik toen niet dadelijk ben weggelopen, maar ik had toch het gevoel dat ik iets zeggen moest en 'k begon een paar woorden uit m'n aanspraak over zindelijkheid, maar daar valt me die lange bengel in de rede – later heb ik gehoord dat ie een van de belhamels is onder zoo'n troepje opgeschoten socialistische jongens – en die zegt: 'Wel mevrouw, als u onze wasch voor uw rekening bij uw bleeker wilt laten wasschen, ik beloof

u dat moeder het dan hier veel zindelijker zal houden en 't hier niet meer zo stinken zal!

'Het was verschrikkelijk brutaal, natuurlijk, maar op dat oogenblik had ik het gevoel dat hij groot gelijk had, en dat, als men zulk voedsel moet eten en moet wasschen en slapen en zieke kinderen oppassen, alles in één kamertje, het ridikuul is om over zindelijkheid te preeken. Zoo gauw mogelijk ben ik weggegaan en toen was ik ook meteen overtuigd dat ik totaal ongeschikt ben voor armenbezoek!'

Het antwoord van de dokter:

'Dat wil ik wel gelooven! Geen moeilijker bezoek dan armenbezoek en zeker niet geschikt om door rijke dames in een verloren ogenblikje als tijdverdrijf gedaan te worden. En toch is het jammer dat je het niet nog een paar keer geprobeerd hebt, want de lagere standen hebben het zoo vreselijk nodig om van de hoogere standen te leeren, maar de hoogere standen hebben het nog veel meer nodig om van de lagere te leeren. Als de rijken maar eenmaal konden inzien dat de zonden der armen voortkomen voor een groot deel uit hun ellendige woningen, voedsel, opvoeding en de afschuwelijke voorbeelden die hen van jongs af aan omringen dan zouden ze, als het dan niet was uit barmhartigheid, ten minste uit zelfbehoud de hand slaan aan die broecijsplaatzen van misdaden en ziekten.'

De oprichting van de Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid

Tegen dit decor wordt in Amsterdam in 1899 de eerste tweejarige Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid opgericht, mogelijk gemaakt dank zij een genereuze gift van Janssen, een planterszoon.⁷ Het bestaansrecht

7 Vader P.W. Janssen en zijn zoon C.W. Janssen zijn beiden mensen met een groot gevoel voor sociale misstanden. De vader verdient zijn geld met tabak en de graanhandel. In 1867 neemt hij een groot risico door te investeren in tabakspantages in Deli op Sumatra en wordt, als dat risico goed blijkt uit te pakken, oprichter en directeur van de Delimaatschappij. Zijn zoon is historicus, maar ook een goede zakenman die in 1889 directeur wordt van de Semambakmaatschappij in Indië. Hij laat onderzoek doen naar waarschijnlijk aan slechte werkomstandigheden gerelateerde ziekten van zijn werknemers en sticht scholen voor de kinderen van zijn werknemers. Hij reist derde klas en hij woont gedurende enige tijd in de Oosterparkstraat in Amsterdam om van nabij het leven van de gewone werkmans mee te maken. Hij richt de Volksbond tegen Drankmisbruik op en maakt ook deel uit van de enquêtecommissie naar arbeids- en woonomstandigheden die in 1886 wordt ingesteld. Hij is

voor deze opleiding vindt men in het groeiend besef dat de grote sociale problemen van die tijd niet langer met liefdadigheid kunnen worden opgelost. Het *Sociaal Weekblad* (22 april 1899, 13e jg., nr. 16) bericht erover:

Een opleidings inrichting in wording

Stellig behoort het tot de verblijdende teekenen van onzen tijd dat meer-en-meer, op het terrein van socialen arbeid, beschaafde vrouwen en mannen – vrouwen vooral – zich gedrongen voelen tot persoonlijke werkzaamheid; zij het om daarin een eervol middel van bestaan te vinden, zij het, om uit plichtsbesef wegens maatschappelijke bevoorrechtiging, ten bate van de samenleving den tijd en den krachten te besteden die niet behoeven aangewend te worden ter voorziening in eigen onderhoud. Op tal van punten van het uitgestrekte veld worden de handen aan het werk geslagen. Maar het is zo dat ook voor sociale arbeid, opdat hij naar den vollen eisch worde verricht, deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden geacht. Een voorbereiding die deels een wetenschappelijk karakter dragen moet, omdat het aankomt en op algemeen sociologische ontwikkeling en op bekendheid met velerlei wetgeving en op geschiedkundige bestudering van verschillende vraagstukken, maar die voor een zeker niet geringer deel, dit worde met nadruk gezegd – praktisch wezen moet, bestaande in oefenende deelneming aan de tot de levenstaak gekozen arbeid onder deskundige en wegwijzende leiding. De opleiding zal zich voorlopig bepalen tot de navolgende takken van sociale arbeid:

- 1) armenzorg;*
- 2) opzichterschap van arbeiderswoningen;*
- 3) voorziening in de behoefte aan geestelijke ontwikkeling der werklieden en aan wederzijdsche toenadering en waardering tussen de verschillende maatschappelijke kringen (Toynbeewerk);*
- 4) zorg voor kinderen, die van hun natuurlijke opvoeders verstoken of aan dezen onttrokken zijn;*
- 5) (indien mogelijk) opzichterschap in fabrieken en werkplaatsen.*

een van de oprichters van het Koloniaal Museum, later het Tropeninstituut in Amsterdam (Soreé & Snepvangers, 1992)

De opleiding duurt als regel twee jaren. De opleiding staat open voor mannen en vrouwen. De minimumleeftijd is 23 jaar. Het theoretisch onderwijs omvat vakken in staathuishoudkunde en sociologie, staatsinrichting, hygiene, beknopt overzicht van de verschillende takken van arbeid, armenzorg, opzichterschap van arbeiderswoningen enzovoort.

En een groter of kleiner aantal voordrachten over arbeidswetgeving, geschiedenis van het socialisme, vakverenigingen, criminaliteit, drankkwestie, spaarbanken verzekeringswezen. De praktische vorming bestaat uit: het eerste jaar facultatief bijwonen van volkskooklessen aan de Huishoudschool, het tweede jaar (naar gelang van de gekozen arbeid) in het geregeld deelnemen onder deskundige leiding aan bemoeiingen tot dien arbeid behorend. Het bezoeken van instellingen.

Was getekend: het bestuur, A. Kerdijk, C. W. Janssen, Mw. M. G. Muller-Lulofs. M. W. F. Treub en Mejuffrouw L. Went.

De oprichters

Een drietal mensen heeft het initiatief tot de oprichting van de school genomen: Marie Muller-Lulofs, H el ene Mercier en Arnold Kerdijk, die alle drie behoren tot de kring der Links Liberalen rondom het *Sociaal Weekblad*.

H el ene Mercier werd in 1839 in Amsterdam geboren in een gezin met zeven broers en zusters. Nadat haar vader overleed toen zij vijftien jaar was, moest zij meewerken in de verzorging van het gezin. Later wordt zij met haar zus met wie zij samenwoont, door haar broers onderhouden. Ze ontwikkelde zich, ondanks weinig opleiding en een zwakke gezondheid, tot een gedreven publiciste. Ze houdt zich niet alleen met sociale problemen bezig, maar evenzeer met vraagstukken aangaande vrouwenarbeid. De verhouding tussen deze beide onderwerpen speelt een belangrijke rol in haar publicaties. De kern van haar ideeën is dat onderwijs voor meisjes dringend noodzakelijk is en dat dit tot nut moet zijn voor de oplossing van sociale problemen. Haar eerste publicatie verschijnt onder het pseudoniem ‘Stella’ in het vrouwenblad *Onze Roeping* en de essentie van haar artikel is dat vrouwen een opleiding moeten volgen (Soreé & Snepvangers, 1992).

In 1886 richt zij in de Jordaan de eerste Volkskeuken op, waar arbeiders tegen kostprijs een warme maaltijd kunnen krijgen. Ze wordt mede-participant van een bouwonderneming in de Jordaan (NV Bouwonderneming Jordaan) waar de bewoners onder toezicht komen van woningopzichteressen die huur ophalen, hulp en advies geven en die beschouwd worden als de eerste gezinsmaatschappelijk werksters. Het is een zakelijke relatie tussen woningbeheerster en bewoners – goed onderhouden woningen in ruil voor stipte huurbetaling – dit naar analogie van wat Octavia Hill in het Verenigd Koninkrijk deed (Soreé & Snepvangers, 1992).

Johanna ter Meulen (1867-1937) is de eerste vrouw die naar Londen gaat om voor dit werk te worden opgeleid, twee jaar later gevolgd door Louise Went (1865-1951). Zij zijn de grondleggers van het woningmaatschappelijk werk.⁸

In 1887 opent Mercier aan de Laurierstraat 246 een Volks- en Kinderkeuken, financieel mogelijk gemaakt door suikerraffinadeur Spakler. Ze was er zich maar al te goed van bewust dat het niet alleen ging om het vullen van hongerige magen (Soreé & Snepvangers, 1992). Daarom introduceert ze ook het Toynbeewerk.⁹ Zo richt zij in 1892 Ons Huis in Amsterdam op, ook weer met steun van Janssen, die na lang aarzelen

8 Octavia Hill kocht in 1865 een groep heel slechte woningen in het East-End in Londen, hiertoe in staat gesteld door John Ruskin. Ze maakte ze bewoonbaar en bracht daarna geleidelijk verbeteringen aan. Het beheer van de woningen was strikt zakelijk, ze eiste van haar huurders stipte betaling en nakoming van de regels die ze opgesteld had. Zij kwam zelf haar verplichtingen ook nauwgezet na. Ze hield toezicht op het schoonhouden van de gemeenschappelijke ruimtes als zij de huren kwam innen. Op grond van dit contact leerden zij de huurders goed kennen waardoor zij ze bij kon staan als zij problemen hadden. De verbluffende resultaten van haar werkzaamheden trokken de aandacht van haar rijke vrienden die haar kapitaal ter beschikking stelden om verdere woningen aan te kopen. Ook eigenaren van arbeiderswoningen, gaven haar het beheer over hun eigendommen. Haar werk vond navolging in Engeland, maar naderhand kwamen uit vrijwel alle landen van West-Europa en Amerika jonge vrouwen om van haar te leren hoe arbeiderswoningen beheerd moesten worden (Hubregtse, 1949).

9 Arnold Toynbee (1852-1883) was docent aan de universiteit van Oxford, maar dit weerhield hem er niet van voor arbeiders te spreken. Hij was een van de eersten die verbroedering tussen de rijke en de arme klasse als ideaal zag. Voor hem betekende dat een actieve bemoeienis van sociaal bewogen intellectuelen met de slachtoffers van het industriële kapitalisme in de achterbuurten van de grote steden. Hij bracht het in de praktijk in Londen, in East-End, en hield vurige pleidooien voor uitgebreide sociale wetgeving, want hij deelde de kritiek van arbeiders op het krijgen van aalmoezen. Bedeling maakte het proletariaat alleen maar afhankelijker en zelfbewuste arbeiders vonden het vernederend. Een jaar na zijn dood, hij werd maar 31 jaar, werd zijn werk voortgezet door Samuel Barnett en zijn vrouw Henrietta Octavia Weston Barnett. In 1884 werd de eerste university settlement in Whitechapel geopend, de Toynbee Hall, een hogeschool voor het volk (Kramers e.a., 1982; Müller, 1982).

besluit om haar financieel te steunen ('Ik geef twee ton op aandringen van H  l  ne Mercier'). Ons Huis was gebaseerd op dezelfde principes als Toynbeehall in Londen, zij het dat er in Ons Huis geen studenten woonden, wat in Londen wel het geval was. Toynbee was er namelijk heilig van overtuigd dat het samengaan van de verschillende klassen (studenten en arbeiders) de wereld zou verbeteren. Studenten woonden in Toynbee Hall om zich beter in de omstandigheden van arbeiders in te kunnen leven.

In de Verenigde Staten had Jane Addams¹⁰ een soortgelijke instelling in Chicago opgezet, Hull House. Het verschil was dat in Hull House ook 'docenten' woonden. De cursussen en activiteiten die zowel door Toynbee als door Jane Addams werden geïnitieerd, vonden op alle levensgebieden plaats.

In andere steden kwamen ook op grond van dezelfde formule – door betaling van een kleine contributie kon men lid worden van de vereniging – Volkshuizen tot stand, waarvan Leiden vermeld moet worden. De directrice van het Leidse Volkshuis, Emilie Knappert, zou namelijk later van 1915 tot 1926 directrice van de school voor maatschappelijk werk worden.

Marie Muller-Lulofs (1854–1953) was het tiende en laatste kind uit het gezin van Claas Lulofs en Bregtje Posthuma. Claas Lulofs had een bloeiende graan -en tabakshandel. Het gezin woonde aan de Keizersgracht in Amsterdam en leefde het leven van de rijke welgestelde bovenlaag van de maatschappij. Er was toegewijd personeel en aan de plaatselijke armen worden turf -en soepkaartjes uitgedeeld. Ze trouwt met Fzn. Samuel Muller, historicus en archivaris, en krijgt drie kinderen. Als haar kinderen wat groter zijn, meldt ze zich aan als vrijwillig armbezoekster. Ze publiceert in het *Sociaal Weekblad*. In haar eerste artikel, *Voogdij*, is haar conclusie – op basis van de fouten en de bemoeizucht die tentoonge-

10 Jane Addams was, naast al haar andere activiteiten, een onvermoeibaar voorvechter voor de Wereldvrede. Stefan Zweig nodigde haar uit in zijn buitenverblijf, samen met andere kopstukken uit verschillende landen die zich inzetten voor de wereldvrede, toen in Duitsland Hitler aan de macht gekomen was. In 1931 won ze samen met Dr. Nicholas Murray Butler, de president van Columbia University, de Nobelprijs voor de vrede (Addams, 1981; Zweig, 1970).

spreid wordt, naar aanleiding van het initiatief om twee hulpbehoevende vrouwen te laten samenwonen – dat armoede geen inmenging rechtvaardigt in het leven van handelingsbekwame volwassenen. Kerdijk vond dit een zo treffende juiste uitspraak dat hij haar om meer artikelen vroeg (Bervoets, 1999).

Armoede was voor de sociaal-liberalen, in tegenstelling tot de kerkelijke ideeën, geen door God gewild natuurverschijnsel, maar een gevolg van de onrechtvaardige verdeling van maatschappelijke rijkdom. Door hun ideeën beïnvloedden zij het politieke klimaat dat langzamerhand rijp werd voor een door de overheid gesteunde sociale politiek, maar zij vonden het ook de sociale verantwoordelijkheid van de burger en de arbeidende klasse om tot sociale hervormingen te komen. Tegenover het ‘egoïstisch individualisme’ van de vrije markteconomie stelde Mercier het ‘individualisme van koninklijke bloede’ waarin gemeenschapszin en verantwoordelijkheid zouden samengaan. In het voorwoord van *Van Mensch tot Mensch*, uitgegeven in 1916, verwoordt Muller-Lulofs deze visie onder het motto ‘geen armenzorg zonder sociale politiek’. Ze bedenkt een indrukwekkend aantal initiatieven die een aanvulling moeten vormen op de armenzorg.

Zo richt ze een Volkshuishoudschool op voor meisjes, in 1906 de NV Maatschappij tot Verbeetering der Volkshuisvesting en in 1908 Jaffa, een Centraal Werkloozenbureau. In 1912 zet ze een hulpbank op, bedoeld om woekerrente te bestrijden, die in 1926 omgezet wordt in een Leen- en Spaarkas. In 1904 komt op haar initiatief een kinderkuis voor naschoolse opvang tot stand waar de kinderen van werkende moeders ondergebracht worden. Er komen een volkszangklas en een kinderbibliotheek, bedoeld als verbetering van woon -en leefomstandigheden, maar ook om de interessesfeer van de volksklasse te verbeteren. De Commissie Bijstand aan Zieken voorziet in de mogelijkheid van Thuisverpleging in volksbuurten. In 1890 neemt ze het initiatief tot de oprichting van de Vereeniging voor Vrijwillige Armenzorg in Utrecht (Bervoets, 1999), opgezet naar analogie van de Charity Organization Society Movement in Engeland en in Duitsland het Elberfelder stelsel. Beide systemen leggen de nadruk op de noodzaak van centralisatie om dubbele bedeling te voorkomen, willen een doelmatig bestuur en willen in ieder geval betere individuele begeleiding van de steun behoevende

armen. Ze wordt pas in 1900 bestuurslid van de door haar geïnitieerde Vereniging omdat vrouwen volgens de Utrechtse zeden geen bestuurslid mochten worden. In eerste instantie neemt daarom haar man zitting in het bestuur. Wel wordt ze in 1897 voorzitter van de commissie van Huisbezoek, een commissie die helemaal ondergeschikt is aan het hoofdbestuur (Bervoets, 1999).

In het voetspoor van Mercier schrijft zij regelmatig over de taak van vrouwen in de armenzorg. Zij vindt dat de armenbezoeksters een opleiding moeten hebben (op grond van wat zij ziet en hoort over de bezoeken die zij afleggen en waarbij vaak weinig blijk wordt gegeven van compassie of consideratie met de armen die zij bezoeken). De particuliere armenzorg is naar haar idee te veel een ‘gevoelsfilantropie’ waarin willekeur en sentimentaliteit de boventoon voeren. In de kerkelijke armenzorg is vrijheid van levensovertuiging te weinig gewaarborgd en in de burgerlijke armenzorg dreigen de hulpbehoevenden terecht te komen in bureaucratische procedures. Ze vindt dat ‘sociaal ingrijpen vraagt om wetenschappelijke onderbouwing en morele oordeelsvorming’. De opvattingen die ze heeft over de omgang met armen of, beter gezegd, hoe er niet met armen omgegaan moet worden, bespreekt ze uitvoerig het *Tijdschrift voor Armenzorg* en in haar boek *Van Mensch tot Mensch*.

Dr. Arnold Kerdijk was algemeen secretaris van de Vereniging Tot Nut van het Algemeen. Van 1887 tot 1901 was hij actief lid van de Tweede Kamer voor de liberale partij. Het *Sociaal Weekblad* bloeide onder zijn redactie op tot een toonaangevend blad in sociaal-progressieve kring (Van der Linde, 2007).

Deze drie mensen vinden elkaar in de gedachte dat het sociale vraagstuk het grootste probleem van de Nederlandse samenleving is. Veel eisen van de arbeidersbeweging vinden zij terecht en rechtmatig, maar ze zijn ook beducht voor een ‘rode revolutie’. Op 15 september 1899 opent Kerdijk na een jaar van intensieve voorbereiding de school voor een proefperiode van twee jaar in een van de collegezalen van het complex aan de Oudemanhuispoort van de Universiteit van Amsterdam. Voor cursussen stelt Ons Huis aan de Rozenstraat een lokaal beschikbaar. De beduchtigheid voor de rode revolutie maakt ook dat de school een naam moet

krijgen die in niets kan verwijzen naar het woord ‘sociaal’ want dat zou weer kunnen refereren aan socialistisch. Vandaar de keus voor het neutralere ‘school voor maatschappelijk werk’ die na de Spoorwegstaking van 1903 de eerdere naam vervangt.

Mogelijk gemaakt door de schoolstrijd die in het voordeel van de confessionelen wordt beslecht, wordt in 1921 de Rooms-Katholieke School voor Maatschappelijk Werk in Sittard opgericht en in 1926 de CICSA (het Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid) in Amsterdam.

De eerste leerlingen

De vrouwen die kiezen voor een opleiding aan een school voor maatschappelijk werk zijn allen afkomstig uit de hogere kringen. De opleiding wordt min of meer gezien als een alternatief voor een leven van ijdel niets doen. Door de industriële revolutie is de getrouwde vrouw veel tijdrovend werk uit handen genomen, tijd die nu besteed wordt aan handwerken, musiceren, het afleggen van bezoeken en het bedrijven van filantropie. Voor dochters hoopt men op een goed huwelijk, want als dit niet gebeurt, moet in hun levensonderhoud voorzien worden door mannelijke familieleden waar ze dan hun verdere leven afhankelijk van blijven. In een aantal romans uit die tijd zoals *De klop op de deur* van Ina Boudier-Bakker, *De opstandigen* van Jo van Ammers-Küller en de bekendste feministische roman uit die tijd *Hilda van Suylenburg* van Cécile van Goekoop-de Jong van Beek en Donk wordt dit thema indringend beschreven. Zij willen laten zien hoe leeg en afhankelijk het bestaan van meisjes en vrouwen uit de betere kringen is als zij niet trouwen en levenslang afhankelijk zijn van een broer, neef of zwager. De opleiding aan de school voor maatschappelijk werk is bestemd voor vrouwen die binnen een huwelijk een zinvolle bezigheid in liefdadigheidswerk kunnen vinden, zij het op minder dilettanterige manier dan voorheen. Maar zij is ook bedoeld voor vrouwen die niet trouwen en zo in staat zullen zijn om zelf hun brood te verdienen om niet langer, zoals in de daaraan voorafgaande decennia, afhankelijk te zijn van de goedheid van een mannelijk familielid. In de scholen voor maatschappelijk werk is van meet af aan deze tweeslachtigheid merkbaar.

In de hele wereld is de Opleidingsinrigting voor Socialen Arbeid de eerste dagopleiding op dit gebied. Wel is eerder in 1898 in Philadelphia in Amerika een zomercursus van start gegaan die naderhand uitgroeit tot een volledige opleiding.

Het schoolgeld bedraagt 150 gulden per jaar.

De Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid

In hetzelfde jaar als de oprichting van de Opleidingsinrigting vindt de Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid plaats, een mijlpaal in de geschiedenis van de Nederlandse vrouwenbeweging.

Emilie Knappert heeft de leiding over het onderwerp vakopleiding voor vrouwen (van 11 tot 14 juli). Er wordt een zeer divers programma geboden, variërend van het arbeidsveld van Tesselschade, de vrouw in de fotografische vakken, tot een belangrijke toespraak van dr. Catharina van Tussenbroek over het gebrek aan energie bij onze jonge vrouwen en meisjes, dat zij vooral wijt aan een gebrek aan doelen in het leven. Van de meerdaagse congressen gaan de meeste over sociaal werk in ruimere zin: wezenopvoeding, armenzorg, maatschappelijk werk in Indië, zieken- en wijkverpleging, een driedaags congres ter bevordering van de openbare zedelijkheid, besprekingen over armenzorg, een onderwijscongres, een dienstbodencongres, besprekingen over de maatschappelijke toestand der vrouwen, over woninghygiëne, over industriescholen, over de taak van moeders en opvoedsters.

Heel in het kort beoog ik met het voorgaande een schets te hebben geven van het leven tijdens de eeuwwisseling, waarin vooral de sociale kwestie en de vrouwenkwestie speelden. Dat waren ook de redenen voor de oprichting van de eerste school voor maatschappelijk werk, een opleiding die in het leven van Marie Kamphuis zo'n allesoverheersende rol zou spelen.

Gezinsachtergrond en kinder- en jeugdijaren van Miep Kamphuis

Gezinsachtergrond

Het is een wat nevelige, herfstige oktobermorgen (weerbericht in de Overijsselse Courant, 23 oktober 1907) als Jan Willem Kamphuis op 24 oktober 1907 op het stadhuis in Zwolle zijn beide dochtertjes komt aangeven (Register Burgerlijke Stand Historisch Centrum Overijssel). Hij heeft een vermoeiende nacht achter de rug. Het oudste dochtertje van de tweeling, Marie, die ze Miep noemen,¹¹ is 's avonds om acht uur geboren en pas om middernacht, ook nog net op 23 oktober, wordt Johanna, roepnaam Jopie, geboren. Het is de tweede tweeling in zijn nog maar korte huwelijk. Nog geen jaar na zijn huwelijk,¹² wordt zijn eerste tweeling geboren, twee jongetjes, Gerrit en Herman. Zijn vrouw en hij krijgen een grote klap te verwerken als Herman, nog maar een baby van zeven maanden oud, sterft. Het is nooit helemaal duidelijk geworden waaraan, maar de dokters houden het op een hersenvliesontsteking. Heel kort daarna raakt zijn vrouw weer in verwachting en opnieuw van een tweeling, twee meisjes, die hij nu gaat aangeven. Jan Willem Kamphuis en zijn vrouw zijn beiden diep gelovige mensen. Hij is heel dankbaar voor de geboorte van zijn twee gezonde meisjes, maar diep in zijn hart voelt hij zich ook bezorgd. Zal zijn vrouw die niet al te sterk is, dit allemaal wel aankunnen? Zeker na het verdriet over Herman, die nog maar zo kort geleden is overleden? En dan nu twee kinderen tegelijk, terwijl Gerrit nog een luiertje is. Het is maar gelukkig dat hij zich personeel kan permitteren dat zijn vrouw kan ontlasten.¹³

11 Marie zou eigenlijk Marie Frederiek heten, maar na conflicten met de tante naar wie ze vernoemd zou worden, ging dat niet door (Jagt & Kamphuis, 1990).

12 Jan Willem Kamphuis trouwde op 5 juni 1905 met Hermanna Christiana Treep, dochter uit een groot aannemersbedrijf.

13 Over de geboorte van Herman Gerrit bestaat een merkwaardige anekdote. De dokter die niet gezien zou hebben dat er na Gerrit nog een kind kwam, had mevrouw Kamphuis al gehecht toen Herman Gerrit zich aankondigde. Zij zei: 'O dokter, laat hem alstublieft zitten, ik heb er geen last van.' Of dit verhaal op waarheid berust, is maar zeer de vraag gezien de prudentie die in die tijd heerste over alles

Op zijn wandeling naar het stadhuis komt Jan Willem Kamphuis een aantal grote reclameborden in de stad tegen met zijn eigen naam erop: Kamphuis Bouwonderneming. Want Kamphuis is een bekende naam in Zwolle. Het gezin waarin Marie Kamphuis wordt geboren, heeft een lange voorgeschiedenis op het gebied van bouwen. De overgrootvader van Jan Willem, Harmen Camphuis – de naam wordt dan nog met een C gespeld – is timmerman. Hij krijgt drie zonen, van wie Gerrit, die in 31 augustus 1849 in Zwollekerspel geboren wordt, hem op zal volgen in zijn bedrijf. Zijn beide andere zoons worden landbouwer (Heuts, 2006). Uit dit huwelijk worden ook nog drie dochters geboren, onbekend is wat er van hen geworden is.

Harmen Camphuis, getrouwd met Frederika van der Vegt, geboren in 1823 en overleden in 1883, woont met zijn gezin jarenlang op het adres Schelle 2, ongeveer vijf kilometer buiten Zwolle. Zoon Gerrit blijkt na overname van het bedrijf een ambitieuze en ondernemende man. Hij wil zijn metsel- annex timmerbedrijf graag uitbreiden en neemt daarom ook aannemersklussen aan (Heuts, 2006).

Gerrit heeft de tijd mee, want in die tijd is Zwolle de op een na snelst groeiende stad van Nederland. In 1868 heeft Zwolle een station ‘der eerste klasse’ gekregen, waarvan er op dat moment maar vijf in Nederland zijn. In 1870 wordt de Centrale Werkplaats van de Staatsspoorwegen, in de volksmond de Constructiewinkel genoemd, opgericht. Voor de werkgelegenheid is de Centrale Werkplaats een enorme impuls. Rond 1900 werken er zo’n 600 mensen en al snel is de Centrale Werkplaats waar stoomlocomotieven worden gemaakt, de grootste werkgever van de stad. Alle mensen die daartoe vanuit het omliggende platteland door de Spoorwegen worden geworven, moeten ook in Zwolle kunnen wonen en daarom worden er speciaal voor de zogenoemde ‘spoorhazen’ honderden nieuwe huizen gebouwd, de wijk Assendorp. Er ontstaat een enorme druk op de oude binnenstad, hetgeen leidt tot ernstige verkrotting. Daarom wordt besloten buiten de stadsgracht te gaan bouwen (Heuts, 2006).

wat met seksualiteit en het krijgen van kinderen te maken had. Toch heeft Marie Kamphuis dit zo verteld in een van de beide interviews met Hans Werkman op 23 november en 29 december 2001. Ook heeft mevrouw Kamphuis dit verhaal verteld tegen haar oudste kleinkind, Mancy, op wie ze dol was, toen deze een baby verwachtte en haar vroeg om vooral een goede dokter te zoeken om een herhaling van dit soort narigheid te voorkomen (uit een mail van Mancy Wagtendonk-Kamphuis).

In 1877 trouwt Gerrit Kamphuis met Marrigje ten Brinke en uit dit huwelijk worden zes kinderen geboren: Hermannus (Harmen), Jan Willem (de vader van Marie), Frederika, Geesje, Marrigje en Gerrit. Gerrit, het nakomertje, wordt geboren als het gezin al verhuisd is naar Enkstraat 11. Hij overlijdt op zijn derde jaar.

De officiële geschiedenis van Kamphuis Bouwmaterialen gaat in datzelfde jaar van start als het bedrijf uitgebreid wordt met een handel in bouwmaterialen, in het pand Enkstraat 11. In 1878 begint Gerrit Kamphuis in Schelle aan de bouw van zijn eigen werkplaats met woonhuis, de start van Kamphuis Bouwonderneming. Zijn eerste klant is het aannemingsbedrijf H.L. Treep en Zn. Uit dat geslacht Treep is de moeder van Marie een nazaat.

In de gedichten die Marie Kamphuis in haar leven schrijft, gebruikt ze vaak de naam van haar overgrootmoeder, Frederika van der Vegt, als pseudoniem.

Gerrit Kamphuis doet goede zaken. In 1884 verplaatst hij zijn goedlopend bedrijf van Schelle naar Assendorp. Tussen 1879 en 1905 bouwt hij meer dan honderd woningen in Assendorp. Hij werkt veel samen met stadsarchitect Van Essen en krijgt opdrachten voor de bouw, dan wel de verbouwing van een aantal kerken, waaronder de Oosterkerk en de Plantagekerk. Hij bouwt ook huizen in het duurdere segment. Op 57-jarige leeftijd trekt hij zich vanwege gezondheidsredenen terug uit de zaak en wordt hij oud-lid van de firma Kamphuis. Zijn laatste levensjaren brengt hij samen met zijn vrouw door op het adres Kerkstraat 5, nadat al zijn kinderen de deur uit zijn. In 1909 overlijdt hij op 59-jarige leeftijd. Hij heeft dan nog twee jaar zijn kleindochter Miep meegemaakt, die in zoveel opzichten op hem zou lijken: zij hadden dezelfde gedrevenheid, waren beiden zeer ambitieus, bewogen zich met gemak in alle kringen en beschikten over een ijzeren wil. Er wordt over hem gezegd: geen tegenslag kon hem op de knieën brengen en datzelfde geldt voor zijn kleindochter. Zijn oudste zonen Harmen en Jan Willem zetten de zaak voort. Jan Willem heeft een opleiding aan de Stadstekenschool gedaan, een opleiding vooral bedoeld voor bouwvakkers die verder willen. Hij is pas veertien jaar als hij in het bedrijf van zijn vader komt. Zijn eerste opdracht is 25 voetenbankjes maken die bestemd zijn voor een vergaderlokaal. Onder de naam firma G. Kamphuis richten de twee broers

in 1905 een vennootschap op die wordt aangegaan voor een periode van tien jaar en in 1919 wordt ontbonden. Harm Kamphuis vertrekt, na een faillissement, in 1924 naar Amerika (Heuts, 2006). De familie bracht voor hem 4000 gulden bij elkaar om zijn vertrek naar Amerika mogelijk te maken, maar na anderhalf jaar kwam hij met hangende pootjes terug. Ook in Amerika was het niet gelukt (Jagt & Kamphuis, 1990).

Daarentegen is het gezin van Jan Willem Kamphuis en Herman-na Christina Treep een welvarend gezin dat tot de betere kringen van Zwolle behoort. Hoewel Jan Willem niet gestudeerd heeft en niet van adel is, leeft het gezin het leven van de welgestelde bovenlaag. Er is personeel: twee inwonende huishoudsters/dienstboden. De bel waarmee zij worden gescheld om de tafel af te ruimen, wordt altijd strikt op tijd door mevrouw Kamphuis bediend. In 1918 beschikt het bedrijf al over zes paarden en wagens, waarmee de eerder gebruikte handkarren voor transport vervangen zijn, in 1923 komt de eerste personenauto, een Franse Durant, en in 1925 worden er twee Franse Unie vrachtwagens aangeschaft. Als het gezin ergens met de auto heen wil, wordt een van de personeelsleden aangewezen als chauffeur en worden de gezinsleden naar de plaats van bestemming gereden. Het is duidelijk dat het Jan Willem Kamphuis voor de wind gaat, temeer als hij vanaf 1920, samen met de heer Aberson, eigenaar van de zaak is (Heuts, 2006).

Kinderjaren

Miep is een zwakke baby, maar blijkt zich te ontwikkelen als een levendig, vitaal en soms ook heel dromerig kind. De beide tweelingzusjes, altijd hetzelfde gekleed in die jaren,¹⁴ trekken veel met elkaar op, maar ook met hun vele nichtjes en neefjes die vlak in de buurt wonen en met wie ze spelen op de houtwerf van het bedrijf van vader Kamphuis. Vaak is Miep de initiatiefneemster bij spelletjes en het uithalen van kat-tenkwaad, ze speelt fel en hartstochtelijk (Jagt & Kamphuis, 1990). Ze bedenkt toneelstukjes die ze ook zelf regisseert en ze moeten allemaal heel goed naar haar luisteren en doen wat ze zegt. Maar Miep kan ook uren verdiept in een hoekje zitten met een boek. Jopie en Miep kunnen

14 Marie Kamphuis laat dit weten in een dagboek dat ze bijhield in 1958 en 1959. Het wordt bewaard in Archief Atria, Archief Marie Kamphuis, map 145.

goed met elkaar opschieten en zijn onafscheidelijk, ze slapen samen in één bed waar Miep verhaaltjes aan Jopie vertelt en waar Jopie van geniet. Maar het steekt Miep dat moeder, hoewel ze haar best doet om dat niet al te duidelijk te laten merken, zich meer tot Jopie dan tot Miep voelt aangetrokken. Jopie is een zachtaardig lief meisje, veel minder robuust en overheersend dan Miep en Jopie helpt moeder met het huishouden, terwijl Miep veel liever leest. Als de tweeling zes jaar is, wordt er nog een broertje geboren, die naar het overleden broertje weer Herman Gerrit genoemd wordt. Hij zal later zijn vader opvolgen in het familiebedrijf. En als Marie en Jopie al dertien zijn, krijgen ze nog een broertje, Jan Willem, een echt nakomertje in het gezin. Het gezin woont in die jaren op het adres van der Laenstraat 75 en verhuist later naar het adres Enkstraat 10. De sfeer in het gezin is wisselend, vader Kamphuis is vaak op reis voor zijn bedrijf, moeder Kamphuis is een heel charmante en gastvrije vrouw, maar ook humeurig, heel dominant en ziekelijk.

Het gezin Kamphuis behoort tot de Gereformeerde Kerk en neemt alle verplichtingen die daaruit voortvloeien heel serieus. Naar goed gereformeerde traditie wordt in het gezin Kamphuis na iedere maaltijd uit de bijbel voorgelezen nadat vader hardop gebeden heeft. Hij stuurt zijn kinderen naar een school van de Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, waar hij zelf bestuurslid van is, de Christelijke Lagere School en School voor Uitgebreid Onderwijs (de MULO) in de Schoutensteeg. Hij zit ook in het bestuur van de Christelijke HBS aan de Kamperstraat. Jan Willem Kamphuis is zelf leerling geweest op de Wijnbeek-MULO in de Goudsteeg.¹⁵ Gerrit, Miep en Jopie bezoeken de Christelijke School aan de Schoutensteeg. Miep krijgt voortdurend als aantekening op haar rapport dat ze beter haar best moet doen. De kinderen leren er psalmverzen die ze iedere maandag uit het hoofd moeten opzeggen, ze sparen zilverpapier en gebruikte postzegels voor de zending. Veel kennis uit de bijbel moet uit het hoofd worden geleerd, de bijbelboeken van het Oude en Nieuwe Testament, de twaalf discipelen, de scheppingsdagen, het moet allemaal zo opgedreund kunnen worden. De opvoeding op school sluit naadloos aan bij die van thuis en heeft als overheersend uitgangspunt dat gereformeerden wel in, maar niet van de

15 Brief Gerrit Kamphuis aan J.Erdtsieck in het Zwols Historisch jaarboek.

wereld zijn. De lijst van wat gereformeerden niet horen te doen, is dan ook lang: vloeken, dansen, fietsen op zondag, de kermis bezoeken, seks voor het huwelijk en boeken lezen van niet-christelijke auteurs, het is allemaal verboden. Bioscoopbezoek is slechts toegestaan als je er iets van op kunt steken; zo mogen natuurfilms wel bezocht worden. Vader en moeder Kamphuis zijn lid van het gereformeerde leesgezelschap Uno Animo, een club waarin op serieuze wijze wordt gediscussieerd over het calvinistisch gehalte van boeken en tijdschriften. Nieuwe leden worden pas toegelaten als de mate van godsdienstigheid als voldoende is beoordeeld (Steenhuis, 2001). Zowel vader als moeder Kamphuis lezen verder ook veel, vader vooral boeken van de romantische schrijvers uit de negentiende eeuw. Taal speelt een belangrijke rol in het gezin, de liefde voor het woord, gedragen door het calvinisme. Gerrit, later in zijn leven een bekende letterkundige, die niets meer van het geloof wilde weten, zei: 'De Statenvertaling heeft mij zo taalgevoelig gemaakt' en die taalgevoeligheid geldt ook voor Miep. In *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) geeft zij een voorbeeld van de manier waarop er in het gezin woordgrapjes gemaakt werden: als ze bijvoorbeeld samen met Herman in de kamer zat en tegen hem zei dat ze even naar een vriendin toe zou gaan, zei Herman die eenzelfde gevoel voor humor had als Gerrit en Miep en hun literaire smaak deelde: 't Is mi al eender waar gij gaat, als gij uw eer maar wel bewaart en uw kroon naar rechten draagt' (Jagt & Kamphuis, 1990).

Ook de grootouders van moeders kant, opa en oma Treep, zijn gereformeerd, ook zij lezen *De Standaard*¹⁶ en *De Heraut* en ze schenken een zilveren avondmaalstel aan de Zuiderkerk. Oma Treep had als meisje een grote verering voor ds. van Rijn en bracht hem bloemen toen hij in de gevangenis zat.¹⁷

16 De Standaard was een gereformeerd dagblad, opgericht in 1872 door Abraham Kuiper. Het portret van Abraham Kuyper hing boven het bureau van vader Kamphuis en zijn boeken stonden in de boekenkast. In de nalatenschap van Gerrit Kamphuis in het Letterkundig Museum in Den Haag, afdeling Bijzondere Collecties, is er een brief waarin Gerrit een aanvulling schrijft op een artikel in het Zwols Historisch Jaarboek dat zijn grootvader orthodox hervormd was, maar vervallen verklaard werd van zijn lidmaatschap omdat hij diaken bij de Dolerenden was geworden.

17 Ds. van Rhijn had een verhouding met een van zijn gemeenteleden, een weduwe, barones van Dedem, een verhouding waaruit een zontje geboren wordt, dat zij in Frankrijk achterlaten. 'Het is uitbesteed op een wijze waardoor het kind als het ware, voor altijd aan het oog der wereld zoude worden onttrokken, tegen een som van 5000 francs', volgens de vroedvrouw. De barones wordt op grond van

Het gezin Kamphuis maakt veel vakantie-uitstapjes en brengt ieder jaar, op doktersadvies, een maand door aan zee, in Noordwijk, in villa Maria Hersella, soms gezamenlijk met oom en tante Schulte Nordholt en hun kinderen.

De christelijke meisjesvereniging

Voor kinderen uit orthodox-protestantse gezinnen was het heel belangrijk om op de hoogte te zijn van de bijbelverhalen en de orthodoxe interpretatie daarvan. Aan tafel wordt uit de bijbel voorgelezen, ze leren van de bijbelverhalen op school, op de zondagsschool, op catechesatie. Op iets oudere leeftijd zijn ook de jongelings- of knapenverenigingen en meisjesverenigingen heel belangrijk, waar ze leren om goed en helder, volgens strakke schema's, te discussiëren. Op 9 april 1919 vindt in de consistoriekamer van de Oosterkerk een oprichtingsvergadering plaats van de christelijke meisjesvereniging op gereformeerde grondslag. Miep wordt lid met nog 86 andere meisjes. De naam van de vereniging wordt: Verblijdt u ten allen tijde (geen schrijffout), de contributie bedraagt 25 cent per keer (Historisch Centrum Overijssel Zwolle, KA 018, invoeringsnummer 561). De vergaderingen vinden plaats volgens een vast stramien, er wordt een psalm gezongen, de voorzitter gaat voor in gebed, een van de leden houdt voor de pauze een lezing over een kerkelijk onderwerp met aansluitend de mogelijkheid om in discussie te gaan. Na de pauze houdt een ander lid een voordracht over een politiek, maatschappelijk of cultureel thema. Er zijn uitgebreide instructies hoe zo'n inleiding opgezet moet worden, heel gestructureerd en systematisch. De leiding van de vereniging is, zoals dat ook bij de jongelingsverenigingen het geval is, in handen van de meisjes zelf die de bestuursleden uit hun midden kiezen (Amelink, 2002, pp. 92-93). Miep houdt ook een paar voordrachten: in september na de pauze over een tocht naar Rusland en in oktober over Eli en Samuel. In november draagt ze een gedicht voor, want ook het declameren van gedichten is een populaire bezigheid voor na de pauze (Historisch Centrum Overijssel Zwolle, KA 018, invoeringsnummer 561).

haar gedrag ook ontzet uit de ouderlijke macht over haar andere kind (bijvoegsel van de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van woensdag 14 oktober 1863, met dank aan Harry Hens).

Na de lagere school gaat Miep naar de driejarige christelijke HBS.

Ze heeft de drie jaar die ze hier heeft doorgebracht, geen prettige jaren gevonden. Waarschijnlijk wordt Miep gedurende die tijd veel ingezet in het huishouden. Moeder Kamphuis is een zwakke, ziekelijke vrouw, vroom en gastvrij, maar ook labiel en humeurig en het is de vraag of ze haar drukke gezin met veel aanloop en een man die vaak op reis is, wel heeft aangekund. Kamphuis zou later over haar moeder zeggen dat ze een echte matriarch was, een vrouw die niets anders deed dan zitten en andere mensen voor zich liet lopen.¹⁸

Internaatjaren

Als Miep en Jopie zeventien zijn, besluiten de ouders dat ze beiden naar een internaat moeten, in protestantse kringen ongebruikelijk, maar waarschijnlijk voor een deel ingegeven door de gezondheidstoestand van moeder. Zonder de zusjes daarover te horen, wordt ook besloten dat beiden naar een verschillend internaat moeten. Zo komt Miep in Amsterdam op het internaat van de Opleidingsschool voor Christelijk Maatschappelijke Arbeid (OCMA)¹⁹, uitgaande van de Nederlands Hervormde Diaconesseninrichting, een opleiding die is aangesloten bij het Comité voor Inwendige Zending en bij de Centrale Bond van Christelijke Philantropische Inrichtingen in Nederland. De school en het internaat voor meisjes van 12 tot 19 jaar, zijn gevestigd op het adres Laressestraat 14/16 (Arch. Atria, map 27).

De vakken die er gegeven worden, zijn bijbelkunde, zendingsgeschiedenis, vaderlandse en algemene geschiedenis, vier talen, rekenen, aardrijkskunde, natuurkunde, anatomie, hygiëne, tekenen en schilderen, zang en handwerken, kostuumnaaien, handenarbeid, verbandleer, algemene huishoudkunde en koken (Arch. Atria, map 27). Voor een van de laatste opdrachten voor het vak koken braadt Miep een konijn, maakt appelmoes en gort met rozijnen en krijgt voor deze maaltijd een 9. De onver-

18 Uit een interview april 2011 met de beide hulpen, de dames Bijlsma en Dijkstra, die Marie Kamphuis aan het eind van haar leven verzorgden.

19 Klinkert, de directrice, was de school in 1903 gestart voor aanstaande diaconessen (protestantse liefdeszusters die verpleging en verzorging als liefdewerk verrichtten en zich vooral wilden toelleggen op sociaal werk, hetgeen in de protestantse terminologie van die tijd werd aangeduid met 'inwendige zending'). Er meldden zich ook jonge vrouwen aan die niet zozeer diacones wilden worden, maar zich wel theoretisch en praktisch in het sociale werk wilden vormen (Joor & Beeming, 2001, pp. 115-116).

mijdelijke cijfers voor gedrag, vlijt en orde worden ook hier gegeven. En ook hier krijgt Miep altijd maar een mager vijfje voor orde, evenals dat eerder het geval was. Dat is verwonderlijk als je ziet hoe nauwkeurig en gedisciplineerd ze te werk ging in vrijwel alles wat ze doet.

Vader Kamphuis betaalt van 1 september 1923 tot 20 februari 1924 een bedrag aan schoolgeld van fl. 590,86. Nog voordat de school begint, maar Miep al wel als leerling is opgegeven, komt er een brief van Mejuffrouw Klinkert, de directrice van de opleiding, aan Mevrouw Kamphuis-Treep, over de kleding van de leerlingen. Er mag niet te veel borduursel op het ondergoed, want ook in de kleding dienen de christelijke beginselen naar voren te komen. In een latere brief aan vader Kamphuis schrijft zij dat er te vaak door de leerlingen gevraagd wordt om uit te mogen gaan. Helaas kan ze dit niet toestaan want de meisjes moeten rust vinden in het tijdelijk tehuis dat het internaat beoogt te zijn. Op de opleiding heeft Miep van meet af aan een paar vriendinnen, met wie ze veel en intensief omgaat: Hanny Bakker, dochter van de hoofdredacteur van De Standaard, en Greet van Haften, een domineesdochter (Arch. Atria, map 27).

Jopie gaat naar een internaat in Zetten, het Christine Herminehuis; dat is een vakopleiding voor huishoudelijk onderwijs en onderdeel van de Heldring gestichten. Beoogd wordt de leerlingen mee te geven wat ze later als huisvrouw of moeder nodig zullen hebben, maar hen daarnaast ook te bekwamen voor banen in het onderwijs of de inrichting.²⁰

Briefwisseling Miep - Jopie

In de tijd dat Miep in het internaat in Amsterdam woont en Jopie in Zetten, vindt er een levendige briefwisseling plaats.²¹ De zusjes missen

20 Uit een folder uit dat jaar: 'Vroeger was het voldoende als de meisjes op 18-jarige leeftijd onderlegd waren in schoolkennis, talen en muziek, moeder hielpen en het gezinsleven opvrolijkten, maar dat is nu niet meer voldoende, vandaar de opleiding.

21 In het persoonlijk archief van Marie Kamphuis in Archief Atria is een aantekening van Marie Kamphuis in map 22 dat ze de brieven die ze destijds geschreven heeft in 1993 terugvond en dat ze toen het grootste deel vernietigd heeft. Ze vond de meeste brieven niet meer relevant voor haar ontwikkeling en gevoel, vooral omdat ze een gezinsleven lieten zien zoals moeder dat graag zag, harmonieus en innig verbonden. Er waren weliswaar veel positieve dingen, anders had haar leven zich na een moeizame aanloop niet zo kunnen ontwikkelen, maar er waren ook zeer veel negatieve belevingen en veel onderhuidse spanningen die ze in de brieven niet terugvond. Daardoor geven ze volgens Kamphuis een uitermate onjuist beeld, met name rond de ziekte en het sterven van Jopie.

elkaar vreselijk. Jopie schrijft aan Miep (Arch. Atria, map 24, brief van 19 september 1923) dat zij de eerste dagen heel veel heimwee heeft gehad en veel heeft moeten huilen en bovendien heeft ze ook nog haar voet verstuikt. Ze vraagt zich af of Miep ook zoveel heimwee heeft gehad. Kennelijk heeft Miep ook heimwee gehad, want zij schrijft: 'Ik word ook al veel vrolijker en blijer en eet veel meer chocola en lekkers als in het begin en haar lieve Joeps krijgt een innige omhelzing van haar Miep die nu zo gescheiden is van haar wederhelft.' In de eerste vakantie, de herfstvakantie, die Jopie op het internaat doorbrengt, gaat ze om gezondheidsredenen niet naar huis en het is duidelijk uit haar brief dat dit haar zwaar valt (Arch. Atria, map 24). Miep leert de directrice schaken want toen deze een keer binnenkwam toen Miep zat te schaken, heeft ze aan haar gevraagd of ze haar dat ook wilde leren. Verder vindt ze het eten maar niets, ze krijgt iedere morgen pap met klonten en andere viezigheden. Op 4 december 1923 schrijft Jopie dat Miep niet moet schrikken, ze heeft waarschijnlijk kou gevat, veel pijn in haar zij en veel last van haar been, dit nadat ze eerder steunzooltjes en windsels om haar been heeft voorgeschreven gekregen.

Ziekte en dood van Jopie

Op het moment dat Jopie al drie weken in bed ligt, want het gaat nog steeds niet echt veel beter, krijgt ze een foto van Miep die ze een hele tijd bekijkt en bedenkt 'dat is nu mijn wederhelft en die zit daar, ik hier, het is meer dan treurig'. Het blijft tobben met Jopie, want in de daaropvolgende brief laat ze Miep weten dat ze influenza heeft en uit vrees voor besmetting geïsoleerd verpleegd wordt. Februari 1924 wordt, na weer een koortsaanval, consult gevraagd bij dr. Emons, directeur van het Diaconessenziekenhuis in Arnhem. Hij komt diezelfde dag, maar vindt geen enkele verontrustende aanwijzing en zijn diagnose luidt dat Jopie ischias heeft. Begin maart komt er (opnieuw) een brief van mejuffrouw Monnik, de directrice, die het gezin al die tijd uitvoerig op de hoogte heeft gehouden van de toestand van Jopie. Ze schrijft dat Jopie voortdurend heftige pijnaanvallen en koorts heeft. Later in die maand doet Monnik nog een klemmend beroep op de ouders om de juiste specialist te raadplegen, maar half maart wordt Jopie door haar ouders

naar huis gehaald, te ziek om verder in het internaat verpleegd te worden (Arch. Atria, map 24). Miep schrijft dat het vervelend is dat Jopie zo ernstig ziek is. Ze vindt het op het internaat afschuwelijk, de juffrouw heeft influenza en twee meisjes worden apart verpleegd uit vrees voor uitbreiding. Ze smeekt of ze een paar dagen naar Zwolle mag komen, ook omdat ze bij Jopie wil zijn die nu zo ernstig ziek is. 'Ik hoop dat U gauw schrijft, want ik kan het haast niet meer uithouden.'²² Ze heeft die zondag bij de familie van Gelderen waar ze vaak op bezoek gaat, haast geen mond opengedaan, ze valt in slaap tijdens de lessen en tijdens het huiswerk maken, maar 'laat ik niet klagen, want u hebt toch al genoeg zorgen. De stemming is tegenwoordig vreselijk, de een is al vervelender dan de ander', wat waarschijnlijk toch een weerspiegeling van haar eigen stemming is. Op 7 mei 1924 overlijdt Jopie, waarschijnlijk aan een beenmergontsteking.

In de condoleancebrieven aan de ouders valt van vrijwel iedereen eenzelfde reactie op: het is droevig voor de ouders om zo'n jong kind te moeten verliezen, maar hoe heerlijk te weten dat ze nu bij God is (Arch. Atria, map 22).

Briefwisseling Miep - ouders

Voor de dood van Jopie heeft er een uitgebreide briefwisseling plaatsgevonden tussen Miep en Jopie, maar er is ook een uitgebreide briefwisseling tussen moeder (af en toe vader) en Miep. De reden waarom Marie Kamphuis haar milieu beperkend en restrictief noemt, wordt duidelijk uit de vele brieven die moeder haar schrijft. Die brieven hebben een vast patroon: allereerst wordt Miep gemaand om hetzij vaker, hetzij beter op tijd te schrijven. Moeder is iedere keer teleurgesteld dat er weer geen brief bij de post is. Vervolgens wordt Miep gemaand aan alle belangrijke verjaardagen aandacht te schenken, 'denk vooral aan de verjaardag van opoe, als je die vergeet, wordt moeder echt boos op je'. De gezondheid van de meeste familieleden wordt doorgenomen en meestal volgt daarna een vermaning. Moeder constateert dat het handschrift van Miep er op vooruitgaat en dat is maar goed ook en nodig als ze na deze opleiding

²² In *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) schrijft ze dat ze in die tijd thuis geweest is

particulier secretaresse in de zaak van vader wil worden. Af en toe zijn de brieven van moeder aan Miep ronduit vinnig. Als Miep te kennen heeft gegeven dat ze niet altijd op zondag die verplichte brief wil schrijven, vraagt moeder zich af of er nu werkelijk zo'n doodsverachting voor nodig is om haar vader en moeder die haar brieven met zoveel verlangen verbeiden, te schrijven? (Arch. Atria, map 22).

December 1923 schrijft moeder dat het zestien jaar geleden is dat broertje Herman gestorven is en dat, hoewel dat al weer lang geleden is, ze toch in gedachten die droeve dagen doorleven. Gelukkig dat wij nog vijf lievelingen hebben mogen behouden en dat God ze tot nu toe gezondheid en kracht gaf voor hun werk. (Gezien het feit dat Jopie vijf maanden later overlijdt en op dat moment al ernstig ziek is, stelt zich de vraag of moeder niet heeft willen of kunnen zien hoe ziek Jopie op dat moment al is.) Begin februari schrijft moeder dat ze opgelucht is omdat ze nu eindelijk eens een opgeruimde brief van Miep krijgen. Het compliment wordt echter meteen onderuitgehaald. Moeder vindt het zeker geen verdienste van Miep om zo'n opgewekte brief te schrijven als ze zo'n leuk buitenkansje heeft (bedoeld wordt een uitstapje). Maar het is juist de eis voor een christen in het gewone alledaagse leven opgeruimd te zijn en dan heeft moeder het nog niet over tegenspoed. Moeder hoopt dat Miep zich realiseert dat dit soort voorrechten ook genade zijn, de genade van God de Vader die door Jezus Christus tot ons gekomen is. Dus moeder misgunt Miep haar pretjes niet, maar ze moet meer acht slaan op de dagelijkse voorrechten. Dan zouden haar brieven ook niet zo vaak in mineur zijn.

Tijdens een (van de weinige) bezoeken van de ouders aan Jopie in Zetten, enige maanden voor haar dood, krijgt moeder een brief in handen die Miep aan Jopie heeft geschreven. Moeder laat aan Miep weten dat het niet netjes is dat ze de brief, die voor Jopie was bestemd, gelezen hebben. Maar ze ervaren in deze de hand des Heren, want nu kunnen ze bijtijds bijsturen. Miep mag zich dan wel beklagen over het strenge regime op het internaat, maar vader vindt het er nog lang niet streng genoeg als hij ziet wat Miep uithaalt. Miep heeft namelijk chocolade gekocht van geld dat voor iets anders bestemd was en heeft smoesjes gebruikt om de gymles niet bij te hoeven wonen. Ze hopen in ieder geval dat deze brief die met tranen door hen geschreven is, Miep op de knieën voor God zal brengen.

Na de begrafenis keert Miep meteen weer terug naar Amsterdam. Vader stuurt een week na Jopies dood een brief aan Miep waarin hij laat weten dat hij het zich nog niet voor kan stellen dat Joop er niet meer is, maar in juni, nog geen maand na haar dood, stuurt hij een kaartje dat hij Mieps cijfers heeft gezien en dat die echt beter moeten. In de brief die moeder drie weken na het overlijden van Jopie aan Miep schrijft, laat ze weten dat ze een paar hele nare dagen heeft gehad omdat ze de toekomst zo somber inziet zonder haar vrolijke lieveling, maar het geeft ook veel troost om te bedenken dat Jopie nu opgenomen is in het Vaderhuis.

Drie weken na de dood van Jopie neemt Gerrit de correspondentie met Miep over omdat ze nu geen ‘brieven meer uit de Betuwe ontvangt’ (Arch. Atria, map 28). Voor haar zeventiende verjaardag stuurt hij haar een brief waarin hij haar feliciteert met haar verjaardag maar ook laat weten dat hij erbij stilstaat dat dit een droevige dag voor haar is. Miep krijgt ook een brief van moeder waarin deze laat weten dat ze de droevige dagen van het jaar daarvoor opnieuw beleeft, maar dat het goed is zo. ‘Jopie is nu veilig in Jezus’ armen en waar is een mens veiliger en beter af dan daar, in ieder geval veel beter dan in moeders armen’ (Arch. Atria, map 28).

De jaren thuis

In 1926 krijgt Miep het diploma van het bestuur der Diaconessenschool te Amsterdam (de OCMA), waarin staat dat zij met gunstig gevolg het onderwijs tot in de hoogste klasse van de school heeft gevolgd en daardoor, zowel wat hare verstandelijke ontwikkeling als hare vaardigheid in verschillende vrouwelijke werkzaamheden en hare kennis van de voornaamste maatschappelijke verschijnselen betreft, in staat is om een nuttige positie in onze maatschappij in te nemen. Aan de zijkant van het diploma staat een embleem geschilderd met de tekst uit 1 Kor. 13 : 13: ‘Doch de meeste van deze is de liefde’ (Arch. Atria, map 54). Maar het is vooralsnog niet de bedoeling dat Miep een nuttige positie in de maatschappij gaat innemen. Ze komt thuis om moeder te helpen met het huishouden. Moeder, na de dood van Jopie steeds ziekelijker geworden, is het huishouden en de opvoeding van haar twee nog thuiswonende zoons te veel, ondanks de aanwezigheid van twee inwonende huishou-

delijke hulpen, Doea en Arme. De zorg voor de zesjarige Jan Willem wordt door moeder aan Miep overgedragen met de woorden: ‘Zorg jij nu maar voor hem, ik heb genoeg gedaan.’ En Miep zorgt voor hem, ze doet spelletjes met hem, zorgt voor hem als hij ziek is, ze leert hem kinderliedjes, organiseert zijn verjaarspartijtjes en vertelt hem verhalen uit de tijd van haar kostschoolperiode (Jagt & Kamphuis, 1990). Vader Kamphuis, die zich steeds meer ontwikkelt tot een handelaar, is vaak op reis voor zijn florerend bedrijf. Na de Eerste Wereldoorlog, waarin de bouw stagneerde vanwege een tekort aan arbeidskrachten en gebrekkige materiaalvoorzieningen, vindt er een inhaalslag plaats, die op zijn beurt weer leidt tot een overspannen bouwmarkt, hoge bouwprijzen en hoge lonen. Hij reist veel naar (toen nog) Tsjecho-Slowakije, naar Bremen, naar Wiesbaden (Heuts, 2006). Met de in 1923 aangeschafte personenauto worden gastdominees van en naar het station gehaald en gebracht. Ze eten mee in het gezin Kamphuis, want moeder Kamphuis, hoe zwak en ziekelijk ook, is een gastvrije vrouw die altijd bereid is in haar huis plaats voor gasten te maken. Als vader Kamphuis al thuis is, heeft hij het ’s avonds druk met zijn vele bijbaantjes. Hij zit in het bestuur van de Christelijke Schoolvereniging, is president-diaken, is lid van het curatorium van het Christelijke Lyceum en is lid van de orgelcommissie. Ook zingt hij als tenor in het koor Caecilia, later het Toonkunstkoor en soms vervangt hij de organist in de Oosterkerk.²³ Miep fungeert min of meer als gezelschapsdame voor moeder, helpt in het huishouden, winkelt met moeder en heeft de zorg voor haar twee jongere broertjes. Het is niet wat haar voor ogen stond en er zijn veel spanningen tussen moeder en Miep. Miep heeft zich altijd door moeder minder geliefd gevoeld dan Jopie die een echt moederskindje was en veel meer het kind zoals moeder zich dat wenste. Moeder vraagt veel aandacht voor haar verdriet, maar voor het feit dat Miep, als tweelingzus, zich afgesneden voelt, lijkt, behalve van Gerrit zijn kant, nauwelijks of geen aandacht voor te zijn.

Moeder verwacht van Miep dat deze haar troost en heeft geen enkel begrip voor het verdriet van Miep die een tweelingzus met wie ze zo veel is opgetrokken en op wie ze zo dol was, heeft verloren. ‘17 jaar zijn ze een “wij” geweest, en nu, na het overlijden, ben ik voor het eerst een

23 Bijzondere collectie Letterkundig Museum, brief Gerrit Kamphuis.

“ik” (Jagt & Kamphuis, 1990).²⁴ Het is niet de enige bron van spanning tussen moeder en Miep. Er ontstaan ook spanningen omdat Miep geen blad voor de mond neemt en heel uitgesproken en fel in haar oordelen kan zijn. Zo is ze uitgesproken pro ds. Geelkerken wat vader, maar vooral moeder, zeker niet kan waarderen.

In de tijd dat Miep in Amsterdam woonde, bezocht ze de kerkdiensten van ds. Geelkerken (1879-1960), een gevierd predikant in Amsterdam-Zuid, tot wiens gemeente veel studenten en hoogleraren van de VU (Vrije Universiteit) behoren. Een gemeente die op zoek was naar een kerk die minder in zichzelf besloten was en die moeite had met het verstandelijke karakter en het weinig verinnerlijkte, erg op het uiterlijk gerichte van het gereformeerde geloof (Amelink, 2002). De synode is erg tegen deze hele vernieuwing, maar daar laat Geelkerken zich niet door intimideren. Als hij volgens de synode ook nog betrapt wordt op een ketterij – hij zou in twijfel getrokken hebben of de slang die Eva verleidde tot het eten van een appel wel echt gesproken zou hebben – resulteert dat er uiteindelijk in dat hij door de synode afgezet wordt als predikant. Miep, voor wie deze diensten veel hebben betekend, gaat de discussies daarover zeker niet uit de weg en dat geeft heftige aanvaringen met moeder.

Miep zoekt naast de gewone dagelijkse huishoudelijke zaken afleiding door heel veel te lezen, wereldliteratuur, maar ook veel mystici. Als er met Sinterklaas weer de nodige boeken op haar verlanglijstje staan, vindt moeder, half voor de grap, maar deels ook serieus bedoeld, dat dat nu maar eens afgelopen moet zijn, want Miep heeft twee maanden geleden ook al boeken op haar verjaardag gekregen. Het weerhoudt Miep er niet van te vragen naar de *Brieven* van Vincent van Gogh en drie dichtbundels van Rilke (en helemaal onderaan het lijstje ‘en verder spullen die later in het huishouden te pas komen’). Soms bezoekt ze een concert van moderne componisten, Debussy, Chopin, Schubert, waar moeder ontstemd over is. Maar wat moeder nog erger vindt, is dat Miep sigaretten rookt. In die tijd haalt Miep ook haar rijbewijs. Miep heeft van vader schaken en dammen geleerd en schrijft een prachtig boekje over het damspel. Soms heeft ze het zo druk met huishoudelijke bezigheden, vooral de

²⁴ Zo schrijft Kamphuis het in een aantekening over haar eigen medische geschiedenis (Arch. Atria, map 148).

schoonmaak en later de verhuizing van de Enkstraat naar Emmawijk 5, dat ze nauwelijks tijd heeft om Gerrit te schrijven, temeer daar moeder vaak het bed moet houden. Moeder zit vaak erg in de put en heeft veel last van haar ingewanden. En als haar ingewanden weer wat beter zijn, slaat het haar op de zenuwen (Arch. Atria, map 29).

Verder houdt Miep zich in die tijd bezig met lesgeven op de zondagsschool en het leiden van de meisjesvereniging, maar ze geeft ook les aan een inwonende huishoudster die vier jaar in het gezin Kamphuis gewerkt heeft, Gre van Ast, een ambitieuze vrouw met veel culturele belangstelling. Zij ontdekt dat Dientje en Rebecca Boss (zusjes van Meindert Boss, een Zwolse dichter met wie Gerrit Kamphuis veel contact had) ook geïnteresseerd zijn in literatuur, maar de scholing missen om er gestructureerd over te kunnen praten. Zij regelt bij Miep Kamphuis bijlessen in literatuur. In de huiskamer van de familie Kamphuis begint Miep haar lessen met het uitleggen van gedichten die ze zelf ook op school heeft gehad. Als Miep naar Amsterdam vertrekt voor haar opleiding aan de CICSA is dit voorbij. Gre van Ast zag in de jaren dertig haar naam gedrukt boven een reeks eenvoudige volksverhalen in *De Rotterdammer*. Ze schreef ook een aantal kinderboekjes.²⁵

Briefwisseling Miep - Gerrit

Miep correspondeert veel met haar broer Gerrit die in die tijd in Amsterdam Nederlandse Taal en Letterkunde studeert. In hun brieven gaat het vaak over literatuur die Miep 'haar eerste liefde' noemt. In vrijwel al zijn brieven sluit Gerrit, die zich een christendichter noemt, een gedicht in met de vraag of Miep het wil recenseren, wat ze met plezier en heel consciëntieus doet. Ze voeren een uitgebreide discussie per brief over ritme en metrum aan de hand van Just Havelaars *Symboliek en Kunst*. Naar aanleiding van een verjaardagscadeau (*De literaire kritiek* van Ritter) schrijft Miep dat ze deze gebruikt naast de literaire kritiek van Marsman en Coster. Ze probeert om de verschillen te memoreren, maar heeft daarvoor nog niet de juiste formule gevonden en ze zal zich daar verder

²⁵ Hans Werkman schreef een biografie over Meindert Boss: *De haven uitgraven. De wereld van J.K. Eerbeek, schrijver (Meindert Boss 1898-1937)*. Hij schreef ook *Levensbericht over Gerrit Kamphuis*. Daartoe had hij twee gesprekken met Marie Kamphuis, op 23 november en 29 december 2001.

in verdiepen. Ze is ervan overtuigd dat Gerrit een roeping heeft om dichter te worden; ze vindt dat zijn stijl veel weg heeft van Martinus Nijhoff van wie Gerrit een groot bewonderaar is. Maar hij is zeker niet alleen een navolger, ze acht hem ook origineel (Arch. Atria, map 29). Gerrit recenseert op zijn beurt kritisch de boeken die Miep leest, bijvoorbeeld het werk van Multatuli.

Gerrit is ook van plan om een tijdschrift voor poëzie op te richten en Miep die veel belang stelt in het nieuw door Gerrit op te richten tijdschrift, wil wel abonnee worden als ze het iets vindt. Het zou een beter blad moeten worden dan *Opwaartse Wegen*.²⁶ En ook hier laat Miep een krachtige mening horen: de selectie van de gedichten is slecht, werkelijk belangrijk proza wordt er niet in gepubliceerd en de essays zijn altijd aan de populaire kant.

Maar het gaat in hun brieven niet alleen over literatuur. Er wordt ook uitgebreid geschreven over de kwestie Geelkerken. Miep wil graag van Gerrit weten hoe hij erover denkt, maar ze veronderstelt dat Gerrit wel tegen Geelkerken is. Zij vindt Geelkerken een hoogstaande man die leeft wat hij belijdt, de geestelijke weldoener van zijn gemeente die hem op handen draagt. Gerrit laat weten dat het misschien wel lafhartig van hem is, maar dat hij op dat moment noch pro noch contra is.²⁷

De verloofde

Voor haar tweeëntwintigste verjaardag schrijft Gerrit haar een hartelijke felicitatiebrief. Hij hoopt dat ze die dag nog maar vaak zal mogen vieren en dat aan de zijde van Jo, een student theologie in Kampen, met wie Miep zich verloofd heeft. Miep weet in die jaren helemaal nog niet wat ze verder wil gaan doen. Maar de blauwdruk van haar toekomst ligt

26 Een aantal literatoren had *Opwaartse Wegen, Tijdschrift op christelijke grondslag ter beoefening van de Nederlandse Letteren* opgericht. De 'Jong Protestanten' wilden de literatuur beoefenen en zich daarin verzetten tegen de onchristelijke geest van de Tachtigers enerzijds en tegen het domineesrijm anderzijds. Tot deze groep dichters behoorde ook Gerrit Kamphuis. Veel opgang maakte het blad niet doordat er nauwelijks talent was. Bovendien toonde de 'buitenwereld' weinig interesse, terwijl de traditionele achterban grote moeite had met de vrije en weinig dogmatische houding van de dichters. En onderling was er tussen de dichters dikwijls verschil van opvatting over wat de eigenlijke taak van een christen als dichter was (Steenhuis, 2001, p. 13).

27 Zie Archief Atria, mappen 28 en 29, voor de gehele correspondentie tussen Miep en Gerrit.

wel vast. Natuurlijk wordt er van haar verwacht dat ze zal trouwen, na nog een aantal jaren thuis voor moeder, het huishouden en haar jongste broertje gezorgd te hebben. Moeder, en waarschijnlijk ook vader, zijn dan ook heel gelukkig met het feit dat Miep zich verlooft met een theologiestudent. Jo Kapteyn is het vijfde van de zeven kinderen van ds. Cornelis Kapteyn, wiens heel plotselinge overlijden op 2 januari, een dag nadat hij nog in een Nieuwjaarsdienst in de Plantagekerk gepreekt heeft, voor veel beroering in gereformeerd Zwolle zorgt.

De officiële verloving, met een receptie die door ruim honderd mensen bezocht wordt, vindt plaats op 28 december 1928, waarschijnlijk in het Heerenlogement in Zwolle, onder leiding van een van de broers van Jo (Arch. Atria, mappen 28 en 29). Miep en Jo zijn beiden enthousiaste en goede schakers, Jo is lid en penningmeester van een schaakclub, Walewein. Zij delen ook hun liefde voor muziek, Jo is rector van de oratoriumvereniging Chrysostomos en componeert een jubileumlied ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan. In de almanak van 1928, 1929 en 1930 wordt hij genoemd als lid van de muziekcommissie. Hij reist op en neer vanuit Zwolle naar Kampen, maar hij is in Kampen wel actief in muziek en welsprekendheid. Ze zijn allebei even fel in hun discussies over theologische onderwerpen. Waar Miep nog steeds helemaal achter de vernieuwingsgezinde attitude van Geelkerken staat, is Jo daarentegen een vurig en rechtlijnig aanhanger van prof. dr. Klaas Schilder die door hem zijn 'geestelijke vader' wordt genoemd. Schilder is hoogleraar theologie in Kampen en hoofdredacteur van *De Reformatie*, het lijfblad van Jo met aan het begin van de oorlog een oplage van 4000 exemplaren per week.

In februari 1931 laat Miep in een heel kort briefje aan Gerrit weten dat de verloving uit is nadat moeder dat al eerder in een brief aan Gerrit had aangekondigd (Arch. Atria, map 22). Miep had al eerder twijfels over een huwelijk, maar ze kan heel goed met Jo opschieten, die ze een ontzettende aardige man noemt, en ze onderdrukt haar twijfels tot het haar te veel wordt. Ze ziet zich absoluut niet als domineesvrouw in een pastorie zitten. Miep voelt zich ziek van ellende. Het verbreken van een verloving is een sociale misdaad in die kringen, want Jo is een bekende domineeszoon in Zwolle en het is maar een klein wereldje waarin het zich allemaal afspeelt (Jagt & Kamphuis, 1990).

In de biografie van Rudolf van Rees (1946) (waarin Schilder het laatste hoofdstuk voor zijn rekening neemt) over Jo Kapteyn wordt hij heel serieus genoemd. Zo bereidt hij na zijn afstuderen zijn preken altijd zorgvuldig en nauwkeurig voor, maar hij is ook vrolijk, sportief, iemand met gevoel voor humor. De publicaties van Kapteyn, onder andere *Van Hem, Die is, Die was en Die komt*, worden door Schilder vooral aangehaald om te bewijzen, dat, zou Jo Kapteyn in 1944 nog geleefd hebben, hij ongetwijfeld de kant van Schilder c.s. gekozen zou hebben.²⁸ In het hele boekje van Rudolf van Rees komt de verloving met Marie Kamphuis niet eenmaal voor. Wel wordt gezegd wat een betekenisvolle periode 1926-1932 was, maar daar wordt alleen gerefereerd aan kerkelijke en maatschappelijke gebeurtenissen zoals de kwestie Geelkerken en de opkomst van het nationaalsocialisme.

Na de verbroken verloving met Miep trouwt Jo Kapteyn in 1933 met een Amerikaanse vrouw van Hollandse afkomst, Thelma Versendaal, met wie hij drie kinderen krijgt. Op 18 juli 1941 wordt hij in Groningen tot predikant bevestigd na eerder een gemeente gehad te hebben in Kralingse Veer en IJmuiden. In IJmuiden behoort hij tot een verzetsgroep die vooral opereert in de Zaanstreek (Harinck & Van Klinken, 2011). Hij wordt verraden – in zijn preken en gebeden laat hij duidelijk weten het niet eens te zijn met de Duitse bezetting. Begin april 1942 wordt hij naar kamp Amersfoort overgebracht en van daaruit naar de gevangenis in Kleef, waar hij pater Titus Brandsma weer ontmoet, met wie hij al eerder gevangen zat. Tussen beide mannen is een duidelijke zielsverwantschap ontstaan ondanks de grote verschillen in hun beider afkomst en kerkelijke belijdenis. Zij worden aan elkaar geketend vanuit Kleef naar Dachau vervoerd, waar ze in juni 1942 aankomen en ondergebracht worden in dezelfde slaapzaal in barak 28. Hij overlijdt in augustus als gevangene 30493, aan ondervoeding en uitputting en laat een ernstig zieke vrouw

28 Schilder staat bekend als de man van de Vrijmaking, een groot geleerde die meeslepend sprak en schreef, maar met zijn scherpslijperijen ook veel mensen tegen zich in het harnas joeg (Ameling, 2002). Hij ageerde heftig tegen de NSB en keerde zich fel tegen het feit dat de kerkelijke synode het leerstuk over de uitverkiezing bindend wilde verklaren. Daarop werd hij in maart 1944 geschorst en op 3 augustus uit het ambt gezet.

en drie heel jonge kinderen na die op slechts een steenworp afstand wonen van het adres waar Marie Kamphuis in 1943 gaat wonen.^{29 30}

Hoewel Miep zelf in *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) aangeeft dat ze niet voldoende van hem hield om zich een leven naast hem als domineesvrouw voor te stellen, speelt ook de vraag in hoeverre de relatie van Miep met Henk Schulte Nordholt hierin een rol heeft gespeeld. Uit latere bronnen weten we dat Henk Schulte Nordholt en Miep hun hele leven hecht met elkaar verbonden zijn geweest. Soms hadden zij een relatie, soms ook niet, maar ze zochten elkaar altijd weer op.

Henk Schulte Nordholt was een volle neef van Miep, hun beide moeders waren zusters. Henk kwam uit een gezin van zes kinderen, vijf jongens en een meisje. Hij studeert aan de Gemeente Universiteit Amsterdam kunstgeschiedenis in de tijd dat Miep er in het internaat verblijft. Tijdens de jaren die Miep thuis doorbrengt, schrijft ze zelf ook gedichten. In die gedichten is veel verdriet en vooral veel verlies te lezen. Ze uit er haar verdriet om het gestorven tweelingzusje en waarschijnlijk ook om het verdriet over de relatie met Henk (Arch. Atria, map 51).

*Dan, 's avonds in het teere lentebeven
Dwaal 'k droomvergeten ver; en elke zucht
Door bloem en blad en zachtroode lucht
Is staamlen van jouw naam; vruchtloos ontheven
Aan d'aard en mij vereent in verre vlucht
Die klank zich door de avondgouden dreven
Met merelfluit en wind en weideleven:
Door d'avond en mijn hart een teer gerucht*

*Dan ontwaakt in mijn ziel verlangen eindeloos
Brandend en groot, om in jouw lichteoogen
Mijn droefgelaat met moeheid overslagen
Verblijd te zien; mijn hart geslagen, moedeloos*

29 Bronnen: Harinck & Van Klinken (2011) en Tentoonstelling Titus Brandsmahuis in Bolsward, juni-november 2007.

30 Na de verbroken verloving gaat Miep naar Bussum om 'aan te sterken'. Mededeling in een brief aan Gerrit van februari 1931. Ze krijgt (als troost?) van vader en moeder een zilveren theeservies (mededeling Bertke Waaldijk).

*Te laten rusten in jouw groote mededoogen
Mijn lief, die smartentroost van diepe vrouwenoogen.*

Klacht

*Zal ik dan elke nieuwe dageraad
Na 't droomen van uw hemelsch zoet gelaat
Ontwaken in de bitt're pijn
alleen te zijn?*

*Zal nimmer dan de kus van uwe mond
het teer geluk van eene korte stond
mij geven, als laat' avondrust
De aarde kust?*

*Waarom is 't blauwe schitt'ren van uw oog
Als glinsterdruppen op een golvenboog
een wijle flonkerend mij verschenen
En toen verdwenen?*

*Nu ga ik door de kille winter heen
En peins en denk wat henenging en ween ...
Klaag droef, mijn lied, zing zachtjes voort
Dat niemand 't hoort.*

Na de verbroken verloving wordt besloten dat Miep een beroepsopleiding gaat volgen. En hoewel ze altijd aangegeven heeft dat literatuur haar eerste liefde is,³¹ kiest ze voor de opleiding maatschappelijk werk aan het Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid in Amsterdam, de CICSA. In het gezin Kamphuis komt een gezelschapsdame die moeder gezelschap houdt en verzorgt en de opvoeding van Jan Willem op zich neemt (Arch. Atria, map 28 en 29).

31 in *Herinneringen* schrijft ze dat nog even de gedachte heeft gehad om via een middelbare opleiding Nederlands te gaan studeren, maar ze wilde niet in een concurrentiepositie met haar broer Gerrit terechtkomen.

De CICSA

Marie Kamphuis maakt in 1932 kennis op de CICSA, samen met haar ouders die haar, in auto met chauffeur, daarbij vergezellen.³² Zij is ontzettend opgelucht dat ze het ouderlijk huis kan verlaten. In *Schrijfoefeningen* schrijft ze dat de vijf jaar die ze thuis heeft doorgebracht een accumulatie van verdriet waren. De verplichte huishoudelijke bezigheden verfoeide ze en haar gezondheid werd door al die narigheid eerder slechter dan beter. Het betekent louter vrijheid dat ze nu het huis uit kan en ook tot nu toe niet tot uiting gekomen talenten kan gaan benutten. Maar ze ervaart ook veel spanningen, want de jaren thuis hebben haar zo aangepakt, geestelijk en lichamelijk, dat ze niet dadelijk aangepast kan zijn. Angsten, moeheid en labiliteit wisselen vreugdevolle belevenissen af. Ze vindt het ook gênant weer te moeten leren, omdat ze het gevoel heeft in de ‘Leerschool des Levens’ reeds zoveel geleerd te hebben en ook daarbuiten trouwens (‘Het was niet zonder overcompensatie dat ik begon, eigenlijk meende ik de opleiding nauwelijks nodig te hebben’). Een vriendin zegt tegen haar: ‘Jij vindt dat je beter directrice dan leerling kunt zijn.’ ‘Het was niet helemaal zo erg, maar soms wel bijna zo.’

De directrice, Justina Bakker, schrijft haar voordat ze aan de opleiding begint, een brief waarin ze haar hartelijk welkom heet. Miep gaat samen met haar nichtje Riek Treep, die pedagogiek studeert, op kamers wonen op het adres Dufaystraat 5B in Zuid.

32 De hierna volgende informatie is afkomstig uit een dagboekje dat Kamphuis bijgehouden heeft en dat ze *Schrijfoefeningen* noemde. In een gesprek in april 2011 met mevrouw Bijlsma en mevrouw Dijkstra, de hulpen van Kamphuis gedurende de laatste jaren van haar leven, bleek mevrouw Bijlsma in het bezit van deze *Schrijfoefeningen* en leende ze mij uit.

De suite in de Dufaystraat waar wij beiden 'onbestorven weduwen', zoals de familie ons gedoopt had, woonden. Beiden met een teveel aan intellect gezegend dat in tafelgesprekken en daarbuiten uitweg vond in vlijmscherpe en sprankelende dialogen. Die tafelgesprekken, welk een intellectuele verzaaging gaven ze. We begonnen bij de materie en eindigden altijd in de geest, bij een gedicht van Nijhoff, of Roland Holst, bij de vragen van orthodoxie of vrijzinnigheid, bij de aspecten van maatschappelijk werk of die der letterkunde (uit Schrijfoefeningen).

Oprichting van de CICSA

Informatie over de oprichting van de CICSA is niet in een archief te vinden, maar in het Leidsterblad jaargang 1925/1926, uitgegeven door de Federatie van Christelijke Verenigingen van en voor vrouwen en meisjes, wordt in het januarinumnummer van 1926 de aanstaande opening van deze opleidingsschool voor Christelijke Sociale Arbeid aangekondigd.³³ Dat de informatie daarover in het Leidstersblad staat, komt omdat de doelgroep van de Federatie en van de nieuw op te richten opleiding grotendeels hetzelfde is. In het Leidstersblad heet het op te richten instituut nog OCMA 2 (Opleidingsinstituut voor Christelijke Maatschappelijke Arbeid). De prospectus van OCMA 2 laat over de doelstellingen weten dat er een noodzaak bestaat tot een opleiding, want dat alleen goede wil en liefde voor de arbeid in Gods koninkrijk niet voldoende zijn. Dat de opleiding zich richt op de eigen aard van de vrouw die daardoor een eigen plaats in de maatschappij in kan nemen, hetzij in het beroepsleven, hetzij in haar eigen gezin. Hoofdzaak van de tweejarige opleiding is de geestelijk-zedelijke vorming. De theorie moet helemaal dienstbaar blij-

33 Johan Joor en Andre Beening schetsen in *Van Leyster tot Leeuwenburg* (2001) de geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam en ze gaan uitgebreid in op de geschiedenis van de Sociale Academie Karthuizer, maar veel minder uitgebreid op die van de CICSA. 'Deze beperking is voor een belangrijk deel het gevolg van overmacht, want er bestaat van de Karthuizer een klein boekenplankje aan gedenkboeken, van de CICSA (en de Aemstelhorn, de R.K. opleiding) ontbreekt dergelijke secundaire literatuur vrijwel geheel. Ook het archiefmateriaal lijkt tot dusver zeer onevenredig verdeeld. Worden de archieven van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid en de School voor Maatschappelijk Werk in het Internationale Archief voor Sociale Geschiedenis bewaard, niet bekend is waar de archieven van de CICSA en Aemstelhorn zich bevinden.' Maarten van der Linde laat mij weten dat hij van een collega die begin jaren negentig op de CICSA werkte, hoorde dat het gehele archief weggegooid werd, hup, zo de container in, als gevolg van fusie en verhuizing. Hij keek ernaar, zag het met spijt aan, maar wist niet wat te doen.

ven aan de praktijk, waarbij de uiterste zorg besteed zal worden aan het persoonlijk verwerken van de leerstof.

In het eerste jaar melden zich 21 leerlingen.³⁴ In de folder voor het studiejaar 1932 laat de CICSA, in die tijd gevestigd op het adres de Laiessestraat 151, weten een opleiding en vorming te zijn voor sociale arbeid.

De middelen die daartoe gebruikt worden zijn:

- het toerusten met kennis;
- het bekwamen in vaardigheden;
- het vormen der persoonlijkheid.

Waarbij de leidende gedachte is: achter de materiële en geestelijke nood van de enkeling en van de gemeenschap staat God die zich in Christus Jezus heeft geopenbaard als Verlosser. En door de Heilige Geest het leven leidt.

De opleiding is gericht op kinderverzorgingswerk en kinderbeschermingswerk, zowel intern als extern, volksoopvoeding, clubhuiswerk, jeugdwerk, wijkwerk en evangelisatiewerk. De opleiding duurt tweeënhalf jaar. De CICSA profileert zich met praktisch werk – het stage lopen – en begint meteen al in het tweede jaar met een stage van vijf maanden. De vakken die gegeven worden zijn betrokken op de fundamentele waarden van het leven, op aanpakken en aanpassen. Er wordt een spoedcursus huishouden en koken gegeven (gericht op het volksgezin). De leerlingen krijgen veel eigen verantwoordelijkheid. Tevens wil men door middel van de opleiding een oriëntatie geven op maatschappelijk en opvoedkundig terrein aan hen die – ‘hetzij door de maatschappelijke positie van hare toekomstige echtgenooten, hetzij met het oog op arbeid in het bestuderen van organisaties van maatschappelijk werk’ – daartoe behoefte gevoelen. In deze laatste zin speelt dezelfde ambivalentie als in de eerder opgerichte school voor maatschappelijk werk. Die toekomstige echtgenoten waren vaak predikant. Veel leerlingen waren verloofd met een dominee en nog vaker waren zij de dochters van een dominee (Arch. Atria, map 55).

³⁴ Deze nieuwe opleiding (de CICSA dus) was een nieuwe loot aan de reeds bestaande Opleidingsschool voor Christelijk Maatschappelijke Arbeid (OCMA), die in 1920 gesticht was met het doel om zich over de reeds bestaande Diaconessenschool van Klinkert te ontfermen die deze school in 1903 had gestart voor aanstaande diaconessen. ‘Wanneer de naam precies van OCMA in CICSA verandert is niet bekend’ (Joor & Beeming, 2001).

Over het reilen en zeilen van de eerste CICSJA-jaren is, door het ontbreken van een archief, vrijwel niets bekend. De eerste jaren lijkt de CICSJA echter niet onder een goed gesternte te functioneren (Kamphuis, 1986, p. 14). Maar vanaf september 1930 lijkt het beter te gaan met de benoeming van Juus Bakker tot directrice (zij zal dit blijven tot het midden van de jaren zestig). De vraag naar rust en bezonnenheid aan het eind van de eerste vergadering die Bakker voorziet, wordt begrijpelijk als we het onrustige verleden van de school in haar nog maar zo korte bestaan in ogenschouw nemen. In haar eerste toespraak tot de docenten (19 september 1930) zet ze de toon door te stellen dat er op zo'n klein schooltje maar al te gauw van uit gegaan kan worden dat het allemaal een gezellig onderonsje is. Maar er moet per jaar wel een bepaalde hoeveelheid leerstof doorgewerkt worden die ook voor beoordeling in aanmerking komt. Juist de oprichting van een school als de CICSJA bewijst dat men ook in orthodox-christelijke kring is gaan beseffen dat er kennis nodig is om in het sociale leven van deze tijd te kunnen en willen werken. Ze besluit deze docentenvergadering, waar acht docenten aan deelnemen, met de opvallende – opvallend in de zin dat dit kennelijk nodig is – opmerking dat het wel wenselijk is dat de docenten ook regelmatig komen en tijdig berichten indien ze verhinderd zijn.³⁵ Jarenlang zal het bestaan van de CICSJA aan een zijden draadje hangen door het geringe aantal leerlingen.³⁶ In 1933 schrijft de voorzitter van het bestuur, mr. dr. A.A. van Rhijn, een brief aan de docenten met het dringende verzoek om 10 procent van hun salaris af te staan aan de school om hem in stand te kunnen houden.

Op het moment dat Marie Kamphuis zich inschrijft voor de cursus van 1932, heeft de opleiding 31 leerlingen. De groep van 16 leerlingen waar Miep deel van uitmaakt, is zeer divers zowel wat betreft leeftijd als wat betreft vooropleiding. De jongste is achttien jaar, de oudste boven de veertig. De opleiding begint met een conferentie op kasteel Hemmen in de Betuwe (eigendom van het Comité voor Inwendige Zending en de Centrale Bond voor Christelijke Philantropische Inrichtingen in Nederland). Gedurende die week houden enkele predikanten een lezing,

35 Archief Atria, Archief Franken-van Driel, map 16. Omdat een van de docenten van de CICSJA, Franken-van Driel, haar eigen archief heeft bijgehouden en dit heeft ondergebracht bij Atria, is deze informatie beschikbaar.

36 Dit probleem speelde al eerder op de school voor maatschappelijk werk, waar in de eerste vier jaar van haar bestaan 41 leerlingen de school bezochten, waarvan er slechts 20 met goed gevolg de opleiding afsloten.

de leerlingen bezoeken een aantal van de Heldringgestichten en tijdens de afsluiting op zondagavond is er nog een lezing over de taak van de vrouw in de Kerk van Duitsland en biedt de dorpsharmonie van Hemmen een concert aan (Arch. Atria, Archief Franken-Van Driel, map 16).

Het gedachtegoed van de CICSA ontleend aan het Reveil in Nederland

De opleiding aan de CICSA begint met het lesprogramma van mr. A. de Graaf over het Reveil³⁷ (want het gedachtegoed van de CICSA leunt zwaar op dat van het Reveil, dat in Nederland zijn oorsprong vindt tussen ongeveer tussen 1840 en 1850).

Het Reveil wordt gekenschetst als een opwekkingsbeweging binnen de kerk waarvan de aanhangers, veel dichters, zich richten tegen de orthodoxie, tegen, zoals Da Costa³⁸ dat noemt, de ‘geest der eeuw’ gekenmerkt door een gemoedelijke optimistische theologie van burgerlijkheid en deugdzaamheid. In eerste instantie houdt men zich zeker niet met sociale vragen bezig. Maar hoe belangrijk hun piëtistisch mystieke inslag ook is, toch is de aanmaning ‘Brenge dan vruchten voort der bekering waardig’ een heel bijbelse boodschap die het Reveil graag ten uitvoer wil brengen. Willem van Hogendorp is degene die verband legt tussen godsdienst en maatschappij. De christen en de wereld wordt een belangrijk thema in het Reveil, dat zich ook sterk maakt voor de afschaffing van de slavernij; door het bezoek van Elizabeth Fry³⁹ aan Nederland krijgt dat thema een sterke impuls.

37 In *Schrijfoefeningen* (p. 2) schrijft ze over De Graaf: ‘Al spoedig werd het duidelijk dat ook deze op dit tijdstip zichzelf overleefd had. Zijn teksten leken bevroren in een aantal clichés zonder levensvatbaarheid. En de overmatige schuchterheid deed ons irriterend bij het lachwekkende aan. Daar stond het Reveil voor ons in levende lijve. Daar was iemand die het werkelijk vermocht deze beelden uit het verleden voor ons op te roepen, de atmosfeer van dit verleden voelbaar voor ons te maken, ons mee te nemen, ons deze geestelijke opwekkingsbeweging te doen herleven.

38 Isaïc da Costa, student van Bilderdijk in Leiden en toehoorder van zijn privatissimum, is een tot het christendom bekeerde Jood, evenals zijn vriend en geestverwant Capadose.

39 Elizabeth Fry-Gurney (1780-1845) werd beroemd door haar succesvolle hervormingen van het Britse gevangeniswezen. Ze richtte voor dit sociale werk een vrijwilligerscomité van vrouwen op; voor een vrouw was dat een ongekende activiteit in die tijd. Haar moeder, uit de Barclay familie, de grondleggers van de Barclay Bank, overleed toen ze twaalf jaar was. Op haar achttiende jaar raakte ze diep onder de indruk van William Savery, een Amerikaanse Quaker. Waarna ze, onder diens invloed, belangstelling toonde voor armen, zieken en gevangenen. Ze verzamelde oude kleren voor de armen, bezocht mensen die in haar omgeving ziek waren en ze begon een zondagsschool in een zomerhuis om kinderen te leren lezen.

Ds. Ottho Gerhard Heldring (1804–1876) wordt een van de belangrijkste mensen uit het Reveil, vooral bekend door zijn vele filantropisch werk. Als zijn werkzaamheden, vooral op het gebied van armoebestrijding en drankbestrijding zo veelomvattend zijn geworden, dat hij het alleen niet meer aankan, gaat hij op zoek naar helpers en vindt hij zijn geestverwanten in het Reveil. Hij werkt als een gedreven man vanuit de gedachte dat de Schepping maar één doel kent: dat al het geschapene zijn doel bereikt. Men kan niet afgesneden leven, men moet zich wenden tot het verloren schaap en daarmee worden, tekenend voor die tijd, vooral ongehuwde moeders en prostituees bedoeld. Daarom richt hij in Hoenderloo en Zetten een aantal tehuizen en internaten op voor vooral ongehuwde moeders en prostituees. In 1913 richt hij het Christine Herminehuis op, zo genoemd naar zijn overleden dochter. Het is hetzelfde internaat waar Jopie Kamphuis tot haar dood enige maanden verbleef.

De studietijd van Miep Kamphuis

In de lessen die Miep volgt over het Reveil gaat het vaak over Heldring en hoe hij zich bezighoudt met de vraag hoe vrouwen in gevangenissen moeten worden opgevoed tot liefde door middel van tucht en vrijheid, wat verder een volslagen onduidelijk begrip blijft en waarover Kamphuis zegt dat dat tegenwoordig een wel heel onbruikbaar middel is. Er wordt ook uitgebreid stilgestaan bij de invloed die Josephine Butler⁴⁰ op hem

Na haar huwelijk met Joseph Fry kreeg ze elf kinderen. Haar voorstellen – vrouwelijke en mannelijke gevangenen scheiden; vrijwilligsters moesten zorgen voor onderwijs; betaalde arbeid, opvang en begeleiding na ontslag uit de gevangenis; voor gevangenen onderwijs en betaalde arbeid – werden deels overgenomen door de Britse gevangeniswet van 1823. Ze werd geconsulteerd door koningin Victoria en door het Lager- en Hogerhuis. In Nederland gaf haar werk de aanzet tot de oprichting van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen in 1823. Ze zorgde ook voor daklozen en richtte een nachtverblijf op in Londen. Bron: [Wikipedia.org/wiki/Elizabeth_Fry=Elizabeth=Fry&cd=1&hl=en&ct=cink&client=safari](https://nl.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_Fry).

40 Josephine Butler werd geboren in 1828 als dochter van Hannah Annett en John Grey, een rijk landeigenaar. Na haar huwelijk in 1852 met George Butler, kreeg ze vier kinderen van wie het enige dochtertje Eva, op zesjarige leeftijd voor haar ogen doodviel. Die klap kwam ze nooit helemaal te boven. Het echtpaar gaf veel steun aan de anti-slavernijbeweging en Josephine maakte zich ook sterk voor vrouweneducatie. Ze werd in 1867 benoemd tot president van het Noord-Engeland voor het hoger onderwijs voor vrouwen en ze heeft over dit onderwerp vrij veel gepubliceerd. Ze begon een campagne tegen de Contagious Diseases Act die geïntroduceerd werd in de jaren zestig van die eeuw en die bedoeld was om geslachtsziekten in het leger terug te dringen, want ze was tegen wetgeving die alleen op vrouwen gericht was. Op grond van deze wet kon de politie vrouwen arresteren die ervan

heeft gehad, zoals ze die ook had op Heldrings opvolger ds. Hendrik Pierson.

In een resumé van al deze lessen staat de vraag centraal naar de houding van de overheid en hoe de houding van christenen moet zijn tegenover de zedeloos levende of tuchteloze vrouw. Het woord van Christus moet hun leidraad zijn: 'Wie van u zonder zonde is, werpe de eerste steen.' En tegen de vrouw: 'Ga heen en zondig niet meer.' Zo moet ook hun houding als maatschappelijk werksters zijn: nooit veroordelend, niet neerziend op mensen. In eerste instantie wordt hier al iets duidelijk van het begrip acceptance dat in het social casework zo belangrijk was. In een les over de verpleging van ontslagen gevangenen (landlopers en bedelaars) lijkt een allereerste aanzet tot supervisie gegeven: men moet allereerst de eigen geestelijke houding bepalen. Wrekend ten opzichte van de daad, opvoedend tegenover de dader. Omdat de staat echter niet kan opvoeden, moet dit deel overgelaten worden aan particulieren (door God zelf moet de gemeente daartoe opgevoed worden) (Arch. Atria, map 56). Miep krijgt ook les van mr. Adriani, secretaris van de Armenraad in Utrecht, bekend geworden door zijn boek *Voorlezingen over armenzorg en maatschappelijk werk*, een eerste toonaangevende aanzet tot wetenschappelijke en methodische onderbouwing van de hulpverlening. Miep heeft bij zijn lessen en door de bespreking van zijn boek voor het eerst enig benul van hoe je kunt kijken naar armenzorg en dienstverlening.^{41 42} De hele armenzorg is op dat moment nog een wezenlijk bestanddeel van de hulpverlening en daarmee van de opleiding. Juus Bakker geeft les in pedagogiek en gebruikt daarbij het boek van de Duitse pedagoog Paul Häberlin: *Wege und Irrwege der Erziehung*. In haar lessen laat ze zien hoe belangrijk het is om naar de ander te luisteren, tolerant en accepterend te zijn, dit in tegenstelling tot de praktijk van alledag, waar maatschappelijk werksters vooral proberen hulpvragers te overreden en te vermanen en waar tijdens prak-

verdacht werden prostituee te zijn. Ze raakte ook betrokken bij de campagne tegen kinderprostitutie en als gevolg daarvan werd de Criminal Law Amendment Act ingesteld. Ze steunde de National Union of Suffrage Societies. Ze stierf in 1906. Bron: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Wbutler.htm>.

- 41 In *Schrijfoefeningen* (p. 2) lezen we: 'De eerste les over armenzorg. Ja, hij was saai en Adriani was zijn goede tijd voorbij en was nooit een goed docent geweest. Maar toch, hoe herkende ik in hem een scherpe en zeer brede geest en een intense menselijkheid.'
- 42 Uit een interview met Nel Jagt: Een maatschappelijk werk-opleiding in de vroege jaren dertig, opgenomen in *Sociale Interventie*, 8(3), 1999.

tijkstages de leerlingen een belangrijke vuistregel meekrijgen van ervaren maatschappelijk werksters: dat ze zich vooral nooit moeten laten bedotten. In de lessen van Bakker is al een eerste aanzet te vinden tot de principes van het latere casework. Zij is überhaupt haar tijd vooruit, zo laat ze de lessen evalueren door leerlingen, wat ze onder meer ontleent aan de ideeën van Kees Boeke, en ze stimuleert ook discussie en meningsvorming. Maar methodisch werken is nog een witte plek op de kaart, werken met casuïstiek en gesprekstechniek is nog helemaal onbekend. Wel leert de opleiding de leerlingen nadenken over de maatschappij, over de verhouding arm-rijk en man-vrouw en hoe je kunt samenwerken en kunt denken in termen van normen en waarden (Jagt, a.w. noot 95).

Na het eerste begin van de CICSA wordt het al te versnipperd programma door een leerplancommissie ondergebracht in vijf hoofdvakken. Iedere leerling kiest, in samenspraak met de directrice, twee hoofdvakken met de verplichte bijvakken en drie keuzevakken en schrijft een scriptie over een onderwerp dat te maken heeft met een van de gekozen hoofdvakken. Om de zelfwerkzaamheid te bevorderen, moet deze scriptie voorgedragen worden tijdens een voordracht van niet langer (!) dan 50 minuten, voor het front van de klas, de desbetreffende docent en de directrice.

De hoofdgroepen die Miep uitkiest zijn maatschappelijke zorg met als verplichte bijvakken sociale hygiëne, reclassering en drankbestrijding en als keuzevakken Bijbel en maatschappij, EHBO, psychotechniek en beroepskeuze. Haar tweede hoofdvak is geestelijke en maatschappelijke stromingen met als verplichte bijvakken: richtingen in het protestantisme en de vrouwenbeweging en de keuzevakken jeugdbeweging, vakbeweging, kinderpsychologie, gestichts- en gezinsproblemen.

In de docentenvergaderingen op de CICSA wordt veel aandacht besteed aan individuele leerlingen. Uitvoerig worden in kwartaalbesprekingen de leerlingen afzonderlijk op twee manieren besproken. In de eerste plaats de rapportcijfers en wat die impliceren. Maar in de tweede plaats ook de omstandigheden – nogal wat leerlingen vallen uit door een ernstige ziekte – en de eventuele (on)geschiktheid voor het werk. Er wordt creatief nagedacht over alternatieven voor leerlingen die blijk geven de leerstof en/of de stages niet aan te kunnen. Veel leerlingen verlaten trouwens voortijdig de school om te gaan trouwen. Het gaat echter niet alleen over afzonderlijke leerlingen. Er is ook uitvoerig discussie

over de vraag waar men met de school naartoe wil, waarbij men vooral de leerlingen wegwijst wil maken in het maatschappelijk leven en hen wil leren hoofzaken van bijzaken te onderscheiden en de grote lijnen voor ogen te houden (Arch. Atria, Archief Franken-van Driel, map 16).

Nadat Marie Kamphuis in 1932 een eerste kwartaal op school heeft doorgebracht, wordt ze in de docentenbespreking een bijzonder prettige leerlinge genoemd, al wat ouder en rijper dan de meeste meisjes. Ze is in alle vakken goed, behalve in economie. Misschien fysiek niet sterk? Dit wordt niet nader aangeduid. Voor de jongeren kan ze wel eens moeilijk in de omgang zijn. Op de CICSA wordt veel aandacht besteed aan persoonlijke vorming die gekoppeld wordt aan het beroep. Als de leerlingen over enkele jaren als maatschappelijk werkster met mensen gaan werken, moeten ze dus ook bepaalde attitudes verwerven. Die link wordt voortdurend gelegd en vooral Juus Bakker ziet dat als haar taak.⁴³ En zo wordt Miep na dat eerste kwartaal door Juus Bakker aangesproken op het feit dat ze te veel met enkelen uit de groep optrekt en te weinig gemeenschapszin vertoont. Ze is daar zeer verontwaardigd over. Naderhand ziet ze in hoe waar het is en beseft ze hoe belangrijk deze opmerkingen voor haar zijn geweest ‘want ze hebben heel lang doorgewerkt, zelfs nog wel in de gesprekken die ze later voert met haar eigen leerlingen’ (*Schrijfoefeningen*).

In de docentenbespreking van een kwartaal later wordt ze opnieuw een prettige leerling genoemd, goed in alle vakken, alleen bij handenarbeid zijn er klachten. Haar dorst naar kennis, zoals ze een aantal keren aangeeft die te hebben, blijft nogal onbevredigd op de opleiding, maar ze onderneemt zelf gedurende deze jaren veel om hiaten in haar kennis op te vullen. Ze gaat vaak naar de universiteitsbibliotheek en beschrijft op nogal hoogdravende manier wat dat voor haar betekent:

Het was of ik een gewijde tempel binnenging, een tempel waar ik nu eerst mijn offers mocht brengen, geestelijke genietingen smaken. Zelfs jaren daarna, bij het betreden der marmeren trappen, het doorlopen van het stijlvolle trappenhuis totdat de banden der belofte van kaartenkasten en boekenwanden bereikt zijn, kan de herinnering aan die eerste plechtige vreugde opnieuw het hart vrolijk maken.

43 Interview met Nel Jagt, 13 februari 1999: *Amsterdam en de CICSA*.

In dezelfde nogal verheven toon schrijft ze in Schrijfoefeningen over de lessen psychiatrie:

De eerste maal in de collegebanken der Valeriuskliniek onder het gehoor van Prof van der Horst. De ontdekking van werelden die hier nog lagen en ook de gewaarwording van onder het gehoor te zitten van een destijds in opkomst zijnde ster aan de wetenschappelijke hemel.'

Naast het lesprogramma op de CICSA en de activiteiten die Miep ont-plooit voor de lekenspelletjes, legt ze in klassenverband veel bezoeken af aan maatschappelijke instellingen, bedoeld om kennis te maken met vooral die aspecten van de maatschappij waar de meeste leerlingen, gezien hun afkomst, geen weet van hebben. De meeste leerlingen zijn afkomstig uit orthodox kerkelijke kringen en zijn heel beschermd opgevoed. In iedere klas zitten in die jaren ook wel een of meer meisjes van adellijke afkomst.

Het tweede CICSA-jaar is een moeilijke tijd voor haar. Ze voelt zich psychisch nog steeds heel labiel, waarbij de verhouding tot haar moeder een grote rol speelt. Ze besluit om in analyse te gaan. Het zijn pijnlijke operaties voor haar, die avonden op de divan, waar al het verdriet uit het verleden opnieuw naar boven wordt gehaald en opnieuw beleefd. Maar op de momenten dat het verdriet niet doorwerkt, zegt ze weergaloos ge-boeid te zijn door deze therapie en vol bewondering voor de genialiteit voor de ontdekker van deze rijkdom van de psychische structuur van de mens, Sigmund Freud, die ze een der grootsten van de eeuw noemt. Hoe iemand zonder hulp van anderen, erin slaagde dit alles te ontdekken, deze gelaagdheid van de psyche en al deze merkwaardige mechanismen is een raadsel voor haar. De behandeling duurde ongeveer een jaar. Of het een geslaagde behandeling is geweest? Er zijn momenten dat ze dat betwijfelt, maar meestal domineert de dankbaarheid. Ze kende de the-rapeut te goed, wat ze een belemmerende factor noemt. Maar voor haar werk bleek het van onschatbare waarde, evenals voor de omgang later met haar leerlingen.^{44 45}

44 De vraag is waarom Kamphuis een behandeling van een jaar een analyse noemt. Zij zal zeker geweten hebben dat een analyse een aantal keren per week plaatsvond en dat gedurende een aantal jaren. Voor Kamphuis was kennelijk een belemmering dat zij de therapeut kende, maar omgekeerd doet zich de vraag voor welke therapeut bereid geweest zou zijn in zee te gaan met iemand die hij kende.

45 Zo heeft ze deze passage over haar analyse letterlijk beschreven in *Schrijfoefeningen*.

Lekenspelen

Op de opleiding worden vaak lekenspelen opgevoerd. ‘Echt’ toneel was voor Miep Kamphuis en voor de meeste leerlingen, afkomstig uit de protestante orthodoxie, verboden terrein. Een leken spel, een speciaal voor opvoering door amateurs geschreven godsdienstig of moraliserend toneelstuk mocht daarentegen wel.⁴⁶ Gezien de manier waarop Kamphuis zich uitlaat over spelen en dansen, is het niet verwonderlijk dat ze het heerlijk vindt om mee te spelen in lekenspelen, maar liever nog zelf te regisseren. Dat gebeurt een aantal keren tijdens haar studiejaren, maar ook nog daarna. In november 1933 is er een feestavond waar het Abelspel van Esmoreit wordt opgevoerd in de vorm van een leken spel, gevolgd door een volksdansbal en een wandelend souper (Arch. Atria, map 59). Op 25 juni 1934 wordt voor de ontvangst van het derde jaar het leken spel Den Spieghel der Salicheyt van Elckerlijck opgevoerd. Marie Kamphuis vertolkt de Stem van God en heeft samen met Miems Voors, studiegenote en een goede vriendin, die de rol van Elckerlijck speelt, de regie (Arch. Atria, map 63).

Hetzelfde spel wordt daarna nog twee keer opgevoerd, de laatste keer in aanwezigheid van H.K.H. prinses Juliana, die door Marie Kamphuis welkom wordt geheten (Arch. Atria, map 63). Dit leken spel is helemaal door Kamphuis zelf georganiseerd, het is geen onderdeel van de opleiding. Zij neemt ook de regie op zich en ze leert haar medeleerlingen de middeleeuwse tekst goed uit te spreken. Ze zegt naderhand dat prinses Juliana geen woord wist uit te brengen, zo onder de indruk van het spel was ze (Jagt, a.w. noot 98).

Jan Luyken

Naast de regie en de opvoering van de lekenspelen is ze in dat eerste studiejaar heel energiek in de weer. Ze redigeert een bloemlezing met inleiding⁴⁷

⁴⁶ Dit is de definitie zoals Van Dale die geeft.

⁴⁷ In de inleiding schrijft ze dat Luyken iemand was met een grote liefde voor de natuur. Ze stelt dat de tegenstelling – óf hij is een gelovige christen óf hij is een Spinozistische pantheïst – veel te simpel gesteld is, maar duidelijk is wel dat hij geen orthodoxe christen is. Hij werd sterk beïnvloed door Jacob Böhme, een Duitse schoenmaker, maar ook mysticus, theoloog en filosoof. Jan Luyken leefde in de nadagen van de Gouden Eeuw waarin een hevige opbloei plaats vond van merkwaardige religieuze groeperingen die zich niet meer konden vinden in de uiterlijkheid en starheid van de Kerk en hij voegt zich bij een van die mystieke kringen.

uit de gedichten van Jan Luyken (1649-1712)⁴⁸ die uitgegeven wordt in een serie *Libellen*, in een bundel waarin tevens een bloemlezing uit de gedichten van Heiman Dullaart en Jacob Revius is opgenomen.⁴⁹ In het christelijk schoolblad *Onze Vacatures* van 29 november 1934 krijgt ze een goede recensie en men vindt het goed gezien van de inleider dat hij (sic!) Jan Luyken niet tot de calvinisten pur sang rekent. De recensent in het *Kerkblad* van 2 december 1934 vindt dat er een goede kijk op het karakter van de poëzie van Jan Luyken geboden wordt. De gekozen gedichten behoren, op een enkele na, tot zijn religieuze verzen die getuigen van de rust die zijn ziel gevonden heeft in God. Een waardevolle verzameling. Het uiterlijk is fijn verzorgd, 'a joy for ever'. Maar het Utrechts *Predik-beurtenblad* van 15 december 1934 vindt het een volkomen overbodige uitgave, want in 1912 is al een zeer goede bloemlezing van Jan Luyken verschenen door wijlen ds. van Melle bij Bredee, met tegelijk een voortreffelijke bespreking van de dichter (Arch. Atria, map 458).

Als Miep tijdens deze opleidingsjaren naar Zwolle gaat om er het weekend thuis door te brengen, vindt ze een aantal dingen veranderd. Broer Herman is in dienst van de firma gekomen, nadat hij in 1930 voor zijn HBS-eindexamen geslaagd is. Daarna volgt hij nog een aantal cursussen op het gebied van boekhouden en handelscorrespondentie. In 1931 vertrekt hij naar het westen van Nederland waar hij als volontair bij van Wijngaarden en Zoon in Rotterdam en bij De Lint in Delft werkt. Aan de Delftse Hogeschool volgt hij colleges met betrekking tot bouwstoffen en in 1933 keert hij terug naar Zwolle (Van Heuts, 2006).

In 1935 gaan de ouders van Henk Schulte Noordholt scheiden. Oom Schulte Noordholt had 'een ander'. Tante Jo wordt voortaan alle vrijdagen door de ouders van Miep bedeed met gebakken visjes, hetgeen Gerrit Kamphuis in later jaren de schampere opmerking ontlokt dat het

48 Vermeldenswaard in dit verband is dat ook haar neef, Jan Willem Schulte Noordholt, een bloemlezing uitgegeven heeft over Jan Luyken (*Ontmoeting met Jan Luyken*. Kampen, 1978). Het is een veel uitgebreidere bloemlezing dan die van Kamphuis, namelijk zeventig gedichten, voorafgegaan door een inleiding, waarin zijn mystieke opvattingen worden weergegeven. Hij gelooft dat er geen God bestaat voor wie Hem niet in het hart ervaart en tegelijk zijn volstrekte afhankelijkheid beseft. Dat is mystiek en er is geen christelijk geloof dat zonder kan.

49 In *Schrijfoefeningen* merkt ze op dat ze uitgenodigd werd om de bloemlezing te maken. Helaas vermeldt ze niet wie haar uitnodigde.

geloof van zijn ouders materialisme is met een godsdienstige bovenlaag. Hun geweten wordt gerustgesteld door de geregelde godsdienstige plichten, vrijdags de gebakken visjes voor tante Jo en 's zondags de bijdrage voor kerk en armen. Hij vindt zijn ouders rijk gezegend met aardse goederen, maar ze missen het vermogen om daarvan met wijsheid en een opgewekte geest te genieten. Moeder moppert het grootste deel van de dag en vader denkt alleen aan het behoud van zijn vermogen, maar heeft geen persoonlijk-geestelijke vrijheid. Alles wordt gereduceerd tot winst en verlies.⁵⁰

Scripties tijdens de CICSA-opleiding

Miep raakt in die opleidingsjaren steeds meer geïnteresseerd in de plaats, de rol en de positie van de vrouw in het maatschappelijk leven, maar ook in totalitaire systemen, onder andere door de lessen van dr. P.M. Franken-van Driel, een docent die grote invloed op haar gehad heeft. Miep roemt haar over haar grote openheid ten aanzien van alle mogelijke sociale stromingen. Haar ideeën worden het evangelie voor Miep. Ze voelt ook overeenkomst in hun beider onverzadigbare dorst naar kennis en ze beschouwt haar als een rolmodel omdat ze als vrouw het leven in eigen hand heeft genomen (*Schrijfoefeningen*).⁵¹

Het is aannemelijk dat ze een scriptie schrijft over *De vrouw in Sovjet-Rusland* omdat zij zich in die periode van haar leven erg aangesproken voelt door de ideeën van het communisme. Heel veel later, in een interview met Ischa Meijer, laat ze weten dat ze gedurende haar studententijd grote sympathie had voor het communisme, dat voor haar een vertaling was van 'je naaste liefhebben,' sympathieën die ze aan het eind van de jaren dertig wel afgezworen heeft. Ook door het stage lopen tijdens haar studieperiode waardoor ze in aanraking kwam met een heel andere maatschappij dan die ze kende, werd ze zoals ze dat zelf zegt 'hoe

50 Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken van Gerrit Kamphuis.

51 Gedurende haar Drentse periode logeert Kamphuis een keer bij haar vroegere docente. Ze rijden allebei auto, wat bijzonder is voor vrouwen in de jaren dertig en ze zijn daar ook trots op. Twee van die professionele vrouwen in een auto vormden een groot contrast met de vrouwen die in een landauwer naar een theehuis gingen om daar de kinderen te laten spelen (met die vrouwen bedoelt Kamphuis haar moeder en tante Jo Treep die dat op die manier deden). Dit vertelt ze in een interview met Nel Jagt op 13-02-1999: *Amsterdam en de CICSA*.

langer hoe linkser' en vanuit die interesse schrijft ze haar scriptie ((Arch. Atria, map 106).

Eerst schetst ze een historische achtergrond vanaf de voorchristelijke periode toen het matriarchaat heerste. De vrouw als draagster en voortbrengster van het leven was hoofd van het gezin en nam deel aan het politieke leven. Vrouwen hadden evenveel voorrechten en vrijheden als mannen. Daarna vindt een voortdurende golfbeweging plaats: van het matriarchaat naar het patriarchaat en weer naar het matriarchaat. Ze beschrijft uitvoerig onder welke maatschappelijke invloeden deze golfbewegingen zich voordoen. Ze vermeldt bij deze notities geen literatuur en ze werkt het bovenstaande niet verder uit (Arch. Atria, map 106). Ze geeft de scriptie een motto van Rilke mee: 'Rusland grenzt am Gott.'

Ze lijkt gefascineerd door totalitaire systemen en vooral door de plaats van de vrouw in een totalitair systeem. Ze is zó geïnteresseerd geraakt door al haar stage-ervaringen in Duitsland dat ze besluit de positie van de vrouw in het Derde Rijk verder te bestuderen en ze schrijft er onder de inspirerende leiding van Franken-van Driel haar eindexamenscriptie over. Deze scriptie is naderhand als artikel gepubliceerd in het *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*.

Het eerste boek dat ze op haar literatuurlijst vermeldt, is *Mein Kampf* van Adolf Hitler. Op haar vraag naar informatie bij het kantoor van de Nederlandse NSB krijgt ze een brochure toegestuurd. Op haar vraag naar literatuur over vrouwen en het fascisme in Italië, verwijst de Federatie van Rooms-Katholieke Vrouwenbonden in Nederland haar op 26 november 1934 naar de universiteitsbibliotheek, want zij hebben daar niets over. Op haar tweede vraag, naar de situatie van de rooms-katholieke vrouwengroepen in Duitsland en hun houding ten opzichte van het Hitlerregime, laten ze weten heel neutraal te moeten zijn omdat anders hun bestaan op het spel staat (Arch. Atria, map 106).

Miep schrijft in haar inleiding dat ze zoveel mogelijk zal proberen objectief te zijn, maar dat ze zich niet altijd alleen bij feiten en meningen kan houden. Bovendien wil ze zich in haar scriptie bezighouden met de vraag wat de positie van de vrouw in de toekomstige maatschappij zal zijn. Ze schenkt aandacht aan Rusland omdat ze tussen het nationaalsozialisme en het communisme wel degelijk gelijkenissen ziet, hoewel het doodsvijanden zijn. Na veel meningen geciteerd te hebben, verdiept ze

zich in het gedachtegoed van degenen die ze citeert en schrijft ze op dat moment (in 1934) over de positie van de vrouw. Ze beschrijft ook hoe in de Evangelische Kerk de Mutterdienst opgericht is, waar men de terugkeer naar het particulier initiatief en werk op vrijwillige basis en vrijwilligerswerk heel belangrijk vindt. Ze vraagt zich af hoe dit gecombineerd kan worden met de terugkeer van vrouwen in een beroepsleven, hetgeen eveneens gepropageerd wordt. Ze merkt op dat in al deze geschriften hardnekkig en stelselmatig verzwegen wordt dat vele leidende posities van vrouwen ondertussen door mannen zijn ingenomen, een bewering die ze echter niet verder uitwerkt. Ze vergelijkt de verschillende opvattingen en vraagt zich af voor hoeveel 'massa' men staat (in huidige jargon: hoeveel draagvlak deze opvattingen hebben). Ze vindt veel waardevols en aantrekkelijks in deze vernieuwende beweging, tenminste als het ontgaan wordt van het begeleidende pathos. Het is een goede terugkeer naar een oude waarheid als men de vrouw als moeder weer centraal stelt. Indien men er werkelijk in slaagt om opleidingen voor meisjes geheel om te bouwen vanuit dit principe zou er ontzaglijk veel gewonnen zijn, zonder dat de vrouw die uiteindelijk niet trouwt gevaar loopt als een tweedehands kracht in de maatschappij te staan (zie p. 31 van haar scriptie). Want dat men op grond van rassenkunde en rassenhygiëne tot moederwaardering en verheerlijking is gekomen en dat ongetrouwde vrouwen als tweedehands mensen beschouwd worden, vindt ze meer dan betreuenswaardig. Zij stelt daar tegenover dat de vrouw voor wie primair Gods wil levensbeginsel is, aan haar levensbestemming heeft voldaan. Ze spreekt zich ook uit tegen de strikt doorgevoerde scheiding van jongens en meisjes (een herleving namelijk van de oude dubbele moraal) waar God niet langer de eerste levenswet is.

Ze blijkt niet alleen geïnteresseerd in de plaats van de vrouw binnen een politiek totalitair systeem, maar ook binnen een totalitair religieus systeem. Ze schrijft namelijk ook nog een scriptie over Birgitta van Zweden, een middeleeuwse heilige. De scriptie wordt gepubliceerd in het *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur* en in hetzelfde weekblad schrijft ze een artikel over Mechtild van Magdeburg, een mystica uit de dertiende eeuw, waarschijnlijk lid van de orde van de Dominicanen.

Hier begint zich iets af te tekenen wat als een rode draad door haar leven zal lopen. Ze schrijft en publiceert over alles wat ze meemaakt en

wat belangrijk voor haar is. Het begint met de tochtjes met zusje Jopie, het boekje over het damspel en gaat door als ze gedegen en vooral belezen commentaar levert op de gedichten die Gerrit haar voorlegt. Als ze iets belangrijk vindt, verdient het een publicatie. Ze schrijft snel, documenteert zich grondig en wil altijd haar stem laten horen. Dat ze in haar CICSAtijd zoveel artikelen en scripties over vrouwen heeft geschreven, wordt begrijpelijk in het licht van latere uitspraken (in interviews en in de familiekring) waarin ze zich altijd een feministe heeft genoemd.

Stages

In het eerste jaar loopt Miep gedurende een dagdeel per week stage in een evangelisatiepost op de Wallen, waar ze met twee jaargenoten de leiding krijgt over een groep van ongeveer 25 meisjes tussen negen en veertien jaar. Er worden spelletjes en handenarbeid gedaan en er wordt veel gezongen. Maar de CICSAbiedt ook de mogelijkheid om in het buitenland stage te lopen. Miep, dol op reizen, en een ondernemende vrouw, grijpt die mogelijkheid meteen aan. De eerste stage, doet ze, samen met vriendin Hermine, bij een kindertehuis ('Gott hilft') van het Leger des Heils in Ziers in Zwitserland. Het is er erg arm, ook omdat het uitgangspunt van het tehuis is dat de kinderen opgevoed moeten worden tot een sober, zo geen pover bestaan. Ze beschrijft de opvoeding in het tehuis als vroom, streng, warm en hartelijk. Maar de achterliggende gedachte dat armoede zo goed zou zijn voor de karaktervorming, deelt ze bepaald niet. De stage vindt ze een mislukking. Een maand was veel te kort, het Zwitser-Duits moeilijk en dat zou allemaal nog wel goed gekomen zijn als ze niet na de eerste twee weken een ernstige middenoorontsteking gekregen had omdat ze psychisch en fysiek nog niet opgewassen was tegen deze nieuwe taak (*Schrijfoefeningen*).

Het tweede gedeelte van dat tweede jaar loopt ze, ook weer samen met Hermine, stage in Hamburg in een tehuis voor werkende meisjes (met beperkte vrijheid) en een soort clubhuis voor de bewoners van de omliggende havenbuurt. Een zeer leerzaam milieu, uitgaande van Die Innere Mission. Die Innere Mission is vurig anti-Hitler en rekent zich tot de 'bekenende Kirche', de belangrijke verzetsbeweging binnen de protestantse kerken. Het nationaal-socialisme was juist aan de macht gekomen en 'bood genoeg voedsel voor onze behoefte aan beleving'. Ze

viert er ook het kerstfeest en beschrijft het als een hoogtij. ‘Staatjes van ouderwetse filantropie werden ons daarbij naar hartelust vertoond.’ Op Heiligenabend, 24 december, de avond voor kerst, vertrekken ze weer naar Nederland, vol nieuwe indrukken en een stuk wereldwijzer (*Schrijfoefeningen*).⁵² Het is een leerzame stage, ook door de moederclubs die ze ’s avonds moet leiden.

In 1933 is Hitler in Duitsland aan de macht gekomen en zo maakt Miep ook kennis met het beginnende nationaal-socialisme. Ze hoort een van zijn redevoeringen waarin hij aangeeft dat het nationaal-socialisme van meet af aan in de vrouw niet alleen de trouwste helpster gezocht, maar ook gevonden heeft. Als Miep een kerkdienst in de Michaelsdom bijwoont, blijkt deze georganiseerd door de Bond van kinderrijke gezinnen die voor haar leden ereplaatsen heeft gereserveerd. De dominee preekt over de bijbeltekst: ‘Hierin is mijn Vader verheerlijkt dat gij veel vrucht draagt.’ Miep is iemand die geen blad voor de mond neemt als haar iets niet bevalt. Maar de kritiek die ze heeft op de beginnende praktijken ten opzichte van de Joden, en die ze in het kindershuis laat horen, wordt niet geaccepteerd, want daar kan zij niet over oordelen.

Als Miep haar scriptie over de vrouw in het nationaal-socialisme heeft ingeleverd, krijgt ze de vraag om de leiding op zich te nemen van een nieuw op te zetten vakantieschool in Treebeek (Limburg). Hoewel aarzelend, neemt zij de opdracht toch aan omdat het ook een kans is. Het zou gaan om een school van ongeveer twintig kinderen, maar er blijken tweehonderd kinderen te komen en dat betekent ook dat ze leiding moet geven aan een veel grotere staf van medewerkers. Ze kan er de avond voor vertrek bijna niet van slapen. Maar achteraf kijkt ze erop terug als een goede periode waarin ze in veertien dagen meer geleerd heeft, organisatorisch en als leidinggevende, dan in de voorafgaande maanden in het buitenland. Alles werkte mee: het weer, een uitstekende voorbereiding, kinderen die volop genoten. Ze kreeg er ook een beetje zicht in de geheel eigen samenleving in een mijndistrict en haar ogen stonden wijd open voor al het sociale en sociologische materiaal (*Schrijfoefeningen*, p. 12).

⁵² Hoe de uitgebreide viering van het kerstfeest zich verhoudt tot een terugkeer naar Nederland op 24 december is raadselachtig.

Ze loopt ook nog een stage van zes weken in clubhuis De Haard in Nijmegen. Ze noemt dat een vruchtbare periode omdat ze een belangrijk stuk sociale kennis verwerft en in een milieu verkeert met een heel eigen stempel. Het werk dat ze er moet doen, gaat helemaal in tegen haar introverte aanleg, namelijk bedelen om geld voor het Crisiscomité Nijmegen. De opbrengst wordt gebruikt om pakketten levensmiddelen uit te delen aan werklozen.

Op bepaalde wijze was dat een heel nuttig werk; je moest dan naar de rijke wijk en ik zal niet gauw vergeten hoe vaak ik afgesnauwd werd. Er is mij heel wat toegevoegd over werkelozen die maar in de bioscoop zaten, sigaretten rookten enzovoorts. Ik werd daardoor linkser en linkser (Jagt, a.w. noot 95). Elke morgen steeg ik weer op mijn fiets en zong mijzelf moed in. Maar mijn inzicht in de menselijke psyche in samenhang met zijn portemonnaie werd wel vergroot.

's Avonds werkt ze met de fabrieksmeisjes, 'het was een levendig geheel'.

Het is de bedoeling dat Miep in december 1934 haar eindexamen doet, maar door een acute blindedarmoperatie wordt het examen uitgesteld tot juni 1935. De tijd in het ziekenhuis vindt ze prettig hoewel ze van te voren heel bang is voor de narcose. Ze vraagt zich af of ze bereid zou zijn om te sterven en herinnert zich dat ze alleen maar in zichzelf zei: 'Herr Gott, wie du willst.' Het lijkt onwaarschijnlijk dat ze op zo'n beladen moment in het Duits denkt, maar Miep zegt dat ze altijd erg veel van de Duitse taal heeft gehouden en dat na haar beide stages in Duitsland hele stukken van haar gedachteleven zich in het Duits afspeelden (*Schrijfoefeningen*).

Om de periode tot de volgende mogelijkheid om examen te doen, juni 1935, te overbruggen, doet ze, als ze weer voldoende hersteld is, nog een stage in Drenthe, bij Stichting De Opbouw. Ze repareert er kabouter schoenen, naait, strijkt en verstelt toneelkostuums en doet kleine administratieve werkjes. Ze heeft de leiding over drie clubs: een houtzaagclub, een handwerkclub en een speelclub voor kleuters. Ze werkt met jeugdgroepen, ze bezoekt jaarvergaderingen en geeft daar op verzoek advies. Ze beschrijft de tijd die ze er doorbrengt als een prettige tijd, hoewel ze, gezien de werkzaamheden, er wel kanttekeningen bij maakt als je er langere tijd als stagiaire zou zijn (Arch. Atria, map 61). Het stage-

verslag is waarschijnlijk iets positiever getint dan de mening die ze geeft in *Schrijfoefeningen* (p. 15) waarin ze laat weten dat het eigenlijke werk haar maar matig ligt, vooral de handenarbeid. Maar: 'Ik genoot intens van de natuur en leerde het land liefhebben en misschien is na afloop een betaalde baan mogelijk. Nu was het niet zo dat deze werkring mij erg aantrok, maar [en dan met groot gevoel voor understatement/EB] ik had geloof ik toch wel enige eerzucht (vaak heb ik mij wijsgemaakt dat ik deze niet had, en op bepaalde momenten is er ook veel te weinig eerzucht aanwezig, maar er zijn andere momenten die me toch duidelijk gemaakt hebben, dat de mening omtrent mijzelve niet eerzuchtig te zijn, onjuist was).'

Op 29 juni 1935 krijgt Miep alsnog haar diploma. Op het diploma staan de vakken vermeld waarin ze les gekregen heeft: maatschappelijke zorg, sociale en geestelijke stromingen, sociale hygiëne, reclassering en drankbestrijding, richtingen in het protestantisme en de vrouwenbeweging. Ze doet tentamen in psychotechniek, Bijbel en maatschappij, evangelisatie en ze heeft lessen gevolgd in opvoedkunde, psychologie, arbeidskunde, volksontwikkeling, woningvraagstukken, sociale wetgeving, kindervetten en vrije jeugdvorming.

Het einde van de opleidingstijd was nabij. Het afscheid viel zwaar, ik had in dit milieu mezelf teruggevonden, was mezelf geworden, en zag een weg in het leven voor me (Schrijfoefeningen, p. 16).

Samenvattend kan over die opleidingsjaren gezegd worden dat Miep er veel van de sociale kaart heeft opgestoken, veel praktijkstages heeft gelopen en daardoor met heel andere aspecten van de maatschappij in aanraking is gekomen dan daarvoor. Ze heeft de aarzelende aanzetten meegemaakt tot een meer methodischer en systematischer aanpak van het maatschappelijk werk, hoewel er van het leren van casuïstiek nog geen sprake is. Er is veel aandacht besteed aan persoonlijkheidsvorming en aan samenwerken; voor Miep nog eens beklemtoond in het voeren van de regie en/of het meespelen in de vele lekenspelletjes. Maar in de instellingen wordt nog uitsluitend filantropie bedreven, wat bijvoorbeeld ook blijkt uit de naamgeving van de instellingen. Zo gaat vriedin Hermien werken bij de Vrouwenbond tot verhoging van het zedelijk bewustzijn.

Sollicitaties

In april, een paar maanden voor de diplomering, schrijft de directrice van de CICSA haar een brief, tegen die tijd ondertekend met 'Juus'. Juus heeft het idee dat Miep het niet echt naar haar zin heeft in Drenthe en informeert haar over twee vacatures: één in Indië, waar ze het vrouwenwerk op zou moeten zetten, voor het voor die tijd geweldige salaris van fl. 200,- per maand. En er is ook nog een vacature als secretaresse van Mary Barger, bestuurslid van de CICSA, en tevens secretaris van de Federatie van Christelijke Verenigingen van en voor vrouwen en meisjes.

Miep gaat niet in op het voorstel secretaresse te worden. Indië overweegt ze, maar ze verwerpt het toch, naar ze zelf aangeeft om gezondheidsredenen. In het hele verloop van de sollicitatieprocedure voelt ze zich heen en weer geslingerd tussen aannemen en verwerpen. In een brief van 7 juni laat ze aan Mary Barger, die deel uitmaakt van de sollicitatiecommissie, weten dat ze al veertien dagen zwaar heeft lopen piekeren, maar dat het haar toch het beste lijkt om zich terug te trekken voor de functie van Indisch secretaresse. Op 19 juni komt er opnieuw een brief van Barger die laat weten dat ze er erg mee bezig is dat Miep zich heeft teruggetrokken voor Indië en dat het haar spijt dat Miep er zo weinig over zegt, want nu tast ze volkomen in het duister over het waarom. Ze hoopt wel dat Miep vrede heeft met haar eigen besluit. En mocht ze er nog eens over willen praten, dan kan dat altijd. Niet om haar af te brengen van haar eigen besluit, maar het kon zijn dat het duidelijker wordt door er nog eens over te praten. En dan, heel aardig: 'Dag Miep, heb ik je wel voldoende duidelijk geschreven dat ik je besluit wil eerbiedigen ook zonder de reden te weten?' (Arch. Atria, map 481).

Zelf schrijft Miep erover dat het zo'n ontzaglijke opgave lijkt. De nieuwe taal, het inwerken in geheel nieuwe omstandigheden, de eenzaamheid. En ze heeft het idee nog steeds maar over een heel gering psychisch en fysiek weerstandsvermogen te beschikken, een gedachte die voor haar bevestigd wordt door het feit dat ze beide keren voor een stage een ernstige ingreep moest ondergaan (*Schrijfoefeningen*). Een van de mensen die niet begrijpt waarom Kamphuis naar Indië zou willen, is de vriendin van Henk Schulte Nordholt, die hij waarschijnlijk tijdens zijn studie kunstgeschiedenis heeft leren kennen, Mies Stuyven.

Zij krijgt lucht van de aangeboden baan naar Indië en schrijft Miep een merkwaardig aandoende brief, gedateerd 2 mei 1935.

Lieve Miep!

Als me een ding in mijn leven ooit gespeten heeft, dat is het wel dat ik niet alle mogelijke gelegenheden heb aangegrepen je te zien en van je op te nemen, wat je maar wou prijs geven. Want nu moet ik met je praten over wat ons het meeste aangaat (al keek Henk er vreemd van op, dat ik dat direct vast van plan was toen ik 't conflict zag waarin hij vastgesnoerd zit) – en je bent nog zoo vreemd voor me, het is onvermijdelijk dat ik verkeerd grijp en je zelfs kwets, vergeef me van te voren alles, Miep ik kan 't zoo niet laten als het nu is. Waarom jij naar Indie, naar een land dat zoo tegengesteld is aan jou, en waarom die vlucht? Als jij het gevoel hebt dat er een mogelijkheid was tot echt, jezelf verwerkelijkend leven van Henk en jou, mag je die niet weggooien, al is er een zee van pijn overheen en al is er een andere vrouw. Van het allereerste begin tussen Henk en mij af, ben jij er geweest. Zonder 't verdriet om jou was hij nooit bij mij gekomen en je hoort zoo bij zijn ontwikkeling en leven, dat ik niet anders weet of je klinkt door alles heen. In m'n liefde voor Henk ben jij opgenomen, omdat zonder jou Henk niet Henk was. Daarom is er nooit jaloezie tegen jou, heusch niet, en als ik nu denk aan de mogelijkheid van alleen verder te moeten dan is dat alleen een bewuster inzicht in een onzekerheid die ik altijd al had. Je moet Henk's verscheurdheid tusschen jou en mij (hemel en aarde, zegt hij) niet als slapheid of karakterloosheid opvatten. Het is juist z'n karakter; niemand heeft zooveel en zoo ontwikkelde mogelijkheden en niemand zoekt zoo wanhopig naar z'n grondmogelijkheid, z'n wezen en de vrouw die daarbij past. Dat is heel erg, Miep en volgens mij het eenige in overeenstemming met de waarde van een mensch: voor de chaos gesteld te worden en dan uit innerlijke vrijheid zichzelf te omgrenzen, en dan alle kracht op de verwerkelijking daarvan te concentreren. Daarmee is vanzelf de gemeenschap gediend. Maar de voorhanden mogelijkheden worden alleen in andere menschenzielen aanschouwd, vooral in de geliefde zielen. Daarom mag Henk liefhebben en jij en ik ook, en ik vervloek het kapitalisme in de liefde, die zoo bij de vrijheid hoort. Als ik het maar uit Henk kon krijgen dat hij 'schuld' heeft met jou of mij niet alleen lief te hebben! Verantwoordelijkheid is inhaerent aan die vrijheid die ik bedoel en die zwaarder is dan alle wegwruiperij in plicht en gehoorzaamheid. – Zie je, Henk en jij dragen

met weinige anderen een brok cultuur, dat het leven, omdat juist dat brok nu verwaarloosd wordt, in de zielen van enkelen heeft opgeborgen. Ik voel iets in jullie sluimeren, waarmee jullie eenzaam zijn en onder elkaar innig en stil verbonden. Heb niet zo'n verdriet, Miep, het leven is door alles heen zo goed en verschrikkelijk groot. Doe jezelf open en kom 't met ons mee oplossen, ik ben me bewust van m'n anders zijn maar ik heb eigendunk genoeg, mezelf naast je te stellen. Daarom is 't juist zoo moeilijk voor Henk, met jou kan 't prachtig worden en met mij ook, daar zit voor geen van ons beiden iets vernederends in. Je moet nu zooveel mogelijk met Henk samenzijn, dat jullie goed zien wat er gedaan moet worden en ik geloof als Henk ten slotte na lange tijd met een van ons beiden meegaat dan is dat meteen een oplossing voor de derde – beter dan dat jij zoo aan flarden je terugtrekt of ik me m'n leven lang het verwijt moet maken dat m'n man niet geworden is wat hij kan worden. Henk is met mij maanden lang volkomen gelukkig geweest, maar nu staat hij weer tusschen jou en mij. Zoo zie je: er sterft nooit iets in een mensch. Je denkt: er wordt iets in je gedood, iemand verdwijnt en nu is alles uit. Dat is niet zoo: een mensch is eeuwig jong en bloeiend en merkt dat, als opnieuw aan zijn mogelijkheid wordt geappelleerd. Voor mij het beste bewijs van de onsterfelijke ziel. Daarom verzet ik me tegen jouw verdrietigheid. Het is tegen je jongzijn in en tegen het dynamische in de mensch. Laten we niets laten zitten, alles duidelijk en helder maken en de moed hebben op ons te nemen wat noodig is. – Wat klinkt dat allemaal hard, wat praat ik met een vreemde stem. Waarom ben je ook weggegaan? Ik had alleen met je willen praten voor je wegging. Dan was 't veel beter geweest. Nu zie ik je gezicht niet en ik hoor niet aan de klank van m'n stem of ik waarheid spreek. Toch geloof ik het wel. Henk zelf zei tegen mij dat hij wordt wat jij of ik van hem maken. Dat geloof ik niet helemaal, maar in ieder geval heeft hij jou en mij noodig – voorlopig – en moeten we alles rustig laten groeien. Zul je me niet alleen laten? Dag! Je Mies. De afzender van deze brief is Mies Stuyven uit de Wouwermanstraat 9 (Arch. Atria, map 18).

Later wordt deze vriendschap met Henk Schulte Nordholt verbroken en trouwt Mies Stuyven met Jan Vliedgraven. Ze promoveert op het expressionisme.⁵³

53 Bijzondere collectie Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis.

De eerste banen. De eerste oorlogsjaren

In dienst bij Stichting De Opbouw

En zo wordt het voor Kamphuis Drenthe, en niet Indië, en treedt ze op 1 augustus 1935 officieel in dienst bij Stichting De Opbouw, bij de afdeling Jeugd- en Ontwikkelingswerk. Ze wordt aangenomen voor een salaris van fl. 125,- per maand, zonder pensioenregeling en zonder vakantietoeslag, maar wel met de toezegging van een salarisverhoging van fl. 100,- per jaar na haar eerste jaar. De Stichting zegt eveneens toe dat zodra er een baan vrijkomt op het bureau voor Jeugdzorg en Maatschappelijk werk, deze baan voor haar is. Ze gaat in Emmen wonen. Over deze baan schrijft zij dat ze de weg van de minste weerstand gevolgd heeft (*Schrijfoefeningen*, p. 16). Binnen de Stichting leert Kamphuis Jo Boer kennen, de grote vrouw en een van de belangrijkste mensen van Stichting De Opbouw. Jo Boer was gedurende 39 jaar verbonden aan de Stichting en schrijft in de *Nieuwe Drentse Volksalmanak* een artikel over de noodzaak van het ontstaan van de Stichting, waar de volgende gegevens aan ontleend zijn (Boer, 1977).

Stichting De Opbouw Drenthe is in die tijd een semi- overheidslichaam voor wie hun missie, hun leidende gedachte is – in het jargon van die tijd – dat er niet incidenteel noch individueel wordt ingegrepen. De streek, een plattelandsstreek, moet in haar geheel gekend worden. In het instituut voor Jeugd- en Ontwikkelingswerk, ontstaan uit het buurt-huiswerk, waar Kamphuis werkt, worden cursussen, handenarbeid en handwerken en volksdansen gegeven. Er worden ook adviezen gegeven voor wie daarnaar vraagt. Er is een in- en verkoopcentrale voor toneelkostuums, want er worden veel toneelstukjes opgevoerd, de bibliotheek leent kinderen boeken uit en er is een leestafel.

De materiële positie van de Drentse bevolking is in de jaren twintig en dertig slecht, uitzichtlozer nog dan in de rest van Nederland. Er heerst chronische armoede, de huizen zijn absoluut ontoereikend en er heerst een volslagen uitzichtloosheid op betere tijden. Het is duidelijk dat er hulp van structurele aard nodig is, hulp die ook verschillende sectoren

moet omvatten, een voor die tijd geheel nieuw concept. Vier daartoe in het leven geroepen commissies worden in 1925 gebundeld tot een overkoepelende commissie die in 1926 de Centrale Vereniging voor de Opbouw van Drenthe wordt, een vereniging waarvan de belangrijkste doelstelling is: het bevorderen van de culturele, hygiënische en economische opbouw van de provincie Drenthe. Het woord sociaal komt niet voor in deze doelstelling, maar aan de sociale aspecten wordt wel degelijk veel aandacht geschonken. Later zou Jo Boer daar in het *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (1969) over opmerken: ‘In die tijd konden slechts minimale middelen ingezet worden tegen armoede en werkloosheid. Het waren allemaal lapmiddelen, maar het gebeurde wel in samenspraak met de mensen zelf. De Stichting heeft een dynamiserende werking, want De Opbouw en verandering zijn met elkaar verbonden en gefundeerd op democratische grondwaarden, die samen met vrije meningsuiting en overleg middelen zijn om tot samenwerking te komen.’

De Rijksoverheid financiert de nieuwe vereniging, maar er wordt ook veel gegeven door particulieren (mr. Jaap Cramer, de voorzitter, heeft daartoe speciaal een zogenoemd miljonairsboekje). En nog op een andere manier probeert men zuinig te zijn. De werkers van het eerste uur van Stichting De Opbouw Drenthe zijn vooral bestuurs- en commissieleden, maar vanaf 1929 wil men beroepskrachten. Mevrouw Bähler-Boerma, de oprichtster van het eerste dorpshuis in Nederland, in Paterswolde, wil – dit in tegenstelling tot een van de andere bestuursleden – maatschappelijk werksters in plaats van verpleegkundigen omdat maatschappelijk werksters meisjes van goeden huize zijn en dus niet zoveel hoeven te verdienen (sic!).

Zes jaar voordat Kamphuis in dienst van de Stichting komt, wordt een aantal grote veranderingen ingevoerd, waarbij het grondprincipe dat van de geestelijke vrijheid is. Het werk moet gedragen worden door de gehele bevolking. Dit betekent het einde van het buurthuiswerk. Er wordt een ontwikkeling ingezet naar een servicegericht instituut. In al deze veranderingen en ontwikkelingen heeft Jo Boer een grote rol gespeeld (Boer, 1969; 1977). Haar naam en die van de Stichting horen onlosmakelijk bij elkaar, samen met die van mr. Cramer, tot 1951 haar directeur en van 1951-1964 bestuursvoorzitter toen zij directeur werd. Ze typeert de manier van werken bij de stichting als een van betrokkenheid

en distantie. Ze vindt de rode draad die door al het werk heen zichtbaar is, de zelfwerkzaamheid van betrokkenen. In mei 1949 is ze een van de zogenoemde Amerikagangers. Op 30 april 1956 wordt ze benoemd tot Officier in de orde van de Nederlandse Leeuw en op 12 september wordt ze tot Ridder geslagen in de orde van de Nederlandse Leeuw.

Jarenlang zal Miep Kamphuis goede betrekkingen met haar onderhouden. Zo legt Jo Boer haar in 1983 nog de opzet voor van een novelle die moet gaan over *Het meisjesboek als spiegel van sociale verandering in de laatste 100 jaar*. In de jaren dat zij beiden in Drenthe werken, schrijven ze in Ommen, in het vakantiehuisje van de ouders van Jo Boer, recensies over kinderboeken, die ieder jaar worden opgenomen in een gidsje voor scholen. Kamphuis maakt de recensies voor de orthodox-protestantse zuil en Jo Boer voor de vrijzinnig-protestantse, maar erg strikt houden ze daar zich niet aan.⁵⁴

De werkzaamheden van Kamphuis omvatten vooral de vorming van leidsters en kadervorming. Ze reist daarvoor de hele provincie door, geeft cursussen in Meppel, in Beilen, in Hoogeveen, in Assen. Maar ook houdt ze na haar diplomering nog een stevige band met ‘Amsterdam’ via de Bond voor Oud-leerlingen en door het ook nu weer regisseren en meespelen in lekenspele. Voor Marie Kamphuis is samenwerken en spel heel belangrijk. In veel van haar toespraken keert dit thema terug. Als antwoord op de kernvraag waarom wij spelen, een vraag die ze zich onder andere stelt tijdens een lezing voor spelleidsters in Drenthe, zegt ze dat we spelen als we vrolijk zijn. ‘Als voorbereiding op het grote leven, waardevol als een geestelijke en lichamelijke oefening.’ Ze vraagt haar gehoor of ze zich nog herinneren kunnen hoe ze als kinderen speelden, zo vol overgave, en met zoveel enthousiasme dat je alles vergeten kon. En je je zodoende een eigen wereld schiep waar je je helemaal in verliezen kon. Nu, als volwassene benoemt ze spelen als iets onzegbaar vreugdevols dat kinderjaren rijk en blij maakte. ‘Spel heeft ook een vormende betekenis door te leren verlies te dragen en om in het belang van de groep zelfbeheersing te leren, zodat het ook weer een voorbereiding is op de maatschappij om daar je plaats te kennen en in te nemen. Daarom

54 Uit een niet gepubliceerd interview met Kamphuis, waarschijnlijk afgenomen door Nel Jagt in mei/juni 1999.

is slordig spelen uit den boze en vraagt het veel voorbereiding' (Arch. Atria, map 263).

Ze houdt van het spel, van alle vormen die het spel kent, van de verbondenheid, het gemeenschappelijke, en ze is altijd degene die overal, als heel vanzelfsprekend, het voortouw neemt. De regie van een lekenspel waar al deze elementen bij elkaar komen, lijkt haar dan ook op het lijf geschreven. Ze gaat er helemaal in op. In haar eigen woorden: 'ze is er verslingerd aan.'

Tweede lustrum CICSA

Als de CICSA in 1936 haar tweede lustrum viert, vindt In het AM-VJ-gebouw op 18 september de opvoering plaats van het lekenspel *Ons is Geboden*, een uitvoering die wordt bijgewoond door prinses Juliana.⁵⁵ Samen met haar collega Miems Voors, met wie ze eerdere lekenspelen heeft geregisseerd, leiden ze de karakters. De tekst is geschreven door Roel Houwink en Jan de Groot.

Het spel wordt voorbereid in een speciaal kamp door leerlingen en oud-leerlingen.⁵⁶ De regie is deze keer in handen van Martin Gleisner, een docent op de CICSA waar hij het vak lekenspelen doceert. Kamphuis noemt hem een activistisch en aimabel mens, 'een man bij uitstek geschikt om ons elementair en grondig te leren wat het lekenspel inhoudt'. Gleisner had een boek over lekenspelen geschreven: *Dans voor allen, van de gymnastiek naar de gemeenschapsdans*, een uitgave van de Arbeidersjeugdcentrale, opgedragen aan de vernietigde Vrije School in Duitsland.

In het blad *Wij Jonge Vrouwen*⁵⁷ staat een ingezonden brief van Marie Kamphuis in reactie op een eerder artikel in het nummer van maart door dr. Brillenbrug Wurth. Deze ingezonden brief citeer ik hier uitvoerig

55 In *Schrijfoefeningen* (p. 19): De voorstelling aan H.K.H. na afloop was overigens een klucht. Wij draafden op, ik voorop met alle gezellen achter me aan. Toen we bij de prinses kwamen, was er niemand die iets deed of zei. Ik stelde me toen maar voor: 'Miep Kamphuis', waarop zij 'Juliana' zei en we gaven elkaar een hand. Toen snelde Juus aan en stelde de overigen voor. Juliana wist geen woord te zeggen en nadat we even zijgend gestaan hadden, verdwenen we maar weer.

56 In een buitenplaats in Borne, ter beschikking gesteld door Spanjaard, een groot textielbedrijf, waar een oud-studente van de CICSA bedrijfsmaatschappelijk werkster was. Bron: interview met Marie Kamphuis in mei/juni 1999, onbekend door wie afgenomen, waarschijnlijk Nel Jagt, niet gepubliceerd.

57 In de rubriek Correspondentie, juni 1937, jg. 19.

omdat hij de opzet van een (dit) lekenspel en de bedoeling die men ermee heeft zo goed weergeeft. Het geeft ook iets aan van de geloofsbelevenis van Kamphuis die nogal geëxalteerd aandoet in de beschrijving over hoe ze zich voelde tijdens repetitie en opvoering. Maar het geeft ook iets aan van de manier waarop door de leerlingen van de CICSA naar hun toekomstige werk wordt gekeken. Er zijn (heel voorzichtige) aanzetten tot meer professionaliteit, maar alles is doordrenkt van geloof, godsbesef en de gedachte dat het werk een roeping is.

Het spel bestaat uit drie delen: in het eerste deel vinden we uitgebeeld de ontdekking en erkenning van onze persoonlijke en gemeenschappelijke schuld ten opzichte van God en de naaste, de drang om tot de mensen te gaan, de bede tot God om Zijn instrument te mogen zijn en de bede tot de mensen om de uitgestoken handen niet af te weren. Het is als het ware de innerlijke bewustwording en groei van iemand die sociaal werk tot zijn levenstaak kiest.

In het tweede deel komt dan de confrontatie met de werkelijkheid van alledag, die zo ontmoedigend is dat de vraag rijst: is alles wat we doen niet een dwaasheid en tevergeefs en kunnen we er maar beter niet mee ophouden? Maar bij enkelen rijst, boven de verwardheid uit, het besef van de kracht van een ‘geloof dat bergen verzet’ en ten slotte kiezen allen de weg vooruit.

In het derde deel wendt zich dan de blik van de nood van de enkeling naar de nood van de wereld. Hier is de toestand nog hopelozender, geen droom van een rechtvaardige wereld en mensheidliefde blijkt houdbaar, geen systeem kan uitkomst geven. Maar dan ineens vlamt de zekerheid op dat, ondanks alles, God zijn Koninkrijk zal doen komen waarin hij ‘alles in allen’ zal zijn. Deze belofte doorgloeit het *Ons is Geboden* met nieuwe kracht en blijdschap. Het werk kan en zal aanvaard en verricht worden en voor elk ‘klein bereiken’ kan God die ons als instrument heeft willen gebruiken, gedankt worden.

Het einde is dan de bede om de komst van dat Koninkrijk met de woorden van het ‘Onze Vader’ en het ‘amen, amen, Jezus Christus amen, gezang 50.’

Brillenburger Würth zou volgens Kamphuis in zijn recensie te veel de nadruk op het eerste deel gelegd hebben, waarin het er alleen maar om zou gaan om zo duidelijk mogelijk, desnoods cru, te laten weten dat wij

allen deel hebben aan de schuld der wereld. Ze vindt echter dat er veel meer gezegd wordt. Vandaar haar ingezonden brief. Voor haar persoonlijk is het een hoge greep geweest. Ze leefde op de bergtoppen en voelde iets van de extase van een Catharina van Genua of Santa Teresa, maar daarna kwam de terugval. Het was een greep naar het goddelijke geweest, waarbij ze veel geleden had en strijd had gekend. 'Maar het verkeren op de toppen was niet slecht, het was een explosie van heimwee, het onstilbare verlangen naar het Rijk. Het was een poging een moment een droom (die God te dromen had gegeven) te realiseren. Hybris. Waarschijnlijk wel. Maar het is toch beter dat een mens met zijn heimwee een droom leeft dan dat hij ze verdringt om in de rust van alledag met beide voeten op de aarde te leven. Of dat hij helemaal niet droomt' (*Schrijfoefeningen*).

Er zijn na de opvoering ook andere recensies en ergernissen. De Graaf blijkt gechoqueerd door de blote voeten en waarschijnlijk nog meer door de blote armen, maar dat laatste durft hij niet te zeggen. Er is kritiek op 'die eigenwijze CICSA-leerlingen die altijd denken dat ze het beter weten dan anderen die vergrijsd zijn in het filantropisch werk'. En Mary Barger vindt dat het niet kan dat zomaar het woord 'hoer' gebruikt werd (*Schrijfoefeningen*, p. 20). Kamphuis zegt zelf in *De Spiegel* (pp. 74-75):

Eén van de merkwaardigste tegenstellingen, die ik destijds niet ontdekte was die van onze maatschappijvisie van toen. Zoals veel van mijn tijdgenoten in binnen- en buitenland sympathiseerde ik met de Sovjet-Unie, met de radicale verwerping van het kapitalisme en de nieuwe maatschappij die daar werd opgebouwd. (In een later interview noemt ze het in de praktijk gebracht christendom.) Van de gruwelen die toen al gaande waren, wisten wij niets. Maar van die bewondering en verwachting klonk niets door in ons spel, integendeel, alle uitsluitend menselijke pogingen het Rijk van Gerechtigheid te stichten werd immers door ons radicaal afgewezen. Geloofden wij naïvelijk dat het marxisme, op bepaalde wijze erfgenaam van de Joodse opdracht tot gerechtigheid, door, ondanks alle antireligiositeit, zich te richten op die taak, ook omdat kerk en christenheid gefaald hadden, Gods instrument werd om te realiseren wat door eeuwen onbereikbaar geacht werd? Ik weet het niet. Het lijkt mij nu een schizofrenie waarvoor ik alsnog geen voldoende verklaring kan vinden.'

Broer Gerrit die aanwezig is tijdens de uitvoering geeft er in zijn dagboek uitvoerig commentaar op. Hij vindt het technisch een lastig probleem; een lekenspel dat geen toneelstuk mag zijn. Hij vindt wel dat er met overgave en enthousiast gespeeld wordt. Maar tijdens deze opvoering krijgt Gerrit nog overpeinzingen van heel andere aard.

Ook Henk Schulte Nordholt is met zijn nichtje Riek Treep aanwezig bij de opvoering. De gedachte dringt zich bij Gerrit op ‘dat Henk en Miep maar niet met elkaar moeten trouwen, al houden ze nog zoveel van elkaar. Miep heeft idealisme, waar Henk dat niet bezit. Hij boeit vrouwen door zijn kennis, maar zet zijn persoonlijkheid niet in. Hij waagt niets nieuws en van pogingen tot idealisme wordt hij sceptisch. Ik geloof niet dat hij Miep gelukkig zal maken.’⁵⁸

Er vindt naderhand nog een briefwisseling plaats van Kamphuis met Roel Houwink, de medeauteur van het lekenspel, die daarover wil publiceren in een literair tijdschrift, maar de CIGSA is daar erg op tegen. De CIGSA heeft hem de concessie gedaan dat een deel in *Korenland* gepubliceerd mag worden, maar daar houdt het wel mee op en Kamphuis wil hem dat erg duidelijk maken. Ze eindigt haar brief met: ‘Ik hoop dat u zult inzien dat uw houding geheel in strijd is met elke opvatting van christelijke samenwerking en dat dit inzicht, en bovendien het duidelijk uitgesproken standpunt van uw medeauteur (Jan de Groot), u zullen weerhouden van de door u voorgenomen stappen, waaraan ik natuurlijk ook niet mijn persoonlijke medewerking geven kan (Arch. Atria, map 482). Op 5 mei 1939 wordt het twaalfenhaljarig bestaan van de CIGSA gevierd. Er wordt een lekenspel uitgevoerd, opnieuw geregisseerd door Marie Kamphuis en Miems Voors: *Een spel van onze tijd*.

Relaties

In dat Drentse jaar werkt Kamphuis hard, maar er zijn ook een aantal verzetjes. Ze viert het veertigjarig huwelijksfeest mee van Oom en Tante Treep, waar broer Gerrit, samen met Henk Schulte Nordholt ceremoniemeester is. En een week later gaat ze met vader, broer Gerrit en Herman en Henk Schulte Nordholt naar een grote overzichtstentoonstelling van Jeroen Bosch in Rotterdam. Gerrit uit naar aanleiding hiervan opnieuw

⁵⁸ Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis.

in zijn dagboek zijn twijfels of Henk en Miep wel bij elkaar passen. Hij ziet 'hoe Henk al zijn veren opzet voor Miep, maar zo jammer dat hij alleen praat over wat hij gelezen heeft en niet over wat hij zelf ziet. Alles lijkt voor hem een aanleiding om zijn kennis te luchten in plaats van objecten om zich in te verdiepen.' Gerrit bedenkt dat het daaraan wel eens te wijten zou kunnen zijn, dat Mies, zijn vroegere vriendin, zich op een reis langs de Rijn met Henk, zo aan hem geërgerd heeft. Maar hij hoopt niet dat Betty, Gerrits vriendin, die heel erg op Miep gesteld is, gelijk krijgt met haar opmerking dat Henk en Miep niet bij elkaar passen.⁵⁹ Over haar vriendschap met Henk Schulte Nordholt schrijft Kamphuis zelf dat Henk een van de weinigen was die haar begrijpt en die geloof in haar heeft.

Voor een vrouw is dat heel veel. Gewoonlijk is het zo dat een man van een vrouw verwacht dat zij geloof in hem heeft en hoogstens gelooft hij dan of in haar als huisvrouw of als moeder van zijn kinderen, maar als persoonlijkheid dat is toch wel een ??? [onleesbaar woord/EB] in onze tijd van voltooide vrouwenemancipatie. In dat eerste jaar [ze bedoelt het eerste jaar van de CICSA/EB] kon ik deze vriendschap echter niet aan, ik moest psychisch tot rust komen na de ontwrichtingen van de achterliggende jaren. Het ging soms, het ging een tijdlang, zelfs een half jaar, maar het ging toch eigenlijk niet. Ik hield veel van hem maar dat houden van was meer een innige vriendschap en geestverwantschap dan doodgewone verliefdheid. En in dit eerste Drentse jaar kwam dan ook definitief een einde. Lang heeft hij trouwens niet om mij getreurd, zijn engagement met Riek volgde spoedig (Schrijfoefeningen).

De vraag is echter of er niet ook nog een andere reden speelt. De baan in Drenthe is bepaald niet wat Kamphuis van een baan verwacht, maar de vriendschap met Ans maken het toch tot goede jaren, hoewel het eind rampzalig is. Tien jaar later (in *Schrijfoefeningen*) kan ze er nog nauwelijks over schrijven.

59 Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis.

Zij heeft in mijn leven een beslissende plaats ingenomen. Het was in die tijd dat Plato's Symposium mij altijd vergezelde en ik de bladzijden met de woorden van Diatima aan Socrates haast dagelijks opsloeg. Hoe schrijnend is het einde geweest en vele jaren later, een leed dat nog vele littekens achtergelaten heeft.⁶⁰

De dag voor kerst (1936) vertelt Henk tijdens een wandeling door Amsterdam aan Gerrit dat zijn vader uit zijn tweede huwelijk een kind heeft gekregen. Maar wat hij nog veel belangrijker vindt om te vertellen, is dat Miep en hij gesprekken hebben gevoerd met professor v.d. Horst, destijds directeur van de Valeriuskliniek, om hun relatieproblemen met hem te bespreken. Ze kregen een hoge rekening gepresenteerd, maar helaas, het heeft niet geholpen. Wel had de professor gezegd dat hij uit de verhalen van Miep een heel ander beeld had gekregen dan hij van Henk kreeg toen hij hem in levende lijve ontmoette.⁶¹

De Bond voor Oud-leerlingen

Meteen na haar diplomering wordt Marie Kamphuis lid van de Bond voor Oud-leerlingen van de CICSA en in 1937 wordt ze voorzitter. Ze zet zich er helemaal voor in. De Bond voor Oud-leerlingen wordt in 1928 opgericht, als de eerste leerlingen hun diploma hebben behaald en kent drie eerdere voorzitters voordat Kamphuis voorzitter wordt. In de toespraak meteen na haar verkiezing, roept ze de ruim honderd leden die de Bond dan kent, op tot activiteit en vraagt hen zich te bezinnen op hun plaats en taak als maatschappelijk werksters, op basis van een gezamenlijke opleiding en de geestelijke achtergrond van het werk. De grondslag van de Bond is het geloof in God en tot haar taak rekent de Bond het om als groep van maatschappelijk onderlegde protestantse vrouwen aan de opbouw van de Nederlandse samenleving deel te nemen en om zich in het openbaar uit te spreken, bijvoorbeeld over het

60 In Symposium zou het gaan om de bron van het begrip 'platonische liefde', de aantrekkingskracht tussen gelijken, een liefde die niet seksueel geconsumeerd wordt. Dit volgens de NRC van zaterdag en zondag 18 en 19 februari 2012 'Made in Europe'.

61 Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis.

wetsontwerp van Romme (Arch. Atria, map 357).⁶² Tijdens de jaarvergadering van 1938 komt men tot de uitspraak dat het eerste doel van de Bond is de versterking van de band tussen de ongeveer 150 oud-leerlingen. Het tweede doel is bezinning, zowel van de individuele leden als van de bond in haar geheel, op de plaats en de taak in en tegenover het sociaal werk en onderlinge hulp tot verwezenlijking van die taak (Arch. Atria, map 360).

Voor Kamphuis is de Bond een serieuze aangelegenheid, een mogelijkheid om collega's te ontmoeten en met hen werkervaringen uit te wisselen. Ze weet uit eigen ervaring hoe voor collega's die buiten de Randstad werken de afstand tot Amsterdam een belemmering kan zijn voor actieve inzet. Ze lanceert daarom meteen ook een nieuw idee om leden tot meer betrokkenheid te brengen: instuifavonden in vijf verschillende gewesten, zodat leden die elders werken niet altijd naar Amsterdam hoeven. Tijdens de instuifavonden kunnen ze vertellen over het werk en elkaar daarin proberen bij te staan, een soort intervisie avant la lettre (Arch. Atria, map 357). De Bond geeft ook een eigen blad uit. Kamphuis, een verwoed lezer, schrijft er recensies in over de boeken die ze gelezen heeft, een bont geheel, maar het zegt iets over haar brede belangstelling. Over het door haar genomen initiatief, om oud-leerlingen te laten vertellen over hun werk, komt een verslag in het orgaan van de Bond (jg. 10, nr. 2, december 1937).

Tijdens de tweede lustrumviering van de Bond op 24 september 1938 in het Muzieklyceum te Utrecht geeft Kamphuis in haar lustrumrede een overzicht van de jonge geschiedenis van de Bond. Een goede vorm voor het contact met de opleiding heeft men nog steeds niet gevonden, maar het is duidelijk dat het adviserend lidmaatschap van Juus Bakker heel belangrijk is. Kamphuis is weliswaar heel blij met al het bereikte, maar

62 In december 1937 diende de katholieke minister van Sociale Zaken, Carl Romme, een wetsvoorstel in waarin hij een verbod voorstelde op alle arbeid door getrouwde vrouwen. Zijn argument was dat de man de kost verdiende voor het gezin en de vrouw het gezin verzorgde. Het zou een misstand zijn als de vrouw zich daaraan zou onttrekken en een andere werkkring zou zoeken. Tegen dergelijk ongezonde gezinsverhoudingen moest worden opgetreden, aldus de minister in zijn memorie van toelichting. De voorloper van de SER, de Hoge Raad van Arbeid, oordeelde negatief over dit wetsvoorstel. De minister durfde daarop het wetsvoorstel niet in de Kamer in te dienen, waarop een gereformeerd parlementslid hem liet weten dat 'het in huis geheel verdraaid is, waar het haantje zwijgt en het hennetje kraait' (Kloek, 2009).

roept ook op tot meer activiteit, omdat ze vindt dat deelnemen aan het Bondsleven niet een vrijblijvend iets is, maar deel is van ieders taak.

De band tussen Gerrit en Miep is ook in deze jaren nog steeds even hecht als vroeger. Ze staan altijd voor elkaar klaar, delen veel dezelfde opvattingen en als dat niet het geval is, dan kunnen ze hun verschillen goed onder woorden brengen en zijn ze daarin geïnteresseerd, zoals ze dat ook zijn in elkaars leven. Gerrit gaat daar nog verder in. Als hij *Nathan der Weise* leest, vraagt hij zich af waarom iemand niet op zijn eigen zus verliefd zou kunnen zijn, want hoe is de gedachte aan bloedschande toch in de wereld gekomen? En hij geeft zichzelf antwoord op die vraag met verwijzingen naar de mythologie uit Egypte en Griekenland.

Voor een conferentie in Hemmen voor vijftien vrouwen van een christelijke vrouwenvereniging, waar Miep de leiding heeft, vraagt ze hem dringend of hij een spreker wil vervangen – de oorspronkelijke spreker heeft een motorongeluk gekregen – en Gerrit gaat er meteen heen. Hij houdt een causerie over jong protestantse poëzie en hij bereidt 's nachts nog een lezing voor over *Burgers in Nood* van Henk van Randwijk en over *Gesloten Grenzen* van J.K. van Eerbeek.⁶³

Gerrit heeft een uitgesproken mening over de aanwezige dames van wie hij de helft echt lelijk vindt, en, zo constateert hij tevreden, Miep is van alle daar aanwezige vrouwen toch echt het liefste meisje, maar, helaas, ze is Barthiaans. Ze heeft op een gegeven moment de grond der werkelijkheid verlaten om zich aan een bepaalde terminologie vast te klampen.⁶⁴

63 Twee maanden na Gerrits inleiding over *Gesloten grenzen* overlijdt Meindert Boss (Van Eerbeek), de schrijver ervan. Gerrit vindt hem van het allergrootste belang voor de christelijke literatuur en vertelt dat ook in de toespraak die hij bij zijn begrafenis houdt. Na afloop van de begrafenis gaat hij met elf vrienden naar het huis van zijn ouders in Zwolle, waar ook de begrafenis plaatsvond. Zijn moeder serveert brood met bouillon (Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis).

64 In *Trouw* van zaterdag 5 juli 2008 staat naar aanleiding van de vertaling van de Romebrief van Karl Barth over zijn theologie, sterk ingekort, het volgende stuk van Kees van der Kooi: God is verbijsterend ongrijpbaar en niettemin gevaarlijk dichtbij, waarmee Barth een fundamenteel onderscheid invoert, namelijk dat tussen geloof en christendom. Geloof is respect voor God, als de heilige, de geheel andere. Christendom daarentegen is een cultureel geheel, een vormgeving van mensen. God is niet wat mensen ervan maken, Hij staat niet in dienst van de natie, van de vooruitgang, van moraliteit of welke andere eigentijsde grootheid, macht of godheid dan ook. In zijn heiligheid blijft God zich daarvan onderscheiden. Die ontdekking baart onrust, maar vreemd genoeg ook hoop.

Benoeming tot leidster praktisch werk aan de CICSA

Nog geen twee jaar nadat ze in dienst is getreden bij De Opbouw, wordt Kamphuis op 1 november 1937 op de CICSA benoemd tot leidster praktisch werk, een benoeming die op 1 maart 1939 overgaat in die van adjunct-directrice. De keuze om al dan niet terug te gaan naar Amsterdam vindt ze alleen ten opzichte van haar werkgever moeilijk, want de vraag komt eigenlijk te vroeg. Maar ze verdedigt zich met de gedachte dat ze toch wel wat in Drenthe heeft bereikt, met name heeft ze het kampwerk op gang geholpen. De vraag is of haar bestuur er ook zo over denkt, want het gebruikelijke boek van het bestuur bij een afscheid krijgt ze niet. Maar ze is vreselijk blij met de vraag om naar Amsterdam te komen, want ze heeft het idee dat ze veel meer in haar mars heeft dan er in Drenthe uitkomt. Als ze deze baan niet had gekregen, zouden voor lange tijd haar kansen verkeken zijn (Arch. Atria, map 453; *Schrijfoefeningen*, p. 22).

Ze krijgt een piepklein, heel vochtig kamertje zonder ramen, dat niet behoorlijk verwarmd kan worden. Ze is heel veel op reis, onder andere naar stageadressen in het hele land. Het is een afwisselend, maar vermoeiend leven. Ze kan het alleen maar volhouden omdat ze het met hart en ziel doet.

Maar haar wensen en ambities reiken verder. Ze wil geschiedenis gaan studeren. Al eerder had ze eens aan Gerrit geschreven dat ze hem benijdt omdat hij studeert. Ze zou zelf ook heel graag een paar jaar gaan studeren om de hiaten in haar kennis aan te vullen, om zich met één bepaald onderwerp bezig te kunnen houden in plaats van afgeleid te worden door duizend en één dingen. Weliswaar heeft ze literatuur altijd haar eerste liefde genoemd, maar ze wil toch liever geschiedenis gaan studeren; misschien om niet met Gerit in een concurrentiepositie terecht te komen. En voor geschiedenis voelt ze zeker zoveel, gezien haar interesse voor totalitaire systemen.⁶⁵ Voor de studie geschiedenis treft ze de nodige voorbereidingen, want omdat ze slechts een driejarige HBS-opleiding heeft, moet er eerst wat voorwerk verricht worden.

⁶⁵ In onze tijd zou daar het beste een studie politicologie voor gevolgd kunnen worden, maar deze studie bestond in die tijd nog niet (opmerking Berteke Waaldijk).

Op 10 november 1939 krijgt Kamphuis op haar adres Lomanstraat 63 hs⁶⁶, een brief van Cramer, de directeur van Stichting De Opbouw in Drenthe, waarin hij aangeeft dat hij haar graag behulpzaam wil zijn. Hij vraagt zich af of in de te sturen brieven gewag moet worden gemaakt van haar geschiktheid om een academische studie te kunnen volgen dan wel een testimonium gegeven moet worden van de door haar verrichte werkzaamheden. En moet hij het dan aan haar sturen of aan de desbetreffende hoogleraar?

Henk Schulte Nordholt doet een aanbeveling voor Kamphuis bij een van zijn hoogleraren, prof. Tenhaeff, die haar daarop uitnodigt uit voor een gesprek (Arch. Atria, map 18).⁶⁷ Wat het resultaat is van dit gesprek, is niet bekend. Onderzoek in het oude archief van de VU en van de UVA (in die tijd de Gemeentelijke Universiteit) levert geen aanvraag voor dispensatie op of een aanmelding, eventueel gevolgd door een afwijzing. Mogelijk heeft Tenhaeff in zijn gesprek met Kamphuis het haar ontraden op grond van haar vooropleiding.^{68 69}

Juus Bakker en Kamphuis raken steeds hechter met elkaar bevriend en hun vriendschap gaat zover dat ze besluiten om samen te gaan wonen.

66 In die jaren is Kamphuis nogal eens verhuisd. Zo woont ze in 1937 meteen na haar vertrek uit Drenthe op het adres Herculesstraat 13 A1, in augustus 1938 verhuist ze naar Parnassusweg 17. Vanaf 1 september 1939 woont ze op het adres Lomanstraat 63.

67 Het briefje is gedateerd 1 november 1939 en luidt:
 Zeer geachte mejuffrouw Kamphuis,
 Geruime tijd geleden schreef de heer Schulte Nordholt mij over uw wens eventueel geschiedenis te studeren. Mocht u mij hierover wensen te spreken, dan zal ik u graag ontvangen bv. a.s. maandag 6 november 's avonds om 7 1/2 uur ten mijntent of dinsdag 7 november om vijf uur. Mag ik daarover even nader bericht? Was getekend Dr. N.B. Tenhaeff, Helstraat 12 in Scheveningen, Keizersgracht 574. Het briefje zit in een envelop van het Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschap (Arch. Atria, map 18).

68 Onderzoek in het oude archief van de VU (doos 4 7/10/1929-27/02/1956) met de bestuursnotulen wijst uit dat er geen aanvraag door Marie Kamphuis voor dispensatie is gedaan. Evenmin is deze te vinden in het verslag van het College der Curatoren van 1939 (83-150). Het ministerie van OK&W laat weten aan de Senaat van de VU in een brief van 29 maart 1940 dat het aantal adressen waarop gunstig werd beschikt gering is in verhouding tot het getal verzoekschriften. Een verzoek tot dispensatie is ook niet te vinden in de notulen (1939, nr. 1-313) van het College van directeuren. In het gemeentearchief is voor een eventuele vraag naar dispensatie en aanmelding voor de Universiteit ook niets te vinden. In toegangsnummer 30288, invoeringsnummer 30288, map 187 t/m 190 is niets daarover te vinden. In het notulenboek 30288, nummers 661-666, staat ook niets over dispensatie of aanmelding.

69 Wonderlijk is dat in de agenda van Kamphuis op beide door Tenhaeff aangegeven tijden niets staat (Arch. Atria, map 1).

Een zus van Juus doet de huishouding. Het samen wonen gaat goed, zonder al te veel ruzies of problemen, wat vooral te danken is aan de inschikkelijkheid en het aanpassingsvermogen van Juus. Maar daartegenover stelt Kamphuis in hun beider werksituatie al haar ideeën aan Bakker ter beschikking, beantwoordt moeilijke brieven, schrijft haar toespraken en vindt het buitengewoon pijnlijk om te moeten constateren dat haar bestuur hierover niet alleen sceptisch gestemd is, maar dit als bazigheid en heerszucht interpreteert. Ze meent dat ze na haar analyse haar eigen fouten tamelijk goed kent en is ervan overtuigd dat bazigheid en heerszucht niet haar motieven zijn. Het belang en de naam van school staan altijd bij haar voorop en daarvoor doet ze veel van wat later zeer gelaakt is (*Schrijfoefeningen*, p 24 e.v.). Later begint het haar ook tegen te staan dat Juus te veel van haar overneemt omdat ze zelf te weinig ideeën heeft of te geblokkeerd is. Maar tegen de tijd dat ze er zo over begint te denken, en het samenwonen haar ook begint te benauwen, is ze al naar Groningen vertrokken en is Juus geen collega meer, wat waarschijnlijk de redding voor de vriendschap is geweest, want tot het eind van Juus haar leven zullen ze met elkaar bevriend blijven (*Schrijfoefeningen*, p. 24 e.v.).

Adjunct-directrice van de CICSA

De benoeming van 1 november 1937 als leidster praktisch werk gaat op 1 maart 1939 over in een vaste aanstelling tot adjunct-directrice. Kamphuis had al eerder het vermoeden dat Juus Bakker haar van meet af aan graag als adjunct wilde hebben, maar dat ze dan wel eerst zelf praktijk moest opdoen, temeer daar Bakker zelf die praktijk miste. Juus Bakker had Engels gestudeerd en was daarna lerares geweest in Ter Apel. Ze was parttime verbonden geweest aan Harderbroek, de thuisbasis van de NCSV (later Woudschoten), in die tijd een kweekvijver van de protestantse elite.

Kamphuis geeft les in Inleiding tot het Clubwerk en het vak Actueel Literair Culturele Vragen en ze wordt gevraagd een opleiding voor wijkverpleegkundigen op te zetten, wat niet meevalt want ze ondervindt veel tegenstand en tegenwerking. En het is heel spannend of de opleiding wel voldoende leerlingen zal kunnen aantrekken. De vreugde is groot als dat

inderdaad lukt, maar is nog groter na de eerste examens als blijkt dat de cursus volgens de regels der kunst is verlopen.⁷⁰

Kamphuis, dol op literatuur, geeft een cursus Actueel Literaire Vragen eerst in Amsterdam, later op de opleiding in Groningen tot 1951 en opnieuw voor haar studenten, op vrijwillige basis, in het midden van de jaren zestig. De bedoeling van haar les is om enige uitingen van de literatuur te zien in breder verband, in samenhang met het gehele leven, met andere levensverschijnselen. Ze wil een oriëntering geven van voornamelijk Nederlandse dichters en samen met haar leerlingen gedichten lezen. En ze stelt ook vragen: Leest u gedichten? Welke? Waarom? Wat wilt u weten van gedichten? Wat wilt u weten van de dichter om zijn gedicht te appreciëren? Wanneer vindt u een gedicht mooi? Ze probeert het begrip cultuur af te grenzen met de definitie van Bouman: ‘Cultuur is de levensstijl van de samenleving’ (in: Van Renaissance tot Wereldoorlog) en ze verwijst daarbij ook naar Huizinga’s *Geschonden Wereld*. Voor Kamphuis is het heel duidelijk dat kunst geen luxe is, maar noodzaak. In deze tijd, zo zegt ze (in de aantekeningen van haar lesopzet is onduidelijk op welke tijd ze doelt, want ongetwijfeld was dit anders in de jaren voor, tijdens of vlak na de oorlog), wordt door velen weer gezocht naar samenhang tussen kunst en gemeenschapsleven. De bedoeling van haar lessen is nu het aantonen van die samenhang. In iedere les zal ze een of enkele gedichten behandelen die of vanwege het gedicht zelf of vanwege de dichter belangrijk zijn voor de betreffende periode. Ze wil haar leerlingen ook graag de schoonheid laten zien van een gedicht, wat ze niet alleen een gevoelskwestie vindt. Daarom wil ze eerst definities geven van schoonheid en kunst – zoals ze in alles altijd eerst begint met het geven van definities – maar ze vindt het geven van een definitie van schoonheid en kunst zoeken naar de steen der wijzen. Want iedere bepaling brengt weer een nieuw aspect naar voren en is daarom ook zo fascinerend. Ze behandelt Willem Kloos, maar ook Just Havelaar omdat Havelaar naar haar idee behoort tot de groep ethische humanisten die na de Eerste Wereldoorlog de waarden die in het cultuurleven verloren dreigden te gaan weer wilde herstellen. Ze wil in haar lessen ook nagaan welke liederen mensen in een bepaalde periode zon-

70 Niet gepubliceerd interview met Nel Jagt 22 mei 1999.

gen. Ze wil de volkspoëzie uit de tiende eeuw behandelen, een strijdlid uit de zeventiende eeuw, de hekelverzen van Vondel en Revius, de tijden van nabloei, de mystiek die de ziel zoekt om op te gaan in het goddelijke (en de vertegenwoordigers daarvan: Jacob Böhme en vooral Jan Luyken). Bij het onderwerp rationalisme en romantiek in de poëzie behandelt ze Dickens, Betje Wolf en Aagje Deken, maar vooral Bilderdijk op wie ze heel diep ingaat, maar het lijkt meer om zijn karakter te gaan dan om zijn gedichten.⁷¹ Ze zegt over hem: 'Hij stijgt uit boven het niveau van zijn tijd, hij durfde spelbreker te zijn, die de moed bezat tot eenzaamheid en verguizing, die neen durfde te zeggen tegen alles wat zijn tijd als haar beste gegevens zag, die zijn eigen weg durfde te gaan, die beslissingen durfde te nemen die de moraal weliswaar raakten maar waarvan hij zelf onwrikbaar wist dat ze goed waren, die door Romein een gefnuikt genie genoemd werd, de eerste grote romanticus van deze eeuw, alleen overtroffen door Multatuli. Hij had een moeilijke jeugd, was ziekelijk en vroegrijp, prikkelbaar, verwend, ongedurig en achterdochtig. Bij zowel Bilderdijk als Multatuli ziet ze ondanks hun individualisme toch gevoel voor de gemeenschap, bij Willem Kloos niet meer, hij is zichzelf genoeg (Arch. Atria, map 194). Bij de Tachtigers ziet ze veel individualistische tendensen maar ook sociale, zoals bij Henriette Roland Holst en Werumeus Buning die ze uitgebreid behandelt. En natuurlijk bespreekt ze Nijhoff, haar lievelingsdichter, over wie ze al zo uitvoerig correspondeerde met Gerrit. Ze noemt hem in haar lessen een groot dichter door het zeer eigene van zijn taalinstrument, een taal die in soberheid magische kracht heeft. In een lezing die Gerrit Kamphuis houdt voor haar leerlingen zegt hij dat Nijhoff op weg is naar een nieuwe tijd. In Awater ziet hij de meest pregnante uitdrukking van het individualisme naar het collectieve. De map in het archief waarin de inhoud van deze lessen zit, begint met een gedicht van Jan H. de Groot Meiregen: 'Twee groote oogen zagen omhoog en vroegen naar de ernst in 't spel gelegen.' Het moet een dichtregel zijn die Kamphuis zeer heeft aangesproken (Arch. Atria, map 194).

De school telt in de laatste jaren voor de oorlog uitbreekt 34 docenten die 45 vakken geven.

71 Misschien voelde Kamphuis zich erg aan hem verwant, gezien de beschrijving die ze van zijn jeugd en zijn karakter geeft.

Kamphuis voert met haar komst een aantal vernieuwingen in. De leerlingen zijn voor het overgrote deel nog steeds afkomstig uit de betere kringen in Nederland, vooral domineesdochters, de zogenoemde höhere Töchter. Besloten wordt dat ze eenmaal per week gaan werken in een arm gezin om van binnen uit mee te maken hoe het daar reilt en zeilt. Dat zijn de zogenoemde dienstjes (Groninger Archieven, 1557, 1).

In de zomer van 1939 zijn er een aantal docentbesprekingen waarin de vraag centraal staat: wat willen wij met de school? De tweeslachtigheid die ook de school voor maatschappelijk werk van meet af aan kenmerkte, namelijk dat er jonge vrouwen uit gegoede kringen worden voorbereid op zowel vrijwillig sociaal werk door getrouwde vrouwen als op de praktijk van een werkring, doet zich ook op de CICSA gelden en is af en toe onderwerp van stevige discussie. Maar ook is er vanuit de buitenwereld veel kritiek op de leerlingen: men vindt ze onrijp, ongevormd, weinig sociaal, kritisch op alles, behalve op zichzelf en de school levert geen krachten voor positief christelijk werk. Ze vertillen zich aan de scripties, waar echter ook te weinig leiding aan gegeven wordt. Kamphuis krijgt de leiding over de scripties en wordt tussenpersoon tussen leerlingen en de docenten (Arch. Atria, map 16). Die vraag wat men met de opleiding wil, wordt steeds relevanter als blijkt dat er aparte opleidingen in het leven geroepen worden voor speciale richtingen van het maatschappelijk werk. Opleidingen voor ambtenaren bij Maatschappelijk Hulpbetoon, opleidingen voor gestichtspersoneel, voor MOB's (Medisch Opvoedkundig Bureaus), cursussen voor kinderverzorging en kinderopvoeding. Deze laatste cursussen zijn eerder wel verbonden aan de CICSA, maar worden later toegewezen aan de huishoudschool (Arch. Atria, map 16). In de discussie speelt vooral de vraag of men wel de juiste toevoer aan leerlingen krijgt wat betreft leeftijd, voorontwikkeling en doelbewustheid en of men wel de juiste selectiecriteria (in hun jargon heet het 'schiftingsmogelijkheden') gebruikt.

Hulp CICSA-leerlingen na het bombardement op Rotterdam

Tijdens haar stages in Duitsland maakt Kamphuis al de voorlopers van de Tweede Wereldoorlog mee. Ze hoort de brallende redevoeringen van Hitler waarin hij zich voorstander toont van een totalitaire staat, wat een verbod inhoudt van alle onafhankelijke politieke partijen, met name

de communistische partij, en ze verneemt de maatregelen die tegen de Joden genomen worden. Hitler wil staatsbemoeienis met de pers en uitroeiing van de Joden omdat ze racistisch onzuivere elementen zouden zijn. De brand in het Rijksdaggebouw in 1938 gebruikt hij als voorwendsel om communisten en socialisten naar concentratiekampen te sturen en zichzelf met dictatoriale macht te bekleden.

In 1936 trekken zijn troepen het Rijnland binnen, in 1938 volgt de Anschluss van Oostenrijk en in datzelfde jaar wordt Sudetenland aan zijn rijk toegevoegd. In Nederland breekt de oorlog uit op 10 mei 1940. Nadat het centrum van Rotterdam in die eerste oorlogsdagen voor een groot deel is plat gebombardeerd, besluit de CICSA in het getroffen gebied hulp te gaan verlenen en vertrekt een aantal leerlingen van de CICSA onder leiding van Kamphuis en Bakker naar Rotterdam. Kamphuis schrijft over deze ervaringen in *Woord en Daad* (19^e jg, nr. 10, okt. 1940):

Het bleek vooral belangrijk de juiste wegen en contacten te vinden tot de instanties waar hulp nodig was en deze bovendien te overtuigen dat de groep mensen die wilde komen bereid was alles te doen wat hen ook maar opgedragen werd. Door middel van persoonlijke besprekingen mocht de schoolleiding er in slagen deze contacten tot stand te brengen en reeds bij deze voorbereiding bleek ons dat men inderdaad vele hulpkrachten kon gebruiken. Alleen derdejaars en pas gediplomeerden werden opgeroepen, in verband met de aard van het werk. Een moeilijkheid was hoe en waar ze in die tijd moesten wonen.

(...)

Een der Rotterdamse predikanten bleek bereid zijn huis af te staan, voor de tijd van ongeveer zes weken. De evacuatiedienst stelde britsen en strozakken ter beschikking die op zolder werden geïnstalleerd. Zeer uiteenlopende werkzaamheden werden verricht.

Een hoofdbestanddeel was het huisbezoek onder leiding van de Vrouwelijke Vrijwillige Hulp voor de Stichting Rotterdam 1939, een stichting die al voor de oorlog bestond met als doel om morele en andere hulp te verstrekken aan gezinnen van gemobiliseerden. Na de eerste uitkering die al eerder plaats had gevonden, zou nog een tweede uitkering gedaan worden en dit huisbezoek was in handen gegeven van de Vrouwelijke Vrijwillige Hulp. Maar door de vakanties waren te weinig huisbezoeksters ter beschikking, en

was de CICSA-ploeg een welkome aanvulling. Een tweede tak van werk was assistentie bij kinderevacuatie en kinderoitzendbureaus.

(...)

Ten slotte werd meegewerkt aan inschrijving van kantoorpersoneel dat in Rotterdam in groten getale op wachtgeld kwam te staan en daarbij verplicht was aan bepaalde cursussen deel te nemen en werd enkele avonden geassisteerd bij werk voor fabrieksmeisjes tijdens de vakantie van functionarissen.

Kamphuis roept in dit artikel op tot solidariteit met de stad en andere plaatsen waar het nu al zo moeilijk is en waar het in de winter ongetwijfeld nog moeilijker zal worden.

Pamflet tegen Winterhulp

In 1933 wordt in Duitsland Winterhulp geïntroduceerd. Ter gelegenheid daarvan houdt Hitler een toespraak waarin hij onder andere het volgende zegt:

Das von Parteigenossen Dr. Goebbels organisierte Winterhilfswerk ist ein der monumentalsten Leistungen der National Socialistischen Regiments. Unser Winterhilfswerk wird gerade in diesem Jahre ein Prüfstein sein dafür, ob und in wie weit sich die Gedanke dieser Volksgemeinschaft in Deutschland gelautert, erhartet und durchgesetzt hat und dann erst, wenn jeder einzelne Deutsche durch eigene und wenn notwendig, schwere Opfer zur Erhaltung dieser Volksgemeinschaft beigetragen hat, wird er wieder, ohne vor sich selbst errotten zu müssen, von einem einigen Volk zur Brudern, reden dürfen.

En bij de opening van het derde seizoen voor Winterhulp in 1935/1936 eindigt hij met:

Die Menschen kommen und Menschen sterben. Aber diese Gemeinschaft an der sich immer wieder die Nation erneuert sie soll ewig sein. Und für diese ewige Gemeinschaft habt ihr ein, indem sie für sie sorgt.

Op grond hiervan komen er richtlijnen van de directeur-generaal van Winterhulp Nederland, opgelegd door de Rijkscommissaris Seyss-Inquart op 22 oktober 1940.

Het is de taak van de Stichting (Winterhulp Nederland) om in bezet gebied levende behoeftige Nederlanders, staatsburgers zonder aanzien des persoons, hulp en ondersteuning te verschaffen. Het belangrijkste uitgangspunt is: Voor het volk, door het volk. Het is een vreugde om te offeren en de inzet van alle krachten van gevers en medewerkers dienen te worden verenigd tot een groot werk, waarin de gedachte der Volksgemeenschap haar zuiverste uitdrukkingvorm zal vinden.

In het voorjaar van 1941 schrijft Kamphuis een vlammend pamflet tegen Winterhulp, anoniem (Arch. Atria, map 362), en vraagt aan iedereen dit pamflet zoveel mogelijk te willen verspreiden. Kamphuis vindt het belangrijk om op grond van controleerbare gegevens te toetsen hoe het nu precies zit met Winterhulp Nederland en niet af te gaan op het fluis-tercircuit, zodat ook alle collega's zich kunnen beraden over hun professionele houding tegenover Winterhulp. In het anonieme pamflet zet zij haar bezwaren als volgt uiteen:

Als er iets nieuw bedacht wordt, een nieuwe tak van werk, verwacht men in ieder geval van degene die het nieuwe introduceert, kennis van het al bestaande en het oude. Van de leiding van Winterhulp kan niet bepaald gezegd worden dat zij kennis of achting voor het bestaande werk hebben. Respect en gevoel voor verhoudingen zijn geheel afwezig. Er is een collecteverbod opgelegd, waardoor een bron van inkomsten ontvallen is aan de bestaansmogelijkheden van de bestaande organisaties. De doelstelling van Winterhulp Nederland is dat geen enkele Nederlander kou lijdt of honger heeft, maar dit wordt al nagestreefd door vele bestaande organisaties. En dit onderdeel is tot middelpunt van hun werk gemaakt. Men gaat tot geen enkele oorzaak terug zodat dit gerekend moet worden tot arbeid aan de periferie. WN houdt zich bezig met inzamelen van gelden. Maar grof en stuitend is de manier waarop voor iedere maatschappelijk werker van welke politieke kleur ook. Hoe dikwijls is er niet te keer gegaan tegen bazaars, tombola's enz.

Daarna citeert ze een aantal bijbelteksten. En gaat dan weer verder:

En dat niet alleen, maar ook de oude neerbuigende terminologie wordt weer ingevoerd, waardoor de neerbuigende goedheid van een halve eeuw geleden weer opkomt. Men gebruikt massale en schreeuwende reclamemethoden, waarbij waarheid en onwaarheid door elkaar gemengd worden. Het grondbeginsel van elke maatschappelijk werker is het streven de behoeftigen terug te leiden tot zelfhulp, tot zelfstandigheid, het terug geven tot de natuurlijke hulpbronnen. Dat is nog niet overal zo, maar de invloed van de opleidingen wordt steeds meer merkbaar. Maar nu wordt door WVN werk voorgelegd dat zuiver het karakter draagt van de bedeling. Het verstrekken van noodzakelijke levensmiddelen en goederen. WVN deelt kleding en voedsel uit onder de bewoners van de woonschuitjes in A'dam, vroeger al zo karakteristiek door een pionierster van het maatschappelijk werkster genoemd: straat- en voordeurfilantropie.⁷² Dit doet echter meer kwaad dan goed en is sociaal absoluut waardeloos. Bovendien: het verlenen van hulp door middel van waardebonnen zoals gebeurt door WVN is bedeling in de slechtste zin van het woord, zelfs naam en adres komen op de waardebonnen voor. Elk serieus armverzorgingswerk heeft deze wijze van hulpverlening principieel verlaten. Een tweede vorm van hulpverlening die waarschijnlijk meer propaganda is, is soepuitdeling voor kinderen, de slechtste vorm van liefdadigheid uit een vorige eeuw. En waarom dit alles? Om een politieke ideologie onder de brede massa's van het volk populair te maken (Arch. Atria, map 362).

Onbekend is in hoeverre er gehoor gegeven is aan haar pamflet en hoeveel mensen het bereikt heeft. Berteke Waaldijk noemt dit pamflet in *Het Amerika der vrouw* de eerste uitgesproken professionele uiting van Kamphuis. Zeker de alinea waarin ze het grondbeginsel van iedere maatschappelijk werker het streven noemt om de behoeftigen terug te leiden tot zelfhulp, tot zelfstandigheid, wat nog wel niet overal zo is, maar waar de invloed van de opleidingen steeds duidelijker wordt, is een verwijzing naar wat er allemaal al bestaat en zeker naar wat allemaal nog komen gaat.

⁷² Met deze pionierster van het maatschappelijk werk doelt Marie Kamphuis op Marie Muller-Lulofs die in haar boek *Van Mensch tot Mensch* deze term munt.

De niet-Ariërverklaring

Op 11 november 1940 geeft het departement van Justitie een decreet uit op last van de Rijkscommissaris van het bezette Nederlandse gebied ter uitvoering van de Vierde Verordening nr. 108-1940. In het decreet staat dat voortaan geen personen, geheel of gedeeltelijk van Joodse afkomst of van wie de echtgenoten of verloofden een Joodse grootouder, hetzij van vaders- of moederszijde in vaste of tijdelijke dienst genomen zullen worden. Personen van Joodse afkomst mogen ook niet meer bij het openbaar of bijzonder onderwijs tewerkgesteld worden. Zij die de verklaring (dat zij niet Joods zijn) niet kunnen tekenen, komen in een afzonderlijke verzamelopgave en tevens moet hun inkomen en vermogen worden vermeld (NIOD, map 216 E).

Door het gezamenlijke docentencorps van de CICSA wordt een brief geschreven waarin men en bloc laat weten dit niet te willen doen, gevolgd door een brief aan het bestuur dat men protesteert tegen de enquête betreffende de vraag naar Joodse voorouders. De docenten zijn van mening dat het bestuur de desbetreffende mededelingen en formulieren niet zonder commentaar of advies aan docenten en personeel had mogen doorsturen. Gunning, de voorzitter, heeft in een andere hoedanigheid⁷³ de formulieren wel ingevuld, maar heeft als bestuurslid van de CICSA een aantal heel feitelijke bezwaren. Maar na deze hele feitelijke opmerkingen vraagt hij zich wel af of het hier om een louter administratieve kwestie gaat of dat er ook een gewetensprobleem wordt opgeworpen. De voorzitter kan zich vinden in de actie van de docentenvergadering en vindt ook dat de norm die gevolgd moet worden het bezwaarschrift van de kerken moet zijn.⁷⁴ Maar niet iedereen denkt er

73 Gunning was directeur van het Amsterdams Lyceum.

74 Door afgevaardigden van zeven protestante kerkgenootschappen, de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken, de Christelijk Gereformeerde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, de Remonstrantse Broederschap, de Algemene Doopsgezinde Sociëteit en het Hersteld Evangelisch Luthers Kerkgenootschap (de vertegenwoordiger van de Evangelisch Lutherse Kerk was verhinderd), was een bericht uitgegaan – na heel veel discussie – aan Seys-Inquart dat ‘eindelijk worden de kerken op het diepst ontroerd omdat het hier betreft het volk waaruit de Zaligmaker der wereld werd geboren en dat het voorwerp is van de voorbede der Christenheid opdat het zijn Heer en Koning Iere kennen. Het is om deze reden dat zij zich wenden tot Uwe Excellentie met het dringende verzoek te willen medewerken tot de intrekking van bovengenoemde voorschriften. Zij doen daarbij een beroep op de belofte door Uwe Excellentie in een plechtig uur geschonken dat zij ons volkskarakter wil eerbiedigen en aan ons land geen ideologie wenst op te dringen die ons vreemd is.

zo over. Guépin, secretaris en penningmeester, vindt de brief een misstap, want het ligt niet binnen de bevoegdheid van de docentenvergadering om maatregelen die de overheid neemt te bekritisieren. De bezettende macht moet als wettelijke overheid worden beschouwd en loyaal gediend. Mary Barger laat weten dat de brief door de docentenvergadering in volledige eensgezindheid is opgesteld en door allen getekend waarbij gerefereerd is aan het bezwaarschrift der gezamenlijke kerken. Zeker moet loyaal worden samengewerkt met de overheid, maar het geweten mag daarin niet worden aangetast. Dat zou een eerste stap zijn in de aantasting van het wezen van de school, hetgeen Guépin de opmerking ontlokt dat het protest nu juist een eerste stap is naar staatkundige ondergang. Een ander bestuurslid, Vrijburg, blijkt de verklaring in vier verschillende functies getekend te hebben. Hij vindt dat de overheid uit gehoorzaamheid gediend moet worden, ook al is daarbij niet altijd liefde in het spel. De voorzitter vat samen dat de heren Guépin en Vrijburg het er niet mee eens zijn, maar dat verder het bestuur er achter staat. Voor Guépin is het de reden zijn functie als secretaris-penningmeester neer te leggen (Gron. Arch., 1557, 1).

Naar aanleiding hiervan schrijft Mary Barger, bestuurslid van de CICSA, die we ook al eerder tegenkwamen in haar hoedanigheid als bestuurslid van de Federatie van Christelijke Verenigingen van en voor Vrouwen en Meisjes, op 11 december 1940 een brief aan Kamphuis.

Lieve Miep,

Vanmorgen kreeg ik je brief. Je begrijpt dat ik met warm medeleven las welke beslissing je genomen hebt. Ik dank je hartelijk dat je het aan mij schreef. Je kunt er zeker van zijn dat ik ook verder met je blijf meelevend en dat, wanneer dit alles je misschien voor moeilijkheden brengt, ik gaarne persoonlijk en ook in mijn functie er toe bij wil dragen die moeilijkheden mede op te lossen, waar dit in mijn vermogen ligt. Je zult zelf blij zijn dat je nu een beslissing nam, ook al weet je niet wat de toekomst je brengen zal. Maar ook daarin zal de kracht waaruit je tot nu toe hebt geleefd en gewerkt je niet begeven.

Afschriften van dit bericht werden gestuurd aan het episcopaat en aan het college van secretarissen-generaal. Diezelfde vrijdag ontvingen de hervormde predikanten een door de Algemene Synode opgestelde kanselboodschap om deze petitie op zondag 27 oktober van de kansel voor te lezen.

*Menigeen zal jaloesch op je zijn met een heilige jalouzie maar ook met een groote beschaamdheid. Menig ander zal je hierin niet kunnen begrijpen, of zal andere overwegingen even principieel achten. Men kan slechts beslissen naar het licht dat men heeft en men kan niet weten welke beslissing zou genomen worden tenzij men er zelf voorstaat. Dat voel ik persoonlijk zoo sterk. Maar jouw beslissing zal zeker niet nalaten anderen tot nadenken te brengen en aan te sporen deze zaak niet licht te nemen
En nu hoop ik en bid ik dat God je zeer nabij zal zijn en je zal helpen ook de anderen die bij je beslissing betrokken zijn, mee te dragen. Que Dieu te garde!
Ook zeer veel dank voor het afschrift van den brief. Mij dunkt dat deze precies weergeeft wat je bedoelt en door zijn korthed en kracht wint. Ik vond het erg prettig die te mogen lezen.
En dat je hart te volgen in dit soort beslissingen altijd het beste is.
Met hartelijke groeten, je Mary B.⁷⁵*

Na de Rotterdamse periode gaan de lessen op de CICSA weer gewoon door. Al snel laat de oorlog zich voelen. Door verduisteringsmoeligheden en brandstoffennood komt de vrije woensdag te vervallen. De verschillende klassen krijgen afwisselend les, zodat er slechts één kachel hoeft te branden. Vanaf 1 december 1940 worden de leerlingen een halve dag per week geplaatst bij gezinnen van de vereniging Huisverzorging en Tot Heil des Volks⁷⁶ om hen te verlichten in de oorlogsellende. Deze gezinnen worden door Kamphuis en Bakker bezocht om te kijken of dit allemaal goed gaat. Tijdens de kooklessen op de CICSA – de eerstejaars krijgen aan het begin van de opleiding een drie maanden durende huishoudelijke cursus – wordt er gekookt voor paupergezinnen in de binnenstad, mogelijk gemaakt door een maaltijdenfondsje. Vanaf december in dat eerste jaar vervallen de huishoudelijke lessen, behalve het vak verstellen.

75 Onduidelijk is of Kamphuis het initiatief genomen heeft om deze zogenoemde niet-Ariëverklaring niet te tekenen en tevens is onduidelijk of het gevolgen voor haar heeft gehad. Waarschijnlijk is dit laatste niet het geval geweest.

76 Tot Heil des Volks was een vereniging met eigen scholen en opvanghuizen in de Jordaan, opgericht in 1855 door Jan de Liefde (1814-1869) een onderwijzer en prediker die iets wilde doen aan de treurige armoede in de Jordaan.

Kamphuis, die alle tweedejaars bezoekt tijdens hun praktisch werk, organiseert ook enkele grote excursies, onder andere naar het sanatorium in Ermelo, de tuchtschool voor meisjes in Montfoort en naar het blindeninstituut Effatha in Voorburg. In die eerste oorlogsjaren is het een wonderlijk samengaan van alledaagse gebeurtenissen, het zo normaal mogelijk doorgaan van het gewone leven en het steeds grimmiger wordende aanzien van de oorlog. Zo gaan in augustus van dat eerste oorlogsjaar Kamphuis en Juus Bakker samen op vakantie in Berg en Dal waar Juus aan Kamphuis vertelt dat ze, ondanks de oorlogsomstandigheden, wil promoveren. Het daartoe benodigde bedrag is haar ruimhartig toegezegd door het bestuurslid Duyvestein. De promotie gaat echter niet door omdat ze ernstig ziek wordt. Ook Kamphuis is in dat jaar ernstig ziek, maar tegen het begin van het nieuwe schooljaar in september 1942 is ze weer voldoende hersteld om haar werkzaamheden op te kunnen pakken.

De contacten van Miep met Gerrit zijn nog steeds intensief, zowel zakelijk als persoonlijk. Gerrit geeft ook les op de CICSA en als Miep lessen moet gaan inroosteren in januari 1942 doet ze hem het dringende verzoek om zo snel mogelijk te laten weten of hij les kan geven op de door haar voorgestelde tijd. Hij verdient fl. 5,40 per uur voor een korte cursus in het tweede jaar waar hij al eerder een lezing gegeven heeft. In oktober 1943 vraagt Miep hem of hij een lied kan maken dat bij feestelijke of andere gelegenheden op de CICSA gezongen kan worden. Er zijn wel duidelijke restricties: het mag niet stichtelijk en zeker niet filantropisch zijn.

Oprichting van een Groninger dependance van de CICSA. De laatste oorlogsjaren

Oprichting van de ‘nevenklasse’ van de CICSA en van de opleiding voor wijkverpleegkundigen

Aan de oprichting van de zogenoemde nevenklas van de CICSA, later de Academie voor Sociale en Culturele Arbeid (de ASCA) in Groningen, waar Marie Kamphuis tot 1970 directrice van zou zijn, is het volgende voorafgegaan. Op 25 april 1941 is er een vraag uit Groningen van het Diaconessenziekenhuis en vanuit de commissie wijkverpleging – onderdeel van het Grote Comité – aan de CICSA in Amsterdam waar men dan al enige jaren een opleiding voor wijkverpleegkundigen heeft, of de CICSA ook in Groningen de opleiding tot wijkverpleegkundige op zou willen zetten.⁷⁷

Het zogenoemde Grote Comité dat drie kleinere commissies overkoepelt – een commissie wijkverpleging, een commissie avondcursussen en een commissie school voor maatschappelijk werk, de zogenoemde commissie van Bijstand en Advies – is representatief voor het protestants-christelijke volksdeel in Groningen. Het Comité heeft zich gebogen over de vraag of een opleiding voor wijkverpleegkundigen in het noorden nodig en mogelijk is en of de uitbreiding van het aantal opleidingen gewenst is, want verspreid over het land functioneert namelijk al een aantal opleidingen. Met voorbijzien van het werk dat deze commissies al hebben verricht, besluit de CICSA om in Groningen de cursus voor wijkverpleegkundigen op te gaan zetten en tevens een dependance van de CICSA, als nevenklasse. Kamphuis lijkt voor het bestuur van de CICSA de aangewezen persoon om deze opdracht uit te gaan voeren. Ze heeft geen talent voor ondergeschiktheid, ze is opgevallen door de manier waarop ze leiding kan geven, dan wel deze naar zich toetrekt, en

⁷⁷ Groninger Archieven, Archief Diaconessenziekenhuis, toegangsnummer 1741, invoeringsnummer 162.

ze heeft ideeën over hoe een opleiding voor maatschappelijk werk eruit moet zien. En misschien ook omdat het bestuur weinig gecharmeerd is van de manier waarop Bakker en Kamphuis samenwerken.

In september 1943 is het zover dat in Groningen, in een achterafzaaltje van het Oranje Nassau-clubhuis, op het adres W.A. Scholtenstraat 19, een opleiding voor wijkverpleegkundigen start en een school voor maatschappelijk werk als nevenklas van de CICSA. Het is een illegale activiteit omdat de Duitsers er niet hun fiat aan gegeven hebben. Wat ruimte betreft, zit de nevenklas met achttien leerlingen helemaal aan het plafond. Daarom wordt er nog even gewacht met het maken van propaganda. Er wordt alleen een circulaire aan de predikanten in de noordelijke provincies gestuurd en er zullen spreekbeurten gehouden worden voor de Nederlandse Christen Vrouwenbond. Er worden ook avondcursussen gegeven, die in 1943 veertig aanmeldingen tellen (Gron. Arch., 1557, 1).

Samen met de Amsterdamse CICSA vindt er een beginconferentie plaats in het kampeeroord Zegenworp bij Boxtel, die door een aantal leerlingen veel te massaal wordt gevonden (er waren zestig mensen aanwezig). Bij de opening van de nevenklas op 8 september 1943 spreekt Kamphuis haar leerlingen toe:

Alles zal zeker niet op rolletjes lopen maar dat zien jullie ook wel zelf in. Als eerste leerlingen noemen jullie je pioniers en ik hoop dat jullie ook echt blij zullen geven van een pioniersgeest. Naarmate een mens meer geeft, wordt hij rijker en zo gaat het hier ook. Om samen te werken is zo belangrijk. Wij mensen kunnen niet leven zonder gemeenschap, maar als we dat alleen maar horizontaal, van mens tot mens zouden zien, zijn we gedoemd te mislukken omdat wij in de eerste en de laatste plaats toch vooral bedacht zijn op ons eigen voordeel, eigen geluk, eigen genot. Maar over ons aller leven staat God, alleen als wij onze gemeenschap verankeren in Hem, vinden wij levenskansen en mogelijkheden tot ontplooiing (Gron. Arch., 1557, 6).

Meteen na de start van het schooljaar komt onder voorzitterschap van Sieuwert Bruins Slot⁷⁸ op 20 september de commissie van Bijstand en

78 Bruins Slot was de oprichter van het illegale blad *Trouw*.

Advies bij elkaar met als doel een taakomschrijving te geven die gevonden wordt in de volgende formulering:

- Advies en toezicht.
- Het bekendheid geven aan de opleiding.
- Het zorgen voor een financiële achtergrond, zodat de nevenklas kan uitgroeien tot een echte school (Gron Arch., 1557, 7).

Kamphuis verhuist van Amsterdam naar Groningen, naar de Nieuwe Ebbingestraat 90 waar ze kamers met kost en inwoning vindt bij Mevrouw Maris, de hospita, over wie ze zich in brieven aan haar ouders vele malen zal beklagen, want ze vindt het een onmogelijk mens.

De commissies voelen zich hevig gepasseerd nu 'Amsterdam' heeft besloten dat er een opleiding moet komen en zelfs, zij het niet officieel, Kamphuis als directrice heeft afgevaardigd en lokaliteiten gehuurd. De CICSA gaat voor een deel door het stof en geeft toe dat het de comités wel beter op de hoogte had kunnen brengen. Het bestuurslid Kolkert vindt gezien dit alles dat Kamphuis een royale opdracht en een grote mate van zelfstandigheid moet krijgen. Vanwege de hele situatie wordt van haar veel tact en lijdzaamheid verwacht. Of lijdzaamheid een karaktertrek is die Kamphuis bezit, is zeer de vraag, maar andere karaktertrekken compenseren dat uitgebreid. Van meet af aan bloeit de Groningse dependance tegen de verdrukking in.

Organisatorische opzet

Bestuurlijk en organisatorisch is de school een nevenklasse van de CICSA, waarvan de leiding in handen is van het Amsterdamse bestuur. In januari 1944 wordt tijdens een bijeenkomst met Juus Bakker, Marie Kamphuis en Piet Gunning, voorzitter van de CICSA, besproken hoe de CICSA in Amsterdam, de beide opleidingen in Groningen en het Groot Comité zich tot elkaar moeten verhouden, uitgaande van de vraagstelling of het werk van de verschillende commissies nog steeds bestaansrecht heeft en wat hun positie is.

Na aanpassing ziet de nieuwe organisatiestructuur er als volgt uit: in Groningen komt voor elke tak van CICSA-werk een kleine commissie van drie à vier personen die de lopende werkzaamheden met de directrice bespreken. Tezamen vormen zij het Groot Comité. De commissie voor de nevenklas is iets groter vanwege de groei en omdat ze de drie

noordelijke provincies vertegenwoordigt. Men besluit dat voorstellen eerst in de desbetreffende commissies moeten worden voorgelegd, maar dat de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid in Amsterdam ligt. Er komt een afvaardiging van de commissies in het CICSA-bestuur. Kamphuis woont als directrice alle vergaderingen van de commissies en die van het Groot Comité bij. De notulen van de vergadering waarin dit alles besloten wordt, en die precies om 20.30 uur afgelopen is, zodat iedereen nog voor spertijd thuis kan zijn, gelden als huishoudelijk reglement.⁷⁹

Financieel plaatje

In 1944 betaalt de school aan salarissen fl. 1787,75. Het salaris van de directrice bedraagt fl. 2090,-. Aan huur betaalt men fl. 1006,80. De inkomsten van cursussen bedragen fl. 5750,- en aan giften krijgt men fl. 1550,- binnen.

Voor de opleiding voor wijkverpleegkundigen wordt aan docentensalarissen fl. 1330,- uitbetaald en aan huur betaalt men fl. 300,-. De inkomsten van cursusgelden bedragen fl. 2785,-. Bij het Roode Weeshuis en bij het Kammingafonds probeert het bestuur fondsen aan te boren.⁸⁰

In een instructie worden de werkzaamheden van de directrice genoemd: zij is belast met het onderwijs en vorming der leerlingen. Zij is verantwoordelijk voor de goede gang van het onderwijs en de orde in de school. Zij ziet toe dat het onderwijs wordt gegeven overeenkomstig de wettelijke bepalingen, het leerplan en het lesrooster en zij regelt de werkzaamheden van niet-onderwijzend personeel van de school (Gron. Arch., 1557, 10). De nevenklas kent drie specialisaties: Jeugdleiding en Volksontwikkeling, Kinderbescherming, Maatschappelijke zorg in het bedrijf.

Discussie over de huishoudlessen op de scholen voor maatschappelijk werk

In navolging van Juus Bakker die dat in Amsterdam doet, geeft Kamphuis eveneens maandberichten uit (Gron. Arch., 1557, 1-7). Het eerste maandbericht beslaat de periode september-november waarin het gaat over de opzet van de huishoudkundige lessen en hoe deze georganiseerd

⁷⁹ Uit de notulen van de bestuursvergadering: Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, registratienummer 1.

⁸⁰ Idem.

zijn. Leerlingen zonder huishoudkundig diploma moeten drie dagen per week een huishoudkundige opleiding op de Christelijke Industrie- en Huishoudschool volgen. De leerlingen met een huishoudkundig diploma werken enkele dagen in een zogenoemd dienstje en worden ingezet bij paupergezinnen of zij die op de rand daarvan balanceren, bij nette maar zeer armelijke gezinnen en bij nette arbeidersgezinnen.

In een schoolkrant brengt een leerling een kort verslagje uit van de werkzaamheden tijdens een dienstje:

De luiervas moet uitgespoeld, evenals vieze broeken, kousen enzovoort. Er zijn kolen gestolen dus wat over is, moet nu in de bedstee, maar daartoe moet de plek onder de bedstee eerst ontruimd worden en daar komt de meest onwaarschijnlijke viezigheid vandaan (Gron. Arch., 1557, 302).

De Vereniging van Directeuren geeft enkele jaren later, in 1948, een notitie uit over het huishoudonderwijs op de scholen voor maatschappelijk werk. De vraag die op alle scholen leeft, is of de leerlingen zelf een zekere mate van huishoudonderwijs moeten hebben gehad of dat zij kennis moeten nemen van het huishoudonderwijs zodanig dat zij later kunnen beoordelen of een bepaalde vorm van huishouden goed wordt toegepast. Zij moeten kennis hebben van budgettering, weet hebben van de positie van de huisvrouw in het gezin, maar zij hoeven niet daadwerkelijk dweil en bezem ter hand te nemen. En, zo besluiten de directeuren hun notitie: 'Deze ontwikkeling ligt geheel in de lijn van het maatschappelijk werk: van charitatief hulpbetoon naar wetenschappelijk gefundeerd constructief en preventief werk.' Dat er enig verband zou bestaan tussen de huishoudscholen en de scholen voor maatschappelijk werk ten gevolge van de term nijverheidsonderwijs (waar beide schooltypen onder vallen) wijzen de directeuren met de meeste nadruk van de hand. In Groningen is het zo geregeld (dit in een overzicht van hoe het op alle scholen geregeld is) dat er een vrijstelling na een proeve van bekwaamheid volgt (haast alle meisjes slagen). Ook voor verstellessen kan vrijstelling verkregen worden.⁸¹

Uit het maandbericht van januari 1944–april 1944 blijkt dat Kamp-huis ook Bijbelkringen geeft: Jezus Christus en de dagelijkse vreugde,

81 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Karthuizer Sociale Academie, map 22.

Jezus Christus en onze zorg en ons lijden, Jezus Christus en onze omgang met elkaar, Jezus Christus en de traditie en de moraal.

Er zijn ook drie literaire kringen, handelend over Van Eerbeek (*Gesloten grenzen*), J.W.F. Werumeus Buning en Frederik van Eden (*De kleine Johannes*). Deze kringen worden ingeleid door leerlingen.

Visie op de identiteit van de CICSA en de Groninger nevenklas

De identiteit van zowel de CICSAs als van de nevenklas van de CICSAs is een voortdurende bron van discussie en ook vaak van onenigheid. In een memorandum dat Bakker en Kamphuis in 1944 gezamenlijk uitgeven, wordt nog eens heel duidelijk gemaakt waar de opleiding voor wil staan en leggen zij de bestuursvergadering discussievragen voor. De vraag is of de zogenoemde Open Deur politiek van de opleiding gehandhaafd moet blijven, wat het belang van de leerlingen is om met andersdenkenden in aanmerking te komen en of het noodzakelijk en mogelijk is om voor alle vakken geestverwanten te vinden.⁸²

Het bestuur komt tot de uitspraak – dit naar aanleiding van de discussie die hierover plaatsvindt – dat de geest van de CICSAs gehandhaafd moet blijven, wat betekent dat docenten bekwaam moeten zijn, maar zeker ook bezielde met de geest der Reformatie. Van gereformeerde zijde is er hevige weerstand ten aanzien van de beginselverklaring, waarin vooral de Open Deur Politiek zo'n belangrijke rol speelt. Zeker in Groningen, waar men bepaald geen exponent van Karl Barth⁸³ is, wordt dat heel duidelijk gevoeld. In een bestuursvergadering van juni 1944 stelt het bestuur dat men, denkend aan de toekomst van de CICSAs, wil pleiten voor een breed opgezette school voor maatschappelijk werk die zowel voor vrouwen als voor mannen toegankelijk is.

Een school waar het niet de bedoeling is dat zij 'naar haar beeld' gevormd zijn maar dat zij geleerd hebben in eerbied voor elkaars overtuiging zich te bezinnen op de diepste levensvragen en niet alleen maar een bepaald deel van het Nederlandse volk te bereiken, maar leerlingen uit alle kringen, zowel

82 Het memorandum moest aan de orde komen in de bestuursvergadering van 6 januari 1944. Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, registratienummers 1, 2 en 3.

83 Karl Barth was een bekende theoloog (1886-1968) van Zwitserse origine die onder andere afkerig was van christelijke organisaties.

geestelijk als sociologisch. We moeten het met het Christendom wagen en ons niet in het isolement van de Christelijke school terugtrekken. De Nederlands Hervormde Kerk gaat ons, naar we allen vurig hopen, daarin voor.⁸⁴ De school voor Christelijk Sociale Arbeid wil zijn een beroepsopleiding voor Maatschappelijk Werksters, geen voltooiing van de opvoeding, niet een aardige opleiding voor meisjes die toch niet gaan studeren. Dat zou in deze tijd een luxe zijn die we ons niet kunnen permitteren. We moeten doelbewust opleiden tot maatschappelijk werksters (Gron. Arch., 1557, 1).

Met deze uitspraken probeert het bestuur ook een einde te maken aan de tweeslachtigheid die de scholen voor maatschappelijk werk van begin af aan karakteriseert. De consequentie van die uitspraak voor de opleiding is dat deze veelzijdig moet zijn, waarbij het niet alleen om kennis gaat, maar ook om doen en vooral om zijn. Daarom zijn geestelijke en persoonlijke vorming van het grootste belang.

Waar het gaat om de signatuur van de school, komt deze geheel overeen met wat later in dat jaar in een CICSA-vergadering in Amsterdam bepleit wordt, namelijk een breed opgezette school voor maatschappelijk werk. Een opleiding, toegankelijk voor zowel mannen als vrouwen en met een Open Deur mentaliteit, dat wil zeggen dat de deur ook open staat voor andere leerlingen dan alleen uit de Nederlands Hervormde Kerk. Hoe nauw het luistert wat betreft de geloofsrichting van docenten en bestuursleden bleek al eerder (begin januari 1944) toen het bestuur van de Groninger Opleiding een brief stuurde met de vraag om advies over aanvulling voor de commissie van Advies en Bijstand met iemand van rechtsvrijzinnige signatuur. Genoemd wordt A.J. Sauer, directeur van de Twentsche Bank en vrijzinnig lid van de Waalse kerk, die ook in het Comité van Aanbeveling zit. Na een zeer uitvoerige discussie wordt besloten dat men geen bezwaar heeft tegen Sauer, zij het dat men hem niet als een vertegenwoordiger van de rechtsvrijzinnigheid ziet, maar als bruggenhoofd naar de rechtsvrijzinnigheid. De uitgebreide discussie hierover geeft aan hoe de school moet balanceren tussen wat de verschillende geloofsopvattingen vinden en willen van de school (Gron. Arch., 1557, 1-3).

⁸⁴ Notulen bestuursvergadering: Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, registratienummers 1, 2 en 3.

Zowel Bakker als Kamphuis hebben het optimistische vertrouwen dat de verzuiling, zo kenmerkend in de vooroorlogse jaren en waar het hele sociale, kerkelijke en culturele leven van doortrokken is, na de oorlog niet meer zal spelen. Kamphuis is iemand die in grotere verbanden denkt en zij is zeker geen hokjesdenker. Uit hun bewoordingen blijkt een oprecht zoeken naar hoe de christelijke grondslag van hun opleiding vorm en inhoud moet krijgen in een tijd die zo anders zal zijn dan toen de opleiding begon (Gron. Arch., 1557, 1-3).

Besprekingen over de herkerstening van Nederland

Na de oorlog is de herkerstening van het Nederlandse volk in vooral de kringen van de Nederlands Hervormde Kerk een belangrijk thema. Dat geldt ook voor Kamphuis en Bakker die daar vooral mee te maken krijgen via de stichting Kerk en Wereld, het product van de vernieuwingsbeweging binnen de Hervormde Kerk, de Nieuwe Koers, die de gemeenteopbouw in heel Nederland op zich zou nemen. Zij wil de herkerstening van de samenleving ter hand nemen en daartoe maatschappelijk werkers⁸⁵ opleiden die vooral evangeliserend bezig zouden moeten zijn op alle daartoe geëigende plaatsen. Er bestaat veel enthousiasme voor dit streven omdat zowel behoudende als vooruitstrevende kerkleden zich hierin kunnen vinden. Kerk en Wereld is bedoeld als de belangrijkste plaats voor het uitwerken en begeleiden van deze nieuwe koers. De oprichters in 1945 van Kerk en Wereld/De Horst, Banning⁸⁶ en Kraemer⁸⁷, zijn bezielde van eenzelfde soort optimisme als Bakker en

85 De maatschappelijk werkers heetten wika's (werker in kerkelijke arbeid).

86 Willem Banning (1888-1971) was in het interbellum leidsman van het religieus socialisme in Nederland. Hij was oprichter van de Arbeidersbeweging van de Woodbrookers en enkele jaren lid van de SDAP. Tijdens de oorlog raakte hij betrokken bij de vernieuwingsbeweging in de N.H. Kerk, vooral tijdens zijn gijzeling in Sint-Michiëlsgestel waar hij andere vernieuwende kerkleiders leerde kennen. Hij speelde een doorslaggevende rol bij de voorbereiding van de Partij van de Arbeid en werd later hoogleraar sociologie in Leiden (Van der Linde, 2005).

87 Hendrik Kraemer (1888-1965) werkte in Nederlands-Indië, was hoogleraar godsdienstgeschiedenis in Leiden en de eerste directeur van het vormingsinstituut van de Wereldraad van Kerken. In de eerste jaren na 1945 was hij bestuursvoorzitter van Kerk en Wereld. Hij groeide op in een anarchistisch-socialistisch antikerkelijk milieu. Toen hij twaalf jaar was, werd hij wees en verder opgevoed in een weeshuis van de hervormde diaconie. Het christendom zoals daar beleden was goed genoeg om het je voor de rest van je leven tegen te maken, vond hij, maar hij begon later in zijn leven de Bijbel uit eigen interesse te lezen en zijn droom was om zendeling te worden in Nieuw-Guinea. Op de Nederlandse Zendingschool waren zijn studieprestaties zo goed dat hem gevraagd werd om in Leiden Indische taal-

Kamphuis, zij het dat hun optimisme politieker gekleurd is. Banning was het boegbeeld van de Nederlandse Volksbeweging die opriep tot de vorming van een nieuwe brede progressieve volkspartij, gebaseerd op de waarden van christendom en humanisme. En hoewel deze brede volkspartij, de Partij van de Arbeid, tijdens de verkiezingen van 1946 veel minder stemmen haalde dan verwacht, was voor Banning de PvdA als doorbraakpartij wel degelijk een teken van vernieuwing. De centrale doelstelling was om, geïnspireerd door de bijbelse boodschap van liefde en rechtvaardigheid, bij te dragen aan een humane wereld, aan het resultaat van de arbeid tot herkerstening van het Nederlandse volk (Van der Linde, 2005).

De academie De Horst, waar de leerlingen intern woonden, was het paradepaardje van Kerk en Wereld. De opleiding duurde vier jaar, waar de scholen voor maatschappelijk werk drie jaar en vier maanden duurden. Er was overweldigend veel belangstelling voor deze nieuwe opleiding. In de zomer van 1945 waren er meer dan 500 aanmeldingen (een getal waartegen de 33 aanmeldingen van de Groningse CICSA schril afsteken). Van Duffelen, ('Dif' voor zijn leerlingen) een vroegere Shell-functionaris, voert als vertegenwoordiger van Kerk en Wereld verkennende gesprekken met Bakker en Kamphuis, die in eerste instantie zeker bereid zijn gesprekken met hem aan te gaan. Juni 1945 gaat er naar Kerk en Wereld een uitgebreide brief de deur uit, die een kristallisatiepunt lijkt van alles waar Bakker en Kamphuis zich in de daaraan voorafgaande maanden mee bezig gehouden hebben, ondertekend door Bakker en Gunning. Zij geven aan zich van het begin af aan interkerkelijk opgesteld te hebben, uitgedrukt zowel in de formatie van het bestuur en de docenten, als van de leerlingen. Het was steeds meer een Open Deur school geworden, zij het niet zo expliciet benoemd. Echter: de leerlingen zijn voor het grootste deel afkomstig uit kringen van de orthodox-hervormde kerk, waardoor anderen minder tot hun recht komen.

en letterkunde te gaan studeren. Na zijn studie en promotie zou hij dan naar Nederlands-Indië worden uitgezonden (Van der Linde, 2005).

Daarnaast werd in de loop der jaren steeds meer gevoeld de leemte aan principiële fundering. (...) Inzicht in dit hiaat heeft meegebracht dat het aantal bijbelse vakken zeer toenam. Het inlassen van de mogelijkheid voor de Hervormde leerlingen om tijdens haar CICSA-opleiding zich voor te bereiden op het Godsdienst Onderwijs-examen was hiervan een symptoom.

(...)

De CICSA zoekt aan de ene kant een grotere gebondenheid; deze tracht zij uit te drukken door de boodschap van de kerk centraal te stellen. Aan de andere kant wil zij zich vrij maken van wat haar in de ogen van de buitenwereld in een bepaald hokje duwt; zij wil een 'open' school zijn, waar plaats is voor alle kringen.

(...)

Deze gang van zaken, zoals in het voorgaande beschreven, noopt het Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid zich in verbinding te stellen met Kerk en Wereld. Naar wij menen is er zoveel gemeenschappelijks in het streven naar opleiding van maatschappelijk werksters en werkers (al betekent dit voor Kerk en Wereld slechts een gedeelte van haar taak) dat hier een vorm van samenwerking gezocht moet worden.

In vertrouwen dat ook in uw College prijs gesteld wordt op samenwerking, waar zoveel gemeenschappelijk is, tekenen wij met de meeste hoogachting.

In december van datzelfde jaar schrijven Bakker en Kamphuis echter af te zien van verdere samenwerking met Kerk en Wereld hoewel zij wel contact willen blijven houden. Dit laatste lijkt echter een doekje voor het bloeden, gezien wat verder in hun brief naar voren komt. Zij zijn geschrokken van en teleurgesteld in de opvattingen van Van Diffelen van Kerk en Wereld die hij naar voren brengt, namelijk 'dat de opvatting van Kerk en Wereld is dat de taak van de opleiding een evangeliserende is'.

Bakker en Kamphuis wensen verder geen samenwerking met Kerk en Wereld, zij het dat men wel uitspreekt dat er de bereidheid moet zijn, om elkaar te bevruchten door contact en uitwisseling (Gron.Arch., 1557, 107).

De laatste oorlogsjaren

Waren in de vooroorlogse jaren op de CICSA degenen die de opleiding niet afmaakten vooral de leerlingen die gingen trouwen of een ernsti-

ge ziekte kregen, deze tijd laat een ander beeld zien. Eén leerling trekt zich terug in verband met de tijdsomrust, één leerling wordt gevangen genomen. Eén leerling wordt, in plaats van haar vader, opgepakt door de Duitsers. Op advies van de inspectie worden alle leerlingen ingeënt tegen difterie (Gron. Arch., 1557, 539).

Het eerste jaar in Groningen wordt afgesloten met een pannenkoekenfeest in hotel Suisse. Er zijn negen docenten aanwezig en ‘men heeft het er heel goed met elkaar’ (Gron. Arch., 1557, 1).

Voor het nieuwe schooljaar 1944 geven zich, ondanks de oorlogsomstandigheden, achttien leerlingen op. De maandag, voorafgaande aan Dolle Dinsdag⁸⁸ gaan de leerlingen naar de volkshogeschool Allardsoog in Bakkeveen voor de beginconferentie. Een oud-leerlinge weet zich nog te herinneren dat Marie Kamphuis voor de groep staat en met tranen in haar ogen het Wilhelmus aanheft. De volgende dag vertrekken ze allemaal weer op grond van alle geruchten over de bevrijding, die toch niet doorgaat. Als er na de mislukte beginconferentie in Bakkeveen toch weer geprobeerd wordt les te geven, is het in ieder geval uitgesloten dat er regelmatig les gegeven wordt door gebrek aan kolen en verlichting. Kamphuis probeert haar docenten contact met de leerlingen te laten onderhouden door middel van studieopgaven, zodat ze aan zelfstudie kunnen doen. Eén dag per week doen de leerlingen gezinswerk.

Een spoedcursus kerkelijk werk begint eind augustus met twaalf deelnemers, hoewel de studie ernstig door de tijdsomstandigheden wordt belemmerd. Maar men wil op zo kort mogelijke termijn in het nijpend gebrek van sociale werkers in het kerkelijk werk voorzien. Er wordt streng geselecteerd, de cursus staat niet zomaar voor iedereen open; de leerlingen mogen niet te jong zijn en ze moeten midden in het maatschappelijk leven staan. En als ze de school, de nevenklasse, zouden kunnen volgen, worden ze niet toegelaten (Gron. Arch., 1557, 1-7). De school springt ook in op ad hoc-vragen naar cursussen. Zo vragen de tehuizen voor NSB-kinderen voorlichtingslessen voor het personeel en deze worden gegeven in acht avonden psychologie, gestichtsoopvoeding en kinderbescherming. In het maandbericht van mei-juni 1944 laat Kamphuis weten dat het gezamenlijke kamp met Amsterdam dat in

⁸⁸ Dolle Dinsdag was op 5 september 1944.

Soest gehouden zou worden, door oorlogsomstandigheden is afgeblazen. En in het volgende maandbericht lezen we dat van een aantal leerlingen die praktisch werk doen, niets meer is gehoord. De post gaat steeds slechter functioneren en er wordt veel gestolen (Gron. Arch., 1557, 1-7).

Vlak na haar verjaardag in oktober 1944 schrijft Miep aan Gerrit dat ze ondanks alles nog een gezellige verjaardag heeft gehad. Haar leerlingen hebben haar goed bedacht. Ze heeft veel hartelijkheid en gezelligheid ondervonden en ze kreeg zelfs van twee kanten thee en suiker geoffreerd. Ze geeft les in het Diaconessenziekenhuis, wat nog een beetje vertier geeft, evenals de lessen die ze aan een groep leerlingen bij haar thuis geeft. Na acht uur 's avonds mag er geen licht aangestoken worden en de olielamp die ze uit Zwolle heeft gekregen, doet het helaas niet. Ze moet proberen zich tegen de kou te harden, want er is geen verwarming meer, de bloemen staan op de ramen en ze leest bij kaarslicht. Ze is heel blij met de kaarsen die ze gekregen heeft, maar ze vraagt zich bezorgd af of vader en moeder nog wel (kaars)licht hebben. Gerrit, ondergedoken in Amsterdam-Zuid bij een goede vriend, krijgt niet alleen brieven van haar, maar ze stuurt hem ook broodbonnen en een potje met meel en bonen in de hoop dat het aankomt. Op een ander moment in die hongerwinter stuurt ze hem aardappelen en boter, waar hij haar heel hartelijk voor bedankt. Zijn broodrantsoen is teruggebracht van 1400 naar 1000 gram, wat neerkomt op 2 à 3 sneetjes per dag. De prijs voor een zwart brood is op dat moment fl. 7,50 en in de Jordaan zijn bakkerskarren aangevallen. De boter die een paar dagen geleden aankwam, heeft hij eerst een poosje bekeken, toen van de geur genoten en ten slotte zorgvuldig een mespunt geproefd. Hij wil ze tot kerst bewaren (Arch. Atria, map 28). Als Miep een voordeeltje heeft, deelt Gerrit daar meteen in mee met 27 bonnen voor melk, 12 ons boter en 13 restaurant- en broodbonnen en ze belooft hem verder nog honing en kaas op te sturen wat vanuit Zwolle met de schipper verstuurd zal worden. Er zijn ook aardappelen voor hem onderweg en ze vraagt zich bezorgd af of hij nog steeds geen winterkleden heeft.

Wil hij haar wel alle verpakkingsmateriaal terugsturen, want ze heeft niets meer, en touw en papier zijn niet meer te koop. 's Avonds om half negen gaat ze naar bed. Ze moet veel publicaties voor haar boek (bedoeld wordt haar publicatie *Helpen als Ambacht* dat ze in de oorlog geschreven

heeft) raadplegen, maar dat is alleen maar mogelijk in de leeszaal en die is slechts anderhalf uur open. En misschien kan Gerrit het boek *Eros en Caritas* van Bierens de Haan voor haar op de kop tikken, want in haar boekhandel is niets meer te koop (Arch. Atria, map 29).

Ook aan Juus Bakker stuurt Miep pakketjes met onder andere een stukje boter, waarop Juus haar laat weten zelden zoiets heerlijk gegeten te hebben. Ze bewaart het voor zaterdag en zondag.

Aan Betty (ondergedoken in een klein hokje op de CICSA) schrijft Miep op 26 november 1944:

De voedingstoestand is in het Noorden van het land beter dan in het Westen, maar als je al die stromen mensen op hongertocht vanuit het Westen ziet, kun je het haast niet meer uithouden.

En wat hoopt ze dat de oorlogsellende maar gauw afgelopen zal zijn, de honger, de kou en de duisternis. Ze zit vaak in angst of het met hen beiden, Gerrit en Betty, wel goed gaat. Ze hoopt dat Betty nog wel brandstof genoeg heeft om zich warm te houden. In maart 1945 wordt in Zwolle het ouderlijk huis opgeëist door de Duitsers en vindt er in-kwartiering plaats, nadat al eerder de laatste auto's van de firma in 1944 zijn gevorderd. Jan Willem Kamphuis weet slechts met moeite een paard te behouden (Heuts, 2006).

Voordat Groningen bevrijd wordt op 18/19 april, vinden er nog hevige gevechten plaats tussen de geallieerde troepen en de Duitsers. Op 18 april gaat Kamphuis naar het Diaconessenhuis om er les te geven, maar de zusters zijn zo onrustig dat lesgeven uitgesloten is. Overal wordt geschoten en voortdurend klinken harde knallen. Ze weet niet anders te doen dan haar spullen maar op te pakken en te vertrekken. Als ze in de Nieuwe Ebbingestraat aankomt, wordt er omgeroepen dat iedereen die zich nog op straat bevindt, zal worden doodgeschoten. Die vrijdagnacht slaapt ze nog in haar eigen bed onder het oorverdovend lawaai van al het schieten, maar zaterdagnacht slaapt ze zo goed en zo kwaad als het kan in de huiskamer. Er is een ontzettende vuurzee, ontploffing na ontploffing. In het centrum gaat het ene gebouw na het andere in de vlammen op, maar eindelijk is Groningen bevrijd. Op 5 mei 1945 wordt ook het westen van het land bevrijd.

Juus Bakker schrijft haar:

Lieve Miep. We zijn vrij! Wat mis ik je om het vrij zijn mee te vieren. Hoe lang zal het nog duren voor we elkaar weer zien en we van elkaar kunnen horen van al deze weken zonder contact. Ik ga nu gauw naar school om feest te vieren. Dag lieve, lieve Miep, een zoen van Juus.

De oorlog mag dan wel afgelopen zijn, maar de eerste tijd na het einde van de oorlog is zo onoverzichtelijk dat Kamphuis noch met de wijkverpleegkundigenopleiding, noch met de school kan beginnen. Een deel van de leerlingen en cursisten is niet bereikbaar, er zijn geen docenten beschikbaar en een aantal lokaliteiten is gevorderd door de Binnenlandse Strijdkrachten. Een week voor de bevrijding is nog wel een avondcursus voor vrijwillige krachten begonnen. Maar in die eerste maanden na de bevrijding zou Kamphuis een wel heel andere baan krijgen, waar ze zeer waarschijnlijk niet op gerekend had.

Kamphuis in dienst van het Militair Gezag

Hoewel Kamphuis op het moment dat Groningen bevrijd wordt er nog maar nauwelijks twee jaar woont en werkt, is kennelijk niet onopgemerkt gebleven hoeveel lef en initiatief ze heeft laten zien toen ze de sprong in het duister waagde om een heel nieuwe school op te zetten. Want op de dag na de bevrijding krijgt ze bezoek van een kapitein en een vrouwelijke eerste luitenant van het Militair Gezag die haar inschakelen bij het Provinciale Militaire Commissariaat. Ze wordt benoemd tot adviseur voor Jeugdzaken in de rang van reserve-luitenant voor de Onderafdeling VII, subsectie Jeugdzorg, wat inhoudt dat ze voor de opvang van onder andere NSB-kinderen moet zorgen. In eerste instantie, zo schrijft Kamphuis in *De Spiegel* (p. 93) stuit het haar tegen de borst om in te gaan op de vraag van het MG. Toch zegt ze ja omdat ze bedenkt waar ze voor gestaan hebben in die achterliggende vijf jaar. Voor een humane en rechtvaardige samenleving.

Als wij, wat we ons toen voorstelden, een nieuwe samenleving zouden bouwen, moest die gebaseerd zijn op gerechtigheid en naastenliefde. Op grond van die overwegingen nam ik de opdracht aan, wel wetend dat het een onmogelijke opgave was (De Spiegel, p. 93).

Ook Jo Boer wordt gevraagd om samen met Marie Kamphuis deze taak op zich te nemen. Zij worden gemilitariseerd, wat vorderingsbevoegdheid geeft (Kamphuis vordert prompt haar door de Binnenlandse Strijdkrachten gevorderde schoollokalen weer terug), ze hebben recht op gebruik van militair vervoer en de beschikking over militaire voorraden. Ook krijgen ze beiden een uniform. Het aanmeten van het uniform en andere formaliteiten gaan ongeveer twee weken duren. Maar Kamphuis en Boer, beiden daadkrachtige vrouwen, hebben zo hun eigen manier om procedures te omzeilen en slagen erin om dat binnen een dag allemaal voor elkaar te krijgen. In *De Spiegel* (p. 95) vertelt Kamphuis een

hilarisch verhaal over hoe ze aan distinctieven kwamen voor deze uniformen.

De moeder van een vriendin had een doos met allerlei prachtige soorten gouddraad en vaardige handen brachten daarvan iets op de epauletten van mijn uniform aan. 'U lijkt wel een majoor' zei de overste van de provincie Groningen, mijn directe chef, maar verder had hij er geen moeite mee. En de andere officieren dachten waarschijnlijk dat het iets speciaals was van het VHK.

Maar zo laconiek en hilarisch als Kamphuis erover in *De Spiegel* schrijft, zo urgent is haar vraag in een brief van 26 mei 1945 (Gron Arch., 1557, 537) waarin ze aan Mevrouw Smit-Dyserinck, Commandante Vrouwen Hulp Korps te Breda vraagt:

Ik wilde u namelijk vragen of het mogelijk is, dat ik zo spoedig mogelijk mijn distinctieven als officier van het Vrouwen Hulp Korps ontvang. Nu is het voor mijn positie en werk hier niet zeer gunstig dat ik wel geüniformeerd ben, maar mijn rang niet ontving. Het zal u waarschijnlijk bekend zijn dat het mij geenszins te doen is om de uiterlijke sier en wat daarmee samenhangt. Echter heb ik na enkele weken ervaren dat voor het contact met de militaire functionarissen en voor snel werken, hetgeen momenteel dringend noodzakelijk is, de militarisering toch grote waarde heeft. Het zal u ongetwijfeld duidelijk zijn dat nu ik het uniform draag, het ontbreken van de kentekenen van de mij destijds door bemiddeling van mejuffrouw Bendien⁸⁹ toegezegde rang een grote handicap is tegenover allerlei militaire instanties terwijl het naar mij voorkomt ook niet gunstig is voor de standing van het Provinciale Militaire Commissariaat. In dit geval had ik beter niet gemilitariseerd kunnen worden daar ik meen als burger-functionaris aan het Provinciaal Militair Commissariaat verbonden meer gezag zou hebben dan als iemand met de rang van soldaat.

Ik hoop dat het u duidelijk is dat ik U dit verzoek uitsluitend doe in het belang van het vele werk dat in deze stad en provincie te verrichten is en dat ik derhalve spoedig van u een gunstige beslissing mag tegemoet zien. Ik sluit

89 In januari 1945 werd als nieuw onderdeel van het MG de sectie Onderwijs, Kunst en Wetenschappen toegevoegd (sectie XIV) en dus viel ook de opvang van achtergelaten kinderen van NSB'ers hier onder. Mejuffrouw A. Bendien werd aangesteld als hoofd van deze afdeling (Tames, 2009, p. 55).

hierbij mijn soldiers service book in, daar naar ik meen ook dit niet correspondeert met de mij destijds toegedachte positie. Met verschuldigde hoogachting, M. Kamphuis

De leider van het Militair Gezag dat in Nederland heeft gefunctioneerd van 14 september 1944 tot 4 maart 1946 was Majoor Kruls. Hij heeft er een lijvig boekwerk (*Militair Gezag 14 september 1944 – 4 maart 1946*) over geschreven, waarin ook opgenomen de beschrijving van de subsectie waar Marie Kamphuis deel van uitmaakte. Hij schrijft:

Officieren hadden de zorg voor de kinderen van geïnterneerden en de zorg voor de Joodse kinderen van wie de ouders tijdens de bezetting waren overleden. In het noorden was dat allemaal nog gecompliceerder doordat zich daar een groot aantal NSB-ers hadden opgehoopt, ongeveer 20.000, die in september 1944, tijdens de zogenoemde Dolle Dinsdag, uit het westen waren gevlucht en daarna door de bezetter op de Lüneburgerheide waren geconcentreerd, de zogenoemde Lüneburgers. Bij hun arrestatie moest ook voor hun dakloos geworden kinderen worden gezorgd. Ook werden in het noorden veel hongervluchtelingen uit het westen aangetroffen voor wie voor tijdelijk onderdak moest worden verzorgd. De werkelijke cijfers van de kinderen voor wie gezorgd moest worden, overtroffen alle schattingen. Meer dan 25.000 kinderen werden aan de desbetreffende sectie toevertrouwd. Met ongeveer 1500 medewerkers werd dag en nacht gezwoegd om dit voor elkaar te krijgen en gedurende de eerste weken een voorlopig onderdak te verkrijgen. Na twee maanden waren er 95 kindertehuizen opgezet. De grootste bezorgdheid bestond voor de gezondheid van de kinderen en het dreigend gevaar van besmettelijke ziekten, maar gelukkig is dit niet het geval geweest.

Marie Kamphuis wordt, evenals Jo Boer vanuit Drenthe, ingezet om mee te helpen aan deze gigantische operatie. Hoe gigantisch die operatie is blijkt onder andere uit een brief van 1 juni 1945 van Kamphuis aan A. Bendien, Hoofd Sectie XIII van de Staf Militair Gezag, waarin ze haar laat weten dat ze in Groningen met 4000 kinderen van NSB-ers zitten en dan zijn daar nog eens de zogenoemde ‘wilde kinderen’ die op eigen gelegenheid naar Groningen zijn afgereisd (de zogenoemde angst- en

hongervluchtelingen) (Gron. Arch., 1557, 537). Al eerder, in mei van dat jaar, schrijft ze in een brief aan Jo Boer:

Het werk is overstelpend. Waarschijnlijk heb ik dubbel zoveel kinderen als jij, en een veel gebrekkiger organisatie. De enig redelijke oplossing is afvoeren⁹⁰, hetgeen ik spoedig hoop te doen. Verder intrigeren en saboteren allerlei instanties nog steeds hetgeen veel moeite kost. De registratie is geloof ik door vier verschillende instanties op tafel gebracht en aan zich toegedacht. Het is een moeizaam werk alles te ontwarren (Gron. Arch., 1557, 537).

Kamphuis' uitgangspunt is dat ze in eerste instantie probeert om voor de kinderen die oorspronkelijk uit het westen kwamen, een plekje te zoeken bij familie of pleeggezinnen. De vraag is daarbij vooral belangrijk of deze gezinnen politiek betrouwbaar zijn en bereid zijn de zorg voor deze kinderen op zich te nemen. Kamphuis schrijft tientallen brieven met deze vraag, ondertekend door haar secretaresse, Annie Mettau (Gron. Arch., 1557, 537).^{91 92} Omdat het duidelijk is dat niet voor alle kinderen op deze manier plaats gevonden wordt, worden er in Groningen ook zeven kindertehuizen geopend. Op 11 juni 1945⁹³ schrijft Kamphuis in een brief aan Bendien dat een vierde kindertehuis in voorbereiding is, aan de Verlengde Herenweg 177, waarvan Zr. Hogenraad de organisatie in handen heeft. En in een brief van 9 juli dat er per die datum in Groningen vijf kindertehuizen zijn die in totaal 200 kinderen kunnen bergen. Er is wel een schrijnend tekort aan ongeveer alles. Zo heeft ze nodig: 30 kinderledikantjes, 50 kussentjes, 100 lakens en 50 dekens, kinderkleding voor alle leeftijden, 122 paar klompen en heel veel

90 Met 'afvoeren' werd bedoeld: de kinderen weer naar hun oorspronkelijke woonplaats terugbrengen.

91 Op 3 juli schrijft Kamphuis in een brief dat er op dat moment al 500 kinderen in noodtransporten zijn afgevoerd.

92 In een brief aan Bendien laat Kamphuis weten dat Mejuffrouw J. Mettau, geboren 7 april 1922 te Amsterdam, is aangesteld als secretaresse van het bureau van de sociale adviseuze van het Provinciaal Militair Commissariaat in de provincie Groningen (Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, registratienummer 537).

93 In een eerdere brief, 30 mei 1945, verzoekt Kamphuis de percelen Emmasingel 14 en 17a en de Folkingerstraat 37 aan te sluiten op het elektrisch net. Ook vraagt ze voor zichzelf in haar hoedanigheid als militair en als sectiehoofd bij het Militair Gezag meer dan het toegewezen kwantum elektriciteit omdat ze in die hoedanigheid meer stroom voor verlichting moet gebruiken (Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, registratienummer 537).

huishoudelijke artikelen. Bovendien is er sprake van een wandluisplaag waardoor er behoefte is ontstaan aan kribbetjes. Er is ook een groot tekort aan opgeleide mensen voor in de kindertehuizen, veel van de leerlingen van Kamphuis werken er als stagiaire. Kamphuis en Hogenraad zijn het er beiden over eens dat in de NSB-interneringskampen heel jonge kinderen zo min mogelijk van de moeder gescheiden dienen te worden als tenminste de toestand niet heel ongunstig is, als er onvoldoende buitenlucht is of als ze in los stro moeten slapen. In juni leidt Kamphuis de Provinciale Commandant overste Holtkamp door de kindertehuizen. Ze is tevreden als ze ziet hoeveel er in die paar maanden tot stand is gekomen, hoewel ze het allemaal wel heel moeizaam vindt door het ontbreken van iedere vorm van samenwerking, die ze wel heel belangrijk vindt en die ze binnen haar subsectie heeft voorgesteld. Ze krijgt er bepaald de handen niet voor op elkaar. In een brief aan Gerrit schrijft ze: 'Iedereen is boos en roddelt en werkt tegen. Ze belasteren me op de meest dwaze manieren' (Arch. Atria, map 23). Dit gebeurt vooral naar aanleiding van het vraagstuk van de registratie. Kamphuis komt in heftig conflict met Ponsen, een ambtenaar bij de Armenraad, naar aanleiding van haar vraag of de registratie van de NSB-kinderen door de Armenraad gedaan zou kunnen worden. Het conflict loopt zo hoog op dat Ponsen helemaal geen contact meer met Kamphuis wil hebben, waarop zij hem in een vernietigend commentaar laat weten: 'Tenslotte dient de heer Ponsen een andere houding aan te nemen tegen mij als functionaris van het Militair Gezag. Dergelijke beledigende houding wens ik niet te accepteren en kan ook het MG niet tolereren' (Gron. Arch., 1557, 537). Ponsen is tevens docent aan de school van Kamphuis en ook daar wordt zijn medewerking niet meer op prijs gesteld omdat er tegen zijn lessen ernstige bezwaren zijn (Gron. Arch., 1557, 7).

Het zijn zeer enerverende maanden voor haar en hoewel de overste daar bepaald niet gelukkig mee is, gaat ze in die periode toch met vakantie, met Juus Bakker, naar Rijssen, waar ze, zoals Kamphuis dat noemt, van arbeidersmensen hun salon en het slaapvertrek huren.

Over alle genoemde problemen schrijft Kamphuis nog een soort evaluatie, waarin al het bovengenoemde nog een keer naar voren komt (overigens is onduidelijk aan wie ze dit schrijft).

Het kinderbeschermingswerk ziet zich thans voor nieuwe omvangrijke problemen gesteld.

(...)

Een van deze vraagstukken is van de kinderen der geïnterneerden. Daar is het juridisch probleem, moeten deze kinderen aan de ouderlijke macht voltrokken worden, zo ja, op welke wijze, voor welke duur? Daar is het nijpende probleem van de materiële voorzieningen voor deze kinderen. Daar is bovenal het ethisch-pedagogisch probleem. Hoe moet onze houding tegenover deze kinderen zijn en hoe realiseren we dat in ons dagelijks leven? Kinderhuizen zijn uit de grond gestampt.

Op een gegeven moment waren er grote aantallen kinderen in de kampen aanwezig (hoewel dit in principe niet mocht) (in Groningen op een bepaald moment zelfs 4000.) De kinderen van de zgn Lüneburgers (mensen die in september 1944 naar Duitsland waren gevlucht en die in het voorjaar van 1945 geleidelijk terugkwamen zijn in de grensprovincies blijven hangen). Zij hadden dus geen eigen thuis meer en daar ze de bevolking nogal geterroriseerd hadden was het voor hun veiligheid ook beter ze massaal te interneren. Met de inrichting van speciale kampen voor deze kinderen hebben we in Groningen niet veel haast gemaakt, ten eerste omdat er nagenoeg geen mogelijkheden toe waren, ook omdat we, wanneer de inrichting niet een wezenlijke verbetering betekende liever de kinderen bij de moeders lieten wat ondanks het feit dat de toestanden in deze kampen over het algemeen zeer ongunstig waren toch nog beter was dan het bij elkaar plaatsen van deze kinderen onder zo primitieve omstandigheden. Zo zijn er wel een aantal grotere en kleinere tehuizen⁹⁴ ontstaan – in de stad Groningen thans zeven – en in de provincie een viertal.

(...)

Verder zijn er ongeveer 900 kinderen in gezinsverpleging ondergebracht.

In augustus ziet ze voor het eerst na vijf jaar weer een film tijdens een weekend in Amsterdam en bezoekt ze er een tentoonstelling. In de Nieuwe Kerk gaat ze naar een dankdienst voor de vrede waar het zo vol en zo druk is dat ze twintig minuten in de rij moet staan voor ze naar binnen kan. Tijdens die dienst wordt haar auto, die ze, met chauff-

94 Twee tehuizen aan de Emmasingel, twee tehuizen aan de Verlengde Herenweg, een tehuis aan de Folklingestraat, een aan de Grote Appelstraat.

feur, tot haar beschikking heeft op grond van haar positie bij het Militair Gezag, in beslag genomen. De chauffeur wordt opgepakt door de Militaire Politie, maar hij komt de volgende dag weer vrij. Om de auto woedt nog een ware veldslag omdat de papieren niet in orde blijken te zijn (Gron.Arch., 1557, 7). Op 1 september zwaait ze officieel af wat een grote opluchting voor haar is.

Na deze intensieve periode bij het Militair Gezag probeert Kamphuis op school de draad weer op te pakken. Na de bevrijding melden zich in september 1945 33 eerstejaars voor de nevenklas en de opleiding voor wijkverpleegkundigen heeft 30 deelnemers. De beginconferentie vindt plaats in jeugdherberg Assumberg in Heemskerk. Het is allemaal nog even karig, het brood is nog helemaal gerantsoeneerd en er is geen koffie of thee. Strozakken dienen als bedden en de reis heen en terug wordt op vrachtwagens gemaakt. De huisvesting aan de W.A. Scholtenstraat wordt een steeds nijpender probleem, temeer omdat de verhuurder alleen nog maar per maand wil verhuren.

Na haar periode bij het Militair Gezag wordt Kamphuis secretaris van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten. De Stichting stelt op 30 januari 1946 een maatschappelijk werker aan als bureauleider die kantoor houdt op het adres Oude Boteringestraat 9. Al snel wordt een tweede maatschappelijk werker benoemd. Op een van de bestuursvergaderingen van de Stichting Toezicht komt men tot de conclusie dat het noodzakelijk is dat er intensievere propaganda gevoerd moet worden voor de reclassering van NSB-ers die hun straf hebben uitgezeten.

De familie Kamphuis tijdens en vlak na de oorlog

Kamphuis en haar familie zijn redelijk de oorlog door kunnen komen. Tijdens de oorlog bestond de firma Kamphuis zestig jaar en vierde Jan Willem Kamphuis, door de oorlogsomstandigheden op heel bescheiden wijze zijn vijftigjarig jubileum. Gerrit maakte een gedicht ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan. Na de oorlog speelt de firma Kamphuis een heel belangrijke rol bij het in cultuur brengen van de Noordoostpolder, want de levering en distributie van alle benodigde bouwmaterialen voor de Noordoostpolder zijn bijna helemaal in handen van de firma

Kamphuis. Vlak na de oorlog kunnen er dank zij de Marshallhulp weer woningen worden gebouwd en vanaf 1947 vertonen de bouwactiviteiten weer een zodanig opgaande lijn dat Kamphuis een nevenvestiging in Emmeloord begint (Heuts, 2006).

Ze hebben niet echt honger geleden en zijn niet opgepakt door de Duitsers. Voor het gezin van tante Jo lag het anders. In 1942 wordt Wim Schulte Nordholt samen met zijn tweelingbroer Johan en zijn oudste broer Henk gearresteerd en gevangengezet wegens ‘deutschfeindlichen Tätigkeiten’. Die activiteiten hadden betrekking op de verspreiding van *Vrij Nederland*, een verzetsblad dat bij hen thuis vermenigvuldigd werd. En ze hielpen een illegaal nieuwsblad redigeren (*De stem van Londen*), dat ze maakten met behulp van radio’s van rijke ooms die de radio’s zelf niet in huis durfden houden. Het gemeentebestuur van Zwolle heeft daarom aan het huis (inmiddels afgebroken) aan de Wipstrikkerallee een gedenksteen aangebracht. Wim, Johan en Henk moeten voor het Deutsche Landesgericht verschijnen en worden alle drie tot gevangenisstraf veroordeeld: Wim een jaar, Johan anderhalf jaar (hij was op heterdaad betrapt) en Henk enige maanden. Ze zitten hun straf in verschillende gevangenissen uit. Toen Wim na een jaar vrijgelaten werd, kreeg Johan kwijtschelding en tot hun stomme verbazing ontmoeten ze elkaar in Wesel, waarna ze samen naar huis gingen (Steenhuis, 2001).

In juli 1946 schrijft Kamphuis een brief aan Gerrit, die op dat moment reserve-luitenant is in Groot-Brittannië waar hij halsoverkop naartoe moest en waar hij gelegerd is. Ze vraagt zich bezorgd af of het echt de bedoeling is dat hij daarna naar Indië moet? Maar hij moet in 1947 wel degelijk naar Indië, naar Palembang waar hij, als bataljonscommandant met de rang van overste, geacht wordt al improviserend orde en rust te handhaven (Arch. Atria, map 29). Vlak voor zijn uitzending naar Indië trouwt hij met Betty Simons Cohen, een Joodse vrouw. Haar drie zussen en haar broer met zijn vrouw zijn in de oorlog in de concentratiekampen Auschwitz en Sobibor omgekomen. Betty zit zelf gedurende de oorlogsjaren ondergedoken op een zolderkamertje van de CICSA. Zij was eerder getrouwd met een dominee, van wie ze gaat scheiden nadat ze in de jaren dertig Gerrit heeft leren kennen. Ze studeert medicijnen, maar als dat te zwaar voor haar blijkt te zijn, stapt ze over naar

de Gerrit Rietveld Academie, wat een betere keus is, want ze wordt een enthousiaste beeldhouwster.⁹⁵ Haar boetseerwerk wordt door de familie Kamphuis niet echt hoog aangeslagen, Onterecht, vindt Miep, want al in de jaren dertig exposeerde ze en waren er reproducties van haar werk in een boek over Nederlandse beeldhouwkunst opgenomen. Betty en Miep kunnen het heel goed met elkaar vinden.

Miep vraagt zich af of Gerrit in Engeland nog contact op gaat nemen met de familie van Jan-Willem zijn vriendin. Broer Jan-Willem had een Engels meisje, Catherina Anita Williams, leren kennen met wie hij in 1951 trouwt en met wie hij drie kinderen krijgt. Het huwelijk van Gerrit en Betty blijft kinderloos. In oktober 1948 schrijft Gerrit aan Miep vanuit Batoeradja en bedankt haar voor haar uitvoerige brief, een verademing dat het een getypte brief is, na al die zo moeilijk leesbare eerdere brieven. In een latere brief schrijft hij dat hij ziek geworden is en opgenomen in een hospitaal. Miep heeft hem uitvoerig geschreven over de promotie van Henk Schulte Nordholt waarop Gerrit terugschrijft dat hij Henk maar het liefste aan zou raden om te gaan reizen. Voor een professoraat kunstgeschiedenis heeft hij te weinig artistieke kijk en de meeste beschikbare leerstoelen zijn op dat moment al bezet. Hij belooft Miep om het stuk over Bredero, dat hij tijdens zijn onderduikperiode op de zolderkamer van Jan de Groot heeft geschreven, op te zullen sturen (Arch. Atria, map 28).

Als hij weer helemaal hersteld is schrijft hij dat de bevolking hem gesmeekt heeft te blijven. Ze hadden meer dan genoeg van de afpersing, van verwaarloosde kampongs, onbegaanbare wegen en kapotte bruggen. Hij beklagt zich over de rol van Amerika. En of Miep hem de recensie op wil sturen over *Panorama der Nederlandse Literatuur* (een titel die hij heeft bedacht) (Arch. Atria, map 28). Miep schrijft ook dat ze graag broer Wim, die na zijn eindexamen niet weet wat hij wil, voor zijn dienstplicht in Indië had gezien. ‘Het zou wel eens goed voor hem zijn om het even wat minder comfortabel te hebben en een gedisciplineerd leven te moeten leiden.’ Als hij aan het werk gaat, is dat een opluchting voor haar, want Wim is min of meer een zorgenkind. Tijdens zijn middelbare schooltijd heeft hij veel bijles gehad van Gerrit en van Jo, de verloofde

95 Bijzondere collecties Letterkundig Museum, dagboeken Gerrit Kamphuis.

van Miep. Miep voelt zich erg bij hem betrokken nadat ze zes jaar lang thuis voor hem gezorgd heeft en hem in die periode min of meer heeft opgevoed. Makkelijk zal hij het niet gehad hebben, een oudere ziekelijke moeder die leed onder het verlies van haar dochter, Miep die heel bazig kon zijn, een vaak afwezige vader. Zijn broer en zus die het op school altijd zo goed gedaan hadden. Broer Herman die het ook goed op school deed en op wie alle hoop gevestigd was dat hij het familiebedrijf zou overnemen (wat ook gebeurde toen hij in 1941 medefirmant werd). Dat Wim al snel in zijn leven naar het buitenland vertrok, is niet verwonderlijk (Arch. Atria, map 29).

Lezing voor het Nederlands Volksherstel

Op 14 en 15 november 1945 wordt in de Doopsgezinde Kerk aan de Oude Boteringstraat een tweedaagse conferentie (*Morele Balans*) gehouden, georganiseerd door het Provinciaal Volksherstel Groningen. Kamphuis is uitgenodigd om een lezing te houden over ‘Het tekort der ouderen’. Ze is tussen de acht andere sprekers de enige vrouw en de enige zonder titel.

Het Nederlands Volksherstel speelt vlak na de oorlog een belangrijke rol bij alles wat met sociale zorg, armenzorg en weldadigheid te maken heeft (de term ‘maatschappelijk werk’ is nog vrijwel onbekend). Bij de oprichting van het Nederlands Volksherstel, vanuit de illegaliteit in de zomer en het najaar van 1944, hoopt men vooral op een doorbreken van de vooroorlogse hokjesgeest. Nederlands Volksherstel wordt gepresenteerd als een apolitieke organisatie, waarbij in eerste instantie de materiële hulpverlening veel aandacht krijgt. Maar daarna krijgt men steeds meer oog voor de immateriële zorg, waardoor ook het aandeel van de illegale verzorgingsgroepen – zoals de landelijke organisatie aan onderduikers onder leiding van ds. Frits Slomp, die in eerste instantie de motor was bij de opzet van Nederlands Volksherstel – steeds minder wordt. Uiteindelijk wordt Volksherstel het bolwerk van particulier initiatief op sociaal-charitatief terrein. Vooral de bestrijding van onmaatschappelijkheid en de problemen van de massajeugd krijgen ruim aandacht. De sociaal-charitatieve instellingen besteden veel aandacht aan de sociale ontredde-ning, de morele verwildering en de losser geworden zeden van vlak na de

oorlog.⁹⁶ In augustus 1945 wordt mr. Martina Tjeenk Willink, eerder secretaris van de Armenraad in Arnhem, benoemd tot voorzitter. Naast Nederlands Volksherstel is ook nog het HARK (Hulpactie Rode Kruis) werkzaam en al snel is er sprake van een concurrentiestrijd. Prinses Juliana wordt aangezocht om te bemiddelen.⁹⁷ Uiteindelijk krijgen de provincies belangrijke zeggenschap in de organisatie van het Volksherstel.

In Groningen organiseert Volksherstel in november twee congresdagen met acht voordrachten over onder andere de oorzaken van de jeugdcriminaliteit, over seksuele verwording en haar ethische en medische aspecten, de roeping van de kerk. De rode draad door alle lezingen heen is het zedelijk verval van dat moment.

Kamphuis houdt een lezing over het onderwerp ‘Het tekort der ouderen’, waarvoor ze als jongere (37 jaar) is uitgenodigd. Ze zet zich af tegen de gedachte dat alle ellende door de oorlog is ontstaan, want voor de oorlog was het allemaal ook niet zoals het hoorde. Met het beeld als zou de onschuldige en in vrede slapende Nederlander overvallen zijn door de Duitse boef, rekt ze resoluut af. Ze gaat uitvoerig in op het tekort van het gezin, het tekort van de scholen, het tekort van de overheid. Liever dan het gezin te zien als een ideaal, namelijk de gemeenschap der liefde, houdt ze zich bij de werkelijkheid dat het gezin door de voortgaande maatschappelijke ontwikkeling een niet te stuiten ontbinding meemaakt. Als ze het heeft over het tekort der scholen stelt ze dat de school te weinig doelbewust heeft opgevoed en kinderen het woord gemeenschap niet heeft leren spellen. Ze vindt het vooral verbazingwekkend dat onderwijs en opvoeding niet in één adem genoemd worden. Het komt haar als niet minder dan misdadig voor dat er nog mensen zijn die aan deze opvatting vasthouden, namelijk dat het op de middelbare school niet gaat om opvoeding, maar om het verstrekken van onderwijs.

96 Zo schrijft bijvoorbeeld vlak na de oorlog de Urgentieraad van de Nederlands Hervormde Kerk aan de kerkraden over de ontstellend zedelijke verwildering die vooral in de laatste zware jaren van de bezetting openbaar is geworden en de geestkracht van ons volk als een snel voortwoekerend kankergezwel ondermijnt. Diefstal op ongekend grote schaal, vandalisme en bendewezen, seksuele verwildering en een volkomen teloorgaan van eerbied voor het andere geslacht, geslachtsziekte, buitenechtelijk geboren kinderen. Vooral het gezin is ontwricht, overal is de maatschappij in ontbinding, de zedelijke krachten die haar bijeenhouden, zijn reeds in belangrijke mate vernietigd (notitie in Archief Atria, map 91).

97 In het proefschrift van Dr. Rob Neij *De organisatie van het Maatschappelijk Werk* (waaraan de gegevens van dit hoofdstuk over het Nederlands Volksherstel zijn ontleend), zijn drie hoofdstukken over het Nederlands Volksherstel opgenomen.

Over het tekort der overheid zegt dat ze slechts weinig wezenlijke aandacht vindt waar het gaat om kinderbeschermingsvraagstukken.

En ze ziet een nog duidelijker falen van de zorg voor de normale jeugd buiten school, op bijvoorbeeld het platteland met zo'n groot tekort aan sociale en culturele voorzieningen. Ze geeft het hele Nederlandse volk ervan langs als het gaat om de houding ten opzichte van de grote werkloosheid van voor de oorlog. Maar dit alles moet ook op een dieper niveau gezien worden: 'We moeten als volk weer de vraag gaan stellen wie onze naaste is, als enkeling en als groep, maar wel allereerst ook de vraag naar God. Pas dan zal er weer een toekomst zijn.'⁹⁸

De zeven andere inleiders besteden veel aandacht aan de herkerstening van het Nederlandse volk.

Viering twintigjarig bestaan van de CICSA Amsterdam

In datzelfde bijzondere eerste jaar na de oorlog wordt ook het twintigjarig bestaan van de CICSA te Amsterdam gevierd en uiteraard moet daar een groot lekenspel voor opgevoerd worden (*Deserteurs in Dienst*) en opnieuw is Kamphuis regisseur (Arch. Atria, map 29). Eerder heeft Kamphuis aan Henriette Roland Holst, voor wie ze een enorme bewondering koestert, gevraagd een lekenspel te schrijven. Ze schrikt als ze de tekst onder ogen krijgt; een tekst die ze ouderwets, bekrompen en pathetisch vindt en die ze niet wil gaan uitvoeren. Aan Gerrit schrijft ze dat Roland Holst haar kritiek zo aanvaardde dat de bewondering die ze voor haar heeft, nog groter is geworden (Arch. Atria, map 29).

Dan schrijft ze zelf maar *Deserteurs in Dienst* waarin zowel professionele dilemma's als persoonlijke dilemma's door een aantal maatschappelijk werksters op zeer gestileerde wijze wordt uitgespeeld. De uitvoering wordt ook deze keer bijgewoond door prinses Juliana aan wie de spelers door Kamphuis worden voorgesteld. De volgende dag wordt de viering voortgezet met een koffiemaaltijd met sprekers en een wijdingsdienst in de Engelse Kerk. Een korte samenvatting van het lekenspel is bedoeld om aan te geven hoe in een lekenspel uiting werd gegeven aan een als gezamenlijk beleefd probleem of dilemma. Voor zover valt na te gaan,

⁹⁸ Het boekje met alle lezingen is te vinden in de Groninger Archieven, invoeringsnummer 1769, registratienummer 2035.

vindt in dit lekenspel geen koorzang plaats waar dat in eerdere lekenspe-
len altijd wel zo was. Een aantal collega maatschappelijk werksters zit bij
elkaar in een informele en ongedwongen sfeer. Een van hen heeft een
probleem en legt dat aan de anderen voor. Waar het op neerkomt is, dat
haar verloofde met haar op vakantie wil op het moment dat zij op kamp
zou gaan met een aantal meisjes. (De vraag lijkt gerechtvaardigd waarom
ze dat niet eerder met elkaar hebben overlegd.) De conclusie van de dis-
cussie die erover losbarst is dat hij zijn vakantieplannen moet wijzigen,
maar dat zal wel niet meevallen, want alle mannen zijn heerszuchtig.

Een andere collega zegt dat ze haar ontslag gaat nemen, want in de
oorlog had het allemaal zin, maar nu ... In het gesprek dat daarover
ontstaat, blijkt dat haar onvrede ook gaat over een man die met haar in
dezelfde straat woonde toen ze nog kinderen waren. Ze zijn veel met
elkaar opgetrokken, er was verder niets tussen hen, maar ze zijn elkaar
kwijtgeraakt toen hij ging studeren. Toen ze elkaar een paar maanden
geleden opnieuw tegenkwamen, bleek hij getrouwd met een meisje uit
hun beider geboorteplaats bij wie hij nu veel te kort komt. Deze collega
krijgt de volgende morgen een paar cliënten die ze goed kan helpen,
waarop ze haar ontslagbrief verscheurt, want, zo luidt waarschijnlijk de
onuitgesproken conclusie: haar werk heeft wel degelijk zin.

Onduidelijk blijft wat Kamphuis in dit spel nu precies aan professio-
nele en persoonlijke dilemma's verwoord heeft. Vaag komt aan de orde
hoe privé- en professioneel leven soms met elkaar botsen en hoe daar al
dan niet oplossingen voor gevonden kunnen worden. Ze lijkt veel meer
haar opvatting te ventileren over mannen die heerszuchtig zijn en die
niet inzien hoe belangrijk een werkkring voor een vrouw is.

Juridische en organisatorische verankering van de opleiding

Als Sauer, de penningmeester van de school in Groningen, in 1946 de eer-
ste officiële begroting indient en het bestuur besluit voor het eerst bij het
departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een subsidieaan-
vraag in te dienen, wordt de vraag naar de bestuurlijke verhouding tussen
Amsterdam en Groningen steeds belangrijker: wie is voor het departement
de rechtspersoonlijkheid bezittende organisatie bij de aanvraag van de sub-
sidie ten behoeve van de school in Groningen? Deze vraag wordt voorge-

legd aan Amsterdam, samen met een voorstel tot wijziging van de statuten, die Kamphuis in concept opgesteld heeft. Op 10 december 1946 besluit het bestuur dat de afdeling Groningen naar buiten toe, naar het departement, de gemeente en het bestuur en andere officiële instanties zelfstandig kan optreden. Al eerder was in oktober besloten dat Groningen zich naar buiten toe afdelingsbestuur zal noemen. Dr. van Rhijn, voorzitter tot dan toe, wordt benoemd tot secretaris-generaal op het ministerie van Sociale Zaken en hij wordt vervangen door prof. dr. van Os (Gron. Arch., 1557, 2).

Kamphuis krijgt een vaste aanstelling en wordt officieel benoemd tot directrice van de Groningse school. In de bestuursvergadering van september 1946 gaat het bestuur over tot de benoeming van een adjunct-directrice, mr. Van der Hurk⁹⁹, en aan Kamphuis wordt studieverlof verleend, deels met behoud van salaris, voor de periode van de kerstvakantie 1946 tot eind juni 1947 (Gron. Arch., 1557, 8). In 1948 is de vraag aan de orde of Groningen ook zelfstandig zou kunnen worden. De nauwe band die men heeft met Amsterdam wil men houden omdat men deze van onmisbare waarde vindt, maar dan bij voorkeur in federatief verband. Financieel draait de school redelijk, er zijn inderdaad giften binnengekomen (van het Roode Weeshuis een gift van fl. 500,-, van het Kammingafonds fl. 400,- en van het Diaconessenziekenhuis fl. 300,-. Bovendien komt het salaris van Kamphuis en dat van Annie Mettau, administratieve kracht, duizendpoot en manusje-van-alles¹⁰⁰ van de opleiding voor rekening van het Militair Gezag voor de tijd dat ze daar in dienst zijn geweest. Door de gemeente en de provincie zijn ook nog eens fl. 25.000,- toegezegd waar niet eens gebruik van hoeft te worden gemaakt (Gron. Arch., 1557, 17).

In het eerste jaar na de oorlog, mei 1946, melden zich 31 leerlingen, in het derde jaar zitten 15 leerlingen (gegevens over het tweede jaar ontbreken). De opleiding voor wijkverpleegkundigen telt in totaal 32 leerlingen. Op 29 november 1946 worden de eerste gediplomeerden afgeleverd. Er wordt voor de tweede keer een cursus kerkelijk werk gehouden.

99 Voor de benoeming van de adjunct-directrice schrijft Kamphuis in juli 1946 een brandbrief aan haar bestuur dat ze zich helaas genoodzaakt ziet haar functie neer te leggen zolang ze geen adjunct heeft. In september wordt daar dus in voorzien (Gron. Arch., 1557, 539).

100 Annie Mettau maakte in de ASCA een mooie carrière. Begonnen als administratieve kracht en manusje-van-alles eindigde ze als adjunct-directrice.

De toelating van leerlingen voor de nevenklasse gebeurt op grond van hun eindexamen van een middelbare school, of, als ze daar niet over beschikken, via een toelatingsexamen. Ze worden gekeurd, dat woord gebruikt men ook, door Kamphuis en een ander lid van de commissie.

Een aantal van haar leerlingen uit de lichte 1946-1949 leeft nog. Zij zijn het er vrijwel unaniem over eens hoe bezielt Kamphuis was en hoe bezielend, en hoe enthousiast ze je maakte. Ze hadden graag iedereen zo'n opleiding gegund, een opleiding waar ze fl. 300,- schoolgeld per jaar voor betaalden. Wel spraken ze vrijwel zonder uitzondering hun afschuw uit over 'de dienstjes'. Een van hen vertelt dat je niet mocht zeggen dat je van een opleiding kwam of dat je verloofd was. De bedoeling van 'de dienstjes' is kennelijk ook niet altijd even duidelijk geweest, want er zijn onder de oud-leerlingen heel verschillende ideeën over: je moest de huishouding observeren en aan de hand van wat je zag nuttige adviezen en tips geven, dan wel was het de bedoeling kennis te maken met een heel ander milieu. Ze hebben geen van allen het gevoel dat het enige waarde had. 'Ik vond het verschrikkelijk, zo vies, om van te gruwen.' Ze noemen Kamphuis zonder uitzondering verlegen, heel belezen, goedlachs en iemand met een goed gevoel voor humor, wel heel afstandelijk en gereserveerd, en heel statusgevoelig. Een van de oud-leerlingen met een gymnasiumdiploma, had altijd het gevoel dat Kamphuis van haar meer dan van de anderen verwachtte, een verwachting die ze niet waar kon maken en dat Kamphuis haar dat kwalijk nam, 'ze zag me daardoor helemaal niet staan'.

Ze stelde hoge eisen aan de leerlingen, maar ook aan zichzelf. Zo bereidde ze zichzelf altijd heel goed voor. Met Kerstmis werd altijd een kerstspel van Nijhoff in de Oosterkerk opgevoerd waarbij Kamphuis het koor van engelen leidde. Kamphuis was ook degene die hen wees op culturele uitingen die ze van huis uit helemaal niet kenden en ook de docenten werden door hen heel 'breed' gevonden.¹⁰¹

De (religieuze) identiteit van de school

Het zoeken naar de identiteit van de CICSA, zowel in Amsterdam als in Groningen, en vooral hoe die vorm te geven, blijft ook in de naoorlogse

¹⁰¹ Met dank aan de oud-leerlingen (1946-1949) Hennie de Haas, Ali de Lange, Hike Bovenberg-Spoelstra, Cornelia Middelkoop-Koning, Reeni Musschenga-den Hartog en Dirkje Vegter.

jaren een moeizame aangelegenheid. Over de invulling van de christelijke identiteit van de school is heel veel te doen. De C (voor christelijk in de naam van de school) wordt heel verschillend ingevuld en leidt tot veel discussie. De verschillende standpunten zijn, zeker voor lezers in een andere tijd, niet altijd even duidelijk en lijken elkaar soms ook tegen te spreken.

Op de CICSA in Amsterdam wordt de aanzet tot nieuwe discussies over de identiteit gegeven door dr. W.J. Kolkert, een van de gereformeerde bestuursleden, die zegt graag tot samenwerking met andersdenkenden bereid te zijn, maar dat de grens voor hem ligt bij vrijzinnige uitlatingen en een vrijzinnig gedachtegoed, want voor hem is de reformatorische belijdenis de basis van de school. Maar nog steeds heeft naar zijn idee het onderscheid tussen rechtzinnig en vrijzinnig hetzelfde bestaansrecht; dat wil zeggen dat docenten en bestuursleden die zich links vrijzinnig noemen eigenlijk geen plaats zouden mogen hebben in bestuur of docentencorps (Gron. Arch. 1577, 1-7). Naar aanleiding van deze opmerkingen schrijft Kamphuis hem een brief dat het een uiterst gevoelige kwestie is en dat hij vriendelijk verzocht wordt om Groningen buiten beschouwing te laten. Men is in Groningen sinds kort in gesprek met vertegenwoordigers van de Gereformeerde Kerken, zodat het voor hen op dat moment een psychologisch buitengewoon ongeschikt moment is om erop door te gaan. Ongeveer een derde deel van het leerlingenbestand is van gereformeerde huize en vindt het gereformeerde gedachtegoed te weinig terug in de lessen, in de samenstelling van het bestuur en op de leestafel. Uit de notulen van een docentenvergadering van april 1947 (Gron. Arch., 1577, 1-7) blijkt dat het docentencorps wel degelijk oog heeft voor deze klacht en zich inderdaad bezighoudt met de vraag of er wel voldoende aandacht is voor gereformeerde leerlingen. Een discussie hierover met de gereformeerde leerlingen levert op dat zij graag meer gereformeerde bestuursleden en docenten aan zouden willen trekken. Hoewel die in Groningen nauwelijks te vinden zouden zijn, trekt het bestuur toch twee nieuwe gereformeerde bestuursleden aan. Maar het blijft balanceren op een smal koord, temeer omdat er ook bepaald geen eenduidige standpunten zijn (Gron. Arch., 1577, 1-7). Tijdens een vergadering in Amsterdam met vertegenwoordigers van beide CICSAs vinden heftige discussies plaats over uitbreiding van het gereformeerde element in het bestuur. Kamphuis, op dat moment op studiereis in Ame-

rika, heeft al eerder laten weten dat het heel moeilijk is om in Groningen goede gereformeerde docenten te vinden, onder andere omdat zij (de gereformeerden) er een zó eigen terminologie op nahouden dat ze niet begrepen worden. In gereformeerde kring wil men liefst ook een school die een pendant is van De Horst, een opleiding voor kerkelijk werk met daaraan gekoppeld een opleiding voor maatschappelijk werk.

Kamphuis wordt over deze hele kwestie zelfs tijdens haar studiereis lastiggevallen. Ze schrijft erover aan haar ouders in een brief gedateerd 25 mei 1947.

Ja, de zorgen in Groningen zijn over die nieuwe school.¹⁰² Ik was er in deze drie jaar in geslaagd een samenwerking tot stand te brengen van groepen die dat in de Groningse wereld van scherpe controversen gewoonlijk niet doen. En juist nu ik er niet ben en niet persoonlijk deze zaak in handen kan nemen moet dit gebeuren. Persoonlijk was ik er helemaal niet tegen een predikant van de zogenaamd rechtsvrijzinnige richting aan de School te verbinden – deze groep is sinds de vernieuwing van de Hervormde Kerk zeer dicht bij ons komen te staan en ik meen in de geest van Paulus te zijn me verheugende dat Christus gepredikt wordt hoe dan ook, maar de wijze waarop ons dit thans opgedrongen wordt is schandelijk en ik voel er niets voor een samenwerking op deze wijze te aanvaarden. Anderzijds vind ik het standpunt van de gereformeerden onaanvaardbaar.

Mijn voorstel was onder andere dat gereformeerde leerlingen deze les [onduidelijk is welke lessen precies bedoeld worden/EB] niet behoefden bij te wonen en alleen toegelaten werden als hun ouders toestemming gaven. Dit lijkt me voldoende waarborgen te geven. Maar de gereformeerde opvatting is dat het al gevaarlijk is dat hun (volwassen) kinderen met vrijzinnigen in aanraking komen en zij schijnen dan niet meer te willen meewerken. Als Christen kan ik een dergelijke houding uiteraard niet aanvaarden, terwijl deze helemaal stupide is in voorbereiding op maatschappelijk werk.

Het is onmogelijk andere mensen werkelijk te helpen als men alleen maar in zijn eigen kringetje heeft rondgetoerd en een dergelijke school zou alleen maar op kunnen leiden voor hulpverlening aan gereformeerden en die zijn er

¹⁰² Kamphuis doelt hier op de plannen voor een gereformeerde school voor maatschappelijk werk, maar er waren tegelijkertijd ook plannen voor een neutrale school voor maatschappelijk werk waarbij vooral de gemeente een dikke vinger in de pap had.

haast niet aangezien de Gereformeerde hulpbehoevenden (dit in ernst) veel te braaf zijn. Het komt mij voor dat een deel van deze houding trouwens voortvloeit uit het misverstand dat onze school een opleiding is ter voltooiing van de opvoeding in plaats van een beroepsopleiding. Die nieuwe school van de Gereformeerden is inderdaad iets anders, meer een Gereformeerde imitatie van Kerk en Wereld. Met de Amsterdamse CICSA zijn besprekingen geweest over samenwerking op het gebied van sociaal werk. Ik hoop dat het resultaat heeft opgeleverd. Nu genoeg hierover, ik moet deze dingen maar overlaten, kan er op deze afstand niet veel aan doen.

Ze eindigt ze met de vraag aan haar ouders om hier maar niet over te praten, want het is allemaal wel vertrouwelijk (Arch. Atria, map 23). Hoe deze brief is overgekomen bij vader en moeder Kamphuis, beiden trouwe en belijdende lidmaten van de Gereformeerde Kerk, is niet bekend. In een brief aan Gerrit, ongeveer een jaar later¹⁰³ schrijft Kamphuis dat ze gelukkig een voldoende aantal leerlingen heeft zowel voor de school als voor de wijkopleiding.

We zijn nu eenmaal met onze hele CICSA in de ondergang van de Doorbraak betrokken en vooral in Groningen zien vooral de Gereformeerden en de Liberalen (niet zo'n vreemde combinatie als het op het eerste gezicht lijkt), en beide groepen hebben hier een grote aanhang, ons graag kapseizen. Het is een heel werk tegen deze stroom op te roeien.¹⁰⁴

Iedere keer opnieuw laait zowel in Amsterdam als in Groningen de discussie opnieuw op bij de benoeming van nieuwe docenten of bestuursleden. Bij de benoeming van een nieuw bestuurslid of een nieuwe docent, speelt bekwaamheid uiteraard een rol, maar zeker zo belangrijk is de vraag uit welke kerkelijke hoek van de samenleving deze nieuw te benoemen functionaris is. Het duurt tot 1968 tot de eerste docent die niet kerkelijk gebonden is, Bouk Noë-de Boer, wordt aangesteld. De

¹⁰³ De brief is van 18 september 1948 (Arch. Atria, map 28).

¹⁰⁴ Haar leerlingen uit die jaren, voor zover nog in leven, laten zonder uitzondering weten dat ze weinig tot niets gemerkt hebben van deze verwickelingen. Wel vonden ze het heel duidelijk dat Kamphuis zeer uitgesproken hervormd was en weinig van de gereformeerden moest hebben.

school krijgt een nieuwe naam: Groninger School voor Maatschappelijk Werk.

Maar het gaat niet alleen om de religieuze identiteit van de scholen. De vraag naar identiteit en wat deze dan wel mag zijn, speelt ook op een ander manier. Kamphuis schrijft een artikel in *TMW* (jg. 3, nr. 5, maart 1949) onder de titel: *Waar staan we? Enkele vragen naar de verhouding van het maatschappelijk werk (het veld) tot de opleiding*. Zeker in het kader van een verdergaande professionalisering is dat een heel belangrijke vraag. Ze geeft aan zich een roepende in de woestijn te voelen omdat op de vraag ‘Waar staan we?’ nog nooit een gezamenlijk antwoord is geformuleerd. Ze treft in contacten met het werkveld altijd een uiterst welwillende, meelevende en waarderende houding aan, maar niet het besef dat opleiding en werk op leven en dood op elkaar aangewezen zijn. Ze roept het veld op om tot samenwerking te komen om zodoende uit de nu bestaande dilettantische situatie te komen en over de gehele linie een volwaardig beroep te worden. Dan pas kan titelbescherming en het weren van onbevoegde krachten door wettelijke bepalingen aan de orde komen. Ze vindt hierin ook een belangrijke taak weggelegd voor de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk.

De eerste studiereis naar Amerika. Introductie specialisatie maatschappelijk werk op het platteland

De eerste studiereis naar Amerika

Wellicht is het een dilemma voor Kamphuis geweest: in Groningen is ze nog maar een paar jaar geleden begonnen, de huisvesting is een nijpend probleem, de samenstelling van het docentenkorps, de ‘dreiging’ van de oprichting van andere scholen, de nieuwe specialisatie maatschappelijk werk op het platteland, het vraagt allemaal haar aandacht, maar net zo belangrijk is het voor haar om naar Amerika te gaan en zich daar te verdiepen in het social casework (Gron. Arch., 1557, 3). En als er een vervangster voor haar is gevonden, Jo Tonckens- Harders, een van haar docenten, houdt niets haar meer tegen en stapt ze op 22 augustus 1946 het reisbureau van Lissone Lindeman aan de Oude Boteringestraat in Groningen binnen om haar reis naar Amerika te boeken, daartoe in staat gesteld door een beurs van de New York School of Social Work.¹⁰⁵ Voor haar verblijf in Amerika krijgt ze een Alien Registration Receipt Card.

Eind jaren veertig, begin jaren vijftig maakt een aantal Nederlanders – onder anderen Juus Bakker van de CICSA in Amsterdam, Jan de Jongh van de school voor maatschappelijk werk en Jo Boer van Stichting De Opbouw uit Drenthe – een studiereis naar Amerika, daartoe in staat gesteld door een beurs van de Verenigde Naties, om er het social casework te bestuderen. Kamphuis heeft al eerder laten zien hoe belangrijk het voor haar is dat maatschappelijk werk ontdaan wordt van zijn filantropische karakter en veel meer een vak moet worden, een beroep. Ze laat dat zien in de manier waarop ze haar functie als voorzitter van

¹⁰⁵ In het HBO-journaal van juni 1995 beweert Kees van der Wiel in zijn artikel *Sociaal-agogisch onderwijs deint mee met de conjunctuur* dat Kamphuis in het kader van de Marshallhulp in Amerika is geweest. Kamphuis reageert meteen en laat weten dat ze in Amerika is geweest op een fellowship van de Columbia University en van de Verenigde Naties.

de Bond voor Oud-leerlingen invult, in het pamflet dat ze schrijft tegen Winterhulp, haar zeer kritische brief aan de kerkenraad bij haar overgang naar de Nederlands Hervormde Kerk en last but not least het boek (*Helpen als Ambacht*) dat ze in de oorlogsjaren schrijft en dat onderdeel zou worden van een veel uitgebreider geheel.

Ze heeft de tijd mee. Vlak na de oorlog is er bij een groot deel van het Nederlandse volk de vaste wil om in het kader van de wederopbouw een ander Nederland op te bouwen, met minder hokjesgeest dan voor de oorlog en minder verzuiling. Er is veel (im)materiële nood. De Verenigde Naties zijn in het kader van de Marshallhulp gul in het verstrekken van beurzen om het arme en door de oorlog getroffen Nederland er weer bovenop te helpen, beurzen die ook verstrekt worden om in Amerika het social casework te bestuderen. Voor Kamphuis wordt het steeds duidelijker dat de verdere professionalisering van het maatschappelijk werk een belangrijk uitgangspunt is voor wat ze wil en wat ze doet. Daarom vindt ze het noodzakelijk om wat er verder aan theorievorming en gedachtegoed bestaat, aan de bron, in Amerika, te bestuderen. Maar ze heeft wel degelijk voorgangers die zich ook al bezighielden met de vraag wat de juiste attitude van een hulpverlener zou moeten zijn en die zich ook al afvroegen hoe onderzoek moest plaatsvinden. Muller-Lulofs heeft, met alle pathetiek eigen aan die tijd, in haar boek *Van Mensch tot Mensch* (1916) toch precies de houding van een hulpverlener beschreven die in het casework ook een vereiste voor hulpverleners zou worden. Ook Adriani, de docent van wie Kamphuis zoveel heeft opgestoken, beschrijft in zijn boek al de grondhouding waarover een maatschappelijk werker moet beschikken. Maar ook in breder verband heeft Kamphuis voorgangers en maakt ze deel uit van een lange voorgeschiedenis. Met name is er in Engeland het Toynbee-werk, waarop in Nederland de opkomst van de volkshuizen is gebaseerd, waarin het zo belangrijk was om de volksverheffing ter hand te nemen. En de woningopzichteressen die door Octavia Hill waren opgeleid.

Op 28 december 1946 vertrekt Kamphuis naar het vliegveld, waar ze na meer dan anderhalf uur wachten hoort dat het vliegtuig vanwege mist niet zal vertrekken. Maar de volgende dag, uitgewuifd door Juus, Gerrit en Betty¹⁰⁶ vertrekt ze dan toch en komt op 30 december aan in Gander

106 Uit een persoonlijk verslag van Kamphuis vastgeniet aan *Schrijfoefeningen*, maar die ze hier 'USA-periode januari 1947' noemt.

New Foundland. Het vriest er hard en er ligt veel sneeuw. Vandaar reist ze naar New York waar ze voor 115 dollar per maand onderdak vindt in het International Home 122 E. 22nd Street. De eerste rit door de straten van NY vindt ze overweldigend (en lelijk). Martin Gleisner wacht haar op in het International House met een bos gladiolen en een grote zak sinaasappels en hij neemt haar mee naar zijn huis waar ze tot na Nieuwjaar zal blijven. Regina Gleisner, Martins vrouw met wie hij een jaar eerder getrouwd was, is van Poolse origine en heeft een groot deel van haar leven in Palestina doorgebracht waar ze hoofd van een kindertehuis is geweest. Kamphuis, overweldigd door alle nieuwe indrukken, is blij met de ervaringen die ze met Regina kan uitwisselen en met de plattegronden die Martin voor haar gekocht heeft aan de hand waarvan hij haar instructies geeft hoe ze de metro moet gebruiken.¹⁰⁷

Meteen na Nieuwjaar, op 2 januari, wordt ze op school verwacht en ze ziet er echt naar uit omdat ze hoopt er heel veel van op te kunnen steken. Op 3 januari is er een faculty tea waar ze kennismaat met heel veel mensen uit veel verschillende landen; ze vindt het een overweldigende ervaring. Iemand sleept haar daarna mee naar een borrel bij Virginia Robinson waar ze in eerste instantie helemaal geen zin in heeft, maar uiteindelijk is ze een van de laatsten die vertrekt, zo geboeid raakt ze door de heftige discussies die gevoerd worden over de toekomst van Europa en dan vooral over Duitsland. En ook hier weer mensen uit alle landen van Europa, met wie ze zich voor het eerst sinds haar aankomst in Amerika op haar gemak (behalve bij de Gleisners) voelt omdat het gemakkelijker is om met buitenlanders Engels te moeten spreken dan met Amerikanen.¹⁰⁸ Maar het zijn niet alleen buitenlanders die ze ontmoet. Nel Ongerboer, een bekende vrouw uit de kringen van de Medisch Opvoedkundig Bureau, is op dat moment ook voor studiedoeleinden

107 Later schrijft ze met Martin Gleisner een artikel, gepubliceerd in *Journal of Social Case Work* van juli 1947, met als titel *Social Work in postwar Holland*. Hierin gaat het over de problemen van kinderen van geïnterneerde NSB'ers, zoekgeraakte kinderen en over – zoals het dan nog genoemd wordt – asociale gezinnen. En naar aanleiding van deze problematiek benadrukken ze in het artikel vooral de noodzaak om maatschappelijk werkers als professionals op te leiden om de grote nood die ontstaan is na de oorlog het hoofd te kunnen bieden (vandaar ook in Nederland de oprichting van vijf nieuwe scholen voor maatschappelijk werk).

108 Uit: USA-periode, januari 1947.

in Amerika en op 22 januari staat ze ineens onverwacht bij Kamphuis op de stoep.

Kamphuis' eerste les is van Florence Hollis op 9 januari, maar 'ik verstond er nagenoeg geen woord van.'¹⁰⁹ Ze krijgt ook les van Gordon Hamilton, maar Hollis heeft van meet af aan meer haar sympathie dan Hamilton, een wat agressieve vrouw die tijdens de colleges druk gebarend over het toneel loopt, waar Hollis rustig en bescheiden achter haar tafel zit tijdens het college. Na een paar maanden nodigt Hollis haar uit om bij haar thuis te komen eten waar Kamphuis ook Hollis' vriendin, Rosemary Reynolds, met wie Hollis samenwoont, ontmoet. Kamphuis is verrast door deze uitnodiging, temeer als blijkt dat ze beiden veel gemeen hebben, bijvoorbeeld historische belangstelling. Hollis heeft, in tegenstelling tot veel Amerikanen voor wie de geschiedenis van het maatschappelijk werk meestal niet verder gaat dan 1917 toen Social Diagnosis uitkwam, wel veel belangstelling voor de geschiedenis van de maatschappelijke hulpverlening van voor die tijd en ze blijkt ook geïnteresseerd in de Nederlandse situatie.¹¹⁰

In het International Home, in 1924 gesticht met veel financiële steun van John D. Rockefeller met als doel de wereldbroederschap te bevorderen, heeft Kamphuis een kamertje met een prachtig uitzicht op de Hudson waar ze heel erg van geniet. Er wonen op dat moment 500 studenten en afgestudeerden uit alle delen van de wereld, in de rechtervleugel de mannen en in de linkervleugel de vrouwen. Voor de School of Social Work, onderdeel van de Columbia University, waar ze colleges volgt, moet ze twee keer met de metro overstappen, een rit waar ze drie kwartier over doet. Ook daar is het een zeer internationale ambiance met studenten uit 21 landen. Kamphuis is de enige student uit Nederland. Op een culturele avond draagt ze het Wilhelmus voor en enkele strijdlieden. Omdat het in Nederland zo vlak na de oorlog nog allemaal even sober en armoedig is en ze nauwelijks voldoende geld heeft om behoorlijke kleding te kopen¹¹¹, voelt ze zich, vergeleken met

109 Uit: USA-periode, januari 1947.

110 Werkaantekeningen van Marie Kamphuis van 30-12-1996 (ongecorrigeerd) (Arch. Atria, map 478).

111 Op 3 januari ontvangt ze haar eerste maandgeld, dat ze veel te weinig vindt, onder andere door de hoge huur die ze moet betalen. Later wordt haar maandelijkse toelage iets verhoogd (uit haar persoonlijke aantekeningen).

de andere vrouwen die ze er ontmoet, kaal en ongekleed. Ze moet erg wennen aan de lossere stijl van leven van de Amerikanen en ze voelt zich veel te zwaar op de hand en niet vlot. Ze heeft veel heimwee en ze piekert vaak over haar vader, nadat ze van moeder een verontrustende brief over zijn gezondheidstoestand gekregen heeft.

Maar er zijn veel meer verschillen die haar opvallen, zoals de heel andere onderwijsmethoden. Ze merkt op dat er wat dat betreft veel te leren valt. Wel vindt ze de omgangsvormen slordig. En het begrip ‘de-gelijk’ heeft een wel heel andere betekenis dan in Nederland. Zo heeft ze les van een docente met knalrood gelakte nagels, die het aan het eind van de les niet meer uithoudt en een sigaret opsteekt, maar Kamphuis vindt dat ze maar moet leren wennen aan dat soort dingen. Aan de andere kant heeft ze er nog geen druppel alcohol gezien of geproefd. Ze kijkt haar ogen uit in de immens grote supermarkten waar van alles te koop is, maar naar Nederlandse maatstaven is alles wel heel duur. Iedere dag koopt ze voor drie cent de New York Times, want het is er een krantenparadijs. Ze vindt New York een mooie stad, behalve waar de ‘Oude Wereld’ geïmiteerd wordt, zoals dat bijvoorbeeld het geval is bij de protestantse Riverside Drive Church die namaak-gotisch gebouwd is, naast het International House. Ze woont er ’s zondags vaak een dienst bij; diensten met een heel verzorgde liturgie en een uiterst praktische preek.¹¹²

In een van haar brieven uit Amerika – getiteld: *Gaat het met onze opleidingen voor maatschappelijk werk wel de goede richting uit?* – schrijft ze (maar niet duidelijk is aan wie deze brieven gericht zijn) dat we in Nederland weliswaar geneigd zijn Amerika geringschattend af te doen, wat ze zelf ook altijd gedaan heeft door haar jarenlange tegenzin tegen de Anglo-Amerikaanse cultuur die ze altijd kritisch en sceptisch bekeken heeft, maar ze voelt zich nu beschaamd over haar onwetendheid. Ten aanzien van het maatschappelijk werk is het daar wel even wat anders en ze is echt jaloers als ze ziet hoe anders dan in Nederland er dat allemaal in Amerika aan toegaat. In Amerika hebben de scholen voor maatschappelijk werk

¹¹² Deze gegevens zijn ontleend aan de columns die Kamphuis schreef voor de Nieuwe Provinciale Groninger Courant, van 20 februari 1947, naast de foto’s van Prinses Marijke (later Christina) die op 18 februari geboren werd, en in het Groninger Dagblad van maandag 17 februari 1946 en woensdag 26 maart 1947. De columns stonden op de voorpagina onder het kopje ‘Een maand in Amerika’.

een beschermde status en zijn ze verbonden aan de universiteiten. Ze hebben een uitgebreide staf, wat wel een schrijnende tegenstelling is met de onderbezetting van de Nederlandse opleidingen. En dan die fantastische bibliotheken. Ze is verrukt van de bibliotheek van de Russell Sage Foundation en van het studiemateriaal. ‘Wij zijn ver achter.’¹¹³

Wat betreft de inhoud van de leerstof merkt ze dat de nadruk erg gelegd wordt op skills en op de ‘development of a professional self’ waarmee bedoeld wordt een bepaalde mate van evenwicht in het gevoelsleven en een disciplineren van emoties. Dit is in Amerika een vanzelfsprekend uitgangspunt dat uitgewerkt wordt met behulp van zorgvuldig opgebouwde technieken, waarbij dankbaar gebruik gemaakt wordt van de psychologie omdat de rijping van de persoonlijkheid centraal staat. Ze vraagt zich af of in Nederland de universiteit, en dan doelt ze op de nieuw op te richten zevende faculteit, deze vaardigheden ook kan onderwijzen en ze vindt dat deze vraag zeker ontkennend beantwoord moet worden. De absoluut vereiste middelen om tot deze vaardigheden te geraken, is een intensieve bespreking in klassenverband van praktische en persoonlijke problemen, maar ook intensieve supervisie. In een tweede brief (eveneens onduidelijk aan wie deze gericht is) werkt ze deze probleemstelling verder uit.

Zo jong als het social casework nog in Amerika is, toch heerst er al een felle richtingenstrijd tussen de diagnostic school en de functional school die in die tijd zijn hoogtepunt beleeft. Ook de studenten zijn in kampen verdeeld en er worden heftige disputen over gevoerd. Kamphuis wil, na kennisgemaakt te hebben met het social casework en dan vooral de diagnostic school, zich niet in een kamp laten inlijven en zegt tegen de adjunct-directrice Margaret Leal dat ze graag naar Philadelphia – de bakermat van de functional school – wil. Deze raadt dat af, maar als Kamphuis vastbesloten blijkt, wordt er een afspraak voor haar gemaakt.¹¹⁴

Social Diagnosis van Mary Richmond

Het spraakmakende boek van Mary Richmond *Social Diagnosis* uit 1917 wordt gezien als de basis van het social casework, waar de ideeën- en

113 Uit het persoonlijke verslag van Kamphuis, vastgeniet aan *Schrijfoefeningen*.

114 Uit: Werkaantekeningen volgens Marie Kamphuis 30-12-1996 (Arch. Atria, map 478).

gedachtewereld van Freud een belangrijke impuls gaf aan de verdere uitbreiding ervan, vooral zijn idee dat een diagnose niet een statische, maar een dynamische aangelegenheid is. Maar ook zijn ideeën over het driftleven en de egokrachten van de mens vonden weerklank in het social casework. In Nederland waren medewerkers van de Medisch Opvoedkundig Bureaus al wel op de hoogte van deze in Amerika ontwikkelde theorieën en pasten die ook toe in de sinds 1929 opgerichte MOB's, maar zij vormden een nogal gesloten front. Zij vonden dat het social casework alleen maar toegepast kon worden in een team waar een psychiater aanwezig was. Omdat dat alleen maar het geval was binnen de MOB-teams, druppelde weinig van dit gedachtegoed door naar andere sectoren van het maatschappelijk werk.

Mary Richmond solliciteerde in 1889 naar een functie bij de Charity Organisation Society (COS) waar zij naast administratief medewerkster ook onbezoldigd armenbezoekster werd (Waldijk, 1996). De Charity Organization Society nam in Amerika in de verstreking van liefdadigheid een belangrijke plaats in met als doelstelling: organisatie en samenwerking van alle liefdadigheidsinstellingen, diepgaand onderzoek alvorens hulp te verlenen, regelmatige begeleiding en persoonlijke ondersteuning door huisbezoekers wanneer tot ondersteuning werd overgegaan. In haar artikelen in de *Chairity Review* pleitte ze voor georganiseerde liefdadigheid. Ze munt het begrip 'the person in his or her situation' (Waldijk, 1996). In haar boek geeft ze aan hoe belangrijk het stellen van een diagnose is en dat feiten altijd gecontroleerd moeten worden. In haar optiek is de diagnose die uiteindelijk verkregen moet worden nog erg gestoeld op waarheidsvinding met bewijzen en getuigen en hoe daarmee om te gaan. Bewijsmateriaal moet op dezelfde manier gebruikt worden zoals dat in juridische kringen gebruikelijk is. Ze doet ook een eerste voorzichtige poging om te individualiseren en ze hamert er voortdurend op hoe belangrijk het is te weten wat er werkelijk aan de hand is alvorens conclusies te trekken.

Ze houdt een pleidooi voor het verzamelen van al deze gegevens via huisbezoeken. Een belangrijk punt is hoe van al die verzamelde gegevens een sluitend verhaal te maken, want via een sluitend verhaal moet 'het geval' uiteindelijk nog voorgedragen worden aan een comité van vrijwilligers. Bij het verzamelen van die gegevens moet ook nagegaan worden

of de cliënt al ergens bekend is om dubbele bedeling te voorkomen. Dit alles moet resulteren in een zorgvuldige afweging van de vraag of de cliënt in aanmerking komt voor hulp. Voor deze publicatie doet ze onderzoek naar vijftig dossiers bij negentien verschillende soorten instellingen die ze alleen kwantitatief beschrijft. In het hoofdstuk ‘Vergelijkingen en interpretaties’ maakt ze duidelijk hoe belangrijk ‘geduldig luisteren’ is als methode om informatie te verkrijgen. In de laatste hoofdstukken van het boek laat ze deze theorie los op de praktijk van een aantal categorieën cliënten en de vragen die gesteld zouden moeten worden. En ze doet dat gedetailleerd en uiterst zorgvuldig. Haar werk vormt een pleidooi voor de erkenning van de deskundigheid van de individuele hulpverlener en de waarde van zijn ervaringen in de praktijk. Zij was een tegenstander van wettelijk gegarandeerde sociale uitkeringen omdat ze veel meer vertrouwen had in individueel uitgedragen naastenliefde.

In Nederland verscheen een jaar eerder, in 1916, de publicatie *Van Mensch tot Mensch* van Muller-Lulofs, een bundeling van haar ervaringen als armenbezoekster. Ook in haar boek staat centraal dat er onderzoek gedaan moet worden voordat er hulp verstrekt wordt, want, zo zegt ze: ‘Sociaal ingrijpen vraagt om wetenschappelijke onderbouwing en morele oordeelsvorming.’

De diagnostic school

Gordon Hamilton, een van de docenten van Kamphuis, is een belangrijke aanhangster van de diagnostic school. Ze schrijft *Theory and Practice of Social Casework*.¹¹⁵ Hierin zet ze uiteen hoe belangrijk het stellen van een diagnose is. In tegenstelling tot de tijd van Mary Richmond (en Muller-Lulofs), is dat niet langer een statische aangelegenheid, maar een dynamisch gebeuren waarbij ze zich heel duidelijk op Freud baseert. Zo geeft ze in het voorwoord aan dat ze ervan overtuigd is dat de grondbeginselen van de psychoanalyse nuttig gebruikt kunnen worden in het social casework. Haar opvattingen over de menselijke persoonlijkheid en psychodynamiek dragen een in wezen freudiaans karakter.

De grondslagen van het social casework zijn gebaseerd op het begrip democratie en het geloof in de inherente waarde van het individu. En dit

115 In het Nederlands vertaald als *Theorie en Praktijk van het social casework*.

vormt weer de grondslag van verschillende belangrijke beginselen: gelijke kansen, rechten van minderheden en het recht op vrije meningsuiting. De betekenis van het individu speelt een belangrijke rol in de westerse beschaving. En daarmee sociale rechtvaardigheid, wetenschappelijk streven naar waarheid, maatschappelijke zekerheid, plichten en verantwoordelijkheden en de betekenis van de menselijke persoonlijkheid. Uitermate belangrijk is de zelfbepaling van de cliënt. De houding van aanvaarding zonder te oordelen, is een van de vruchten van de grote vlucht van de negentiende-eeuwse wetenschap en niet, zoals sommigen menen, een nieuwe ontdekking van de psychiatrie. Ze beschrijft uitvoerig het belang van de relatie tussen cliënt en hulpverlener, waarbij veel aandacht wordt gegeven aan objectrelaties en overdrachtsverschijnselen. Waar ze verder schrijft over gesprekstechniek is opnieuw de aanvaarding van de cliënt het grondprincipe en zeker in het allereerste begin heel belangrijk omdat de cliënt de instelling binnenkomt met een zekere weerstand met zijn vraag om hulp. Volgens de democratische methode moet een gesprek plaatsvinden over opzet en werkwijze tussen cliënt en werker. Dit moet ook voorkomen dat de cliënt die oplossingen vraagt voor een praktisch probleem, voor een psychosociaal probleem geholpen gaat worden.

Ze laat een waarschuwing horen tegen duiden en interpreteren op al te diepe lagen, omdat dat het terrein van de psychoanalyse is. Ze geeft ook aan wat de verschillen zijn tussen het casework en de psychoanalyse. De casework-behandeling richt zich niet op innerlijke psychische conflicten, maar op het herstel van het evenwicht tussen de mens en zijn omgeving. Het doel van de behandeling moet altijd vastomlijnd zijn omdat verdergaan zonder vastomlijnd doel tot niets leidt; maar het te vroeg aan de orde stellen van beëindiging leidt tot angst en vijandigheid. De caseworker moet een grondige kennis hebben van sociaaleconomische factoren in de gemeenschap en een overzicht van de middelen om in noden te voorzien, maar hij moet ook de aard en de omvang van de onderlinge samenwerking kennen. De werker moet leren zich positief te vereenzelven met zijn instelling. Om misverstanden te voorkomen, is ze duidelijk over het ontstaan van de gewenste relatie: er kan niet eerst een relatie ontstaan en dan pas informatie over de feiten. Bij het informeren naar feiten is het belangrijk om het evenwicht te bewaren tussen het verzamelen van voldoende feiten, maar ook om rekening te houden met

de gevoelens van de cliënt, waarbij het wel belangrijk is om afstand te bewaren. In de loop van de behandeling duikt weerstand op – een ander soort weerstand als de aanvankelijke, namelijk door onbekendheid – die ze definieert als gebruik maken van verdedigingsmechanismen.

De functional school

De belangrijkste vertegenwoordigster van de functional school is Virginia P. Robinson die in 1930 haar proefschrift schrijft, *A Changing Psychology in Social Casework*, aan de University of Pennsylvania, dat het standaardwerk van de functional school zal worden. Samen met haar vriendin en collega Jessie Taft is ze directrice van de School of Social Work, verbonden aan de University of Pennsylvania.

Ze begint met een beschrijving van eerdere, zo niet de allereerste bronnen van het social casework. Vanaf ongeveer 1914 wordt veel gebruik gemaakt van psychologische rapporten die handelen over de oorzaken van zwakbegaafdheid en zwakzinnigheid en die vaak een nuttige en bruikbare verklaring te zien gaven voor antisociaal onveranderbaar gedrag waarmee caseworkers werden geconfronteerd. Het zijn echter niet alleen rapporten; in 1918 is er een grote conferentie, de National Conference of the Feeble Minded, waar Jessie Taft een lezing houdt: *Recognition of the Importance of Emotional Factors in the Treatment of the Feeble-minded*. Maar het is vooral de behandeling van oorlogsslachtoffers die nieuwe informatie en kennis met zich meebrengt, kennis die door psychiaters genereus wordt overgedragen aan maatschappelijk werkers, bijvoorbeeld aan het Smith college in de zomer van 1918.

Op grond van alle kennis die onderhand bestaat, worden de rapporten die maatschappelijk werkers schrijven steeds verfijnder en uitgebreider, maar even zo goed blijkt dat toch geen goede behandelbasis. Volgens Robinson is dat vooral de behandelingsrelatie, de treatment relationship, waarbij het gaat om interactie en continuïteit. Afgeleid van het gedachtegoed van Otto Rank – in eerste instantie een discipel van Freud die naderhand zijn eigen weg ging – stelt Robinson dat voor het groeiproces zowel de mogelijkheid om te verenigen alsook weer te kunnen scheiden, even belangrijk zijn.

Het begrip overdracht, dat zo belangrijk zou worden in de relatie, wordt voor het eerst in die context gebruikt in een inleiding (*The Use*

of the Transfer in the Office Interview) door Jessie Taft tijdens de National Conference in Toronto. Vanaf het moment dat er aan de werker hulp gevraagd wordt, ontwikkelt zich een dynamische relatie. Belangrijk voor de cliënt is dat de werker het probleem accepteert en daarmee uitstraalt: 'Ik ben hier om te helpen om het op te lossen.' Geen enkele andere factor is duidelijk voor de cliënt, want hij weet niets van de condities en de (on)mogelijkheden van de instelling, maar cliënten voelen zich 'onverwachts' geaccepteerd in hun morele codes. Virginia Robinson zou zo ver zijn gegaan dat het niet meer uitmaakte wat de cliënt over zijn verleden en zijn levensgeschiedenis vertelt. Het zou alleen nog maar gaan om de relatie waarin hij kon groeien en veranderen. De enige beperking was het instellingsdoel en een vastgestelde tijd waarin dit alles moest gebeuren.

Het was een lange weg van friendly visitors naar betaalde professionele maatschappelijk werkers. In haar boek is niet zozeer sprake van kennis, maar vooral van een bepaalde houding, de attitude van de werker. Dit alles vraagt veel van de werker en dat maakt de selectie van de leerlingen van de scholen voor maatschappelijk werk zo belangrijk. Virginia Robinson is niet voor een psychologische test, maar voor een persoonlijk vraaggesprek. En ze vindt dat de opleiding een zodanige sfeer moet creëren dat de leerling er in vrijheid kan groeien en veranderen. Stages en supervisie zijn daartoe belangrijke middelen. In het laatste hoofdstuk van haar boek laat ze nog een keer duidelijk als conclusie zien welke beweging het casework heeft gemaakt, een beweging die vooral is gegaan van een sociologische naar een psychologische ontwikkeling. Een eerste benadering die corrigerend was en gericht op disciplinaire maatregelen voor iedereen, waarna in een poging om te individualiseren veel meer gedacht ging worden in categorieën: dronkaards, verwaarloosde kinderen, ongehuwde moeders. De grote doorbraak kwam met het uitkomen van *Social Diagnosis* waarbij het probleem zorgvuldig werd geanalyseerd, maar nog steeds werd gelokaliseerd in 'de ander', in 'de omgeving'.

In 1949 geeft de Family Service Association of America Committee to Study Basic Concepts in Casework Practice onder redactie van Cora Kasius een rapport uit waarin kort en bondig de verschillen tussen de beide scholen en de basisideeën aan de hand van drie uitvoerige cases worden uiteengezet.

Evaluatie studieperiode

Na haar bezoek aan Robinson en Taft, beschrijft Kamphuis in haar evaluatie dat ze voor haar vertrek uiteraard hoopte heel veel te leren, maar dat ze veel meer geleerd heeft dan ze gehoopt had. In Amerika wordt, veel meer dan in Nederland, gebruik gemaakt van discussie tijdens de lessen. De introductie van supervisie vindt ze heel belangrijk. Wat het lesprogramma betreft, heeft ze heel veel gehad aan de lessen casework, community organization, groepswork, het vak onderzoeksmethoden voor maatschappelijk werk en psychiatrisch maatschappelijk werk. Over organisatie en leiding heeft ze veel ideeën opgedaan die ze in Nederland wil gaan toepassen omdat op dat gebied nog wel enige verbetering mogelijk is. Zij ziet in de Amerikaanse opleiding veel meer integratie tussen de praktijk en de opleiding. Wel vindt ze de omstandigheden in Nederland veel minder gunstig dan in Amerika, maar, zo voegt ze er laconiek aan toe, met ongunstige omstandigheden heeft ze wel enige ervaring opgedaan tijdens de bezettingsjaren. In het begin heeft ze ook taalproblemen gekend, zeker door alle verschillende accenten.¹¹⁶ Ze moest wennen aan goed voedsel en ze voelde zich vaak ook erg vermoeid. Een veel ernstiger nadeel was dat ze niet helemaal vrij was van haar werk in het vaderland. Zo werd haar nog vanuit Nederland advies gevraagd over de benoeming van een nieuwe docent en moest ze op afstand meedenken en meebeslissen over een nieuw schoolgebouw. De vraag doet zich hierbij natuurlijk voor of ze in staat was om dit soort dingen uit handen te geven of dat mensen haar er echt bij betrokken.

Weer terug in Nederland laat ze in een brief aan Gerrit weten heel erg geboeid te zijn door zijn beschrijving van Indië en ze kan dat na Amerika ook zo goed begrijpen. 'Het leven is toch steeds ondanks alle narigheden een boeiend bedrijf.' De leerlingen hebben haar een aardige ontvangst bereid en voerden onder andere een revue op en een lekenspel (Die Augen des ewigen Bruders, vrij naar Stefan Zweig) (Arch. Atria, map 29). Oud-leerlingen herinneren zich hoe ze haar met de hele school

¹¹⁶ In de vakantie van dat jaar had ze, om haar uitspraak van het Engels te verbeteren, *Social History of England* aan Juus Bakker voorgelezen met wie ze op vakantie was. Juus had Engels gestudeerd en verbeterde, waar nodig, haar uitspraak.

opwachten bij het station in Groningen en het prachtig vonden toen Kamphuis arriveerde met een hoed met voile en groene nylonkousen.¹¹⁷

Hoewel nog maar net terug uit Amerika, zegt ze dat ze veel zin heeft in vakantie in Zwitserland waar ze met Juus heengaat en waar ze uitgenodigd zijn door de directrice van een school voor maatschappelijk werk in de buurt van Zürich. De reislust heeft haar echt te pakken, ze verheugt zich nu al op het congres in Parijs. In een volgende brief aan Gerrit, na haar bezoek aan Parijs waar ze de conferentie van de IIASW bezocht heeft, maar waar ze het echte hoogtepunt het portret van Hendrickje Stoffels en Bathseba vond, zegt ze: ‘We worden ouder, maar zijn nog wel in de kracht van ons leven. Ik hoop nog wat te kunnen presteren, al is wel de laatste tijd te zwaar en te veel omvattend’ (Arch. Atria, map 29).

Introductie specialisatie maatschappelijk werk op het platteland

Als Kamphuis weer terug is in Nederland, wil ze zo snel mogelijk het social casework introduceren, maar er wachten haar een aantal zaken die zeker zo dringend hun beslag moeten krijgen. Zo is al langere tijd gesproken over de invoering van de specialisatie maatschappelijk werk op het platteland. In 1948 is deze vierde specialisatie¹¹⁸ op de Groninger School een feit (na Sittard in 1921 en Hengelo in 1945). Kamphuis vindt het heel belangrijk dat ze met haar opleiding dienstbaar is aan de regio waarin de opleiding gevestigd is. Tot dan toe droegen de opleidingen een duidelijk op de stad georiënteerd karakter, hoewel stages soms wel op het platteland worden doorgebracht. Zo laat de CICSA aan het eind van de jaren dertig de leerlingen een zogenoemde plattelandsweek in Drenthe doorbrengen, maar na enkele jaren bezetting kon dit niet verder doorgezet worden.

De oprichting van deze vierde specialisatie doet zich bepaald niet voor tegen een blanco achtergrond. In 1941, met medeweten van de bezetter,

117 Dit vertelde mevrouw. Middelkoop-Koning uit Oegstgeest in een gesprek dat ik in november 2011 met haar had en ik hoorde het ook van mevrouw Bovenberg-Spoelstra, eveneens uit Oegstgeest, 8 augustus 2012.

118 De specialisaties op de Groninger school waren: (1) Jeugdleiding en Volksontwikkeling; (2) Kinderbescherming; (3) Maatschappelijke Zorg in het bedrijf.

richtte het ministerie van Sociale Zaken de Stichting Maatschappelijk Werk ten Plattelande op. Deze stichting gaf tijdens de bezettingsjaren leiding aan de activiteiten die door de kerken en het particulier initiatief waren opgezet ten behoeve van het ontredderde en asociale gezin, maar een belangrijk doel was om plattelandsgezinnen, ook zonder bijzondere maatschappelijke problemen, te helpen om beschikbare middelen zo goed mogelijk aan te wenden. De al eerder in 1935 opgerichte Stichting Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande, werd na 1941 grotendeels overgenomen door de Stichting Maatschappelijk Werk ten plattelande. Het particuliere initiatief eiste echter dat het werk weer aan de Stichting Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande moest worden overgedragen. Men vond dat de leraressen van de landbouwhuishoudschool ook maatschappelijk werk konden bedrijven omdat ze goed geïnformeerd waren over sociale situaties op het platteland. In veel gevallen was het de deskundigheid op huishoudelijk gebied die de maatschappelijk werksters van de stichting een entree in gezinnen gaf. Daarom stelde de Stichting bij voorkeur landbouwhuishoudleraresen aan met een aparte scholing op maatschappelijk gebied.

Kamphuis, altijd goed in het terugbrengen van complexe problemen tot duidelijke, te hanteren problemen, schrijft een boekje samen met Jo Boer en mr. A.C.C. Nijhoff, algemeen directrice van de Groninger Vereniging voor Sociaal en Cultureel Werk, over maatschappelijk werk op het platteland. Het komt in 1949 uit, een jaar nadat de specialisatie op de Groninger CICSa van start is gegaan. Na een algemene inleiding over wat maatschappelijk werk is, beschrijven de auteurs wat het plaatselijk maatschappelijk werk op het platteland inhoudt en schetsen ze enkele plaatselijke situaties. Ze schrijven over de rechtspositie, over de verhouding tot de gezinsverzorging, de taak van opbouworganen ten aanzien van het maatschappelijk werk en over de opleiding tot maatschappelijk werkster op het platteland (de specialisatie bleef tot 1960 bestaan).

Maar Kamphuis heeft ook ideeën ontwikkeld over de inhoudelijke kanten van de specialisatie. Ze vindt dat het lesprogramma een grondige oriëntatie moet inhouden over de sociale, economische, culturele en geestelijke situatie. Enige huishoudelijke training is voor de leerlingen zeker een pluspunt gezien de rivaliteit met de landbouwhuishoudleraresen en de sociaaleconomische voorlichters, maar ook omdat de leerlingen vaak heel ver afstaan van de leefwereld van de cliënten (door de omgeving waar

ze zelf vandaan komen). Dit alles moet gezien worden tegen de achtergrond van het feit dat in de eerste helft van deze eeuw stad en platteland veel meer van elkaar gescheiden gebieden waren dan dat nu het geval is.¹¹⁹

Het is niet alleen maar een persoonlijke opvatting van Kamphuis om met haar opleiding ten dienste te willen staan van de regio. Er is een schreeuwende vraag naar maatschappelijk werk op het platteland, vooral naar maatschappelijk werksters die leiding kunnen geven aan gezinsverzorgsters en die tevens gezinszorg in de ruimste zin van het woord kunnen behartigen. Om daar enigszins aan tegemoet te komen, organiseert de opleiding in Groningen op verzoek van de Hervormde Raad voor Kerk en Gezin een spoedcursus voor kerkelijk maatschappelijk werksters op het platteland. De cursus gaat echter niet door, onduidelijk is waarom niet. Kamphuis is er bepaald niet rouwig om omdat ze het idee heeft dat de lat wel erg laag komt te liggen (*TMW*, jg. 3, februari 1949). Scholing, professionaliteit, het wordt allemaal steeds belangrijker voor haar. Ze vindt dat ‘met iedere halfslachtigheid in opleidingsvragen nog meer voedsel wordt gegeven aan allerlei misverstanden die het maatschappelijk werk verlagen tot een ongeschoold, op zijn best een halfgeschoold beroep’.

Ze citeert met grote instemming uit het boek *Maatschappelijk Werk* van de oud-directeur van de school voor maatschappelijk werk te Amsterdam, Moltzer, waarin hij onverbloemd waarschuwt tegen het verlagen van het niveau. Ze recenseert zijn boek (*TMW*, jg. 3, nr. 3, 1949):

Wanneer wij wensen dat ons beroep ook door de buitenwereld erkend wordt, hebben wij voortdurend duidelijk te maken en de hand te houden aan dit uitgangspunt dat maatschappelijk werk niet uitgeoefend kan en mag worden door mensen met handigheid of flair, maar alleen door hen die zich door studie en vorming daartoe grondig voorbereid hebben (elke schriftelijke cursus is hier volkomen uit den boze). Nog veel meer dan voorheen dient het maatschappelijk werk in te zien dat de opleiding van levensbelang is, dat zijn beroepsstand en beroepsvaardigheid staat en valt met de opleiding.

119 Tijdens de lustrumviering van 1964 zegt Kamphuis daarover: ‘De dienstverlening aan het platteland is anders gelopen dan destijds gehoopt. In het begin van de jaren vijftig zijn heel wat maatschappelijk werksters op het platteland terechtgekomen, maar ze zijn na enkele jaren ook weer verdwenen. Het is duidelijk dat de behoeften daar veel minder duidelijk gevoeld werden dan ze destijds centraal verondersteld werden. Daardoor werd voor maatschappelijk werksters geen zinvolle functie en vaak nog minder een leefbaar bestaan geboden.’

Een cursus waarmee de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk een bijdrage wil leveren aan de vakbekwaamheid wat betreft de psychologische fundering van het werk staat onder haar leiding.

Op al deze terreinen is Kamphuis bezig. Ze heeft het druk, heel druk en het wordt door anderen opgemerkt. Naar aanleiding van het jaarverslag van 1948 dat in de bestuursvergadering van maart 1949 wordt besproken uit Aarsen, bestuurslid en wethouder, haar bezorgdheid over de overstelpende drukte zoals die naar voren komt uit het jaarverslag. Ze vraagt zich af of dat nu eenmaal samenhangt met het directrice zijn of met de wel heel brede belangstelling van Kamphuis. Kamphuis vindt dat het nu eenmaal niet anders kan dan dat een opleiding voor maatschappelijk werkers die nog maar in de kinderschoenen staat, heel veel organisatie, besprekingen en het deelnemen aan vergaderingen vraagt. In de daarop volgende jaren heeft ze het niet alleen druk met de organisatie van de opleiding, maar ook met de verdere introductie van het social casework in Nederland.

Introductie van het social casework in Nederland

Inleiding

Nadat de oorlog is afgelopen, is iedereen in eerste instantie opgetogen en blij. De wederopbouw van het land wordt op alle mogelijke manieren ter hand genomen. De eerste en grootste nood die gelenigd moet worden is de woningnood, maar er is veel immateriële nood, vooral veel angst om de heersende zedenverwildering, zoals het genoemd wordt, en in het verlengde daarvan angst voor de massajeugd. Zo stelt prof. dr. van Oyen dat de zedelijke gevolgen van de oorlog desastreus zijn. Er zijn allerlei instinctieve driften bij de mensen losgemaakt, zich uitend in stelen, bedriegen en seksueel wangedrag, waarmee ouders aan de verwilderde jeugd een slecht voorbeeld geven. Er zijn veel gebroken gezinnen en veel buitenechtelijke kinderen. In *In fatsoen hersteld* stelt Herman de Liagre Böhl dat de jeugd door de oorlogssituatie in afwijkende gedragspatronen was beland. In de hongerwinter trokken jongeren eropuit om voedsel of brandstof te halen – ze kaptten bomen, vernielden en stalen asfalt, sloopten huizen en namen actief deel aan de zwarte handel. Gezinsontwrichting was het centrale element van verontrusting en dit vormde de achtergrond van een breed beschavingsoffensief waarin het gezin tot het centrale voorwerp van openbare bemoeienis en zorg werd gebombardeerd. Querido, Lekkerkerker en De Leeuw-Aalbers schrijven in een artikel dat er twee jaar na de oorlog een algeheel gevoel van teleurstelling bestaat, veel depressies, suïcides, agressie tegen de staat en een algeheel wantrouwen. Maar ook verzwakking in moraal, zich uitend in scheidingen, onwettige geboorten, misdaad, vooral economische misdaad en kinder- en jeugdmisdaad. Er is een groot tekort aan psychiaters, opgeleide verpleegkundigen en psychiatrisch maatschappelijk werkers.¹²⁰ Onder de leuze ‘Gezinsherstel brengt Volksherstel’ wordt de

¹²⁰ Het artikel vond ik in de Groninger Archieven, invoeringsnummer 1557, map (registratienummer) 109, omdat het kennelijk de aandacht van Kamphuis had getrokken. Waarschijnlijk is het gepubliceerd in het Maandblad voor Geestelijke Gezondheidszorg.

gezinszorg ongekend grondig aangepakt via uitbreiding van bestaande en de ontwikkeling van nieuwe voorzieningen, zoals organisaties van gezinsverzorging ter ondersteuning van de huisvrouw, bureaus voor levens- en gezinsmoeilijkheden en de MOB's. Door de oorlog veranderden de vroegere gezagsverhoudingen waardoor ook het 'oude' maatschappelijk werk, met een al te bevoogdende aanpak, niet meer geaccepteerd zou worden. Het social casework, gebaseerd op het idee van gelijkwaardigheid en democratie, had niets bevoogdends in zich en het is daarom een goed moment om het te introduceren.

De introductie van het social casework in Nederland vindt op vele verschillende manieren plaats: tijdens bijeenkomsten en conferenties, door de werkgroep social casework, in tijdschriftartikelen en last but not least door het boekje van Kamphuis, dat in februari 1950 uitkomt: *Wat is Social Casework?* Uiteraard vindt binnen de opleiding de eerste introductie plaats door Kamphuis zelf. Een van haar oud-leerlingen vertelt hoe ze samen met nog enkele anderen uitgekozen werd als een soort proefkonijn waar Kamphuis de opgedane theorieën op uitprobeerde. De eerste vraag was waarom ze gekozen hadden voor een opleiding tot maatschappelijk werkster en Kamphuis nam bepaald geen genoegen met het antwoord dat ze dat wel een leuke opleiding vonden. Ze bleef er op doorgaan tot de leerlingen maar iets bedachten om er vanaf te zijn.¹²¹

Er barst in eerste instantie veel kritiek los op het gedachtegoed van het social casework. Veel van de kritiek laat zien hoe het maatschappelijk werk vrijwel uitsluitend is gebaseerd op bijbelse uitgangspunten en dat de achterliggende idee bij het bedrijven van maatschappelijk werk de verspreiding van het evangelie is.

Werkgroep social casework

In januari 1949 schrijft Jan de Jongh van de school voor maatschappelijk werk aan een aantal maatschappelijk werksters van MOB's en aan Kamphuis een brief waarin hij hen uitnodigt om te overleggen wat de beste manier is om de beginselen die aan het Amerikaanse social casework ten grondslag liggen meer ingang te doen vinden. Hij wil in dit overleg een aantal vragen aan de orde stellen: Hoe maken we duidelijk waarin het

121 Uit een gesprek met mevrouw Bovenberg.

casework zich onderscheidt van het maatschappelijk werk tot nu toe? Welke concrete voorlichtings- en scholingsbehoefte ligt er en tot welke werkverdeling zouden we moeten komen? Is het mogelijk dat ook in Nederland iets wordt gepubliceerd, bijvoorbeeld in *TMW*? Hoe komen we op de beste manier aan Nederlandse gevallen? Wie kan supervisie geven?¹²²

Op 12 februari, tijdens de eerste bespreking – Kamphuis is door ziekte verhinderd – maken de werkgroepleden zich vooral druk over de vertaling van veel Amerikaanse termen. In de daarop volgende vergadering in mei, waarop Kamphuis opnieuw afwezig is, wordt een vertaling gevonden voor social casework, namelijk psychologisch maatschappelijk werk (een term die het echter nauwelijks gehaald heeft). Voor de verdere introductie hebben de werkgroepleden een reservoir aan gevallen nodig en afgesproken wordt dat iedereen een passend geval zal insturen. In de volgende vergadering in oktober schittert Kamphuis opnieuw door afwezigheid. De werkgroep wordt uitgebreid met onder anderen Juus Bakker en Nel Ongerboer. Bij de vergadering van november 1949 en tijdens de vergadering van maart 1950 schittert Kamphuis weer door afwezigheid. Wel komt dan in februari 1950 haar boekje uit (*Wat is Social Casework?*). Als ze het opstuurt naar Nel Ongerboer, reageert deze heel verwijtend omdat ze er niets van wist dat Kamphuis hiermee bezig was en daarom voelt ze zich heel ambivalent gestemd. Ze is boos omdat Kamphuis, zonder daar iets over te laten weten, zich uit het gemeenschappelijk overleg heeft teruggetrokken¹²³ en dan nu wel met een boekje komt waar ze niemand van te voren van op de hoogte heeft gebracht. Ze is niet alleen kwaad, maar ook jaloers, jaloers omdat zij, Nel, zoveel prachtig materiaal heeft, maar geen kans ziet dat in bruikbare vorm om te zetten. In de daarop volgende brief is haar boosheid toch kennelijk bekoeld, want ze schrijft dat ze na haar volgend verblijf in Amerika graag met Kamphuis van gedachten wil wisselen om samen te kunnen publiceren en daarvoor haar mooie materiaal kan gebruiken.¹²⁴

122 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, map Jan de Jongh.

123 Het is de vraag of Kamphuis zich echt uit het groepje had teruggetrokken. Ook in andere overlegsituaties gebeurde het nogal eens dat ze afwezig was. Ze had het altijd te druk en de afstand van Groningen naar de Randstad was natuurlijk ook behoorlijk.

124 De brieven van Ongerboer zijn gedateerd 13 en 26 juni 1950. De gezamenlijke publicatie is er nooit van gekomen (Arch. Atria, map 16).

In *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) zegt Kamphuis daar zelf over dat ze na haar terugkomst uit Amerika een artikel van Ongerboer las over social casework. Kamphuis vond Ongerboer een prima docent en een scherp diagnostisch denker, maar ze kon niet schrijven en Kamphuis vindt haar stuk over social casework dan ook helemaal onder de maat: 'Dit zou een heel verkeerde indruk bij de lezers kunnen wekken.' Het brengt Kamphuis ertoe om in veertien dagen de eerste versie van haar beroemd geworden boekje te schrijven. Ze rechtvaardigt het met: 'Als iemand zo slordig schrijft over iets wat je zeer waardevol acht, moet je wel in actie komen.' Hoe men verder over deze actie van Kamphuis in het groepje dacht, is niet bekend.

Cora Kasius

Jan de Jongh slaagt erin om Cora Kasius voor ruim een half jaar, oktober 1950-juni 1951, naar Nederland te halen. Cora Kasius, hoofdredacteur van het Amerikaanse tijdschrift *Social Casework*, die redelijk goed Nederlands spreekt (haar ouders waren van Nederlandse afkomst), verklaart zich bereid om steun te verlenen bij de discussie over enkele artikelen, onder anderen van Hollis, over de fundamentele principes van het social casework. Op grond daarvan besluit de commissie dat zij samen met Cora Kasius een werkgroep wil instellen die haar diensten aanbiedt aan alle maatschappelijk werkers. Verder zal de werkgroep zorg dragen voor vernieuwing en uitbreiding van het materiaal en werkbijeenkomsten organiseren voor caseworkdocenten (Gron. Arch., 1557, 118). Kamphuis heeft ondanks het feit dat ze maar zelden de bijeenkomsten van deze werkgroep bezoekt, toch een goed contact met Cora Kasius, want in april 1951 stuurt ze haar een uitgeleend boekje terug waarin Kasius de verschillen tussen de diagnostic en de functional school beschrijft. Ze vindt het een heel verhelderende bijdrage en heeft er voor de nieuwe druk van haar eigen boekje ook van geprofiteerd. Aan het eind van de maand hoopt ze daar een exemplaar van op te sturen.

'Het is jammer dat ik zo zelden in de gelegenheid ben de resultaten van uw bijdrage in de caseworkgroep te plukken. U hebt mij echter altijd nog beloofd om naar Groningen te komen. Denkt u dat het daar nog van gaat komen?' En daar komt het inderdaad nog van, op 31 mei 1951 (Gron. Arch., 1557, 104).

Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk, septembernummer 1950

Het septembernummer van 1950 van *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* is in zijn geheel gewijd aan het social casework. De artikelen zijn door de caseworkwerkgroep geschreven vanuit steeds andere perspectieven. Zo gaat het over de maatschappelijk werker in het social casework, de cliënt, de gesprekstechniek in het social casework, de observatie tijdens het gesprek, de sfeer, de leiding in het gesprek, de lengte van het gesprek, over het diagnostisch denken (voor iedere maatschappelijk werker een onmisbare voorwaarde) en de praktische toepassing daarvan en over het contact tussen maatschappelijk werker en cliënt. Kamphuis schrijft de inleiding van deze speciale uitgave van *TMW*. Haar inleiding vindt ze niet de plaats om op alle vooroordelen en bezwaren die ze gehoord heeft, in te gaan, maar één heel belangrijke wil ze wel noemen. Ze hoort heel vaak de argumentatie dat het social casework berust op de psychologie van Freud, die voor veel mensen onaanvaardbaar is, en dus is het casework onaanvaardbaar. Maar met die argumentatie maakt ze korte metten. Door dit zo te stellen, laat men zien niet op de hoogte te zijn. Vrijwel alle psychologische scholen hebben wel een aantal basisideeën van Freud overgenomen, maar niet de materialistische uitgangspunten, waarmee duidelijk wordt dat casework niet noodzakelijkerwijs uitgaat van orthodox freudiaanse opvattingen. Ze verwijst naar Amerika waar een heel freudiaans georiënteerde school naast een niet-freudiaans georiënteerde school bestaat. Ze maakt een opmerking die ook op een aantal andere plaatsen door haar gemaakt wordt: social casework komt haar voor als (geseculariseerd) evangelie in de praktijk. Ze geeft het zelfs mee als motto aan haar boek. Veel moet nog onderzocht en nader uitgewerkt worden omdat de verhouding van de dieptepsychologie tot het evangelie, vooral in protestantse kringen, zowel principieel als praktisch nog onvoldoende doordacht is. Datzelfde geldt voor de verhouding van maatschappelijk werk tot evangelisatiearbeid.

Jan de Jongh schrijft een artikel over caseworkscholing waarbij hij uitgaat van de in het voorwoord van deze biografie geciteerde definitie van Father Swithun Bowers O.M.I. in het *Journal of Social Casework* (december 1949). Met deze definitie als uitgangspunt komt hij tot uitspraken over wat er naar zijn mening nodig is voor de caseworkscholing. Er moet vooral veel kennis zijn over hoe een relatie met een cliënt wordt opge-

bouwd. Daarom is in de opleiding de vorming van iemands persoonlijkheid zo belangrijk, niet alleen de morele vorming, maar vooral een vorming in psychologisch opzicht. Hij pleit in zijn artikel krachtig voor supervisie. Juus Bakker eindigt de artikelenserie met een overzicht van de stand van zaken van het social casework op dat moment in Nederland.

Levensbeschouwelijke commentaren vanuit de verschillende denominaties op het social casework

De redactie van *TMW* vindt het een lacune dat in het themanummer geen vragen van levensbeschouwelijke aard aan de orde zijn gekomen. Daarom organiseert *TMW* in nauwe samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk in december 1950 een congres over levensbeschouwelijke vragen rondom het social casework.

Misschien wist de redactie niet wat ze over zich afriep, want de belangstelling is zo overweldigend dat de grootste zaal in Utrecht afgehuurd moet worden, waar de deelnemers nauwelijks in kunnen. Van hoeveel belang men dit congres vindt, blijkt wel uit de aanwezigheid van mevrouw Smitt-Avis, privé-secretaresse van de koningin, van de staatssecretaris van Sociale Zaken, Van Rhijn, en de vertegenwoordigers van de ministeries van Justitie, Binnenlandse Zaken en Sociale Zaken, Schouten, De Vries en Van Doorn.

In de discussies die losbarsten wordt duidelijk dat maatschappelijk werk gezien wordt als een middel tot evangelisatie. Maar de discussies gaan ook over de afgrenzing ten opzichte van psychiatrie en psychotherapie en de vraag of het casework allemaal wel zo nieuw is en er niet veeleer sprake is van oude wijn in nieuwe zakken.

Het geluid uit de Nederlands Hervormde Kerk

P.J. Roscam Abbing, predikant, directeur van de Diaconale Raad van de Nederlands Hervormde Kerk en oprichter van De Rank, een Hervormde School voor Diaconessen, bijt de spits af met een beschouwing over social casework en christelijk geloof waarin hij aangeeft dat juist het christelijk geloof de krachtigste rechtvaardiging en ondersteuning geeft aan de meest essentiële gezichtspunten van het social casework. Al eerder schreef hij een zeer uitgebreid artikel in *Diakonia* (jg. 16, 1949) over kerk

en maatschappelijk werk. Hij voelt zich heel duidelijk geroepen, zo zegt hij letterlijk, om te strijden tegen de gedachte dat maatschappelijk werk seculier zou zijn.

Tijdens het congres houdt hij een vrijwel onnavolgbare rede waarin hij zegt zich te baseren op de gedachte dat ‘wie in Christus gelooft ambtelijk leeft,’ dat wil zeggen dat hij zichzelf verloochent en leeft in opdracht van de Heer. Omdat hij gedoopt is en lidmaat is van de kerk is hij bevestigd in het ambt der gelovigen en leeft dus niet meer vanuit zichzelf, maar vanuit de Opdracht. Hij vindt dat een-op-een vergelijkbaar met het social casework, waarin weliswaar niet God de opdrachtgever is, maar waar wel sprake is van de professional personality. De social worker mag zich in zijn werk niet laten leiden door eigen, al dan niet bewuste drijfveren, maar moet zich helemaal laten bepalen door wat de ander naar wetenschappelijk inzicht behoeft.

De sociale werker komt niet namens zichzelf tot de ander, maar namens zijn Heer. Alleen het evangelische antwoord geeft troost waar dit nodig is en maakt het echte verwerken van het leed mogelijk. Roscam Abbing heeft ook nog een ethisch punt. Een werker zal voortdurend moeten vertellen wat Gods gebod inhoudt waar het gaat om geboorteregeling, huwelijkstrouw, abortus enzovoort. Te veel ontbreekt het besef dat ethiek een heilige zaak is die niet uit de mens maar uit God bepaald wordt.¹²⁵ Vanuit deze hele, soms moeizaam te begrijpen gedachtegang heeft hij een aantal bedenkingen tegen het social casework: namelijk dat de werker pas in actie komt als de zorgbehoevende daarom vraagt. Maar soms bestaat de nood van de mens daarin dat men zijn eigen nood niet kent. Dan is de eerste taak dat die ander zijn eigen nood ontdekt. Wie dat doet is daartoe niet uitgenodigd, maar wel gezonden door zijn Opdrachtgever. Als men alleen doet waar de ander aan toe is, is dat een onaanvaardbaar pragmatisme. Daarom is het woord cliënt hem niet welgevallig. Een cliënt is typisch iemand die komt vragen om iets en die slechts accepteert waar hij om heeft gevraagd, maar daarmee wordt doodgezwegen dat men de ander niet met rust mag laten.

¹²⁵ Het bovenstaande is een uitvoerige weergave van bezwaren die leven in kerkelijke kring. Roscam Abbing is een belangrijke vertegenwoordiger van het protestantisme en hij verwoordt een groot aantal van de bezwaren die het protestantisme tegen het social casework heeft. Vandaar deze uitvoerige weergave.

Opvattingen vanuit de rooms-katholieke kerk ten aanzien van het social casework

Dr. Han Fortmann is uitgenodigd om iets te zeggen over hoe men in de rooms-katholieke kerk aankijkt tegen het casework. Maatschappelijk werk kan naar zijn mening alleen maar een zaak van het particulier initiatief zijn. Het mag en kan niet zo zijn dat de gemeentelijke overheid zo diep in het leven van haar burgers indringt. Hij vraagt zich af of het casework vaak niet te weinig normatief is. De vraag naar duidelijke normen is niet in strijd met eerbied voor de ander, die voor het casework zo kenmerkend is en die het zijns inziens zo sympathiek maakt. Hij beschouwt het als grote winst om de cliënt eerder zelf een standpunt te laten uitvinden dan hem er een aan te praten. De christelijke samenleving zou zich moeten schamen dat de toepassing van het oude evangeliewoord, 'oordeel niet opdat gij niet geoordeeld wordt' niet eerder in brede kring is toegepast. Maar toepassing van de orthodox freudiaanse psychologie is voor iedere katholiek onaanvaardbaar, een bewering die voor hem kennelijk zo vanzelfsprekend is dat hij ze op geen enkele manier onderbouwt of uitwerkt. Hij dringt aan op grote voorzichtigheid bij de interpretatie van 'gevallen'. Voor alles vindt hij dat een katholiek bij de toepassing van het casework de geest van de evangelische caritas gehandhaafd wil zien, de daadwerkelijke eerbied voor de normen die de Openbaring heeft geschonken, de diepe waardering voor de genademiddelen die hij van de kerk heeft meegekregen. Maar als deze reserves in acht genomen worden, ziet hij geen bezwaar in het toepassen van het casework: integendeel het casework zal een hulp kunnen zijn om ook in het sociale werk vollediger katholiek te kunnen zijn.

Opvattingen van het Humanistisch Verbond

Ook het Humanistisch Verbond is gevraagd in dit debat over casework en levensbeschouwing.

Dr. Jaap van Praag en mevrouw Vrind-Van Praag, respectievelijk voorzitter en lid van het HV, zeggen het volgende: de inhoud van de filosofie van het social casework is, en zij citeren hiermee Kamphuis in haar boekje *Wat is Social Casework?*, 'dat ieder mens een onvervreemdbaar recht heeft op zijn eigen leven, recht heeft het leven te leiden zoals hij dat wenst, zelf zijn beslissingen te nemen, waarvoor hij dan ook zelf de verantwoordelijkheid draagt. Dit geldt voor een ieder zonder

uitzondering, ook voor de sociaal zwakke.' Volgens Kamphuis zouden hier voor de humanist geen bezwaren moeten bestaan omdat deze zich niet dogmatisch gebonden acht. Hier kunnen ze zich goed in vinden, want de gerichtheid op de zelfstandigheid van de cliënt krijgt in het humanisme een heel bijzondere betekenis. Waardebesef is kenmerkend voor de mens, voor ieder mens. De humanist aanvaardt de verantwoordelijkheid voor de 'broeder' helemaal, maar tegelijkertijd respecteert hij de zelfstandigheid van de mens. Slechts zedelijke waarde heeft datgene wat de ander in eigen worsteling, zoekend en dwalend voor zichzelf, aan waarheid verovert. Casework is in deze zin – bedoeld wordt dat men al actief luisterend wil begrijpen wat de ander bedoelt – meer dan een techniek, het is praktisch humanisme, het wekken van sluimerende krachten en geloven in onvermoede mogelijkheden. Het is in deemoed dienen.

De discussie

In de levendige discussie die daarna ontstaat, laten zowel de medestanders als de tegenstanders van het social casework uit alle geledingen van het maatschappelijk werk zich horen.

Van Dam, directeur van de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken in Amsterdam, vindt het verbazingwekkend dat slechts heel beperkt van alles wat de afgelopen jaren gepubliceerd is, afkomstig is uit de kringen van de Sociale Diensten. Maar het onderwerp raakt de Sociale Diensten wel degelijk, omdat zij de instellingen zijn met de hoogste aantallen cliënten. En voor het merendeel van hen geldt niet dat het onaangepaste mensen zijn. Veel van de cliënten van de Sociale Dienst worden, aangepast en wel, op een deskundige manier geholpen, zowel in opheffende als in lenigende zin zonder dat diepgaande en langdurige besprekingen en analyses nodig zijn. 'Een natuurlijke schroom moet ons weerhouden meer te weten te komen dan nodig is om de eenvoudige hulp te kunnen verlenen welke bij hun moeilijkheden past.' Maar zijn dienst kent nog een ander lastig punt. De afwikkeling van financiële zaken brengt per definitie een zekere controle en wantrouwen met zich mee. Dat wordt nu allemaal op de gewone steunafdeling afgeschoven die er dus toe veroordeeld is om nooit de nieuwe methode te leren. Dat er in het casework aandacht besteed wordt aan de plaats waar de contacten met de

cliënt plaatsvinden – spreekkamer, loket of thuis – vindt hij een goede zaak. Hij vraagt zich af hoe je nu op het social casework tegen kunt zijn, in aanmerking genomen de definitie die Kamphuis hiervoor hanteert. Hij vindt een kritische blik wel heel noodzakelijk omdat de economische, sociale en psychologische structuur van Amerika zo anders is dan die in Nederland en bovendien is er in Amerika zelf ook geen eenheid in de methodiek. In 1943 is hij in Amsterdam een onderafdeling voor gezinsverzorging begonnen. Hoewel van social casework weinig meer bekend was dan de naam, werd wel een poging ondernomen tot een nieuwe methode van werken, naderhand verdiept door Stolk, de leidster van deze afdeling, en een van de Amerikagangers.

Uit de discussie blijkt dat Roscam Abbing navolgers heeft. Zo laat Jo Hosman, sociaal werkster bij de gemeentelijke dienst voor Sociale Zaken in Den Haag, weten dat het voor haar vooral gaat om de liefde tot elkaar, gedragen door de liefde van God. De maatschappelijk werker moet de orde kennen die God aan het leven gesteld heeft en die zich voordoet in een aantal levensvragen: wat doet de mens met de hem geschonken vermogens? Ze citeert met veel instemming Roscam Abbing dat de oerziekte van de mens het niet kennen van God is en ze besluit met: ‘Als het social casework de methode is om de oerziekte te bestrijden door de mens zich bewust te maken van zijn honger naar God en als het hem daarbij een handje helpt om zijn verdroogde en vereenzaamde ziel open te stellen voor de dauw van Gods zorgende vaderliefde dan zal dat een belangrijke bijdrage leveren aan de zedelijke volksgezondheid.’

Hillen, directrice van de Rooms-Katholieke School voor Maatschappelijk Werk te Sittard, is het ook eens met Roscam Abbing. Want het komt haar voor dat in het casework zoals dat opgediend wordt soms vergeten wordt dat naast alle tussenmenselijke verhoudingen de mens ook in verhouding staat tot God. Deze verhouding van de mens tot God moet zijn plaats krijgen, wil de mens in zijn geheel gezien en tot zelfstandigheid gebracht worden.

Een tweede vraag die haar bezighoudt is of het casework wel voldoende gevoel heeft voor de gemeenschap, een gemeenschap die haar bestaan niet ontleent aan toevalligheden, maar een waarde heeft die het individuele overstijgt, zoals het vaderland, het gezin en de kerk. Ze pleit ervoor een verschil aan te brengen tussen een caseworkmentaliteit en

de reële beoefening ervan, omdat bij dit laatste de moeilijkheid is dat de psychologie die daartoe gehanteerd moet worden ook nog maar in een eerste stadium verkeert. Ze spreekt haar angst uit voor dilettantisme omdat iedereen het wel wil proberen en pleit daarom voor het invoeren van pilots.

Bijdragen van de Medisch Opvoedkundig Bureaus

Niet alleen de verschillende zuilen, maar ook de Medisch Opvoedkundig Bureaus, waar al veel langer het social casework wordt toegepast, leveren een bijdrage. Kamphuis heeft het de MOB's altijd kwalijk genomen dat zij de kennis van het social casework, waar zij al in een veel eerder stadium over beschikten, niet voor veel meer maatschappelijk werkers van andere instellingen ter beschikking stelden. Van Meurs, psychiater bij een MOB, heeft in een aantal artikelen over casework alle keren het woord social casework vervangen door psychotherapie en toen klopte het ook allemaal. En hij vindt de weerstand ertegen op grond daarvan dan ook heel begrijpelijk. Het casework zou alleen toegepast mogen worden in teamverband, zoals in een MOB.

Raeven, psycholoog bij een rooms-katholiek MOB, waarschuwt eveneens voor casework als vorm van psychotherapie. Ook ziet hij zoveel verschillen tussen Amerika en Nederland dat hij het daarom niet juist vindt om een behandeling van milieufactoren in Amerika en Europa op één lijn te stellen. Amerika, waar ervaring en utiliteit zo op de voorgrond staan, is sterk pragmatisch ingesteld, veel meer dan Nederland. Een tweede factor waar hij aandacht voor vraagt is de relatie tussen caseworker en cliënt, die, zoals hij dat zegt, een ontmoeting in liefde dient te zijn. Er moet een bewogenheid zijn en als zodanig is het casework meer dan het hanteren van bepaalde technieken.

Opvatting: Het is oude wijn in nieuwe zakken

Dat het social casework, niet eerder zo benoemd, maar altijd al wel geïmplementeerd werd, is een opvatting die veel maatschappelijk werkers erop nahouden. Mr. Fukking verwoordt deze gedachte in drie artikelen in *Tijdschrift voor Sociale Zorg*. Heel in het kort samengevat, komt zijn artikel neer op: social casework is oude wijn in nieuwe zakken.

Hij vergelijkt het met eb en vloed:

Bepaalde ideeën komen op, en verdwijnen tot ze weer onder het stof vandaan gehaald worden onder invloed van de tijdgeest of anderszins, worden weer een poos gepraktiseerd tot zich weer iets nieuws voordoet, wat een tijdlang gepraktiseerd wordt en zo gaat dat steeds maar door.

Hij neemt als voorbeeld het Elberfelder stelsel, in 1853 geïntroduceerd door Daniel von der Heydt – in 1892 in Amsterdam ingevoerd bij Liefdadigheid naar Vermogen, later deels bij de gemeente. Dat is het stelsel van individuele verzorging met gebruikmaking van vrijwillige armbezoekers bij de gemeentelijke armenverzorging van Elberfeld. In die tijd betekende dat een breuk met de massale bedeling voordien.

Tijdens de afronding na de discussie zegt Kamphuis nogal beduusd te zijn na alles wat er over haar en de andere inleiders en preadviseurs is uitgestort. Ze heeft vooral negatieve geluiden gehoord over het casework en dat zou kunnen betekenen dat ze als Amerikagangers tekortgeschoten zijn in de manier waarop het casework geïntroduceerd is. Dat zou ook de reden kunnen zijn van de vele bloeiende misverstanden, zoals het idee over de tegenstelling tussen het dieper graven, waarbij het gevaar is dat men de psychologie en de psychiatrie niet voldoende kan hanteren, en de menskundige hulp die de gewone maatschappelijk werker moet blijven geven.

In het casework ziet ze twee elementen, namelijk een houding en een techniek of methode en duidelijk is dat men tekortschoot in het aangeven van de grenzen van het casework. Er is een (vermeende) tegenstelling tussen technische en menselijke aspecten naar voren gebracht. Maar ze stelt heel duidelijk dat de gebrekkige techniek van eerder veel meer schade aanrichtte dan deze techniek die veel meer geperfectioneerd is. Ze deelt de gedachte die door veel mensen wordt uitgesproken dat er te weinig rekening gehouden wordt met de verschillen tussen Nederland en Amerika, maar voegt er meteen aan toe dat er heel veel van Amerika geleerd kan worden.

Hoe het social casework zich verder verspreidt

Na de decemberconferentie en na de speciale uitgave van *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* buitelen in die jaren conferenties en artikelen over

elkaar heen, waarin geprobeerd wordt om het casework verder te ontwikkelen. De invoering ervan brengt veel discussie en tegenstand met zich mee. De tegenstand betreft vooral het gedachtegoed van Freud waar een groot deel van de opvattingen van het casework op is gestoeld. Voor katholieken telt ook het feit dat de bovennatuurlijke genademiddelen, het gebed, de biecht, vaak al voldoende bevonden worden om mensen in vrede te doen leven. Conferenties en artikelen zijn de podia voor verdere verspreiding, maar er wordt ook de gelegenheid geboden om in Amerika opleidingen te gaan volgen.

Congressen om het social casework te introduceren

Van 7 tot 13 september 1950 is er een jubileumcongres ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Katholieke Internationale Unie voor Maatschappelijk Werkers in Rome waar achttien landen aan meedoen (waaronder Nederland) en 51 katholieke scholen voor maatschappelijk werk. De probleemstelling is het integreren van wetenschappelijke materiaal, met name psychologische en sociologische inzichten, dat gebaseerd is op een mensopvatting die naar katholieke opvattingen onjuist en onvolledig is.

In Woudschoten wordt van 20 augustus tot 1 september 1951 een internationaal social caseworkseminar georganiseerd door de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk, in overleg met het ministerie van Sociale Zaken, onder auspiciën van het Europees Bureau der Verenigde Naties. Kamphuis heeft een belangrijk aandeel in de organisatie van dit seminar dat een vervolg is op de conferentie van november 1950 in Wenen. Er zijn vertegenwoordigers uit veertien landen, die op de thee worden uitgenodigd door de koningin. Een aantal grootheden uit het maatschappelijk werk uit Amerika zijn aanwezig, onder meer Florence Hollis en Alice Reynolds; uit Nederland zijn er onder anderen Kamphuis en Nel Ongerboer. De deelnemers werken in twee groepen: een lesgroep en een supervisiegroep met voornamelijk Nederlandse onderwijsgevallen.

Maatschappelijk werk en evangelisatie

De invoering van het social casework legt een aantal gezichtspunten bloot waar men zich misschien in het werk van alledag niet zo duidelijk

van bewust is, maar die met de invoering van de nieuwe methodiek in alle scherpste naar voren komen. Wat in alle discussies heel duidelijk wordt, is hoezeer de kerk, zowel de protestantse als de rooms-katholieke kerk, aan hun hegemonie willen vasthouden en hoezeer voor hen het bedrijven van maatschappelijk werk verbonden is met evangelische en bijbelse uitgangspunten. Daarom blijven in deze periode de overeenkomsten, dan wel verschillen tussen maatschappelijk werk en evangelisatie de gemoederen voortdurend bezighouden. Kamphuis pakt de handschoen op door een artikel te schrijven in *TMW* (jg. 4, nr. 19, 1950) onder de titel: *Mag of moet een christen-maatschappelijk werker evangeliseren?*

Het zal geen verbazing wekken wat haar standpunt hierin is, maar ook hier geeft ze haar opvattingen een veel breder kader. Ze beschouwt het niet als een nieuwe vraag, maar wel een vraag met een nieuwe actualiteit, namelijk het herleefde apostolaat dat de maatschappelijke nood als het ware opnieuw ontdekt heeft en dat nood als het haar aangewezen terrein voor activiteiten beschouwt. Maar aan de andere kant wordt het maatschappelijk werk – bedoeld wordt het social casework – steeds scherper afgegrensd. De grondlijnen van het geschetste probleem zijn in wezen heel eenvoudig.

Evangelisatie is het tegemoet treden van de (al of niet beleefde) godsdienstige nood van de mens waarbij niet meer uitsluitend aan materiële nood gedacht wordt, maar aan het gebrek aan aanpassing dat zoveel mensen verhindert in de samenleving positief te functioneren (hoewel ook bepaalde samenlevingsvormen en situaties aan het individu aangepast moeten worden). Dit geeft dus een verschil aan in heel verschillende aangelegenheden, verschil in doelstelling, verschil in middelen. Krachtens zijn functie moet een maatschappelijk werker maatschappelijk werk doen en niet evangeliseren. En moet de evangelist evangeliseren en geen maatschappelijk werk doen. Wij zijn ervan overtuigd dat men van lichamelijke nood, van ziekte, geen misbruik mag maken om de mens met een overtuiging lastig te vallen. Ook de sociale nood mag niet misbruikt worden om de mens tot een door ons gewenste, al is het nog zo'n voortreffelijke overtuiging te brengen. Het is geen bijzondere invalspoor voor het brengen van het evangelie. De maatschappelijke nood in die afgegrensde zin waarin het bedoeld wordt wanneer wij over maatschappelijk werk spreken, zal toch niet meer zo argeloos vertaald worden als van God afgeval-

len zijn, maar gezien moeten worden als het zich niet aan kunnen passen aan de niet geringe eisen die de maatschappij anno 1950 aan de mens stelt.

Ze is ervan overtuigd dat de combinatie die door velen nog als vanzelfsprekend gezien wordt, komt door het feit dat men het maatschappelijk werk nog niet voldoende als een beroep ziet met eigen beroepseisen die zowel de technische aspecten in de breedste zin van het woord als de psychologische instelling betreffen. Haar artikel is helder en duidelijk en vooral doordacht. Toch, haar boekje geeft ze een bijbels motto mee en ze zegt dat social casework voor haar een gesecculariseerde vorm van evangelisatie is, wat het er allemaal niet duidelijker op maakt.

In het *Katholiek Sociaal Tijdschrift* (TMW, jg. 3, nr. 7, 1951) verschijnen in reactie op haar artikel twee artikelen van de hand van Pater Vismans O.P. te Amsterdam. Zijn beide artikelen dragen de titel *Maatschappelijk Werk en Zielzorg*, waarin hij onderscheid maakt tussen de zielzorger en de evangelisator, de missionaris, en daar vervolgens uitgebreid op ingaat. In zijn verdere uitwerking heeft hij het ook nog over de parochieel maatschappelijk werker die aangesteld is door een sociaal charitatieve vereniging en die als formele taak heeft om uitvoering te geven aan de caritasfunctie van de kerk waarbij de priester de leiding heeft en lekeninstututen een bijzondere autorisatie. Maar hij denkt daarmee op een terrein gekomen te zijn dat mejuffrouw Kamphuis wel niet meer zal interesseren (en ons misschien als lezers ook niet meer). Maar hij vindt het goed dat haar artikel hem geprikkeld heeft tot reflectie op de grote taken van de kerk, zielzorg, evangelisatie en caritas en zijn uiteenzetting kan het inzicht van Kamphuis verrijken. Want maatschappelijk werk en evangelisatie hebben ieder een eigen onderscheiden voorwerp (wat Kamphuis in haar artikel op veel scherpere wijze dan hij al uiteengezet had.)

In 1953 maakt Pater Vismans ook een studiereis naar Amerika waarna zijn conclusie is dat er een reële mogelijkheid is om op onze school – bedoeld wordt de school voor maatschappelijk werk in Sittard – wegen te onderzoeken die zouden kunnen leiden tot een caseworkopleiding en het standpunt van de katholieken te observeren.¹²⁶

¹²⁶ Dit verslag zit in een map in het archief van de Marie Kamphuisstichting in Utrecht.

Hij krijgt een nogal sarcastische brief van Kamphuis die schrijft dat zijn manuscript over zijn reis naar Amerika een zeer welkome aanvulling is wat betreft gegevens die ook voor protestanten interessant zijn. Wel wil ze een kleine correctie voorstellen: het social casework werd niet als eerste bij de algemene school voor maatschappelijk werk in Amsterdam geïntroduceerd, maar in Groningen, gelijktijdig met de CICSA. Van de CICSA was zelfs het eerste initiatief uitgegaan door Ongerboer aan te zoeken als docente (De Jongh stond zelfs aanvankelijk tamelijk sceptisch en negatief ten opzichte van het social casework, volgens Kamphuis). Ze wijst hem op de vierde druk van haar boekje waarin ook te lezen is over de tendens dat er meer naar de richting van de sociologie geschoven wordt, en, fijntjes terzijde, ‘daar correspondeerde ik vorig jaar nog over met Hamilton. Het is interessant bij U te lezen dat zich in Amerika een beweging voordoet, die wij al gedeeltelijk menen te hebben overwonnen, de vermenging van zielszorg en maatschappelijk werk.’

Begin jaren vijftig doet de vraag zich voor of De Horst, waarmee zowel Juus Bakker als Kamphuis dus al eerder uitgebreid contact hadden, een erkenning kan krijgen als school voor maatschappelijk werk.¹²⁷ Ook Ika James, hoofd van de Voortgezette Opleiding in Amsterdam mengt zich in de discussie. Maarten van der Linde (2005) schrijft hierover:

Bakker, Kamphuis en James in de aanval

In verschillende besprekingen met Kerk en Wereld maakten Justina Bakker en Marie Kamphuis duidelijk dat erkenning als School voor Maatschappelijk Werk was uitgesloten als Kerk en Wereld maatschappelijk werk in een evangeliserend kader plaatste. Ook Ika James, hoofd van de Voortgezette Opleiding, had dezelfde mening. Van evangelisten die zich bezighielden met gezinsopvoeding moesten zij niets hebben. Bakker, Kamphuis en James

127 Op 14 december 1953 werd toch de nieuwe school voor maatschappelijk werk geopend. Statutair een nieuwe stichting, dus los van Kerk en Wereld, maar in het dagelijks leven er heel nauw mee verbonden. Er was nog steeds heel weinig oog voor methodiek, eerder was er misschien sprake van methodiekvijandigheid. Wel was er ruime aandacht voor sociologie omdat men sterk gericht was op wederopbouw van de samenleving en de functie van de hervormde kerk daarbinnen. Pikant detail is dat de gastlessen over casework er kwamen op aandringen van een tweedejaarsstudent die het boek van Kamphuis – ondertussen al toe aan de derde druk – had gelezen en vond dat er nu toch echt eens aandacht aan besteed moest worden. In 1957-1958 werd het als vak voor het eerst opgenomen in het leerplan, maar het werd niet psychologiserend uitgewerkt, daarvoor was de sociologische traditie te sterk.

waren voluit Protestants en meelevend lid van hun kerkgenootschap. Kamphuis had haar boek over het casework zelfs de woorden van de apostel Paulus als motto meegegeven: 'Dient elkander door de liefde.' In het voorwoord schreef zij dat de caseworkmethode haar steeds weer deed denken aan een stuk (gesecculariseerd) Evangelie in de praktijk. Maar zij trok een duidelijke grens tussen evangelisatie en maatschappelijk werk.

Publicatie 'Wat is Social Casework'

In alle conferenties en publicaties zijn veel eigen interpretaties, veel misverstanden en vooral veel weerstanden tegen het social casework geventileerd. Er is Kamphuis veel aan gelegen om dit allemaal zoveel mogelijk de wereld uit te helpen en daarvoor is kennis nodig. Schrijven was altijd al haar sterke wapen en ook nu zet ze dat wapen in. In februari 1950 komt de eerste druk uit van *Wat is Social Casework?* Ze draagt het op aan haar oud-leerlingen en geeft het twee motto's mee: het woord van Paulus: 'Dient elkander door de liefde' en van Erasmus: 'Wat echter is charitas zonder wetenschap? Immers een schip zonder roer.' Het boek zou uiteindelijk elf herdrukken¹²⁸ beleven en kwam ook uit in andere talen. De eerste regels van het voorwoord luiden: 'Dit boekje is niet meer dan het pretendeert te zijn: een eerste inleiding.' Voor Kamphuis is vooral de dynamische diagnose belangrijk, zoals ze daarover in Amerika geleerd heeft. Ze vindt de toepassing ervan een van de grootste verschillen met eerdere tijdperken (*TMW*, jg. 4, nr. 8, 1950). Nieuw voor Kamphuis is ook het idee van supervisie waarvoor veel scholing en opleiding nodig is en dat zij leerde kennen aan de hand van de publicatie van Bertha Reynolds (*Learning and Teaching in the Practice of Social Work*). Vooral het concept 'professional self' dat Virginia Robinson introduceert, is echt een eyeopener voor haar. Het leren hanteren van de eigen persoonlijkheid ten behoeve van onderzoek naar en de hulpverlening aan mensen met hun problemen is een belangrijke stap. Supervisie, zo meent Kamphuis, is een ambachtelijk leerproces, direct verbonden met praktijkbeoefening. In een gestructureerd, regelmatig contact tussen supervisant en supervisor worden theoretische inzichten en praktische ervaring geïn-

128 In 1977 komt de laatste en elfde druk uit.

tegreerd, het zelfinzicht van de maatschappelijk werker wordt vergroot en hij leert zijn eigen gevoelens in de hulpverlening te hanteren en te controleren. Het leerproces is behalve als verhoging van theoretische en praktische kundigheid in het bijzonder ook een emotioneel leerproces, direct betrokken op de hulpverlening.¹²⁹

Topcursus (naderhand Voortgezette Opleiding voor maatschappelijk werkers)

Om maatschappelijk werkers verder te scholen in het social casework ontstaat in 1951 het idee van een topcursus. De Jongh neemt samen met enkele andere Amerikagangers het initiatief. De topcursus komt onder auspiciën van de scholen voor maatschappelijk werk (de CICSA in Amsterdam en de scholen voor maatschappelijk werk in Groningen, Amsterdam, Rotterdam en Hengelo). Nel Ongerboer heeft de leiding en De Jongh wordt voorzitter van het curatorium. Als doelstelling wordt vermeld dat de topcursus zich richt op een dieper inzicht in mensen en menselijke situaties en in verband daarmee vooral gericht is op een meer gefundeerde kennis van de behandelmethodiek. Het directe doel is dat men uiteindelijk minder afhankelijk is van intuïtie en gezond verstand, van traditie en routine, maar dat men van geval tot geval leert zien en weten en begrijpen wat men eigenlijk doet en wat men zou moeten doen.

129 In *Rode lichten voor supervisor* (TMW, jg. 16, nr. 9., 1962) definieert Nel Ongerboer supervisie als volgt:

- 1 integreren van theorie in de praktijk;
- 2 trachten praktijkervaring verder te ontwikkelen;
- 3 bevorderen van de emotionele groei van de supervisant.

Dagelijkse werkzaamheden

Naast de vele tijd en de energie die Kamphuis besteedt aan de introductie van het social casework en daarmee aan de verdergaande professionalisering van het maatschappelijk werk, vergt de dagelijkse leiding van de school veel van haar tijd en energie. Om haar in al haar taken te verlichten was een adjunct-directrice benoemd, die echter na een heftig conflict met Kamphuis haar biezen had gepakt (Gron. Arch., 1557, 1-7). In haar plaats wordt nu per 1 september 1949 Nel Duyvendak tot adjunct-directrice benoemd met een salaris van fl. 432,- per maand.

Iedereen weet Kamphuis te vinden. Ze wordt voor veel dingen gevraagd en is een vraagbaak voor alles en iedereen. Zo wordt ze gevraagd door het departement van Sociale Zaken als adviseur voor sociaal maatschappelijke vraagstukken voor de

Verenigde Naties. De voorzitter van haar bestuur kan hier akkoord mee gaan, wel moet het steeds opnieuw aangevraagd worden (Gron. Arch., 1557, 105). Hoornweg, directeur van het Nationaal Bureau voor de Reclassering, vraagt haar om advies. Hij heeft twee parallelcursussen social casework voor reclasseringsambtenaren georganiseerd, maar, to put it mildly, de docente is niet helemaal een succes. Nu wil hij graag van Kamphuis daar advies over, maar het liefst ziet hij haar als docent voor zijn cursussen. Kamphuis handelt een en ander liever mondeling met hem af en dat komt nu heel goed uit: ze moet binnenkort toch in Den Haag zijn, daar trouwt haar broer op 6 juni en dan belt ze hem wel even op hoe laat ze precies kan, want ze weet ook niet of het dejeuner uitloopt. Kamphuis wordt, als enige vrouw, docent voor zijn cursus.

Tussen alle werkzaamheden door verhuist ze in 1952 van haar pension naar het adres Taco Mesdagplein 1a.

Ze krijgt een brief van de directeur van de Sociale Dienst in Zaan-dam hoe ze daar met vallen en opstaan proberen zich de principes van het social casework eigen te maken. En hij is het hartelijk met Kamphuis eens dat er meer samenwerking tussen de scholen en de praktijk moet

komen. Maar zijn brief gebruikt hij ook om Nel Ongerboer een geweldige veeg uit de pan te geven. Hij vindt haar oordeel niet gebaseerd op een anamnese en een diagnose van de positie der gemeentelijke organen en van de daar heersende bestuurs- en personeelsvraagstukken en hij vindt dat ze zich minder agressief op moet stellen. Het antwoord van Kamphuis hierop is helaas niet bekend (Gron. Arch. 1557, 105).

In september 1952 is Kamphuis in verband met gezondheidsproblemen een poosje uit de roulatie. Maar in oktober 1952 gaat er al weer een brief naar Hamburg uit dat ze graag met negen studenten in december Hamburg wil bezoeken en daar graag iets wil horen over de samenhang tussen de verschillende instellingen en iets over het werk van de Innere Mission. De studenten hebben er een fantastische week. Dat Kamphuis niet alleen vindt dat haar opleiding van belang moet zijn voor de regio, maar voor het hele land als dat noodzakelijk is, blijkt tijdens de Watersnoodramp in 1953 als ruim 1800 mensen omkomen. Studenten van de school gaan erheen om hulp te bieden. En dat Kamphuis niet alleen in haar eigen regio, maar in de hele wereld bekend wordt, blijkt uit het meeleven en het aanbod voor hulp die haar uit de hele wereld worden aangeboden.

Ze wordt uitgenodigd voor de redactieraad van *Ons Gezin. Tijdschrift voor Huishoudelijke en Gezinsvoorzorging*. In de zogenoemde meireeks van het criminologisch Instituut in Utrecht geeft Kamphuis les over het social casework als werkmethode in voorlichting en reclassering. Haar lezing wordt gepubliceerd in het *Maandblad voor Berechting en Reclassering* (Gron. Arch., 1557, 05). Juni 1953 nodigt Popke Bakker haar uit namens de Centrale Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk of ze in een inleiding wil houden over gezag in het individuele maatschappelijk werk op de Pietersberg in Oosterbeek.

Mei 1954 wordt ze uitgenodigd voor een ontmoetingsbijeenkomst met de koningin in het schathuis bij de Menkemaborg waar een gedachtewisseling zal plaatsvinden over maatschappelijk en cultureel werk ten plattelande. Kamphuis zal daar aan de koningin voorgesteld worden, hoewel dat al verschillende malen eerder is gebeurd. De Generale Synode der Hervormde Kerk, sectie Gezinszorg en Gezinsverzorging, waar Kamphuis bestuurslid is, heeft besloten dat zij per december 1955 aan de beurt zou zijn om af te treden, maar het bestuur hoopt haar te kunnen

benoemen voor een nieuwe periode van vijf jaar. In 1957 krijgt ze een brief van het Nederlands Bijbelgenootschap waar ze een lezing heeft gehouden met de vraag of het voortaan niet in gewone mensentaal kan, waarop de afzender haar een opsomming geeft van onbegrijpelijke taal. Kamphuis vindt het wel heel moeilijk worden als ze woorden als materie of knelpunten niet meer zou mogen gebruiken. Augustus 1958 krijgt Kamphuis een uitnodiging van de Nationale Raad voor het Onderwijs i.o. om deel uit te maken van de Raad op basis van persoonlijke gezindheid en deskundigheid. Ze neemt de uitnodiging graag aan.

Het Protestants Christelijk Nazorgverband neemt het de opleiding kwalijk dat deze te weinig informatie geeft over hun werksoort en heeft daarover veel contact met Kamphuis, die dit ontkent. Wat opvalt is dat heel veel afspraken worden gecancelled, wel gecancelled moeten worden, ze heeft het veel te druk. Wat ook opvalt, is dat ze op alles antwoordt en dat binnen een paar dagen: zakelijke, informatieve en aardige antwoorden.

Maar het is ook klein menselijk leed dat bij haar terechtkomt. Een moeder met een kindje met het syndroom van Down (toen nog een Mongooltje genoemd) vraagt of ze lessen kan volgen bij Kamphuis om te leren hoe ze met haar kindje om moet gaan. Een brief van een hulp-predikant die schrijft dat een van zijn gemeenteleden, moeder van vier kinderen, is weggelopen en hoe moet dat nu verder?

Dit alles en nog veel meer komt op het bordje van Kamphuis terecht. En in de bloedhitte van de zomer van 1957 verhuist ze in juli van het Taco Mesdagplein naar de Hora Siccemasingel 162. Het was vreselijk om in die hitte te moeten verhuizen, schrijft ze aan een deelnemer aan het seminar in Würzburg die haar in een brief laat weten helemaal wild enthousiast te zijn over dat seminar, maar de moeite waard want ze vindt het heerlijk in haar nieuwe huis (Gron. Arch., 1557, 105).

Samenwerking tussen de universiteit en de Groninger School

In de jaren vijftig is Kamphuis een snel rijzende ster, onder andere omdat ze een van de weinige vrouwen is die in het openbaar iets te zeggen heeft.¹³⁰ Op alle mogelijke manieren bouwt ze voort aan een verdere

¹³⁰ Haar neef Erik Kamphuis, die onder andere les gaf op de ASCA, formuleerde het op deze manier in een gesprek met mij in januari 2007.

professionele opzet van het maatschappelijk werk. Belangrijk voor haar is om, zoals ze dat in Amerika gezien heeft, de school in te bedden in de universiteit. Ze is niet de enige die dit probeert. In Amsterdam zijn door de school voor maatschappelijk werk al veel eerder pogingen gedaan om ingebed te raken in de vlak na de oorlog opgerichte zevende faculteit, de faculteit der politiek-sociale wetenschappen.

Het uitgangspunt van de zevende faculteit was vrij idealistisch. Men hoopte dat kennis van andere volkeren en verbetering van de betrekkingen tussen de volkeren, tussen binnenlandse groeperingen en individuen in hun onderling contact ertoe zou leiden dat burgers nooit meer zo gemakkelijk slachtoffer zouden worden van ideologieën als het nazisme, het nationaal-socialisme en het fascisme. De bedoeling was dat er drie secties zouden komen in de zevende faculteit, waarvan sectie c(3) (sociale pedagogiek) maatschappelijk werkers op wilde gaan leiden (Nijenhuis & Van Yperen, 1983). Daarom proberen van meet af aan de scholen voor maatschappelijk werk een voet tussen de deur te krijgen. Op 22 mei 1946 stuurt Jan de Jongh een brief aan prof. Philip Kohnstamm met de vraag of afgestudeerde leerlingen vrijstelling zouden kunnen krijgen voor het jaar praktijk (eis voor het doctoraal examen) omdat zijn leerlingen dat al hebben gedaan en ze hun kandidaatsexamen zouden moeten kunnen behalen door het afleggen van een tentamen in twee vakken (inleiding tot de wijsbegeerte en de beginselen van wetenschap). Voor wat betreft de andere ingeroosterde vakken is hij ervan overtuigd dat zijn afgestudeerde leerlingen beschikken over de benodigde kennis. Het antwoord van Kohnstamm komt per kerende post: er kan geen sprake zijn van vrijstellingen.¹³¹ Na een vergadering van de directies van scholen voor maatschappelijk werk gaat er op 3 juli 1946 een brief uit, ondertekend door alle directeuren, dat zij hun mening kenbaar willen maken over het voornemen van de zevende faculteit om maatschappelijk werkers op te gaan leiden. Zij willen er graag op wijzen dat dat al uitvoerig gebeurt, sinds tientallen jaren op de scholen voor maatschappelijk werk. Zij zijn het er niet mee eens dat een universitaire opleiding onmisbaar is voor maatschappelijk werkers, integendeel een gedegen beroepsopleiding is voor de overgrote meerderheid van posten meer voor de hand liggend.

131 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, map Jan de Jongh.

Voor een beperkt aantal topposities waarvoor inderdaad een verdieping van sociologisch en psychologisch inzicht van belang is, zou zeker een opleiding als beoogd aan de universiteit van belang kunnen zijn, doch dit zou evenzeer verworven kunnen worden na een normale opleiding tot maatschappelijk werker aan een van de scholen. Zij dringen aan op het treffen van een regeling volgens welke de gediplomeerden der scholen vrijstelling verkrijgen van nader te bepalen gedeelten van de nieuw te creëren opleiding en examens. Zij vragen om een grondige bestudering van de vragen die dit alles oproept en stellen voor een ad hoc studiecommissie in te stellen.¹³² Pas in 1950 zou sectie c(3) (de sociaal-pedagogische sectie) van start gaan. Er wordt een benoemingscommissie geïnstalleerd waarin zitting hebben: De Jongh, Ten Have (hoogleraar karakterkunde aan wat dan nog heet de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam) en prof. Jaap Koekebakker (hoofd van de GGZ van het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde in Leiden). Maar door onoverbrugbare verschillen ziet De Jongh zich gedwongen zijn functie neer te leggen. De beide anderen worden in 1950 benoemd tot hoogleraar in sectie c(3). Zij laten beiden weten de confrontatie met de praktijk heel belangrijk te vinden, waarmee bedoeld wordt op een vorm van samenwerking met de scholen voor maatschappelijk werk, maar in het studieprogramma wordt daar niets van teruggevonden (Nijenhuis & Van Yperen, 1983).

De andragologie, zoals het vak later zou gaan heten, wordt als wetenschap pas in 1970 erkend en als studierichting al weer in 1984 opgeheven, hoewel het als afstudeermogelijkheid bleef bestaan. Herman Nijenhuis is daar in zijn artikel in *Tijdschrift voor Agologie* duidelijk over: De universiteiten voelden zich ver verheven boven de maatschappij, wat onder andere bleek uit de weigering van de UVA om bijvoorbeeld het Toynbeewerk dichterbij de gewone man te brengen. Maar anderzijds ziet hij ook dat het de scholen voor maatschappelijk werk geen goed heeft gedaan dat er zich de eerste tientallen jaren van hun bestaan alleen maar meisjes meldden, vaak ook nog alleen de höhere Töchter, die voor hun werk een heel lage beloning kregen, al snel trouwden waarna ze

¹³² Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, map Jan de Jongh.

stopten met werken, zodat er weinig sprake was van continuïteit.¹³³ Haar oud-leerlingen herinneren zich dat Kamphuis zich daar nogal laatdunkend over uit kon laten: 'Weer één verloren voor het werk', zei ze als een (oud-)leerling aankondigde te gaan trouwen.

Kamphuis is een vurig voorstander van een vorm van samenwerking met de universiteit en van meet af aan is zij erin geslaagd om hoogleraren van de universiteit te interesseren voor het lesgeven aan haar school (Vrij, Nagel, Saal en vooral professor Bouman). Hoewel ze de gezamenlijke brief aan het gemeentebestuur mede ondertekend heeft, is duidelijk dat Amsterdam en Groningen heel ver van elkaar liggen en dat zij haar eigen koers daarin zoekt. Ook prof. Bouman die de lessen sociologie op haar school verzorgt is een warm voorstander van meer contacten tussen de universiteit en de Groninger School. Op 5 augustus 1951 ontvangt het bestuur van de school voor maatschappelijk werk te Groningen van het curatorium van de Rijksuniversiteit te Groningen het bericht dat het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zich op voorstel van het gehele curatorium bereid verklaart de colleges van de sociale wetenschappen die voor de leerlingen van de Groninger School voor Maatschappelijk Werk van belang zijn kosteloos open te stellen. Het curatorium aanvaardt gaarne het aanbod van het bestuur van de Groninger School om te profiteren van de medewerking en de faciliteiten van de school. In *TMW* (jg. 5, nr. 17, 1951) schrijft Kamphuis er een artikel over, getiteld *De eerste stap*, een artikel dat ze eindigt met 'dank aan professor Bouman, hoogleraar Sociologie, aan wiens inzet het mede te danken is dat deze samenwerking zo tot stand is gekomen'.¹³⁴

133 Marja Gastelaars schrijft een artikel, gebaseerd op bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van de Nederlandse andragologie in de jaren 1986-1987 uitgevoerd in het kader van het programma van de Groningse Werkgroep Wetenschapsonderzoek, onder toezicht van prof. dr. Wouter van Rossum. Het artikel is gepubliceerd in: *Kennis en Methode* (nr. 4, 1990, pp. 346-366, met dank aan Harry Hens). Zij vraagt zich in haar artikel af welke relaties de andragologie aanging met de omringende wereld. Op het eerste gezicht lijkt de andragologie vooral verbonden te zijn geweest met de welzijnssector. In elk geval had het feit dat juist die sector laag in maatschappelijk aanzien stond (en staat) grote gevolgen voor haar ontwikkeling. In de Nederlandse verhoudingen betekende die lage status immers dat werkers in deze sector aan hogere beroepsopleidingen werden en worden opgeleid, en niet aan universiteiten.

134 Er lijkt over en weer grote sympathie tussen hen te bestaan. Bouman schrijft haar voor haar vijftigste verjaardag, een aardig briefje: 'Ik heb iets horen verluiden van een verjaardag en een jubileum. Uit het feit dat uw eerstejaarsgroep vandaag niet op mijn college verschijnt, neem ik te mogen afleiden dat men u goed in het zonnetje zal zetten.'

Concreet gaat het betekenen dat eerstejaars leerlingen van de school het inleidend college sociologie aan de universiteit kunnen volgen. Dat volgden ze eerder ook al, maar dan werd het college door Bouman op de school gehouden. Ouderejaars leerlingen kunnen deelnemen aan colleges over specifieke onderwerpen, en gecombineerde werkgroepen lijken wenselijk. De universiteitsstudenten profiteren op hun beurt van deze samenwerking door het bijwonen van lezingen over actuele onderwerpen en zij hebben toegang tot de bibliotheek van de school. Het haast achteloze zinnetje aan het eind van een artikel hierover in *TMW* laat zien dat het Kamphuis niet alleen om de inhoud gaat, maar ook hoe belangrijk de status van het vak voor haar is. Zij eindigt haar artikel namelijk met: 'Uiteraard verhoogt voor de outsider dit contact de status van de opgeleide maatschappelijk werker en de opleiding.'

Dit achteloze zinnetje aan het eind lijkt meer aan te geven waar het Kamphuis ook om te doen is. Status en zich belangrijk weten in de ogen van anderen is, naast haar inzet voor meer professionalisering, de achtergrond van veel van haar streven. Het maatschappelijk werk is voor haar niet zozeer bewogen- en bevlogenheid met hen die het minder hebben, maar veeleer een intellectueel zich bezighouden met hoe het ouderwetse filantropische werk anders kan.¹³⁵ Haar belezenheid, haar talent om zaken helder en overzichtelijk op te kunnen schrijven, de manier waarop ze zeer aanwezig kan zijn in een gezelschap kan ze allemaal inzetten in deze strijd die gevoerd moet worden om naam te gaan maken, om zich status te verwerven.

De afdeling sociologie is niet de enige afdeling waarmee Kamphuis goede contacten probeert op te bouwen en te onderhouden, maar ze doet dit ook met de afdeling psychiatrie van de RUG. Als in november 1956 een nieuwe hoogleraar komt, prof. Pieter Baan, schrijft ze hem een hartelijk briefje waarin ze hem, maar ook onszelf, van harte gelukwens, want hij heeft altijd belangstelling gehad voor maatschappelijk werk en ze hoopt van harte dat hij een goede tijd in Groningen zal hebben. Ze

Mag ik van mijn kant ook een hartelijke gelukwens doen toekomen, waarbij ik meen te mogen opmerken, dat de combinatie van Uw verjaardag met een jubileum in Uw ambtswerk kenmerkend zijn is voor de manier, waarop leven en werk voor U vergroeid zijn. Ik zie geen gelegenheid U persoonlijk de hand te komen drukken, maar waarschijnlijk wordt de dag dan toch in hoofdzaak gevierd binnen de kring van Uw leerlingen en Uw naaste medewerkers. Met hartelijke groet,'

135 Deze opmerking werd zo door Berteke Waaldijk gemaakt.

hoopt ook dat de goede samenwerking tot nu toe tussen de kliniek en de school voor maatschappelijk werk niet alleen bestendig zal blijven, maar door zijn persoon nieuwe impulsen zal ontvangen. Hij bedankt haar hartelijk. Zijn benoeming moet weliswaar nog officieel gemaakt worden, maar in dat geval kan zij er volkomen van overtuigd zijn niet alleen van zijn belangstelling voor haar, voor ons vak volkomen onmisbare wetenschap, maar ook van zijn behoefte en vreugde waarmee hij met haar en met de school zal samenwerken (Gron. Arch. 1557, 104).

Ministerie van Maatschappelijk Werk

Kamphuis heeft in al haar streven ook de tijd mee. Nederland is in de jaren na de oorlog hard aan de wederopbouw begonnen. Vooral de woningnood heeft hoge prioriteit, maar er is ook veel oog voor de immateriële problematiek met veel betrokkenheid voor hen die achterblijven in de ratrace voor een beter leven. Een belangrijk moment voor de waardering en de verdere uitbouw van het maatschappelijk werk in die jaren is in 1952 de oprichting van een eigen ministerie. Op 1 september 1952 wordt prof. dr. L.J.M. Beel de eerste minister van maatschappelijk werk en tevens de minister met het kortste dienstverband ooit, want op 7 september wordt hij opgevolgd door mr. F.J.E.M. van Thiel, die in 1956 wordt opgevolgd door dr. M.A.M. Klompé, de eerste vrouwelijke minister ooit. Het nieuwe ministerie neemt van het ministerie van Binnenlandse Zaken de maatschappelijke zorg over, onder andere de Armenwet die al vanaf 1947 in studie is bij een staatscommissie, verder een aantal bijstandsregelingen voor bepaalde groepen, de bemoeienis met de gezinsverzorging, de provinciale stichtingen voor maatschappelijk werk (de opbouworganen) en het welzijnswerk ten plattelande. De personeelssterkte, in de eerste begroting in februari 1953 aangeboden aan de Staten-Generaal, werd geraamd op 715 personen, het totaal der uitgaven op fl. 70.944.560.-. Uit een toespraak van minister Klompé in 1961 aan de Staten-Generaal: 'Destijds bij de technische revolutie ontstond het proletariaat, waarna er sociale wetgeving ontstond. Het ging toen om de bestaanszekerheid van de mens. Nu is de vraag: Hoe kunnen de mensen in deze samenleving met elkaar leren leven? Deze vraag gaat ook juist mijn departement aan: het functioneren van de samenleving.

Het gaat niet alleen om werk of woning, maar ook om het zich thuis voelen.¹³⁶ Leidende gedachte bij alles wat het ministerie onderneemt, is dat het maatschappelijk werk een noodzakelijke voorwaarde is voor het goed functioneren van de samenleving. Het ministerie probeert zijn weg te zoeken in de onoverzichtelijke en veelal nog onbekende terreinen van het individueel maatschappelijk werk, het sociaal onderzoek en het maatschappelijk opbouwwerk. Zoals het trots kan melden in een overzicht tien jaar later verzet het op al deze terreinen baanbrekend werk.

Een belangrijke stap in de verdere professionalisering is de subsidieregeling die voor een groot aantal soorten maatschappelijk werk tot stand komt (de subsidieregeling voor het Algemeen Maatschappelijk Werk in 1955, voor de bureaus voor levens- en gezinsvragen, voor gehandicapten, voor ongehuwde moeders).

Belangrijke voorwaarde in alle subsidieregels is dat instellingen slechts de subsidie krijgen toegekend als ze maatschappelijk werkers in dienst hebben die opgeleid zijn aan een school voor maatschappelijk werk.¹³⁷

Internationale contacten

Marie Kamphuis is een vrouw die letterlijk en figuurlijk over grenzen heen kijkt. Al tijdens haar opleidingstijd loopt ze stages in het buitenland, haar scripties hebben als onderwerp de levens van vrouwen, hetzij in een heel andere tijd of onder een heel ander regime, zoals het klooster, of onder een ideologisch regime als het communisme of het nationaalsocialisme. Naast alle kennis van het maatschappelijk werk weet ze ook veel van literatuur, vooral van poëzie.

Het bezoeken van (internationale) conferenties voor maatschappelijk werk is belangrijk voor haar. Het komt tegemoet aan haar wens om over grenzen heen te kijken, letterlijk – ze is vaak voor conferenties in het buitenland – maar ook heel figuurlijk. Op conferenties hoort en ziet ze weer heel andere dingen dan al die zaken die in Nederland gebruikelijk en gewoon zijn, zaken die iedereen als vanzelfsprekend aanneemt, maar

136 Bron: *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk 1952-1961*, 's Gravenhage, september 1962.

137 Idem.

die dat voor mensen uit een andere cultuur helemaal niet blijken te zijn. En ze ontmoet er ook belangrijke mensen uit de gehele wereld.

Al in 1934 bezoekt ze, in gezelschap van mevrouw Viersen Trip, in Brussel het Congres du Comité International des Ecoles de Service Social (Arch. Atria, map 222). Hier ontmoet ze Alice Salomon, directrice van de Deutschen Akademie für soziale und pädagogische Frauenarbeit in Berlijn,¹³⁸ die zoveel indruk op haar maakt dat ze besluit in Berlijn verder te studeren als ze klaar is met haar opleiding aan de CICSA. Het opkomend fascisme gooit roet in het eten, het is er niet van gekomen.¹³⁹

138 Alice Salomon (1872-1948) was een van de eerste vrouwen die in Berlijn economie studeerde (van 1902 tot 1906), hoewel ze niet beschikte over de diploma's die nodig waren om toegelaten te worden. Twee artikelen die ze had geschreven, bleken daartoe voldoende kwalificatie. Ze promoveerde op het onderwerp: oorzaken van ongelijke betaling voor mannen- en vrouwenarbeid. Ze richtte in 1908 de Soziale Frauenschule op, de eerste Duitse beroepsopleiding voor sociaal werk. In 1925 startte ze de Deutsche Akademie für soziale und pädagogische Frauenarbeit die onder druk van de nazi's werd gesloten. In haar lange onderwijs carrière schreef ze 28 boeken en meer dan 400 artikelen, waaronder vele over internationale en interculturele vraagstukken. Ze was ook een actief en vooraanstaand lid van de Bund Deutscher Frauen Vereine en van de International Council of Women waar ze vanaf 1909 secretaris van was en vanaf 1920 vice-voorzitter. Het antisemitisme van die dagen verhinderde dat ze verkozen werd tot president. De oorspronkelijke Frauenschule werd in 1932 de Alice Salomon School en in 2008 omgedoopt tot Alice Salomon University of Applied Sciences. Salomon was een sleutelfiguur van het vooroorlogs sociaal werk in Europa. Vanuit haar feministische overtuiging zette ze zich in voor vrouwenrechten, de vredesbeweging en erkenning van vrouwelijke beroepsarbeid. Armenzorg zag ze als het domein waar vrouwen zinvol en betaald werk konden verrichten, maar daartoe wel eerst opgeleid moesten worden, een opleiding waarin beroepsvorming, persoonlijkheidsontwikkeling en emancipatie met elkaar waren verbonden. Ze hamerde op methodisch werken met hulpplannen, gebaseerd op serieus onderzoek. Na haar studieverblijf in Amerika publiceerde ze in 1926 het studieboek *Soziale Diagnose*, met een eigen Europese benadering. Ze speelde een stimulerende rol in de oprichting van een internationale organisatie van beroepsopleidingen. In 1929 startte het Internationaal Comité voor Scholen Sociaal Werk (ICSSW) in Berlijn onder haar voorzitterschap. In 1937 moest ze onder invloed van de nazi's het land uit. De scholen werd het lidmaatschap verboden zolang Salomon voorzitter was. In 1937, na terugkeer van een lezingentournee in Amerika, werd ze urenlang door de nazi's ondervraagd en moest ze binnen drie weken het land verlaten. Ze emigreerde naar de VS, waar ze in januari 1938 op de thee werd genodigd door Eleanor Roosevelt, de First Lady. Daarnaast werd ze op verschillende andere manieren geëerd, maar het vinden van een goede werkkring waar ze vooral op hoopte, lukte niet. In 1939 kreeg ze officieel bericht dat haar Duitse burgerschap haar ontnomen was en de Universiteit Berlijn, waar ze ooit een eredoctoraat kreeg, ontnam haar dit. In 1944 verkreeg ze het burgerschap van de Verenigde Staten, waar ze tijdens een hittegolf vier jaar later, eind augustus, in New York overleed. De precieze tijd en datum is onbekend omdat ze alleen was in haar appartement dat ze deelde met anderen. Een heel wrang detail voor een vrouw van haar statuur was dat de deur van haar appartement geforceerd moest worden. Haar begrafenis werd door slechts vier of vijf mensen bijgewoond en er was geen dienst. Haar memoires, getiteld *Character is Destiny*, werden in Amerika uitgegeven. Bron: <http://www.canonsociaalwerk.eu/int/details.php?cps=9> en: <http://jwa.org/encyclopedia/article/salomon-alice>.

139 Opmerking van Manfred Neuffer in een artikel in *Soziale Arbeit* (jg. 39, december 1990).

In 1928 richtte dr. Rene Sand¹⁴⁰ de International Conference on Social Work op, met als doel nauwere betrekkingen op te bouwen tussen internationale en nationale organisaties van maatschappelijk werk en om maatschappelijk werkers in de diverse landen in de gelegenheid te stellen over sociale problemen van algemene aard van gedachten te wisselen.

In 1950 wordt in Wenen een conferentie gehouden waar ook Kamphuis aan deelneemt, samen met nog twee Amerikagangers van het eerste uur, Jannie van Houten en Joop Akkerman, en enkele stafleden van de CICSA. Op deze conferentie staat de vraag centraal hoe het social casework het beste verspreid kan worden. Van 20 augustus tot 1 september 1951 vindt in Zeist, Woudschoten, het conferentieoord van de NCSV, een seminar plaats met als onderwerp *The Teaching and Supervision of Social Work in Europe* (Arch. Atria, map 223). In 1952 bezoekt Kamphuis met nog vijf deelnemers uit Nederland in Keuruv, Finland, een conferentie, georganiseerd door de Verenigde Naties: *The Teaching and Supervision of Social Casework with special reference to the Development of in-service training programmes*. Kamphuis laat weten dat ze alleen maar in de gelegenheid is om deel te nemen aan deze conferentie als ze niet hoeft te voldoen aan de verplichting tot een contraprestatie. Ze vindt eigenlijk ook wel dat ze al genoeg gedaan heeft door het organiseren van de conferentie in Woudschoten het jaar daarvoor. In een brief van het ministerie van OK&W laat men haar weten dat ze geen enkele contraprestatie hoeft te leveren, integendeel: ‘U behoort juist tot een van die leidinggevende Nederlandse maatschappelijk werksters die in belangrijke mate bijdragen tot de internationale uitwisseling van ervaringen en inzichten op dit gebied en het is mij bekend dat dit aspect van het werk uw volle belangstelling heeft’ (Gron, Arch. 1557, 104). Het ministerie verzoekt Kamphuis wel een verslag ten behoeve van de UN op te sturen met de door haar opgedane ervaringen. En naderhand krijgt

140 Dr. Sand werd geboren in 1877 in Ixelles en overleed op 23 augustus 1953 in Brussel. Op 23-jarige leeftijd werd hij doctor in de medicijnen. Hij had veel verschillende banen waaronder buitengewoon en gewoon hoogleraar aan de Université Libre te Brussel. In 1928 organiseert hij het eerste internationale congres voor maatschappelijk werkers in Parijs. Hij is secretaris-generaal van het Comité Permanente des Conférences Internationales de Service Social tot 1936 en daarna tot 1948 voorzitter, waarna hij benoemd wordt tot erevoorzitter. Hij wordt in *TMW* (nr. 18, 1953) beschreven als iemand met een scherpe intelligentie, een universele kennis met een groot leidinggevend vermogen die zijn talen heel goed beheerste.

Kamphuis nog een brief van het ministerie van Sociale Zaken uit Finland waarin men haar laat weten hoe stimulerend het congres was en bedankt men haar voor haar bijdrage (Gron. Arch., 1557, 104).

De conferenties zijn belangrijk om de nieuwste inzichten te horen, maar ze ontmoet er ook oude bekenden en ze maakt kennis met tot dan toe voor haar onbekende mensen die ze op volgende conferenties weer tegenkomt. Zo ontmoet ze op de conferentie in Finland Gordon Hamilton weer, maar ook Eileen Younghusband¹⁴¹, op dat moment voorzitter van de IASSW (International Association of Schools of Social Work) met veel publicaties op haar naam over maatschappelijk werk (Arch. Atria, map 224). Ze ontmoet ook dr. Dora von Cammerer uit Berlijn die haar daarna vraagt om les te willen komen geven in Berlijn (de huidige docent moet terug naar Chicago). Uiteindelijk gaat dit niet door (Arch. Atria, map 484).

In 1953 bezoekt ze van 28 maart tot 2 april een voor haar belangrijke conferentie in het oecumenisch instituut kasteel Bossey bij Genève – waarmee niet gezegd wil zijn dat de andere conferenties niet belangrijk voor haar waren, maar op deze conferentie is ze uitgenodigd om ook zelf een lezing te houden over *The Methods of Social Work from a Christian Perspective (a European Statement)*. Zowel in haar lezing als in de daarop volgende discussie geeft ze aan dat men zich in Europa bij het denken over en het invoeren van het social casework te veel op de psychologie en te weinig op de sociologie heeft gebaseerd.

Wel zijn bepaalde elementen uit de dynamische psychologie heel belangrijk, zoals de ontdekking van de emotionele zijde van het zieleleven voor de sociale aanpassing. Eerder gebeurde dat op het niveau van de bewuste beïnvloeding door suggestie en overtuigingskracht waarbij maatschappelijk werkers probeerden de cliënt ‘dingen aan het verstand te brengen’. Een belangrijk

141 Eileen Younghusband (1902-1981) studeerde aan de London School of Economics van 1926 tot 1929 en was er docente van 1944 tot 1958. Ze had grote invloed op de inhoud en de structuur van de maatschappelijk werkopleidingen in het Verenigd Koninkrijk en in andere landen. Voor haar grote verdiensten op het gebied van het maatschappelijk werk werd ze tot driemaal toe geridderd: tot MBE in 1946, CBE in 1955 en DBE in 1964. Ze publiceerde veel, onder andere *The Education and Training of Social Workers* (1947), *Social Work In Britain* (1951), *Social Work in Britain, 1950-1975: a follow-up study*. Van 1961 tot 1968 was ze voorzitter van de IASSW en daarna werd ze benoemd tot erevoorzitter. Ze stierf op 79-jarige leeftijd bij een auto-ongeluk toen ze op een lezingtoernee was in de Verenigde Staten. Bron: http://en.wikipedia.org/wiki/Eileen_Younghusband.

deel van dat gevoelsleven is echter onbewust, de maatschappelijk werker blijft binnen de ruimte van het 'normale' want hij gaat niet voor psychiater spelen. Er is meer inzicht voor de wederkerigheid van de relatie, waar vroeger de maatschappelijk werker de constante factor was en de hulpbehoevende de veranderende, ook gezien vanuit een meer/minder denken wordt nu gesproken van wederkerigheid. Daaruit is het idee van de supervisie voortgevloeid, de studie van gevallen, vroeger vooral anekdotisch, maar van de Amerikanen hebben we geleerd om eerst het bijzondere geval te analyseren om van daar uit tot algemene inzichten te komen. De gevallenstudie is de basis voor verfijndere diagnostiek zowel psychisch als sociaal als interrelationeel.

In de groepsdiscussie komt vooral het idee van gelijkheid naar voren als een christelijk concept (we are all Gods creatures). Maar de groep stelt ook vast dat door de caseworkmethode ethische problemen zich op een nieuwe manier voordoen en dat het principe van de acceptatie ons voor heel moeilijke ethische vragen kan stellen (Gron. Arch., 1557, 109). Op basis van deze discussie wil ze het oecumenisch Instituut vragen om een seminar Casework and the Gospel te organiseren (Arch. Atria, map 225). Of er dat ooit van gekomen is, is onbekend. Aan Hollis en Hamilton stuurt Kamphuis een kopie van haar lezing en de lezing wordt in het Duits vertaald (Gron. Arch. 1557, 109). Deze zelfde lezing, waar Kamphuis heel duidelijk uiteenzet wat de basisprincipes zijn van het casework, houdt ze voor de Universiteit van Utrecht in mei 1953, onbekend is voor welke faculteit en op wiens uitnodiging. In 1953 houdt ze ook een voordracht op een conferentie van Kerkelijk en Particulier Initiatief voor Sociale Zorg ten behoeve van Gerepatrieerden, een conferentie die op 29 september in de Ernst Sillemhoeve in Lage Vuursche gehouden wordt en die koningin Juliana en haar particuliere secretaresse bijwonen (Arch. Atria, map 226).¹⁴²

In 1956 bezoekt Kamphuis de Internationale Conferentie in München met als thema: De Industrialisatie in Oostenrijk en de maatschappelijke gevolgen (Arch. Atria, map 227). Ze ontmoet er prof. Theron uit

¹⁴² Van iemand is ergens een uitspraak opgetekend (helaas kon ik niet achterhalen waar en door wie gedaan) dat de belangstelling van de koninklijke familie, en dan met name van prinses/koningin Juliana, voor het imago en de vernieuwing van het maatschappelijk werk in die jaren een belangrijke impuls was.

Zuid-Afrika en omdat Theron na de conferentie in Nederland moet zijn, nodigt Kamphuis haar uit om bij haar te logeren (Gron. Arch., 1557, 104).

Duitsland

Kamphuis heeft veel te danken aan Amerika waar ze het social casework heeft leren kennen, maar Duitsland heeft heel veel aan haar te danken en lijkt in de loop van haar leven een tweede vaderland te worden. Tijdens haar opleidingsperiode loopt ze twee stages in Duitsland, ze spreekt en leest goed Duits, ze is dol op de gedichten van Rilke en vanaf het begin van de jaren vijftig worden de contacten en de banden met Duitsland steviger, zowel op persoonlijk als op zakelijk vlak. Vanaf 1928 waren de Duitse scholen voor maatschappelijk werk lid van de International Committee of Schools of Social Work, een lidmaatschap dat door de opkomst van het nationaal-socialisme beëindigd wordt. In 1950 komt er een vraag van de Wohlfahrtsschule (school voor maatschappelijk werk) uit Rheinland Westfalen om een hernieuwd contact. In *De Spiegel* beschrijft Kamphuis hoe die vraag binnen de Vereniging van Directeuren van scholen voor maatschappelijk werk voor veel discussie zorgde omdat men vond dat die vraag zo kort na de oorlog eigenlijk nog niet aan de orde mocht zijn.¹⁴³ Maar op de conferentie van 1 mei 1951 van een groep directeuren van de Wohlfahrtsschulen in Rheinland Westfalen, houdt Kamphuis in Burgsteinfurt een lezing over het social casework, in Duitsland Einzelhilfe genoemd. De belangrijkste organisa-

143 In de notulen van de Vereniging van Directies blijkt niets van een heftige discussie, maar desondanks kan dit wel het geval geweest zijn.

Tijdens de vergadering van 29 oktober 1949 stelt Weersma (directeur van de Rotterdamse school) voor een conferentie in Duitsland bijeen te roepen voor directeuren van scholen in Nederland en in West-Duitsland waar men in Duitsland erg naar uitziet omdat men daar de morele steun van Nederland hard nodig heeft. De vergadering sympathiseert zeer met dat plan en afgesproken wordt dat Weersma zal schrijven om plannen te maken om 11,12 en 13 mei deze conferentie in Burgsteinfurt te beleggen. Dit alles naar aanleiding van een brief van de coördinatiecommissie voor culturele betrekkingen met Duitsland dat men graag van de kant van het maatschappelijk werk belangstelling ziet voor het probleem Duitsland. Voor de heroriëntering van het Duitse volk is het van groot belang dat degene die zich bezighoudt met het maatschappelijk werk dit doet in de geest die in overeenstemming is met de geestelijke en culturele inhoud van West-Europa. Daarna volgt nog een schrijven van Buitenlandse Zaken dat Nederland zich bereid heeft verklaard mee te willen werken aan het herstel van Duitsland en hiervoor Westfalen en een stuk van het Rijnland toegewezen heeft gekregen. Bron: Groninger Archieven invoeringsnummer 1557 registratienummer 296 en Archief school voor maatschappelijk werk in Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

tie voor maatschappelijk werk waar de gediplomeerde leerlingen van de scholen gaan werken, is de Familienfürsorge. De geestelijk moeder van de Familienfürsorge, Marie Baum¹⁴⁴, wil niets weten van enige inhoudelijke vernieuwing ‘want wij hebben de Familienfürsorge’. De Familienfürsorge werd in 1925 in Duitsland opgericht, een organisatie die direct contact met de cliënten had en haar opdrachten kreeg van een organisatie voor Jeugdzorg en een Wohlfartsamt (later Sozialamt genoemd), ingesteld op materiële hulpverlening. Een maatschappelijk werkster had een district onder haar hoede en alle problemen, ongeacht de aard ervan, kwamen bij haar terecht. De instellingen waren vooral gestoeld op een organisatorisch uitgangspunt en Kamphuis merkt dan ook terecht op, in antwoord op de kritiek van Marie Baum, dat organisatie en methodiek erg door elkaar gehaald worden. Aan het einde van het congres heeft Kamphuis contact met een vertegenwoordigster van het in dat voorjaar nieuw op te richten Beroepsverband voor maatschappelijk werkers (Berufsverbandes für Sozialarbeiter) nadat de eerdere organisatie wegens haar naziverleden opgedoekt was. Kamphuis krijgt een uitnodiging van deze nieuwe organisatie om in mei 1951 in Stuttgart ook daar haar voordracht over het casework te houden. Daar maakt ze kennis met Elisabeth Wessel, een hoge leidinggevende van de Familienfürsorge in Bremen. Dit is een belangrijke ontmoeting. Ze zouden hun leven lang met elkaar bevriend blijven.^{145 146}

144 Marie Baum werd op 23 maart 1874 in Danzig geboren en stierf op 8 augustus 1964 in Heidelberg. De grootmoeder van moeders kant was de zus van Felix Mendelssohn-Bartoldy. Haar moeder vond een opleiding voor de zes kinderen heel belangrijk. Marie ging naar Zwitserland om chemie te studeren, toen in Duitsland nog onmogelijk voor meisjes. Ze was 25 jaar toen ze promoveerde. Ze ontwikkelde het concept voor de Familienfürsorge nadat ze negen jaar lang in Dusseldorf bij een instelling voor zuigelingen zorg als directeur gewerkt had. Van 1919 tot 1921 zat ze in de Rijksdag, een van de weinige vrouwen in de Weimarrepubliek met een hoge politieke rang. In de Tweede Wereldoorlog was werken voor haar onmogelijk omdat ze een kwart Jodin was als de kleindochter van de Jodin Rebecka Mendelssohn Bartoldy. Samen met een priester, Hermann Maas, hielp ze vanaf 1938 honderden Joodse burgers aan deviezen en ze legde met heel veel brieven de grondslag voor het archief van Ricarda Huch. In 1975 werd de Marie Baum school ingewijd. Bron: www.mbs-hd.de/content.php?seite=geschichte.

145 Marijke de Bruijne, die goed bevriend was met Marie Kamphuis en vele malen Elisabeth Wessel ontmoet heeft, vertelt (interview 19 oktober 2010) dat Elisabeth toen ze Kamphuis voor de eerste keer ontmoette en hoorde praten, uitgeroepen zou hebben: ‘Die moeten we hebben.’

146 Wessel wordt als maatschappelijk werkster gediplomeerd in 1932 aan de Evangelische Wohlfahrtsschule in Wuppertal; ze werkt aansluitend bij de Familienfürsorge in Solingen, waar ze in 1933 wegens personeelsinkrimping ontslagen wordt, maar in 1936 weer aangesteld. Ze werkt

Elizabeth Wessel nodigt haar meteen uit om met de vierdejaars excursie naar Bremen te komen, een uitnodiging waar Kamphuis graag op ingaat. Ze vindt buitenlandse contacten belangrijk voor haar leerlingen (die wel een hele lange reis moeten maken naar een stad die nog overall de sporen van bombardementen vertoont). In 1951 houdt Kamphuis ook een lezing in Bremen, de eerste van de vele die er in Bremen nog zouden volgen. Het einde van die lezing is de moeite van het vermelden waard, omdat ze hem afsluit met een opmerkelijke tekst: ze citeert uit I Korinthe 13, de brief van Paulus aan de Korinthiërs met de beroemde passage over de liefde, maar ze maakt er een vertaling van met casework-begrippen:

Want, al ware het dat ik al de psychologische en sociologische kennis bezat die voor dit alles nodig was, en al ware het dat ik de meest wetenschappelijk verantwoorde diagnose kon stellen, en al ware het dat ik een psyche had, volmaakt bewerktuigd voor het hanteren van de tussenmenselijke relatie en de liefde niet had, ik ware niets. En al ware het dat ik dag en nacht ijverde om deze methode over de hele linie ingevoerd te krijgen, dat ik publiceerde en trainde waar het maar mogelijk was en de liefde niet had, ik was een klinkende cymbaal en een luidende schel gelijk. Het Paulinische 'dient elkander door de liefde' blijft het laatste fundament, ook voor ons casework. Ons betoog heeft echter naar ik hoop duidelijk gemaakt dat wij aan deze Paulinische uitspraak toe te voegen hebben het woord van onze grote Humanist Erasmus: echter wat is caritas zonder wetenschap, immers een schip zonder roer (Arch. Atria, map 269).

daar tot 1942 en krijgt dan eenzelfde werkkring in Bremen, waar ze als Fürsorgerin tot 1948 in haar eigen wijk(en) werkt. Dan wordt haar dringend gevraagd de leiding van de Familienfürsorge op zich te nemen, wat haar zwaar valt, temeer omdat de Amerikaanse bezettingsmacht op dat moment de regels nog opstelt. Ze geeft blijk van veel organisatorisch vermogen en ze slaagt erin om de Familienfürsorge tot een zelfstandige dienst uit te bouwen met veel oog voor opleidingsmogelijkheden voor haar medewerkers. In 1950 gaat ze een half jaar naar Amerika voor studiedoeleinden en ze zorgt er ook voor dat twee medewerkers naar Amerika kunnen. In de toespraak die gehouden wordt als ze voortijdig wegens gezondheidsredenen met pensioen gaat, wordt uitvoerig ingegaan op de contacten met Kamphuis, omdat ze gezien heeft dat de school van Kamphuis 'in Europa führend war in der Vermittlung der modernen Methoden'. Maar ze wordt ook uitvoerig geprezen om haar warme menselijkheid (en dat klinkt heel oprecht), haar innerlijke bereidheid de juiste weg vastberaden te vinden en te gaan, en de opgewektheid waarmee dit alles gebeurde (toespraak bij haar afscheid op 30 juli 1965 gehouden door Frau Hensz, Arch. Atria, map 11).

Elizabeth Wessel had tijdens de oorlogsjaren, hoewel ze in dienst van het Rijk was, de moed om geen lid van de partij te worden (en kon kennelijk gewoon doorwerken). Wel werd twee keer haar huis gebombardeerd.

Duitsland was in de jaren twintig een voorloper op het gebied van het maatschappelijk werk en sociale voorzieningen. Door de oorlog en de daarbij behorende ideologie was dit allemaal in het slop geraakt en in Duitsland vinden ze op dat moment ‘Die Niederlande für uns das Mekka der Sozialarbeit in Europa’. Na de eindexcursie naar Bremen waar Kamphuis een sterke wil tot materiële en geestelijke opbouw voelt, komt over en weer de uitwisseling met Bremen echt goed op gang. Op 29 mei 1953 krijgt Kamphuis de vraag van de Amerikaanse ‘Botschaft’ of ze voor twee maanden die Fürsorgearbeit en de school voor maatschappelijk werk in Bremen wil adviseren (Arch. Atria, map 404) met als opdracht om de nieuwe methodieken te introduceren. De mensen in Bremen zijn niet helemaal onwetend. In de Bremer Fürsorge heeft eerder een in Brussel wonende Amerikaanse, Mrs. Hilde Braunthal, acht seminars gegeven. Naar aanleiding daarvan schrijft Braunthal op 3 november 1952 een uitgebreide en zeer kritische evaluatie, zowel over de organisatie als over de inhoud van wat ze aangetroffen heeft: Bericht über meine Tätigkeit in Bremen. Drie mensen reageren op haar evaluatie, onder anderen Elizabeth Wessel, die vindt dat niet Hilde Braunthal, maar Marie Kamphuis verdere seminars moet verzorgen omdat Braunthal te veel van het Amerikaanse model uitgaat (en misschien ook op grond van haar zeer kritische noten?). Zo is het in Duitsland, veel meer dan in Amerika, gebruikelijk dat de maatschappelijk werker ook ingaat op wat hij ziet, naast de vraagstelling van de cliënt. En daarnaast is Duitsland een land in naoorlogse omstandigheden met veel armoede en werkloosheid, terwijl, jaloersmakend, in Amerika maatschappelijk werkers een eigen kamer en een eigen telefoon hebben en telefonisch afspraken met cliënten maken. Wessel stelt voor om Marie Kamphuis uit te nodigen omdat Nederland het land is waar men het verste is met de nieuwe methodieken. Al jarenlang werkt men daar met de modernste methoden, weliswaar uit Amerika overgenomen, maar bewerkt voor de Nederlandse situatie.¹⁴⁷ Wessel

147 Bremer Staatsarchiv, invoeringsnummer 129, registratienummer 4, 124/3- 410-10-02/0.

schrijft een notitie¹⁴⁸ waarin ze aangeeft waarom het zo belangrijk is dat Kamphuis naar Bremen komt. Ze laat ook weten dat er wel snel beslist moet worden, want ze heeft gehoord dat een school in Berlijn ook een beroep wil doen op Kamphuis, evenals een organisatie in München. En ze houdt een pleidooi om alle maatschappelijk werksters aan dit seminar te laten deelnemen, dit kennelijk in antwoord op de kritiek van Frau Braunthal die, ook al hanteerde ze niet de juiste uitgangspunten omdat Amerika nu eenmaal niet Duitsland is, in haar kritiek wel de aanzet tot dit idee gegeven heeft.

En zo gaat Marie Kamphuis naar Bremen met een uitgesproken mening hoe ze er te werk wil gaan. Niks geen lezingen die slechts intellectuele bevrediging geven en wat de Duitsers betreft: hoe systematischer, hoe liever. Bij de gevalbesprekingen komen veel methodiekvragen aan de orde, maar ook uitwisselingen over Duitsland en democratie en over een verenigd Europa. Veel asociale gevallen worden ingebracht.¹⁴⁹

In iedere groep komt ook heel duidelijk het vraagstuk van de erfelijke aanleg, die Erbanlage, naar voren. Dat is het enige moment waarop Kamphuis haar non-directieve, student centered approach laat varen en haarscherp vertelt dat dat haar inziens toch wel heel anders ligt. Er is ook contact met de school voor maatschappelijk werk in Bremen waarbij het vooral gaat over de opbouw van het leerprogramma ten aanzien van het casework. Om het verband tussen theorie en praktijk zo vloeiend mogelijk te maken, woont ook Elisabeth Wessel deze besprekingen bij (Arch. Atria, map 404). Graafland, de voorzitter van de ASCA, krijgt daarna een brief uit Bremen hoe blij ze zijn met het onderwijs van Kamphuis en

148 Bremer Staatsarchiv, invoeringsnummer 4, 12413-34; het is onduidelijk voor wie en met welk doel Wessel deze notitie geschreven heeft.

149 De vragen die Kamphuis haar 'studenten' voorlegt, zijn de volgende:

- *Neigt de Fürsorgerin niet te veel naar activiteit alvorens nog maar enigermate over het probleem van de cliënt is nagedacht en voordat er een diagnose gesteld is?*
- *Wordt de afhankelijkheid van de cliënt en de weg naar zelfstandigheid niet moeilijk als men herhaaldelijk materiële hulp aangeboden krijgt, ook waar men, de cliënt, er niet om gevraagd heeft.*
- *Is een gesprek tijdens huisbezoeken niet te vaak conversatie en te weinig therapeutisch?*
- *Is het gesprek niet te vaak op intellectueel niveau waar het veel meer op emotioneel niveau zou moeten plaatsvinden?*

Het lijken vragen waar de antwoorden al in besloten zijn, maar de maatschappelijk werkers in Bremen storten zich er iedere week gedurende anderhalf uur met enthousiasme op.

wel op grond van haar persoonlijkheid en haar grondige kennis van het maatschappelijk werk (Gron. Arch., 1577, 109).

Maar niet alleen in Bremen heeft Kamphuis veel contacten. Ook met Frau Dr. Jungk, directrice van de school voor maatschappelijk werk in Stuttgart, is een heel goed contact. Kamphuis leidt er enkele seminars, zoals ze dat ook in Ludwigsburg doet. Haar boek wordt in 1963 in het Duits vertaald, waarbij Frau Jungk een bemiddelende rol speelt. Meteen na haar tweede Amerikareis wordt Kamphuis gevraagd om in Heidelberg met vertegenwoordigers van scholen voor maatschappelijk werk een discussiebijeenkomst te houden. Daar ontmoet ze Frau Dr. Jungk weer die haar meteen vraagt om nog enige seminars te willen leiden. Kamphuis leidt daar enkele seminars, evenals in het vlakbij gelegen Ludwigsburg. In 1955 komt er een uitnodiging uit Bielefeld of Kamphuis een inleiding wil houden tijdens een rondrit door Nederland en ze willen ook tulpen zien. Duyvendak schrijft een brief terug (Kamphuis zit in Amerika) waarin ze heel nauwkeurig beschrijft wat precies wanneer bloeit en ook dat het misschien maar beter is om niet in de eerste week van mei naar Nederland te komen omdat dan gevierd wordt dat Nederland tien jaar geleden bevrijd werd (Gron. Arch., 1577, 109).

De seminars zijn daarom ook zo spannend, boeiend en soms heel moeizaam, omdat er een aantal bijzondere factoren spelen. De deelnemende maatschappelijk werksters hebben in de Tweede Wereldoorlog allemaal onder het naziregime gewerkt. Deels zijn ze weer gedenezificeerd, maar hun geloof in erfelijkheid staat nog recht overeind. De Duitsers blijken ook dol te zijn op wereldbeschouwelijke bespiegelingen, door Kamphuis stevast als afweer benoemd. Op sommige plaatsen, zoals in Bremen, hadden de Amerikanen het casework al geïntroduceerd, maar op die manier moeten de Duitsers er niet veel van hebben, veel te Amerikaans. De grote verdienste van Kamphuis is dat zij het zo brengt dat het wordt opgepikt en in een acceptabel Europees kader wordt gebracht. In november 1957 houdt ze een voordracht, Dienst, Disziplin und Dynamik, bij de opening van een nieuwe school in Kiel, waardoor ze niet in kan gaan op een uitnodiging voor Gelsenkirchen. Haar werk in Duitsland verspreidt zich als een olievlek, want meteen krijgt ze weer een uitnodiging voor een seminar in Berlijn waarvoor ze een afspraak maakt voor begin 1958. Ze laat weten dat ze in kleine groepen wil werken als het om methodiek

gaat, maar dat ze wel in grotere groepen wil werken als het algemene sociologische en psychologische gezichtspunten betreft. De eerste dag van het seminar in Berlijn praat ze voor ongeveer dertig maatschappelijk werkers over de ontwikkeling van de methodiek in Nederland, de tweede dag houdt ze een lezing: *Neue Probleme, neue Wege, neue Perspektive*. De organisatie van dit seminar verloopt bepaald niet zonder slag of stoot, want het blijkt dat Kamphuis haar eigen onderdak moet betalen. Daar voelt ze helemaal niets voor (Gron. Arch, 1577, 105). In 1959 krijgt ze een verzoek om in Berlijn maatschappelijk werkers te scholen waardoor ze niet in kan gaan op een uitnodiging voor Stuttgart. Hoe moeizaam het allemaal ingepast moet worden, blijkt uit een brief van oktober 1959 dat ze eerst niet naar Berlijn kan komen, maar misschien toch weer wel als Stuttgart uitvalt en na veel heen en weer geschrijf valt Stuttgart inderdaad uit. Misschien kan ze dan wel in 1960 komen, maar dan geen drie, maar twee weken, in haar eigen zomervakantie (Gron. Arch, 1577, 109). In Berlijn werkt ze een aantal jaren met de docenten van de vier scholen voor maatschappelijk werk, maar na een paar jaar vindt ze dat ze haar Berlijnse werk moet beëindigen omdat er niet voldoende follow-up is. Wel gaat ze er nog enige keren terug voor een kort seminar over een specifiek thema (onder andere probleemgezinnen of gezinsbehandeling).¹⁵⁰

Na Bad Honnef, waar ze in 1958 met haar collega Wieringa een seminar leidt, krijgt ze een uitnodiging voor een soortgelijk seminar in Würzburg, waar het ondertussen veel gemoedelijker aan toegaat dan op eerdere seminars omdat de nieuwe werkwijze al veel meer bekendheid heeft gekregen. En na een dag hard werken wordt er genoten van een goed glas Frankenwein terwijl Kamphuis 's avonds ook graag een Duitse theatervoorstelling bijwoont. Na het seminar in Würzburg krijgt Kamphuis verschillende bedankbrieven van de deelnemers omdat ze het zo'n fantastisch seminar gevonden hebben. Het seminar in Bad Honnef beschrijft zij zelf als een van de spannendste.

Prof. dr. Manfred Neuffer, die Kamphuis veel later in haar leven zou leren kennen, zei dat Kamphuis na 1945 een beslissende invloed in Duitsland in de kringen van het maatschappelijk werk heeft gehad. Van 1951-1975 zou ze er 21 seminars geleid hebben.

¹⁵⁰ In een door Kamphuis geschreven notitie over haar contacten in Duitsland, waarschijnlijk naar aanleiding van het congres in 1990 over de Zeitzeuginnen (Arch. Atria, map 255).

Tilly Modersohn

In Bremen leert Kamphuis ook Tilly Modersohn kennen, een van de maatschappelijk werksters van de Familienfürsorge. Tot Tilly in 1998 in Bremen aan de gevolgen van de ziekte van Parkinson overlijdt, zijn Marie Kamphuis en Tilly Modersohn met elkaar bevriend geweest.¹⁵¹ Tilly Modersohn wordt op 2 november 1907, ruim een week na Marie Kamphuis, geboren als dochter van Otto Modersohn en Paula Modersohn-Becker, beiden bekende beeldend kunstenaars in Worpswede, een kunstkolonie op ongeveer 20 kilometer afstand van Bremen. Paula Modersohn overlijdt tien dagen na de geboorte van Tilly. Otto Modersohn heeft dan al eerder een vrouw op jonge leeftijd verloren die hem eveneens een jong dochtertje achtergelaten heeft. Voor Paula Modersohn was maar één ding belangrijk in haar leven: schilderen en tekenen. Tijdens haar korte huwelijk met Otto Modersohn verblijft ze drie keer in Parijs, want daar gebeurt het in die tijd. Ze heeft veel werk nagelaten, dat door Tilly in 1978 ondergebracht wordt in de Paula Modersohn Becker stichting, een museum in Bremen. Tilly geeft Kamphuis een introductie voor de weduwe van Rilke, Clara Westendorf. Kamphuis is dol op poëzie en zeker op de gedichten van Rilke, die ook een monografie schreef over de Worpsweder kunstkolonie. Clara Westendorf ontvangt Kamphuis, die haar samen met Elizabeth Wessel bezoekt, nogal kritisch. Ze heeft genoeg van al die toeristen die de weduwe van ... wel eens willen zien. Maar ze ontdooit en later in het gesprek laat ze heel veel zien. En ze nodigt hen hartelijk uit om haar het daarop volgende jaar nog eens te bezoeken. Helaas is dat er niet meer van gekomen, ze overlijdt in 1954 (*De Spiegel*, pp. 190-191).

In 1959 is er in het Groninger Museum een grote overzichtstentoonstelling van het werk van Paula Modersohn. Na de officiële opening door Offerhaus (een slechte toespraak, vindt Kamphuis, want in slecht Duits uitgesproken met te veel platitudes), met daarna een toespraak van De Gruyter, directeur van het museum, die uitstekend spreekt (maar die wel meer de nadruk had kunnen leggen op het humane in de kunst

151 Elisabeth Wessel was de directe baas van Tilly Modersohn. In het sterk hiërarchisch bepaalde Duitsland van die jaren gaf dat een duidelijke afstand en ook een duidelijke afbakening. Toch waren zij beiden bevriend met Kamphuis en hebben elkaar daar op vriendschappelijke basis getroffen. Dat moet niet altijd even gemakkelijk geweest zijn. In het werk een duidelijke hiërarchische afstand, als vriendinnen van Kamphuis op gelijk niveau.

van Modersohn), leest Tilly een fragment voor uit het dagboek van haar moeder. In de korte toespraak die ze daarna houdt, benadrukt ze hoe haar leven is gekocht met de dood van haar moeder. Kamphuis en De Gruyter, beiden op de voorste rij, zijn tot tranen toe geroerd.¹⁵²

Overlijden van vader in 1954

Na langdurig ziek te zijn geweest, overlijdt op 16 april 1954 haar vader, Jan Willem Kamphuis, bijna 74 jaar oud. Hij leed zoveel pijn dat hij zich afvroeg waarom hij niet mocht sterven. De familie die wel een keer of vier, vijf bij hem geroepen werd om afscheid te nemen, vroeg de dokter om te stoppen met zijn medicatie. De dokter stopte inderdaad de medicatie, maar was er niet gelukkig mee. Toen Kamphuis hem later vroeg waar haar vader nu precies aan was overleden, omdat niemand dat eigenlijk wist, zou de arts gezegd hebben: 'Ja, u hebt gezegd dat het op moest houden.'¹⁵³ De laatste jaren voor zijn dood woont hij et zijn vrouw op het adres Ter Pelkwijkpark 8, een huis dat ooit door zijn vader is gebouwd. Zijn vrouw zou er tot haar dood, 13 jaar later, wonen (Heuts, 2006).

Ter nagedachtenis aan haar vader schrijft Marie Kamphuis een gedicht dat naderhand in *De Mars, Maandblad van en voor Overijssel* wordt overgenomen en ook opgenomen is in *Thuis in de bouw, 120 jaar Kamphuis Bouwmaterialen* (Van Heuts, 2006). Ze schrijft het gedicht onder het pseudoniem Mej. Fr. van de Vegte, de naam van haar overgrootmoeder.

Voorjaar in Schelle

*Om daar te kunnen komen, moest men eerst de grens passeren:
de brug over het spoorvegemplacement.*

*We kijken naar het spel van het rangeren
Maar wachten eigenlijk alleen op het moment*

¹⁵² De dagboek aantekeningen (Arch. Atria, map 145).

¹⁵³ Uit een interview met Nel Jagt, 13 februari 1999.

*Dat van de pijp, recht onder onze voeten
De witte damp opstijgt en ons geheel omhult,
In deze mantel is de wereld goed en
Onze geheimste wens vervuld.*

*We kunnen ons haast niet ontrukken
Aan 't kleed door toom en dromen omgedaan,
Telkens wachten we een nieuwe verrukking,
Tot eindelijk wij verder gaan.*

*Het kolengruis knerpt onder onze schoenen
Op 't Zwarte Wegje dat naar Schelle leidt,
Sneeuwende meidoorn ligt over al het groen
En boven ons is de hemel uitgebreid.*

*Dan komt een weg, heel breed en lang in kinderogen,
De bomen staan hier in een rechte rij,
Maar huppelend, als kinderen opgetogen,
Gaan wij aan al wat lokt, voorbij.*

*De hof van Diene-Meuje links, daarachter,
De weide waar wij hooiden vorig jaar –
In deze streken leefden onze voorgelachten
We zijn er thuis, we zijn onder elkaar –*

*Zelfs het vergulde Kampje kan ons nu niet noden,
De besenstruiken kleuren immers nog niet rood
En door een verder doel ontboden
Stappen wij ondanks dorst en moeheid voort.*

*Als eindelijk die plek bereikt is:
De steen waarin der vaadren naam gebeiteld staat,
Toeven wij toch maar kort bij wat voorbij is
Want voor ons ligt de wereld in een nieuw gewaad.*

*Zover het oog ziet pronk van bloesembomen,
Zelfs wij kinderen houden de adem in,
Het is niet de hemel, 't zijn niet onze dromen
Maar van het leven het stralend begin.*

*Zouden wij nu niet verder lopen
Ginder het kronkelpad naar het veer,
De hele wereld ligt immers open
En misschien keren wij hier niet weer.*

*Misschien zullen wij hier nooit meer komen
Zullen wij, als wij oud geworden zijn
Hunkeren naar dit landschap der dromen,
Een licht visioen in weemoed en pijn.*

*Maar dan zal immers de Veerknecht klaarstaan
En ons de andere oever tegemoet
Voeren en zover met ons meegaan
Tot wij Gods tuinen vinden, voorgoed –*

*In de verte een klok, de talloze slagen
Luiden dat wij nu niet dat lokkend pad
Naar dat andere land der rivieren mogen wagen
Dat er slechts een weg terug is, naar de stad.*

Kort voor zijn overlijden had vader tegen haar gezegd dat hij zo vreselijk graag nog eens wilde wandelen in het Engelse Werk, een park in de buurt van Zwolle. Maar wat hem nog meer aan het hart lag, was een wandeling naar een buurtschap die toen buiten Zwolle lag en waar zijn voorgeslacht woonde, het buurtschap Schelle, waar hij zijn kinderen op een zondagse wandeling graag mee naartoe nam.

Bouw en opening van de nieuwe school

1954 is een enerverend jaar voor Kamphuis. Er wordt haar nauwelijks tijd gegund om stil te staan bij het overlijden van haar vader. Al eerder

was duidelijk dat de huisvesting van de school een steeds nijpender probleem werd. Maar op 18 juni 1954 is het zover dat een nieuw schoolgebouw kan worden geopend. Aan de opening van de nieuwe school is heel wat voorafgegaan.

Een jaar na de oorlog laat de eigenaar haar weten dat de huur van de tussenverdieping aan de Scholtenstraat afloopt en dat hij alleen nog maar bereid is om per maand te verhuren. Het maakt het voortbestaan van de school heel onzeker, maar omdat er geen enkel alternatief is, wordt besloten om dat toch te doen. In een bestuursvergadering van juni 1946 is men het erover eens dat huisvesting het grootste probleem is. In september 1947 is er een spoedvergadering omdat het hele gebouw waarin de school is gehuisvest, totaal is afgekeurd in verband met brandgevaar. Gemeentewerken geeft een maand later toestemming om te beginnen met een verbouwing van het gebouw van de Christelijke HBS aan de Grote Leliestraat. In april 1948 wordt voor de eerste keer een bestuursvergadering in dat gebouw gehouden. Ideaal is het allerminst en de huisvesting blijft dan ook voortdurend een agendapunt met een hoge prioriteit.

Maar uiteindelijk, na veel stagnatie en oponthoud, is het toch zover dat de uitvoering van de bouw van een nieuw schoolgebouw aan de Oosterhamriklaan gegund wordt aan de fa. C. Oostinga en Zn te Groningen voor het bedrag van fl. 16.169,87 (Gron. Arch., 1557, 11).

Op 4 mei 1954 schrijft Kamphuis in een brief aan haar moeder dat over enkele weken alles klaar moet zijn voor de opening van de nieuwe school en dat ze het zich nauwelijks voor kan stellen dat het nog maar veertien dagen geleden is dat vader begraven werd. Hannie Bakker heeft haar een heel aardige condoleancebrief geschreven waarin ze schrijft hoe ze zich vader herinnert als een levenslustige en vrolijke man. Kamphuis vraagt belangstellend naar moeders gezondheid en hoopt dat moeder in staat zal zijn om de opening van de nieuwe school bij te wonen. Ze weet niet of ze nog de gelegenheid heeft om voor die tijd langs te komen, omdat een week later topfiguren uit het maatschappelijk werk uit Bremen op bezoek komen omdat zij hun nieuw te bouwen school ook willen modelleren naar de Groningse school.¹⁵⁴ Ze hoopt moeder

¹⁵⁴ Praktijkbegeleiding en supervisie waren voor Kamphuis wezenlijke onderdelen van het leerplan. Daarom moesten er, naast de gewone leslokalen, ook aparte kleinere ruimtes komen.

voor die tijd nog eens op te bellen. Maar nu moet ze ophouden, want de eerste leerlingen voor het tentamen van vanavond staan voor de deur.

Met Pinsteren dat jaar schrijft ze opnieuw een brief aan moeder, want het is de trouwdag van vader en moeder. Ze toont zich verwonderd over de gang van het leven en verbaast zich erover dat het leven zo hard is. Ze heeft het gevoel dat ze haar eigen menselijkheid moet verstikken.¹⁵⁵ Ze heeft nog geen kans gezien moeder te bezoeken, want ze wil zich in stilte kunnen concentreren en ze wil stilte ervaren en dat is voor haar alleen mogelijk in haar eigen bibliotheek. Ze draagt vaders horlogeketting (Arch. Atria, map 23).

Op donderdag 17 juni 1954 wordt de nieuwe school geopend. Het *Nieuwsblad van het Noorden* bericht er op vrijdag 18 juni uitvoerig over: 'De zwerftocht van de CICSA door Groningen is ten einde en is nu in de Oosterhamriklaan gevestigd in een fraai en doelmatig gebouw'. Met de opening van de nieuwe school wordt ook – enigszins verlaat – het tweede lustrum gevierd. Graafland, de voorzitter van het bestuur, geeft in een mooi, emotioneel en symbolisch gebaar de sleutel aan Marie Kamphuis. De vlag wordt gehesen waarna het Wilhelmus en het Gronings lied (*De Spiegel*, p. 100) worden gezongen. Kamphuis metselt een steen in met de tekst:

*Groninger School voor Maatschappelijk Werk CICSA
Hij heeft wel gebouwd
Die op God vertrouwt 1943 – 8 september 1953*

Dit alles speelt zich af in tegenwoordigheid van de (eerste vrouwelijke staatssecretaris) dr. Anna de Waal. In haar toespraak licht zij de grote betekenis toe van het maatschappelijk werk dat in de jaren na de oorlog een zo grote vlucht heeft genomen omdat men in constructieve zin iets kan doen aan de maatschappelijke nood. Ze doet in haar rede een harts-tochtelijk beroep op de toehoorders en vooral op de leerlingen van de

¹⁵⁵ In datzelfde jaar heeft Kamphuis ook heel veel verdriet om Henk Schulte Nordholt. Ze schrijft hierover in een dagboek aantekening van 1958 waarin ze verwijst naar het vreselijke verdriet van vier jaar geleden, 1954 dus. Onduidelijk is waarom ze juist in dat jaar zo verdrietig om hem was.

nieuwe school om de mens te benaderen vanuit een echte geloofsovertuiging (*De Spiegel*, p. 100).

In haar lustrumrede, onder anderen aangehoord door de commissaris der Koningin, de rector-magnificus van de universiteit en de burgemeester van de stad Groningen, gaat Kamphuis uitvoerig in op de ontstaansgeschiedenis van de school. Ze maakt duidelijk dat men zich met de school duidelijk richt op de regio rondom Groningen, het platteland, wat voor haar een belangrijke reden is geweest om zich los te maken uit de Amsterdamse CICSA. Ze eindigt haar toespraak met de opmerking dat ook in de nieuwe school gids en houvast het evangelie van Jezus Christus is.

In een artikel in *De Hervormde Kerk* van juni 1954 wordt opnieuw de regionale functie van de school benadrukt. Het artikel maakt ook nog melding van het feit dat een derde deel van de leerlingen op dat moment jonge mannen zijn en dat de gemiddelde leeftijd van alle leerlingen 23 à 24 jaar is. En dat in de samenstelling van zowel het docentencorps als de leerlingen nog steeds iets is terug te vinden van de samenwerking tussen de verschillende protestantse kerken van vlak na de oorlog. ‘Maar’, zo eindigt het artikel, ‘met het vermelden van deze feiten doen wij geen recht wedervaren aan de boeiende en geestige toespraak van mejuffrouw Kamphuis die het ons deed betreuren dat wij niet tot haar leerlingen behoren’ (*De Spiegel*, p. 100).

In augustus 1955, ruim een jaar na de officiële opening, is het gebouw al weer te klein. Kamphuis heeft in november een gesprek met Sark, de inspecteur, om de vraag naar uitbreiding aan te kaarten. Hij is duidelijk not amused en geïrriteerd door de onvoldoende vooruitziende blik. Maar uiteindelijk gaat hij wel akkoord en wil hij een ontwerp voor een schetsplan en een globale berekening.

Een belangrijk probleem op de opleiding blijft de aanstelling van de docenten. Dit vanwege de al eerder beschreven richtingenstrijd die het lastig maakt om mensen aan te stellen, maar ook omdat men voortdurend worstelt met een gebrek aan stafdocenten, wat leidt tot een groot aantal docenten met heel kleine dienstverbanden. Op voorstel van het ministerie van OK&W vindt over dit onderwerp een bespreking plaats binnen

de Vereniging van Directeuren van scholen voor maatschappelijk werk, maar men blijkt niet tot een eensluidende mening te kunnen komen. Er zijn te veel tegengestelde wensen en ideeën. Maar desondanks kan Kamphuis eind 1950 aan haar school drie stafdocenten aanstellen en een leidster praktisch werk (stagedocent). Het is bijzonder dat de aanstelling van vier nieuwe docenten lukt, want voor het tweede achtereenvolgende jaar heeft de school niet het minimum vereiste aantal leerlingen.¹⁵⁶ De vraag doet zich natuurlijk voor hoe dat kan. Misschien omdat er weerstand in gereformeerde en orthodox hervormde kring bestaat tegen het karakter van de school. In een gesprek hierover wordt duidelijk dat er van de kant van de scholen geen aversie tegen de opleiding bestaat, veeleer is er sprake van onwetendheid.

¹⁵⁶ Dit roept des te meer de vraag op hoe de school dan te klein kan zijn. Misschien heeft Kamphuis veel meer ruimte nodig dan ze in eerste instantie veronderstelde voor een-op-eengesprekken met leerlingen. Maar het blijft gissen.

Tweede studiereis naar Amerika, evaluatierapport, uitbreidingsplannen

Inleiding

Wie zou denken dat Kamphuis na de begrafenis van haar vader en de opening van de nieuwe school nu even op haar lauweren zou kunnen rusten, heeft het mis. Want nog maar twee maanden later, 12 augustus 1954, vertrekt ze voor de tweede keer naar Amerika waar ze tot 22 juli 1955 zal blijven. Deze studiereis, waar ze ook een studiebeurs voor krijgt, vindt plaats in het kader van het United Nations Social Welfare and Scholarship Program over het onderwerp *Methods and Training for Social Casework*. In haar verzoek om toegelaten te worden verwijst ze naar de conferentie in 1950 in Wenen die ze bijgewoond heeft, een conferentie met als doel om tot een gemeenschappelijke bespreking te komen over de mogelijkheden van het casework in West-Europa¹⁵⁷ en naar de lezingen die ze in Duitsland gehouden heeft. Omdat in Nederland de relatie tussen casework en religie een groot probleem is, wil ze starten met een bezoek aan de Catholic School of Social Work. Ze laat weten dat ze uitstekend Nederlands, Duits en Engels leest, Frans goed, en uitstekend Nederlands en Engels, Duits goed en Frans redelijk spreekt en schrijft. Ze heeft een bloeddruk, ook die moet vermeld worden, van 150/90, haar algehele en haar geestelijke conditie zijn goed. In de bevestigingsbrief wordt benadrukt dat ze in eigen land na deze cursus een van de leidende figuren zal zijn voor het onderwijs in social casework (Arch. Atria, map 335).

Tweede studiereis naar Amerika

Vrijwel alle informatie van dit tweede verblijf in Amerika is afkomstig uit de wekelijkse brieven aan haar moeder. Ook wat betreft de brieven over de tweede reis doet zich het merkwaardige feit voor dat de brieven

157 Uit het jaarverslag van 1950 (in archief van de Marie Kamphuisstichting in Utrecht) van de CICSa in Amsterdam. De conferentie in Wenen werd ook door enkele stafleden van de CICSa bezocht.

van Kamphuis aan moeder wel bewaard zijn gebleven, maar geen brieven van moeder aan Kamphuis.

Op 15 augustus 1954 komt ze met de Nieuw-Amsterdam aan in New York waar Martin Gleisner haar ook deze keer weer bij aankomst opwacht en haar helpt met alle benodigde formaliteiten. Ze vertrekt al snel weer uit New York omdat ze gedurende deze periode vooral in Chicago zal zijn. Ook nu heeft ze weer een kamer in een International House, Room 621, 1414 East 59. Tussen de 500 studenten die op dat moment in het International House logeren, loopt ze Charlotte van Praag tegen het lijf, een lerares Duits, die ooit nog eens als adjunct-directeur bij haar gesolliciteerd heeft. Ze trekken veel met elkaar op.

Het valt haar in het begin niet mee. Ze voelt zich duizelig van de hitte en de vochtigheid. Ze heeft te weinig beweging, ze eet te veel en voelt zich heel lui en sloom worden. Ze is geïrriteerd omdat ze, gezien het programma, gemakkelijk veertien dagen later had kunnen komen, want nogal wat mensen die ze had willen spreken zijn met vakantie, waardoor ze haar plannen moet wijzigen.

In september is ze in Washington en gaat dan verder naar Nashville in Tennessee. Haar zevenenvestigste verjaardag viert ze door eerst een college bij te wonen, daarna doet ze een sightseeing tour door de stad. Moeder stuurt haar lekkers en krijgt een hartelijke bedankbrief, 'want ze heeft genoten van die lekkere dingen'. Ze krijgt een elektrisch kacheltje waar ze heel blij mee is, want nu kan ze zelf koffie en thee zetten en kost haar dat geen kapitalen meer (Arch. Atria, map 23).

Haar neef Jan-Willem Schulte Nordholt, die in die periode ook in Amerika is, komt op bezoek. Samen bezoeken ze verschillende musea en een negerkerk (Pinkstergemeente).¹⁵⁸ In alle brieven toont Miep zich be-

158 Wim Schulte Nordholt was een broer van Henk Schulte Nordholt en de jongste uit het gezin van Schulte Nordholt en Treep. Vader Schulte Nordholt was grossier in zoetwaren. Wim droeg zijn proefschrift *De tuin der Hesperiden* in 1951 op aan zijn broer Henk, die elf jaar ouder was en die op zijn manier probeerde om de afwezigheid van zijn vader na de scheiding enigszins te compenseren. Hij werd, nadat hij eerder leraar was aan het Rijnlands Lyceum in Wassenaar en in Amsterdam aan verschillende scholen geschiedenis had gedoceerd, de eerste hoogleraar Amerikanistiek, aan de Universiteit van Leiden. Hij publiceerde veel en was ook dichter, recensent en essayist. Hij werkte mee aan het *Liedboek voor de kerken* en voor het *Getijdenboek* herdichtte hij ruim honderd oud-christelijke hymnen. In 1954 kreeg hij van de Amerikaanse regering een beurs voor een studie aan Vanderbilt University in Nashville, Tennessee, waar hij een jaar lang onderzoek deed naar het rassenvraagstuk in het zuiden van de Verenigde Staten. Daarover publiceerde hij *Het volk dat in duisternis wandelt*. In dat jaar vond dus de ontmoeting met Marie Kamphuis plaats (Steenhuis, 2001).

zorgd over moeders gezondheid, want die laat te wensen over. Zelf is Miep ook niet in een echt goede conditie, maar bij een doktersbezoek blijkt toch alles in orde. Ze viert de Amerikaanse feesten mee, maar ook de Nederlandse feesten houdt ze in ere. In november viert ze met een Amerikaanse familie Thanksgiving Day en eet met hen de traditionele kalkoen.¹⁵⁹ De dag voor Sinterklaas maakt ze met Charlotte borstplaat en Charlotte vertaalt een gedicht van Nijhoff voor Miep dat ze haar op de eerste Adventzondag geeft (Arch. Atria, map 23). De dag voor kerst maakt ze de viering van het personeelskerstfeest mee op de school voor maatschappelijk werk in New York.¹⁶⁰ De planning was namelijk dat ze ook een bepaalde tijd in New York zou doorbrengen en ze vindt het er een verademing na Chicago, niet in het minst door de weersomstandigheden die er veel aangenamer zijn. Kerstfeest zelf viert ze met de familie Gleisner. Voor Bevrijdingsdag wordt ze, met andere in Chicago wonende Nederlanders, uitgenodigd op een cocktailparty bij de consul-generaal. Ze vindt het helemaal niets en organiseert dan zelf maar iets met Charlotte en met prof. Van Hall die ze daar is tegengekomen. Prof. van Hall houdt een herdenkingsrede en zij spreekt over goed Europeaan en goed Nederlander zijn.

Weer terug in Chicago leert Kamphuis Charlotte Towle (seniordocent) en Helen Perlman (juniordocent) kennen. Kamphuis is bepaald niet gecharmeerd van Perlman en omgekeerd lijkt dat ook dat het geval. Het gedrag van Perlman lijkt soms ingegeven door rivaliteit, bang dat anderen hoger zouden 'scoren' dan zij en ze maakt een soms ronduit kille indruk. Bijvoorbeeld toen de vriendin van de dean, een medisch maatschappelijk werkster, die enige publicaties op haar naam had staan, zich suïcideert. Enige tijd daarvoor was ze opgenomen geweest in een psychiatrisch ziekenhuis, maar weer ontslagen. Kamphuis, die in die tijd deelneemt aan een

159 Thanksgiving Day is een nationale feestdag in de Verenigde Staten en Canada waarop dank wordt gezegd (traditioneel aan God) voor de oogst en voor allerlei andere goede dingen. In de Verenigde Staten wordt deze dag gevierd op de vierde donderdag in november. Het is traditie om op Thanksgiving Day kalkoen te eten. Traditionele bijgerechten zijn aardappelpuree, zoete aardappels, sperziebonen, cranberrybessen en pompoentaart (bron: Wikipedia).

160 De school voor maatschappelijk werk heeft, na de vorige keer dat ze er geweest is, een nieuw gebouw met een prachtige tuin, in het vroegere woonhuis van Andrew Carnegie. Er speelt zich gedurende die periode een vreselijk drama af waar Miep een geëmotioneerde brief over schrijft: een van de professoren beroofde zich van het leven door haar halsslagader door te snijden. Ze is verbaasd over de harde manier waarop de mensen er hier op reageren. De volgende dag kondigde de docente die college moest geven het aan en zei dat het maar beter was om gewoon door te gaan.

Ph.D groep bij Perlman, hoort van de suicide en is met iedereen hoogst ontdaan: zou Perlman het al weten? Een van de studenten neemt op zich haar zo nodig te informeren, maar ze weet het al. De studenten zijn verbijsterd door haar reactie: 'Ja, het is vreselijk, maar we hebben er niets aan daarbij stil te blijven staan: let's go to business.' De lezing in de brief aan moeder is net even anders dan die in haar latere werkaantekeningen.¹⁶¹

Marie Kamphuis, die al op de meisjesvereniging een referaat hield over Rusland en die altijd geïnteresseerd is in andere volkeren en hun culturen, wordt steeds meer een wereldburger. Moeder wordt dan ook soms streng toegesproken als Miep meent kleinburgerlijkheid in moeders brieven te lezen. Zo schrijft ze (waarschijnlijk in reactie op een brief die moeder stuurde nadat Miep haar had geschreven over de kerkdienst die ze met neef Jan-Willem had bezocht):

'Foei moeder, wat hebt u weer strenge woorden gesproken over de godsdienstige gebruiken hier. Niet alle mensen op de wereld hebben dezelfde levensstijl als de Nederlandse calvinisten.'

In een latere brief schrijft ze dat moeder dingen die zij geschreven heeft, te persoonlijk heeft opgevat. Miep heeft geen ogenblik de intentie gehad om iets ongunstigs ten aanzien van het voorgeslacht te zeggen, maar het is wel heel duidelijk haar bedoeling om met een open oog naar dingen te kijken en niet alles meteen te bekijken vanuit Nederlandse maatstaven. Ze raadt moeder aan een abonnement te nemen op *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* als moeder tenminste geïnteresseerd is in de pennenvruchten van haar dochter. Of moeder dat ooit gedaan heeft, is niet bekend.¹⁶²

Haar dagindeling is heel strikt. Om acht uur rijdt ze met iemand mee naar de kliniek waar eerst een stafbespreking is en daarna een bespreking met de patiënten. Ze luncht in de cafetaria van de kliniek. Tegen een uur of zeven is ze dan weer thuis, waar ze zelf haar potje kookt (wat veel goedkoper is dan ergens te gaan eten), hoewel ze in de cafetaria van het International House een matige maaltijd voor 80 dollarcent kan krijgen. Zelf

161 Werkaantekeningen 30 december 1996 (Arch. Atria, map 478).

162 Bij navraag bleek dat de abonneegegevens slechts tot 1970 bewaard zijn.

zorgt ze voor thee en koffie of een kop chocolade. Soms gaat ze naar de schouwburg of bij iemand op bezoek. Twee keer per week is er in het International House een film waar ze vaak naartoe gaat. En op dinsdag en donderdagavond zijn er colleges in vieze, slordige en ongezellige lokalen. Haar eigen school steekt er wat dat betreft met kop en schouders boven uit. Charlotte van Praag, die bezig is te promoveren, valt vaak 's avonds nog bij haar binnen om haar om commentaar te vragen of ze praten met elkaar over gedichten en esthetica. Op zondag gaat ze naar de kerk in de kapel van de universiteit, of naar de episcopale of presbyteriaanse kerk in de buurt.¹⁶³

In een van haar brieven aan moeder geeft Miep een uitgebreid verslag over het stage lopen in de kliniek. Zo beschrijft ze dat ze op een keer al improviserend moest invoegen bij een onverwachte bespreking van een van haar patiënten en veel meer en betere gegevens had dan de artsen en dat de door haar gestelde diagnose meer zoden aan de dijk zette. Kennelijk reageert moeder daar met verbazing op, want in de daarop volgende brief reageert Miep duidelijk gekwetst. Wat is het bezwaar van het werken in een psychiatrische kliniek? Er zit een hele staf van sociale werksters die werken met de familie van de patiënten en die zelf ook wel poliklinische patiënten behandelen. Ze heeft altijd al belangstelling gehad voor psychiatrie en in Groningen hebben ze de laatste jaren ook veel met psychiaters samengewerkt. In Groningen is de chef de clinic een bekende psychiater in Nederland, en hij wilde haar vorig jaar zelfs een behandeling laten doen, samen met zijn arts-assistent, en dat met een vrij moeilijke patiënt. Ze illustreert dit alles met een beschrijving van een heftige week in de kliniek.

Marie Kamphuis is een vrouw die in binnen- en buitenland steeds meer bekendheid krijgt. De school in Groningen is dank zij haar inspanningen onder moeilijke en moeizame omstandigheden tot stand gekomen, maar in hoeverre haar moeder daar oog voor heeft, is de vraag.¹⁶⁴ In de brieven aan moeder is de toon af en toe uitgesproken hooghartig

163 Werkaantekeningen 30 december 1996 (Arch. Atria, map 478).

164 In januari 2007 had ik een interview met een neef van Marie Kamphuis en zijn vrouw (Peter Kamphuis, zoon van Herman Kamphuis en Bregje Kamphuis-Visser). Zij hadden ook hun (schoon) moeder uitgenodigd om bij dit gesprek aanwezig te zijn als enige nog in leven zijnde generatiegenoot van Marie Kamphuis. De (schoon)moeder, mevrouw Bregje Kamphuis-Visser, schoonzus van Miep, weduwe van broer Herman, was oprecht verbaasd toen ze hoorde dat ik een biografie over haar schoonzus wilde schrijven. Was Miep dan zo belangrijk geweest dat er een biografie over haar geschreven moest worden en vond ik het echt zo interessant om al die dingen over Miep te horen?

als moeder vermanend wordt toegesproken ('Foei, moeder') en Miep laat weten dat zij – in tegenstelling tot moeder, maar dat wordt uiteraard niet zo expliciet benoemd – niet meer zo kleinburgerlijk en benepen is.

Stage in de neuropsychiatrische kliniek in Chicago

In Chicago loopt ze drie dagen per week stage in een neuropsychiatrische kliniek, onderdeel van de universiteit van Illinois, een opleidingsinstituut voor psychologen en psychiaters. Gelukkig kan ze met iemand meeliften, want de kliniek ligt op vijf kilometer afstand van het International House. Ze vindt het er heel prettig en het is een goede aanvulling voor haar op de theoretische studie. Tijdens die stageperiode krijgt ze een cliënte toegewezen, de moeder van een meisje dat gedurende drie maanden opgenomen wordt in verband met een psychose. Ze schrijft supervisieverslagen (niet verbatim) en krijgt supervisie van Charlotte Towle.¹⁶⁵

Gedurende een periode van twee maanden (1 maart 1955 tot 11 mei 1955) heeft Kamphuis vrijwel wekelijks een gesprek met haar cliënte, die de gelegenheid krijgt om haar gevoelens ten opzichte van haar dochter te exploreren. De cliënte is van Nederlandse origine en op een vraag van Kamphuis blijkt zij alleen in staat om Nederlands te spreken als ze net in Nederland is geweest, maar ze kan Kamphuis wel helpen als die niet op de juiste Amerikaanse uitdrukking kan komen.

De cliënte is een vrouw van 44 jaar, getrouwd, moeder van drie kinderen, een meisje en twee jongere jongens. Het meisje, Sue, wordt op haar achttiende jaar in de kliniek opgenomen na een periode van toenemend bizar gedrag en nadat haar vriend, met wie ze vier jaar omgaat, is opgeroepen voor militaire dienst. Op het moment van opname hoort ze vreemde stemmen, ze is apathisch, ongeïnteresseerd in school en vriendinnen en paranoïde. Ze gedraagt zich heel teruggetrokken en verwaarloost zichzelf. Ze eet ongeregeld, gaat heel laat naar bed en vertoont onbegrijpelijk gedrag. Haar moeder raakt gealarmeerd door dit gedrag, ze heeft ervaring met psychotisch gedrag. In Nederland is haar eigen moeder tweemaal (één van de opnames duurde vijf jaar) opgenomen voor de behandeling van 'nervous breakdown'. Een zus van cliënte is verschillende keren opgenomen geweest en heeft shocktherapie gehad. De vader van cliënte is een-

¹⁶⁵ De supervisieverslagen zijn in het bezit van Nel Jagt, die zo vriendelijk was ze aan mij uit te lenen.

maal voor twee maanden en nog een keer voor drie weken opgenomen voor amnesie. De ouders hebben het vriendje van hun dochter wel thuis ontvangen, maar zijn door het verschil in status bepaald niet gelukkig met de keuze van hun dochter. De gesprekken met haar moeder – een enkele maal ook met de vader en met de vriend van het meisje – zijn bedoeld om, zoals Kamphuis in het eerste gesprek aangeeft, informatie te verkrijgen van het meest nabije gezinslid, samenwerking ten behoeve van het herstel van cliënte en waar nodig het ondersteunen van de gezinsleden.

In het samenvattende verslag van 11 mei zegt Kamphuis dat de belangrijkste focus was om de cliënte te helpen een meer gevende en minder beheersende moeder te worden die haar kinderen hun eigen leven kan laten leiden. Loslaten is al die tijd een belangrijk thema voor cliënte. In een van de gesprekken toont ze trots een boek aan Kamphuis, *A woman best years*, waaruit ze geleerd heeft dat ze Sue los moet laten. Kinderen zijn er niet om te worden zoals hun ouders, maar moeten door ouders losgelaten worden en ze dankt God voor deze les nu de jongens ook aan het begin van hun puberteit staan.

Uit het supervisieverslag blijkt niet dat Kamphuis haar cliënte naar haar bedoelingen met deze gesprekken heeft gevraagd. De cliënte geeft wel in een van de eerste gesprekken aan dat ze zelf ook hulp nodig heeft. Ze is er zo slecht aan toe nu ze haar eigen kind naar een kliniek moet brengen dat ze bang is zelf een nervous breakdown te krijgen. Een familielid leert haar om anticonceptie toe te passen en zegt dat dat niet ingaat tegen de doctrine van de kerk, maar cliënte voelt zich er desondanks vreselijk schuldig over. Naderhand hoort ze dat dit wel degelijk tegen de ideeën van de kerk ingaat en voelt ze zich nog schuldiger. Dit levert veel spanningen in het huwelijk op. In verband met de seksuele problemen van het echtpaar raadt Kamphuis hen aan om over te gaan op periodieke onthouding.

Soms lijkt het in de verslagen of Kamphuis de theorie geforceerd aanpast aan de praktijk. Bijvoorbeeld waar ze na een sessie met haar cliënte in het verslag schrijft dat cliënte haar defensie aan het opbouwen is, maar deze opvatting op geen enkele manier verduidelijkt. Verder schrijft ze over enkele positieve gevoelens en veel onbewuste vijandigheid ten opzichte van de werker, maar ook dit blijkt op geen enkele manier uit het verslag en licht ze niet nader toe. Cliënte vertelt op een gegeven moment hoe geruststellend het voor haar was dat ze een kennis tegenkwam, een verpleegster, die haar

vertelde dat het (vijandige) gedrag van haar dochter te wijten was aan haar ziekte. Cliënte vertelt dat zij altijd goed heeft kunnen omgaan met zieke mensen, maar voor de omgang met haar dochter heeft ze wel advies van de dokter nodig, zeker na het ontslag uit de kliniek. Kamphuis vraagt haar waarom ze dat nodig heeft, want ze vertoont zoveel inzicht en ze is in staat om zoveel zelf dingen uit te zoeken. Het zou een soort huiswerk kunnen zijn om dat zonder hulp en advies van de dokter eens concreter na te gaan. Dat zou dan in het volgende gesprek besproken kunnen worden. Cliënte zegt: 'U hebt helemaal gelijk en ik zal er eens over na gaan denken.' Ze is blij met de erkenning van haar capaciteiten. Kamphuis vindt het kennelijk in strijd met het idee van zelfbepaling van de cliënt om over de omgang van moeder met haar dochter na ontslag advies te vragen aan de arts. Zij beargumenteert dat door te zeggen dat cliënte zoveel inzicht vertoont en in staat is om zoveel dingen uit te zoeken. Maar in slechts enkele verslagen daarvoor vraagt Kamphuis zich af of ze in staat zal zijn om zelfs maar op een oppervlakkig niveau op realistische wijze de relatie van cliënte met haar dochter te bespreken omdat een van haar problemen is dat zij alle antwoorden al weet om haar grote onzekerheid te verbergen en al haar defensiemechanismen in moet zetten om zich staande te houden.

Zelfbepaling van de cliënt stond heel hoog in het vaandel bij de lichte caseworkers van de jaren vijftig. Ook Kamphuis vond dat heel belangrijk; niks geen betuttelend gedrag van goedwillende al dan niet professionele hulpverleners. De cliënt moest vooral zelf bepalen wat goed voor hem was.¹⁶⁶ In de hier gesuperviseerde casus lijkt Kamphuis te negeren dat de moeder van de opgenomen cliënte veel baat heeft bij het advies en de raad van een verpleegkundige. Ze lijkt te negeren dat cliënte wel eens een vertekend beeld kan hebben door wat ze zelf heeft meegeemaakt, maar wat niet noodzakelijkerwijs ook voor haar dochter hoeft te gelden. En last but not least lijkt ze te negeren dat een psychiater kennis heeft over psychoses en over de omgang met psychotische mensen. Als Kamphuis een gesprek met het vriendje van Sue heeft, vraagt ze of hij enige kennis over deze ziekte heeft en als dat niet het geval blijkt te

¹⁶⁶ Toen ik ongeveer een jaar voor haar dood een gesprek met Bertje Jens had, bleek ze door geheugenproblemen niet veel meer te kunnen vertellen, maar op mijn vraag wat nu toch zo heel belangrijk in het casework van die tijd was, zei ze stralend: 'De zelfbepaling van de cliënt, de zelfbepaling van de cliënt, mevrouw.'

zijn, vertelt ze dat er een wens is om volwassen te zijn, maar tevens de angst om de veiligheid van het ouderlijk huis los te laten. Ze refereert eraan dat hij wel weet hoe gebonden Sue aan haar moeder is en ze beschrijft dit pijnlijke groeiproces en dat dat onder speciale omstandigheden zo'n spanning kan veroorzaken dat iemand er ziek van wordt. Hij lijkt aandachtig te luisteren en vraagt dan schaapachtig: 'Waardoor wordt die ziekte nou veroorzaakt?' In de kantlijn staat als opmerking van de supervisor te lezen: 'Dat is een goeie' ('Isn't that good!').

De psychiater die een rapport opmaakt, zegt over de therapeute van moeder dat dank zij haar beschermende en 'moederende' houding moeder enig inzicht verkreeg in haar gevoelens ten opzichte van Sue. Na drie maanden is Sue zover hersteld dat ze weer naar huis kan en haar werk weer op kan pakken.

Tijdens het laatste gesprek geeft cliënte Kamphuis als afscheidscadeau een doos zeep. Ze hebben samen veel plezier over dat symbool van Nederlandse zindelijkheid in het smerige en vuile Chicago. Grappig is dat Kamphuis dit niet in haar supervisieverslag vertelt, maar op een ander moment in een brief. Misschien mocht de supervisor er niet van weten. Het aannemen van cadeautjes was niet zozeer echt streng verboden, maar het was wel altijd een kwestie in casework en supervisie.

Tijdens haar laatste week in Chicago neemt Kamphuis afscheid van iedereen die ze er heeft leren kennen en de kliniek biedt haar een afscheidsborrel aan. Het onbehaaglijke gevoel dat ze bij een betere planning het hele programma in zeven of acht maanden had kunnen afmaken in plaats van dit hele jaar dat er voor uitgetrokken is, heeft ze nog steeds. Het speelde haar vooral parten op de momenten als ze weer een brief uit Groningen kreeg waarin men haar liet weten dat men de vaste hand die leiding geeft, mist. 'Het lijkt allemaal wel zo efficiënt in Amerika, maar dat is het lang niet altijd.'

In haar brieven rept Kamphuis met geen woord over Jane Addams (1860-1935) en het door haar in 1889 opgerichte Hull House in Chicago. En dat is vreemd omdat Hull House in Chicago heel veel activiteiten op het gebied van maatschappelijk werk doet en een bekende en goede naam heeft, ook door het onderzoek dat er verricht wordt. Addams is, evenals

Kamphuis, een groot voorstander van vrije meningsuiting en democratie, waardoor Hull House een radicale naam krijgt. Addams is de eerste voorzitter van de Women's International League for Peace and Freedom die ze in 1915 opricht. In 1931 krijgt ze op grond van haar vele activiteiten de Nobelprijs voor de Vrede die ze deelt met Nicolas Murray Butler (1862-1947, filosoof, diplomaat, twaalfde president van Columbia University en president van de Carnegie Endowment for international Peace).¹⁶⁷ De onderliggende filosofie van Hull House is dat men zoveel mogelijk probeert open te staan voor wat nodig is. Buurtbewoners worden goedkope en voedzame maaltijden aangeboden, want er heerst veel ondervoeding. Miss Beckinridge van de Universiteit van Chicago doet er onderzoek naar de condities voor vrouwen en kinderen in de industrie, onderzoek dat in 1899 uitmondt in Illinois Legislative (een wet op de arbeidsomstandigheden). Zoals Kamphuis Chicago veertig, vijftig jaar later zou beschrijven als een smerige, vieze stad, was het dat in de tijd van Hull House ook al. Er lagen altijd hopen vuil om Hull House heen en om die situatie te verbeteren, wordt Addams aangesteld als opzichter van de vuilverbranding. Er wordt een aantal reclasseringsambtenaren op Hull House benoemd en Addams wordt lid van de Chicago Board of Education, want ze zet zich ook in voor spijbelaars en slecht aangepast onderwijs. Dit is maar een greep uit het vele dat Addams doet in Hull House.

Wel schrijft Kamphuis een aantal jaren later in het blad voor (oud-) leerlingen van de ASCA (redactie: Kamphuis), opgediept uit haar 'reistas vol losse vreugden' in de trein van Groningen naar Den Haag, dat Hull House dreigt te verdwijnen vanwege een uitbreidingsplan van de Universiteit van Illinois. Bezoekers zouden de laatste jaren wel eens het idee hebben gehad dat het meer een monument van het verleden was dan dat het een leven in het heden leidde (Gron. Arch. 1557, 307).

Reis naar het westen en congres in San Francisco

Het is de bedoeling van Kamphuis om een reis naar het westen van Amerika te maken en ze verheugt zich daar heel erg op. Maar ze zal erg zuinig moeten zijn, want ze moet zelf van de VN de tocht naar San Francisco betalen, hoewel ze denkt er recht op te hebben dat het voor haar betaald

¹⁶⁷ [Wikipedia.org/wiki/Nicolas Murray Butler](https://www.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Murray_Butler).

wordt. Het niet krijgen waar ze recht op meent te hebben en de karigheid van haar beurs blijven weerkerende thema's in haar brieven. Maar ze is ook uitgenodigd door de Raad van Kerken die haar financieel het een en ander hebben toegezegd.

Ze houdt een lezing voor de National Conference for Social Work in San Francisco, die door ongeveer 5000 deelnemers bezocht wordt, waarin ze een vertaalslag maakt van I Korinthe 13 naar het casework.¹⁶⁸

Ze vindt het er heerlijk en haar lezing maakt indruk, want na afloop vragen veel mensen haar of ze de lezing op schrift kunnen krijgen ('Een kladje van de lezing'). Ze ontmoet er ook oude bekenden met wie ze een nachtclub in de Chinezenwijk en in de zeemansbuurt bezoekt. 'Zo open en bloot en seksueel als ik het nog nimmer zag. Zo deden we San Francisco bij dag en nacht, sociaal, moreel en immoreel' (Arch. Atria, map 23). In Denver brengt ze een bezoek aan de school voor maatschappelijk werk die ze kleiner en vriendelijker vindt dan die in Chicago en verder is ze ook vol lof over Denver. Vanuit Denver had ze graag nog een uitstapje willen maken naar de Pueblo indianen maar dat kan niet doorgaan omdat de wegen door de regen onbegaanbaar zijn. In Berkeley ontmoet ze tijdens een bergbeklimming een nazaat van Frederika van der Vegt, haar overgrootmoeder, van wie ze de naam als pseudoniem gebruikt voor haar gedichten.

Eind juni komt ze in Seattle aan waar ze logeert bij vrienden van de familie Gleisner. Ze maakt er een week lang een goed georganiseerd programma mee en vindt het een heerlijke stad. Daarna reist ze door naar Canada. Ze wil er het Victoriameer bezoeken, maar wel op eigen gelegenheid, niet met een toeristenbus mee. Het wordt een onverwacht avontuur omdat het vreselijk hard gaat sneeuwen, waardoor ze de weg terug niet meer kan vinden, maar uiteindelijk lukt het haar om heelhuids en ongedeerd terug te komen. Ze is er heel trots op. Ze bezoekt Salt Lake City, Taos en een indianennederzetting. Ze vindt Salt Lake

168 I Korinthiërs 13 is een beroemd hoofdstuk uit het Nieuwe Testament en handelt over de liefde: 'Al sprak ik de talen van alle mensen en die van de engelen – had ik de liefde niet, ik zou niet meer zijn dan een dreunende gong of een schelle cymbaal. Al had ik de gave om te profeteren en doorgrondde ik alle geheimen, al bezat ik alle kennis en had ik het geloof dat bergen kan verzetten – had ik de liefde niet, ik zou niets zijn. De liefde is geduldig en vol goedheid. De liefde kent geen afgunst, geen jidel vertoon en geen zelfgenoegzaamheid. Ze is niet grof en niet zelfzuchtig. Ze laat zich niet boos maken en rekent het kwaad niet aan. Ze verheugt zich niet over het onrecht maar vindt vreugde in de waarheid. Alles verdraagt ze, alles gelooft ze, alles hoopt ze, in alles volhardt ze' (uit: de Nieuwe Bijbelvertaling, 2004).

City prachtig en het is heel bijzonder om te midden van de mormonen te zijn (Arch. Atria, map 23).

Na een tussenstop in St. Paul¹⁶⁹ – waar op dat moment een hittegolf heerst en waar het te warm is om er productief te kunnen zijn – komt ze op 19 juli weer in Chicago aan. Ze loopt er Nederlanders tegen het lijf die haar foto's laten zien van het tulpenfestival in Pella, de plaats waar de christelijk-gereformeerde ds. Hendrik Scholte met zijn volgelingen in 1847 terecht kwam en waar overal nog Nederlands gesproken wordt. In de optocht van de schoonheidskoningin figureert een achterkleinkind van ds. Scholte als hofdame. Het is er allemaal nog heel orthodox in de leer. Dit is haar laatste brief aan moeder, want de week daarop vertrekt ze op 22 juli uit New York met dezelfde boot als waarmee ze gegaan is, de SS Nieuw-Amsterdam. Ze hoopt op 31 juli aan te komen in Nederland waar ze eerst een paar dagen bij Gerrit en Betty zal logeren voor ze weer naar Groningen vertrekt (Arch. Atria, map 23).

Evaluatierapport

Over haar tweede studieperiode in Amerika brengt ze een eindrapport uit aan het ministerie van Maatschappelijk Werk (Bureau for International Exchange of the Ministry of Social Work). Ze schrijft dat in tegenstelling tot wat ze in Nederland ziet, in Amerika het meest opvallende is dat diagnosevorming en behandeling er plaatsvinden op wetenschappelijke basis, dankzij de toepassing van de dynamische psychiatrie. De principes van het individualiseren, het de cliënt leren zichzelf te helpen en de waarde van de relatie is in de VS wetenschappelijk uitgewerkt en toegepast. Ditzelfde geldt min of meer ook voor groepswork en community organization. Specialisaties zijn niet, zoals in Europa, op bepaalde terreinen, maar naar methode. De Amerikaanse benadering trekt niet alleen de aandacht in Nederland, maar in heel Europa.

Ze beschrijft vervolgens enthousiast de onderwijsmethode die op dat moment zojuist gepresenteerd is in een boek van Charlotte Towle, de supervi-

169 In St. Paul heeft ze contact met de mensen van de Dependency Study over het St. Paul project in Minnesota dat sinds 1948 uitgevoerd werd in St. Paul en waar Alice Overton de grote voortrekker van was. Van haar leerde Kamphuis dat deze manier van werken geheel nieuw was, dit in tegenstelling tot wat ze van anderen daarover gehoord had.

sor in haar stageperiode. De belangrijkste methode is de discussiemethode, maar lesgeven blijft onderdeel van het onderwijs. Want: de student heeft informatie en enige begeleiding nodig en daarom moet de inleiding/lezing onderdeel van het onderwijs zijn. Een inleiding duurt zelden langer dan een kwartier waarna de studenten uitgenodigd worden om deel te nemen aan de discussie. Maar ze is vooral gefascineerd door de leer methode van de supervisie, die de student helpt om tot zelfinzicht te komen en om zich vrij te voelen in de relatie met de cliënt. Ze heeft ook de didactische waarde van het rollenspel gezien. Over de plaats van het casework in de rest van het onderwijsprogramma heeft ze op de school van Cleveland een presentatie bijgewoond. Ze raakte onder de indruk van de brede algemene filosofie, de heldere systematische opzet en de nadruk die gelegd wordt op onderwerpen die lange tijd verwaarloosd zijn in de curricula van de basisopleidingen, waarbij ze vooral doelt op culturele en sociologische factoren. In Europa heeft men altijd de nadruk op de dynamische psychiatrie als verklaringsgrond voor menselijk gedrag nogal eenzijdig gevonden. Cursussen over sociologische en culturele factoren zijn nog maar zelden opgenomen in het onderwijsprogramma, want de freudiaanse psychologie is nog steeds de belangrijkste bron voor de interpretatie van het menselijk gedrag. Als ze discussies wil met docenten of anderen over de culturele en sociologische benadering, stuit dit op onbegrip, evenzo waar het gaat om de toepassing van autoriteit en een meer directe benadering. De relatie tussen het Amerikaans social work en de Amerikaanse cultuur en wat dit betekent voor social work in Europa is meer een onderwerp voor een boek dan voor een rapport. Er moet wel meer bewustheid over de verschillen komen, waarvan ze er in haar rapport een paar opnoemt, bijvoorbeeld het vragen naar gevoelens; in een aantal Europese landen is dat strikt privéterrein. Privacy is in Amerika een heel ander verhaal dan in Europa en ook in de manier waarop Amerikanen met competitie omgaan, ziet ze grote verschillen. Voorlopig zal ze zich beperken tot een artikel over dit onderwerp in het maandblad *Wending* van mei 1955. Wat ze gezegd heeft over culturele en sociologische invloeden gaat naar haar idee ook op voor de noodzaak tot personalisatie, dat wil zeggen dat de hulpverlener, de caseworker, geïnteresseerd moet zijn in de cliënt als persoon. Voor haar een zo vanzelfsprekend uitgangspunt dat haar supervisor het voor haar uit heeft moeten spellen, want het leek haar een volstrekt overbodige toevoeging,

zelfs nogal beledigend. Ze vindt de onderliggende filosofie van dit alles heel armzalig. Alleen rooms-katholieke social caseworkers haalden wat literatuur te voorschijn, maar die was beperkt tot hun eigen groepering. De functional school ontwikkelde wel enige filosofische concepten, en ook positief wat dit betreft zijn haar contacten met de vertegenwoordigers van de National Council of Churches. Ze publiceert in *Christian Social Welfare* (april 1955) voor die groep een artikel: *Distinctive Elements in Protestant Social Work*. Ze heeft een lezing gehouden voor de kerkelijke conferentie On Social Welfare in San Francisco over Professional Training en tijdens de National Conference hield ze ook een lezing. Een paar belangrijke vragen die zij zich ook stelt, ziet ze terug in een onderzoek van Ernest Witte, uitvoerend directeur van de Council van social workopleidingen. Hoe kan het lesprogramma zo georganiseerd worden dat het aansluit op de praktijktraining en hoe moet het georganiseerd worden als voorbereiding op bepaalde maatschappelijke werkbanen?

Was getekend Marie Kamphuis,
Washington D.C. 15 juli 1955

Het rapport is goed geschreven en degelijk onderbouwd. En het ademt een heel andere toon dan het rapport dat ze na 1947 schreef. Duidelijk is dat ze veel heeft geleerd in Amerika, maar ze maakt tevens heel duidelijk dat ze zelf ook het nodige in te brengen heeft en dat ze een 'vrouw met ervaring', een echte vakvrouw, is geworden.

Terug in Nederland, uitbreidingsplannen

Terug in Nederland wil Kamphuis een aantal ontwikkelingen realiseren. Het wordt na deze tweede studiereis steeds duidelijker waar ze zich vooral op richt, namelijk de verdere professionalisering van het maatschappelijk werk. Er komen heel veel vragen op haar af en de opleiding breidt zich steeds verder uit, wat veel tijd en energie vraagt.

Zo is er van de kant van oud-leerlingen veel vraag naar een uitgebreidere oriëntatie op de psychiatrie. Kamphuis stelt aan het bestuur voor toestemming te geven voor de opzet van een driemaandelijke psychiatrische oriënteringscursus, waar op dat moment 65 aanmeldingen voor zijn (Gron. Arch. 1557, 12). Op 3 februari 1956 start een psychologisch

psychiatrische oriënteringscursus in samenwerking met de Nederlandse Federatie van Medisch Opvoedkundig Bureaus. De cursus duurt een jaar, heeft 140 lessen en wordt gegeven op vrijdagavonden en zaterdagochtenden (*TMW*, jg. 10, nr. 3, 1956).

Voor de cursus voor vrijwillige krachten in het maatschappelijk werk melden zich in 1957 veertien vrouwen en zes mannen. Er komt een verzoek van het ministerie of ook de Groninger School deel wil nemen aan de zogenoemde urgentieopleiding, een opleiding bedoeld voor mensen die al werkzaam zijn in het maatschappelijk werk, maar nog de benodigde opleiding missen. Naar aanleiding van dit verzoek start de urgentieopleiding met twintig leerlingen, elf vrouwen en negen mannen. De specialisatie volksovoeding en jeugdwerk vervalt en in de plaats daarvoor komt de specialisatie sociaal en cultureel werk, waar sinds 1950 ongeveer 20 procent van de leerlingen ieder jaar voor kiest. Tot de mogelijke kandidaten die gevraagd worden om les te komen geven, behoort Henk Schulte Nordholt ((Gron, Arch., 1557, 12).

Ir. J.J.M. Vegter wordt opnieuw verzocht om een begroting te maken voor de uitbreiding van de school en hij komt met een ontwerp dat fl 100.000 moet gaan kosten. Er wordt een bouwcommissie benoemd voor de uitbreidingsplannen, waartegen Sark geen bezwaar heeft. Begin 1958 komt de vergunning voor de aanbouw van de nieuwe vleugel en is de gunning geschied (Gron. Arch., 1557, 12).

School voor maatschappelijk werk wordt academie

De status van de school is formeel nog steeds onduidelijk. Onduidelijk is niet het juiste woord, men wil een andere status. De school valt niet onder het VHMO, niet onder het MO, of het hoger onderwijs, maar wordt tot 1952 wettelijk nog steeds tot het Nijverheidsonderwijs gerekend en valt onder het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het ministerie van Maatschappelijk Werk zou de scholen voor maatschappelijk werk wel willen overnemen, maar OK&W wil de scholen niet laten gaan (Gron. Arch., 1557, 12).

Kamphuis krijgt het verzoek om een nieuwe naam voor de school te bedenken. De naamsverandering speelt op dat moment voor vrijwel alle scholen voor maatschappelijk werk die het woord 'school' in hun naamgeving veranderd willen zien in 'academie'. De naamswijziging is

urgent door de (aarzelende) aanzet van een aantal scholen tot samenwerking met de universiteiten en de meeste scholen hebben op dat moment ook een afdeling cultureel werk en personeelswerk. Voor de Groninger School komt daar nog bij dat men een aantal geschriften wil gaan uitbrengen. De naamsverandering is voor Kamphuis ook een prestigekwestie, zoals blijkt uit de aantekeningen uit een dagboek dat ze eind jaren vijftig bijhoudt. Hierin laat ze zien hoe verontwaardigd ze is dat Jan de Jongh naar aanleiding van de naamsverandering van zijn school veel publiciteit gekregen heeft (in tegenstelling tot de naamsverandering van haar school), maar ze houdt het erop dat dat komt omdat hij eerzuchtiger en gewiekster is. Ze is ervan overtuigd dat ze op nationaal niveau evenveel voor de training van het social casework heeft gedaan als hij en ze wenst absoluut niet als een soort protegé beschouwd te worden ('Ik weet meer van maatschappelijk werk dan hij').

En dan, sarcastisch:

Stel je voor dat Groningen eerder zou zijn met een naamsverandering dan Amsterdam. Maar dat is wel zo, een jaar en twee weken. En wij werden met ambivalentie ontvangen en kregen veel kritiek. Zullen wij als zodanig erkend worden? Ik verwacht van niet. Desondanks ben ik trots dat wij de eersten waren (Arch. Atria, map 145).^{170 171}

170 In *TMW* (jg. 12, nr 11, 5 juni 1958) staat dat de Groninger School voor Maatschappelijk Werk de naam gewijzigd heeft in Academie voor Sociale en Culturele Arbeid met de volgende motivatie: Allereerst wordt het woord 'school' in het spraakgebruik vergezeld van een aantal noties die minder karakteristiek zijn voor onze opleiding. Aan ons instituut worden immers volwassenen praktisch en theoretisch voorbereid voor maatschappelijk werk. De noodzaak deze scholing op wetenschappelijke basis te doen plaatsvinden en de opleiding een meer wetenschappelijk karakter te geven is, mede door internationale contacten in het laatste decennium, veel duidelijker naar voren gekomen. Dit heeft geleid tot een proces van heroriëntering en een streven naar verdieping. De medewerking die wij dienaangaande uit enkele sectoren van de universiteit ontvangen mag in dit verband met waardering vermeld worden. Deze ontwikkeling is ook duidelijk in de studie der methodieken, in de bewerktuiging van de persoonlijkheid voor het zich deskundig bewegen in het veld der tussenmenselijke relaties ten behoeve van individu- en groepscontacten waarbij kunnen en kennen verweven worden en zijn. De opleiding voor sociaal-culturele taken heeft altijd een belangrijke plaats ingenomen, waardoor de term 'maatschappelijk werk' te benauwd is geworden, reden waarom door ons de voorkeur gegeven wordt aan de ruimere omschrijving Sociale en Culturele Arbeid.

171 De Jongh houdt een voordracht bij de viering van het zestigjarig bestaan van de school, getiteld *Van School voor Maatschappelijk Werk tot Sociale Academie*. In zijn slotalinea zegt hij dat 'de uitbouw van een algemene sociale basisopleiding, gericht op verschillende oudere en nieuwere functies op het

De naam van de Groninger School wordt Academie voor Sociale Arbeid (ASA), maar men is niet onverdeeld gelukkig met die naam. Tijdens een bestuursvergadering (25 februari 1958) is het uiteindelijk Spoelstra die, na veel discussie, de knoop doorhakt: de nieuwe naam van de school moet per 1 april gaan worden: Academie voor Sociale en Culturele Arbeid. Sark, de inspecteur, laat duidelijk weten het niet eens te zijn met de naamswijziging. Een brief van minister Cals waarin deze zijn verbazing uitspreekt over de naamsverandering van de school, wordt wel aan de orde gesteld in een bestuursvergadering, maar het bestuur besluit er niet op te reageren (Gron. Arch., 1557, 12).

Buitenlandse contacten en contacten met de universiteit

De school krijgt zoveel naam en faam dat de buitenlandse contacten zich steeds verder uitbreiden. Het zijn niet alleen Nederlanders die naar Amerika gaan, Kamphuis slaagt er ook in een Amerikaan naar Groningen te halen: Alfred Kadushin, 40 jaar, werkzaam aan de School of Social Work in New York, met een doctoraal in casework en gepromoveerd in de sociologie. Hij zal in Groningen een seminar over supervisie voor de staf gaan leiden (Gron. Arch., 1557, 12).¹⁷²

De contacten met Duitsland worden steeds intensiever. De Senaat van Bremen stuurt een brief dat zij zich verheugen op het bezoek van Kamphuis, samen met prof. dr. Kuyper en dr. Goudsmit aan Bremen in mei van dat jaar waar zij een lezing zullen geven over het onderwerp Schuldgevoelens. Het tweede nummer van de uitgaven van de Kaleidoscoopreeks handelt over dit thema en in de recensie in *TMW* (jg. 13, nr. 7, 5 april 1959) wordt daarover gezegd:

(...) dat deze opstellen buitengewoon nuttig zijn voor een ieder die door zijn werk met mensen te maken heeft die op de een of andere manier schipbreuk lijden in onze samenleving. De samenleving moge dan al onveilig

terrein van het maatschappelijk welzijn, de wetenschapsbemiddelende taak daarbij en de scholing en herscholing ook van oudere praktijkmensen en academici, is aanleiding geweest tot onze laatste reorganisatie en naamswijziging'. De gehele lezing is opgenomen in *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (jg. 13, nr. 20, 20 november 1959).

172 Later zou Kamphuis over zijn verblijf in Nederland zeggen dat hij meer te bieden had dan hij heeft kunnen bijdragen en dat hij door de taalbarrière onder zijn niveau werkte (interviews Nel Jagt zomer 1990 en in het jaarverslag van 1958 van de ASCA).

zijn, de strijd om het bestaan wordt zeer hachelijk wanneer er onbewuste impulsen zijn die tot een nederlaag leiden.

In een dagboek dat Kamphuis eind jaren vijftig bijhoudt, beschrijft ze hoe ze in Bremen het thema Schuldgevoel heeft behandeld, samen met prof. Kuyper.

Voor Kuyper en mij wel een thema dat geleefd is en ons een moeizame weg naar de vrijheid heeft doen afleggen.

Kuypers schrijft haar na Bremen een briefje (Arch. Atria, map 14) waarin hij laat weten dat hij haar zeer dankbaar is ‘dat je me deze gelegenheid schiep tot contact. Hopelijk gaan we nog eens een keer, weer met dat team. Ik denk met veel plezier terug aan de Bremer ervaringen, en heb er meer dan van genoten.’ En hij heeft haar sigarettenaansteker gevonden.

Wetsontwerp Cals, de Mammoetwet

Kamphuis gaat op audiëntie bij minister Cals in haar hoedanigheid als voorzitter van de directies van de academies. Dat gesprek gaat vooral over de nieuwe onderwijswet waar de minister graag advies over wil, met name over de mogelijke overgangen naar de universiteit. De besturen en directies van de algemene en protestantse scholen hadden in 1959 een Besturencontact in het leven geroepen om zich bezig te houden met algemene vraagstukken de scholen betreffende, dit in navolging van de Bestuursraad van de Rooms-Katholieke Scholen. Eén van de eerste zaken die men op zich neemt, is het wetsontwerp Cals voor het voortgezet onderwijs en de plaats die de scholen voor maatschappelijk werk daarin moeten gaan krijgen.¹⁷³ De directeur van de Rotterdamse school, Jan van der Ploeg, krijgt opdracht daarover een artikel te schrijven in *TMW* (jg. 13, nr. 16, 20 september 1959). Hij begint met te stellen dat de opleiding voor maatschappelijk wer-

¹⁷³ De Mammoetwet (onderdeel van de Wet op het voortgezet onderwijs of WVO) werd ingevoerd door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Jo Cals, en trad in werking op 1 augustus 1968, maar werd al in 1963 door de Eerste Kamer aanvaard. Door de nieuwe wetgeving werden de MULO, de MMS en de HBS afgeschaft en vervangen door MAVO, HAVO en VWO. Ook ontstond op dat moment het lager beroepsonderwijs (LBO), later voorbereidend beroepsonderwijs genoemd, om tot uitdrukking te brengen dat men eigenlijk een vervolgopleiding diende te volgen. Geheel in lijn met de tijdgeest streefde men ook naar meer democratisering van het onderwijs.

ker zich na de oorlog in meer wetenschappelijke richting heeft ontwikkeld. De basiswetenschappen voor het maatschappelijk werk, psychologie, sociologie en antropologie, vormen het uitgangspunt van een eigen disciplinaire bezinning op het wezen van de mens in zijn samenlevingsverbanden. Daarnaast complementeren methodologische vorming en gesuperviseerde praktijkstages en kennisoverdracht de veelzijdige generalistische opgezette studie. Hij vindt het voor de hand liggend dat in verschillende landen de opleiding tot maatschappelijk werker geïncorporeerd is in de universiteit. Dit nieuwe beroep dat wetenschappelijke vorming vereist moet de garantie van een opleiding op verantwoord academisch niveau kunnen verkrijgen. Het is een 'kunde', zoals ook geneeskunde een kunde is. Dat wil niet zeggen dat alle scholen voor maatschappelijk werk moeten proberen faculteit te worden aan een universiteit, maar op enigerlei wijze gelieerd aan, terwijl het opleidingsniveau academisch verantwoord is. Deze wens lijkt nu gedwarsboomd te worden door het wetsontwerp Cals, de zogenoemde Mammoetwet. Voor het wetenschappelijk onderwijs is als vooropleiding het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs nodig (vwo) en voor de school voor maatschappelijk werk de havo (hoger algemeen voortgezet onderwijs). Op dat moment is het zo dat een zeer belangrijk deel (aldus Van der Ploeg) van de leerlingen op een school voor maatschappelijk werk in het bezit is van een diploma voor vmo, dus het toekomstige vwo. Op dat niveau is ook het opleidingsniveau van de scholen voor maatschappelijk werk ingericht. Het zou een misvatting zijn om de scholen voor maatschappelijk werk te vergelijken met de HTS (hogere technische school) of de kweekschool, want men kan slechts verantwoord maatschappelijk werk bedrijven in onze tijd door gebruik te maken van de resultaten van de basiswetenschappen en van de methodieken en de daaruit voortvloeiende technieken, wat een potentieel academisch niveau vergt.

Als de plannen in het wetsontwerp zoals ze nu in concept op papier staan, zo doorgaan, is de angst dat de scholen voor maatschappelijk werk tussen wal en schip zullen vallen. Aan de ene kant is het voor de hand liggend dat de universiteiten een opleiding voor maatschappelijk werk gaan beginnen, maar zij zijn onbekend met de materie en beschikken niet over de integratie van theorie en praktijk die zo kenmerkend is voor de scholen voor maatschappelijk werk, waar aan de andere kant wellicht een vorm van middelbaar onderwijs voor maatschappelijk werk

ontstaat. In zijn samenvatting doet hij de aanbeveling om voor de scholen voor maatschappelijk werk een afzonderlijke status in het leven te roepen, tussen universitair onderwijs en de hogere beroepsopleidingen (zoals de belastingacademie). Op de duur kan worden gezien of het aanbeveling verdient dit onderwijs een universitair statuut te geven. Als normale toelatingseis voor de scholen voor maatschappelijk werk zou het vwo-diploma moeten worden gesteld, terwijl havo-gediplomeerden via een toelatingsexamen zouden kunnen worden toegelaten.

Uiteraard blaast Kamphuis ook haar partijje mee in deze kwestie die voor haar gefundenes Fressen is. Onder de titel *Sociale Arbeid – opleiding – onderwijswetgeving*, nu schrijft ze in het hetzelfde nummer van *TMW* een artikel dat helemaal in de lijn ligt van het pleidooi van Van der Ploeg, zij het dat Kamphuis de noden en de behoeften van de cliënt als uitgangspunt noemt en dat als legitimatie voor haar wens tot aansluiting aan de universiteit neemt.

Ze noemt ‘Partnerschaft auf gleichene Ebene’ de juiste aanduiding voor de grondslag van het helpen in een industriële democratie. Kwalitatief ligt de inhoud van het werk niet beneden dat van een advocaat of predikant. Dat er sprake moet zijn van een academisch niveau is een opvatting waarover Van der Ploeg en Gunning (De Horst) en Kamphuis het volkomen eens zijn, maar de vraag doet zich voor of deze noodzaak ook vraagt om een formele aansluiting bij het hoger onderwijs.

Op grond van de volgende argumenten komt ze tot een uitspraak:

Een goede kadervorming is op dit moment niet mogelijk. De Voortgezette Opleiding biedt wel enig respect, maar onvoldoende. Academisch opgeleiden die medewerker willen worden aan een opleiding voor maatschappelijk werk hebben dikwijls veel moeite inzicht te krijgen in het wezen van het sociale werk. Het is ook daarom niet verwonderlijk dat uit de kringen van het Ministerie van Maatschappelijk Werk aangedrongen is op speciale training voor nieuwe stafleden. Een betere en meer afdoende oplossing zou echter zijn als in universitair verband verder opgeleid zou kunnen worden. Enigerlei vorm van aansluiting aan de universiteit zal de werfkracht en de selectie verhogen, zeker gezien het schreeuwend tekort.

Voor heel veel mensen is de sociale academie nog steeds een tweede keus opleiding en daarmee komt ook duidelijk het probleem van de status in zicht.

Het statulement is des te meer gaan klemmen nu ook mannen leerling zijn geworden op de scholen voor maatschappelijk werk. Dan is er nog de kwestie van het teamwerk, een punt waar ook Van der Ploeg in zijn artikel op gewezen heeft. In de meeste multidisciplinair samengestelde teams is de maatschappelijk werker de enige zonder een universitaire opleiding. De typische spanningen die dit veroorzaakt, onder andere minderwaardigheidsgevoelens en overcompensatie, zijn niet bevorderlijk voor het psychisch welzijn en voor een goed verloop van de samenwerking en dus het welzijn van de cliënt. Ook dit wijst op de dringende noodzaak van een bepaalde vorm van een formele aansluiting aan de universiteit op een wijze die in het wetsontwerp Cals niet gegeven is.

Viering lustrum

En na al deze drukke tijden waarin er voortdurend sprake is van uitbreiding en de zorg om de identiteit, kan in november 1958¹⁷⁴ even pas op de plaats gemaakt worden om het derde lustrum te vieren. Een trotse en blijde Kamphuis houdt een lustrumtoespraak, gevolgd door een toespraak van prof. Bouman ('De maatschappelijke veranderingen sinds de Tweede Wereldoorlog'). En (waarschijnlijk) Jo Boer houdt een toespraak over 'Veranderingen in het maatschappelijk en sociaal-cultureel werk sinds de Tweede Wereldoorlog'. Ook wordt deze dag eindelijk het kunstwerk van Hund¹⁷⁵ onthuld door de inspecteur voor het Sociaal Pedagogisch Onderwijs. Het ministerie van Onderwijs had in 1958 een zelfstandige onderafdeling sociaal-pedagogisch onderwijs ingesteld, waar vanaf dat moment de scholen voor maatschappelijk werk (sociale academies) onder vallen (Ney & Hueting, 1989, p. 95).

In haar lustrumrede gaat Kamphuis in op de opbouw van de opleiding en de inhoud. Ze houdt een mooi en duidelijk verhaal waarin verleden, heden en toekomst aan de orde komen. Ze begint met haar gehoor nog eens te herinneren aan de start van de opleiding, dat heel primitieve begin, in 1943. Een begin zonder toestemming van de bezetter waarbij ze verrassenderwijs helemaal met rust gelaten werden, zoals

174 Over de juiste datum bestaat verwarring. Op een andere plaats wordt gesproken over 30 januari 1959 (Gron. Arch., 1557, 539).

175 Over het kunstwerk was veel te doen geweest en het duurde erg lang voor het er eindelijk van kwam.

dat ook gold voor de andere scholen voor maatschappelijk werk, want dat was allemaal niet belangrijk genoeg, iets wat ze zich nu niet meer voor kan stellen. Zeker niet als ze ziet wat een stormachtige groei de scholen voor maatschappelijk werk hebben doorgemaakt:¹⁷⁶ een groei waarvan het verzadigingspunt wel bereikt lijkt door het aantal scholen met een voldoende geografische en levensbeschouwelijke spreiding. In haar lezing pleit zij voor een uitbreiding van het aantal leerjaren naar vier jaar om de gedoeerde stof beter te organiseren en te integreren. Waren de leerlingen in het begin vooral meisjes uit de beter gesitueerde lagen van de maatschappij, nu heeft 35 à 45 procent een beurs, waarmee de opleiding radicaal haar filantropisch verleden heeft afgeschud.¹⁷⁷ En er zijn ook meer mannen. De toelatingsleeftijd van 19 jaar is nu 18 jaar geworden, dat wil zeggen als er sprake is van voldoende vooropleiding. De juiste selectiecriteria heeft men nog nooit gevonden.

Op dat moment bestaat de vaste staf van haar school uit minstens vijf à zes personen. Een stafkamer voor individuele gesprekken is een pedagogisch onmisbaar onderdeel. Ze noemt het een enorme verbetering dat de scholen een eigen inspectie hebben gekregen en niet meer onder de inspectie van het Nijverheidsonderwijs vallen, maar onder de afdeling Sociaal-pedagogisch Onderwijs, mogelijk een stap in de goede richting, namelijk om aangemerkt te gaan worden als wetenschappelijk beroeps-
onderwijs. Kamphuis constateert de behoefte die er vooral bestaat aan opleiding voor het hogere kader. In dit verband memoreert ze de groei van de Voortgezette Opleidingen.¹⁷⁸ Contact tussen de verschillende scholen

176 1899: School voor Maatschappelijk Werk Amsterdam; 1921: R.K. School voor Maatschappelijk Werk Sittard; 1921: R.K. School voor Maatschappelijk Werk Amsterdam; 1926: Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid (CICSA) Amsterdam; 1943: Nevenklasse van de CICSA, later Academie voor Sociale en Culturele Arbeid Groningen; 1946: Katholieke school Voor Maatschappelijk Werk voor mannen Eindhoven; 1946: Katholieke school voor Maatschappelijk Werk voor meisjes Eindhoven; 1946: School voor Maatschappelijk Werk Twenthe Hengelo; 1946: School voor Sociale Wetenschappen en Maatschappelijk werk Rotterdam; 1948: Katholieke School voor Maatschappelijk Werk Den Haag; 1949 Katholieke School voor Maatschappelijk Werk Breda; 1950: Stichting Katholieke School voor Maatschappelijk Werk Twente Enschede; 1953 School voor Maatschappelijk Werk 'De Horst' Driebergen; 'De Nijenburgh' Gereformeerd Opleidingscentrum Baarn; 1957 Haagse School voor Maatschappelijk Werk Den Haag.

177 Vanaf 1955 trad de Schooldoelwet in werking waardoor het veel gemakkelijker werd om een studiebeurs te krijgen.

178 In 1951 start de Voortgezette Opleiding in Amsterdam die sinds 1957 samengaat met de Nederlandse Federatie van Medisch Opvoedkundige Bureaus. In 1955 is in Nijmegen een soortgelijke opleiding

onderling bestond voor de Eerste Wereldoorlog uit incidentele contacten, maar in 1946, vlak na de Tweede Wereldoorlog, sloten alle opleidingen zich bij elkaar aan wat resulteerde in de Vereniging van Directies van scholen voor maatschappelijk werk. De vereniging fungeert als contactorgaan voor de overheid en kent een toelatingsprocedure voor nieuwe opleidingen.

Over de inhoud heeft Kamphuis tijdens haar rede ook het nodige te zeggen. Ze vindt het essentieel om zich voortdurend de vraag, zowel methodisch als wetenschappelijk, te stellen: welke functie hebben de verschillende vakken voor de toekomstige maatschappelijk en sociaal-cultureel werkers? Heel belangrijk in de ontwikkeling van de scholen is de introductie van het methodiekonderricht (eerste caseworklessen in het najaar van 1947 aan de CICSA), maar even belangrijk is ook het daarop volgende jaar 1948 omdat toen een minimumprogramma is opgesteld, waar De Jongh de grote initiator van was. Vanaf toen zijn de constituerende elementen in de opleiding: een selectie uit de sociale menswetenschappen, sociologie en psychologie, en de encyclopedie van het maatschappelijk werk. Men zou kunnen spreken van een wetenschap van het maatschappelijk werk, maar het is toch vooral een handelen, een handelen dat niet zonder ethiek kan. Vooral in de protestantse opleidingen zijn er heftige discussies geweest omdat men daar maatschappelijk werk zag als een middel tot zielzorg. Die discussies zijn grotendeel verstomd, echter zonder een bevredigende afsluiting. Wel zijn de beroepsorganisaties bezig met een ‘proef’ beroepscode. Kamphuis zegt dat liefde als motief en functie voorwaarde zijn voor deskundigheid, temeer omdat ze meemaakt in het contact met haar afgestudeerden dat de problematiek van cliënten vrijwel altijd een gebrek aan liefde is.

Vanuit Amerika heeft zij het rollenspel als leermiddel geïntroduceerd en dat vervangt grotendeels het leken spel. Maar er zijn nog andere leermiddelen: forum en film, de incidentmethode (een product van Nederlands-Amerikaanse makelij), de excursies, de buitenweken, de kampen. Ze brengt ook nog de eisen naar voren die aan het examen gesteld

begonnen, uitgaande van de Stichting Rooms-Katholiek Studiecentrum voor Maatschappelijk Werkers. In 1958 begint de CICSA een eigen Voortgezette Opleiding. In 1958 begint ook aan de ASCA het eerste jaar van de Voortgezette Opleiding (in aansluiting op wat eerder de Psychiatrische Cursus was) met de mogelijkheid van aansluiting tot het tweede jaar in Amsterdam. Het zou tot 1968 duren voor Groningen de goedkeuring kreeg om met het tweede jaar te beginnen.

worden. Uitvoerig wordt de relatie tussen opleiding en praktijk belicht. Als mijlpalen in de publiciteit noemt ze de beide jubileumboeken van de scholen voor maatschappelijk werk: *Problemen van het Maatschappelijk Werk*, uitgegeven bij het vijftigjarig jubileum van de school voor maatschappelijk werk te Amsterdam en *Helpen als Ambacht*¹⁷⁹ uitgegeven bij het zilveren jubileum van de CICSA (1951 en 1953). En wat een verschil met vijftien jaar geleden nu contacten met de USA en de omringende Europese landen een gewone zaak voor de opleidingen zijn. De betekenis van de internationale organisaties en in het bijzonder de International Conferences of Social Work en wel heel speciaal de conferentie in 1956 in München, waar scholen uit de hele wereld elkaar hebben ontmoet. En ze heeft nog heel wat te zeggen over de aansluiting van de scholen voor maatschappelijk werk met de universiteit (Kamphuis, e.a., 1959).

Het is een degelijke en gedegen redevoering (Arch. Atria, map 188). In de daaropvolgende bestuursvergadering wordt grote waardering uitgesproken over de lustrumviering. Kamphuis kent geen twijfel bij wat ze bereikt heeft en bij wat er nog bereikt moet worden, een zelfverzekerde vrouw, die staat voor wat ze wil. Van een oud-leerlinge, op een symposium voor reünisten, kan de volgende uitspraak over Kamphuis opgetekend worden:

Iedereen had ontzag voor haar. Alleen al door de manier waarop ze door de gangen schreed en je nauwelijks een blik waardig gunde. Theoretisch was ze een van de betere docenten. Pas in het vierde jaar kregen we les van haar. De eerste drie jaar maakten we haar alleen mee tijdens de weekopeningen in de aula, heel stijlvol, net een kerkdienst. We zaten allemaal en als Kamphuis dan binnenkwam, gingen we allemaal staan. Ze was vroeger veel strenger, nu veel toegankelijker. Ze bepaalde naar buiten toe het niveau van de instelling en daar was ze zich heel bewust van (Arch. Atria, map 189).

Het is niet de enige uitgebreide lezing die Kamphuis houdt in dat jaar. Waar de lezing tijdens de viering van het lustrum haar vooral laat zien als de onderwijsvrouw die ze in hart en nieren is, toont de lezing die ze houdt voor de Bond voor Maatschappelijk Werkers tijdens hun na-

179 Voor *Helpen als Ambacht* schreef Kamphuis in de laatste oorlogsjaren onder wel heel oncomfortabele omstandigheden het eerste hoofdstuk.

jaarsconferentie dat jaar hoe ze zich bezighoudt met de vraag naar de identiteit van het maatschappelijk werk.

Dat is ook de titel van de lezing: 'De eigen identiteit van het maatschappelijk werk.' Ze begint met de opmerking dat de vraag wat maatschappelijk werk nu eigenlijk is nog steeds een vraag zonder antwoord is. Maar ze zal desondanks gebruik maken van twee hulpconstructies, omschrijvingen van maatschappelijk werk, de eerste te vinden in de derde International Survey over de opleidingen van de Verenigde Naties, opgesteld door Eileen Younghusband, en een constructie waaraan ze zelf meegewerkt heeft op een bijeenkomst in Brussel van experts van de zes EEG-landen, Italië, Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en Luxemburg. De gemeenschappelijke elementen in beide constructies zijn: enkeling, groep, grotere sociale entiteit. De definitie van Younghusband brengt het element van stress en de dreiging van sociale disfunctie, de Brusselse het begrip aanpassing, de deskundigheid en de drie bouwstenen voor elk sociaal helpen: persoonlijke vermogens, tussenmenselijke betrekkingen en sociale hulpbronnen.

Kamphuis ziet de eigenheid van het maatschappelijk werk in het proces van het helpen in het sociale veld, in de mens (en de kleinere of grotere groep) in zijn relaties tot de ander of tot maatschappelijke instanties waarbinnen hij leeft. Niet alleen helpen om hem uit de directe nood te halen, maar evenzeer weerbaar te maken tegen dreigende maatschappelijke tekorten en de mogelijkheid deel te hebben aan de cultuur. Nieuw daarbij is de beroepsmatigheid en de deskundigheid die noodzakelijk is om hulp te bieden. Maar zo nieuw nu ook weer niet, ook al weer een halve eeuw in wording, maar het allerlaatste en allernieuwste is de wetenschappelijke grondslag. Ze eindigt haar betoog met de vraag of het maatschappelijk werk een 'profession' of een 'occupation' is. Om profession genoemd te worden, moet voldaan worden aan voorwaarden waarover Eileen Younghusband geschreven heeft en die uitgebreid door Kamphuis op dat moment geciteerd worden (Arch. Atria, map 430).

Dagboek

Kamphuis lijkt zo op te gaan in haar werk dat het steeds meer de vraag wordt of ze er ook nog een persoonlijk leven op na houdt. Een glimp

van dat persoonlijk leven worden we gewaar in een (beknopt) dagboek dat ze bijhoudt aan het eind van de jaren vijftig (Arch. Atria, map 145). Ze vraagt zich af of ze dit dagboek begint omdat ze ouder wordt en dat het een teken is van toenemende reflectie en introspectie of dat ze de behoefte aan een dagboek voelt om het beleefde met H. (bedoeld wordt Henk Schulte Nordholt) te beschrijven. En misschien is ze ook wel op het idee gekomen omdat ze in die tijd de dagboeken van Paula Moder-sonh-Becker en van Käthe Kolwitsch leest.

Ze zit tijdens het schrijven op haar balkon te genieten en constateert dat ze, op haar vijftigste, nog een stuk leven voor zich heeft.¹⁸⁰ Ze schrijft dat ze er nog steeds verwonderd over is dat ze niet ongelukkiger is over dat voorlopige! definitieve! slot met H. na al dat verdriet van vier jaar geleden.

Dat onbeschrijflijke verdriet. Was het zijn impotentie – als teken? Misschien ga ik nog opnieuw naar hem verlangen, nu voel ik neen, dit was zinloos.

En opnieuw uit ze zich in een gedicht.

*Vandaag ben ik bevrijd
Het hoeft zelfs niet te rijmen
Geen formule
Leven in de zon
Hardheid en tederheid
Vóorbij
Nu
Het groen en het blauw van de morgen
Het kleine meer¹⁸¹ en de straten
Ik ben 50 jaar, ik heb liefgehad
Ik heb verloren
Met hart en zinnen
Maar misschien was er niets te winnen
Dan het groen en het blauw van de morgen*

¹⁸⁰ Het lijkt haast een bezwering, want Kamphuis leed onder een vreselijke doodsangst.

¹⁸¹ onleesbaar woord, waarschijnlijk staat er 'meer'.

*Het kleine meer? En de straten
En de grote bedwelmende vreugde van leven en lied
Anders niet*

Ze vraagt zich af of ze H. de verzen zal sturen en besluit daar toch nog maar een dag mee te wachten. Een week later neemt ze het besluit ze toch maar niet te sturen, uit vrees niet verstaan te worden. Ze geeft aan dat ze niet naar H. verlangt maar wel naar een niet bestaande partner van haar eigen niveau.

Die heb ik noch in de medewerkers, noch in de vriendenkring. Allen te beperkt! Met H. had ik dat misschien kunnen hebben, had dat het kunnen zijn, maar niet waarschijnlijk, te egocentrisch zoals zoveel mannen en dat zal nooit anders zijn.

Op 7 mei stelt ze vast dat het de sterfdag van Joop is en ze vindt het vreemd dat zoiets essentieels helemaal uit je leven kan verdwijnen. 'Het zegt me bijna niets meer.'

Op 20 augustus 1958 schrijft ze dat H. gaat scheiden.

*En maar neutraal naar al die verhalen luisteren en doen of je van niets weet.
En je weet niets, hoewel je alles weet.*

Ze komt tot weinig, ze zit maar te dromen, maar ... volgende week komt haar boekje uit. En de vragen over dood en leven blijven. Maar het zal haar rust niet meer breken.

In ons vak noemen we dat egostrength. Goddank dat er zoiets is, je moet toch leven. Ik kan het dragen, hoe dat weet ik niet. Het zal mijn rust niet meer breken.

Op 14 september schrijft ze dat zijn jas in haar auto ligt en dat hij nu bij zijn geliefde is. Ze hebben samen wel een goed gesprek gehad.

Er was iets van een samen, voelbaar althans niets om het fiasco van die nacht. Op een bepaalde manier zullen wij wel het gehele leven voor elkaar gebonden blijven al zal dat niet het huwelijk zijn. Ik kan leven dat het een stukje droom is en een stukje wel samen. Zal ik hem dit schrijven of de dingen op zijn beloop laten?

Dan mijmert ze verder over *Vaart en Tucht* dat uitgekomen is en waar nog geen reacties op gekomen zijn. Ze maakt zich bezorgd, want het moet wel verkopen, maar samen met het uitkomen van *Schuldgevoelens* en het lustrumboek *Om de leefbaarheid om het bestaan* moet het lukken.¹⁸²

Boeken in plaats van kinderen. Werk in plaats van ingeschakeld te zijn in de rij der geslachten. Hoe zou het geweest zijn als het anders was geweest? Zou mijn creativiteit gestild zijn geweest? Zou liefde geven en ontvangen en nog enkele culturele toegiften die voldoening gegeven hebben die ik nu heb? Als ik niet zo geneurotiseerd geweest was in mijn jeugd had ik waarschijnlijk nog wel iets anders kunnen worden. Nu kan de glimlach door de tranen van herinnering geluk zijn. Het enige gemis is aan Ebenbürtigen. Het is moeizaam om altijd met mensen van andere niveaus te leven en te werken en het maakt heel eenzaam. Zelfs de vriendschappen bevredigen niet, of maar half of driekwart. Maar ik kan er niet zonder. Ook daarom zoek ik H. omdat hij een van de weinigen is waarmee ik gelijk kan denken en spreken.

Maar ze voegt er in één adem aan toe dat dat misschien ook wel hoogmoedig is en dat ze ook dankbaar is voor haar vriendschappen. Ze werkt keihard en vraagt zich af of ze dat volhoudt; maar het is beter dan bedroefd te zijn en het verdriet zo te voelen. Ze leest op dat moment de briefwisseling tussen Hoffmannstahl en Burckhardt en verheugt zich op de komst van Tilly Modersohn voor de grote tentoonstelling in Groningen. Tilly schrijft naderhand een brief aan Kamphuis dat ze veel heeft nagedacht over een gesprek dat ze met elkaar hebben gehad over een zelfportret van haar moeder (waarschijnlijk geschilderd in 1907 op de zesde huwelijksdag van haar moeder). Het viel Tilly eerst moeilijk om met een andere blik naar het portret te kijken, maar ze is toch dankbaar dat Miep haar de ogen geopend heeft waarmee het portret nog een nieuwe, diepere laag gekregen heeft (Arch. Atria, map 16).

Begin 1959 schrijft Kamphuis in haar dagboek dat H. een baby heeft gekregen op eerste kerstdag en getrouwd is.

¹⁸² *Vaart en Tucht* kreeg tien recensies waarvan de meeste heel lovend, zoals: 'Het is geschreven met kennis van zaken, met nuchterheid en gevoel voor humor.' De recensies zijn te vinden in Archief Atria, map 462.

*Riek¹⁸³ is toch wel heel weinig fraai om die echtscheiding zo te traineren. Ik ben ervan overtuigd dat hij dit kind bewust op dit moment niet gewild heeft, maar is nu wel heel gelukkig. Mannen zijn toch laffe wezens. Egoïstisch, hoewel dat wel een ontoelaatbare generalisatie is. Het geluk is voor hem nog volkomener als ik er ook bij ben. Want we horen bij elkaar. Ze heeft een brief van hem gekregen. En Liesbeth weet er niets van.¹⁸⁴
Ik ben trots en zwak. En ik zal ze deze week zien, de vrouw en het kind, het kind dat ik niet gebarnd heb.*

Drie maanden later schrijft ze dat ze in Berlijn is geweest en dat een boeiende, maar verwarrende tijd heeft gevonden. En er is weer een vakantie in Bremen waar ze bij Tilly thuis het schilderijtje met de berkenbomen van Paula Modersohn uitkiest. ‘Een adembenemende bezigheid dit kopen, eerst uitzoeken bij Tilly, dan thuis 17 stukken proberen en ten slotte deze keus. Ik ben er heel blij mee.’

Na de vakantie in Bremen schrijft ze dat het met E¹⁸⁵ niet altijd gemakkelijk is.

Ze vraagt meer dan ik kan geven en ik heb vaker het gevoel met haar te moeten breken, maar op onze leeftijd neigt men toch meer tot compromissen. Want ik dank haar ook veel. Maar er zijn grenzen. Uitpraten is onmogelijk, wij zijn geen pubers meer en bovendien zitten wij psychologisch op zo verschillende golflengten. E. begrijpt werkelijk niets van mijn angst voor de dood, van negatieve gevoelens over het ouder worden, van mijn gecompliceerde verhouding tot H.

Dit alles schrijft ze haar in een brief en hoopt nu maar dat dit alles geaccepteerd wordt.

En hiermee eindigt haar dagboek (Arch. Atria. Map 145).

Aan het eind van de jaren vijftig is er nog een eervolle uitnodiging voor Kamphuis, op dinsdag 8 september 1959, voor een ontvangst op de Dam

183 Riek Treep was de eerste vrouw van Henk Schulte Nordholt en een volle nicht van hem.

184 Liesbeth Leclerq was de tweede vrouw van Henk Schulte Nordholt.

185 Bedoeld wordt Elizabeth Wessel die Kamphuis in 1951 in Bremen had leren kennen.

door koningin Juliana en Prins Bernard. Dresscode: avondkleding. Al een aantal keren eerder heeft Kamphuis de koningin ontmoet, toen nog prinses, als ze kwam kijken naar lekenspelen. Ook werd Kamphuis in 1939 uitgenodigd voor een ontvangst op Paleis de Dam waar een aantal sprekers het woord zou voeren over een bepaald aspect van de Nederlandse samenleving (Arch. Atria, map 14). Mancy Wagtendonk-Kamphuis (een nicht van Kamphuis, het oudste kind van Herman Kamphuis) schrijft in een mail hoe ze zich van familiebijeenkomsten en verjaardagen herinnerde hoe vervelend ze die vond, onder andere omdat er aan het eind van de avond altijd tegen elkaar opgeboden werd wie het vaakst de koningin ontmoet had dan wel haar de hand geschud had, waarbij tante Miep zich bij dat opbieden bepaald niet onbetuigd liet.

Inleiding

Waren de jaren na de oorlog vooral de jaren van de opbouw van het professioneel maatschappelijk werk – waarbij de introductie van het social casework een heel belangrijke rol speelde – met een eigen vakbond, een eigen vakblad¹⁸⁶ en zelfs een eigen ministerie, de jaren zestig geven een ander beeld te zien. Rond 1965 krijgt de term ‘welzijn’ een centrale betekenis. In eerste instantie wordt het gebruikt in de algemene betekenis van lichamelijk en geestelijk welzijn, van algemeen belang, met al wel in een vroeg stadium een zekere koppeling aan sociaal werk. Individueel welzijn wordt genoemd als doel en motief van maatschappelijk werk en algemeen welzijn als rechtvaardiging van een eventueel overheidsingrijpen daarin. Sjaak Koenis zegt daarover in zijn boek *De precare professionele identiteit van sociaal werkers*:

Het is een begrip dat heel snel inburgert. Het terrein waarover men spreekt als men het heeft over welzijnszorg is breder dan het traditionele maatschappelijk werk, dat vooral gericht is op de individuele hulpverlening. Het omvat ook het opbouwwerk dat zich steeds meer de structurele kant van het maatschappelijk werk toe-eigent. En daarnaast omvat het ook het brede terrein van het sociaal-culturele werk. Het begrip welzijnszorg wordt steeds vaker gebruikt als overkoepelend begrip voor deze werksoorten. Dat het begrip welzijn zo gemakkelijk wordt opgepakt valt niet alleen te verklaren uit het feit dat dit begrip een nieuw integratiekader biedt voor de betrokkenen op de werkvloer, maar veel belangrijker is de veel grotere greep die de overheid op de sector krijgt.

Louis van Tienen (door Michielse in zijn boek *Welzijn en discipline*, de welzijnsideoloog van CRM genoemd), omschrijft welzijn als: ‘Een toestand waarin de leden van een groepering, (gezin, groep, buurt, wijk, gemeente, regio, land, bevolkingscategorie enzovoort) voldoening ervaren

¹⁸⁶ In 1947 werd Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk opgericht. In de redactie, waarvan Kamphuis deel uitmaakte, werkten ongeveer twintig wetenschappers en gezagsdragers.

in de totaliteit van de diverse belangrijke individuele en gezamenlijke facetten van het leven.¹⁸⁷

In *Socialisme en Democratie*¹⁸⁸ wordt gesproken over de vriendelijkste van alle revoluties, de derde, die gaat ‘om het welzijn, het welzijn voor allen; niet om welzijn als versiering van de welvaart, maar om welzijn als politiek doel, om van een menswaardig bestaan ook een “menselijk” bestaan te maken. Welvaart garandeert geen welzijn, pas nu er door de welvaart ruimte geschapen is voor ontplooiing, komt het werkelijk menselijk tekort te voorschijn’ (Michielse, 1989).

Het welzijnsbegrip gaat ook doorklinken in de naamgeving: de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk wordt in 1967 Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn, het Katholiek Sociaal Tijdschrift wordt in 1965 omgedoopt in *Tijdschrift voor Maatschappelijk Welzijn* en Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk wordt in 1972 *Tijdschrift voor Mens en Welzijn*. Het ministerie van Maatschappelijk Werk heet voortaan ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk.

In januari 1965 wordt de Algemene Bijstandswet van kracht. Het is het sluitstuk van alle voorafgaande sociale wetten. Iedereen deelt in de welvaart, ook zij die daar om wat voor reden niet door middel van eigen inkomsten in kunnen delen. Het is voortaan niet meer een gunst om van de bedeling te leven, maar het wordt via deze wet een recht waar men aanspraak op kan maken en bezwaar tegen aan kan tekenen als bijstand niet verleend wordt op de manier waarop een rechthebbende meent er recht op te hebben. Het maatschappelijk werk heeft een lange weg afgelegd nu het zich niet meer bezig hoeft te houden met noodlijdende mensen (de categorie bij uitstek) en bedreigde en verwaarloosde kinderen waar het maatschappelijk werk van oudsher mee van doen had. Marie Kamphuis zei het heel duidelijk op een cursus voor sociaal geneeskundigen: dat maatschappelijk werkers nu dus geen materiële zaken meer hoefden te doen, want dat werd allemaal overgenomen en afgedekt door de Algemene Bijstandswet. Maatschappelijk werkers hoeven zich

187 In *Anatomie van het welzijn*, samengesteld door A.J.M. van Tienen, 1970. In de verantwoording schrijft hij dat het hele land gonst van het welzijn. Niet alleen burgers, maar ook autoriteiten en instanties ontwerpen en nemen steeds meer maatregelen om het welzijn te vergroten. In veel plaatsen worden welzijnsraden ingesteld. De minister van CRM presenteert in juni 1970 aan de bevolking een memorandum ter voorbereiding van een wet op het Maatschappelijk en Cultureel Welzijn.

188 *Socialisme en Democratie*, januari 1968, geciteerd door Dr. A.J. Weijel in *Anatomie van het welzijn*.

van nu af aan alleen nog maar bezig te houden met psychosociale problemen. Kamphuis is niet de enige die het zo zegt. In *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk 1952-1962* spreekt minister Klompé op 29 november 1961 de Tweede Kamer toe:

Wij zijn bezig in een beginfase. Die echter een belangrijke aanzet is voor een nieuwe era. Ik heb het ergens wel eens zo gesteld dat men moet denken aan de technische revolutie in de vorige eeuw en het proletariaat dat toen ontstond; een zwarte bladzijde voor ons allen. Hierop kwam de sociale wetgeving die echter tachtig jaar nodig had voordat zij een zekere afronding had gekregen. Het ging toen om de materiële zekerheid van de mens. (...) Wij staan nu voor de vraag: hoe kunnen mensen in deze samenleving met elkaar leren leven? Deze vraag die ieder mens aangaat, gaat ook in bepaalde zaken juist mijn departement aan: het functioneren van de samenleving. De mensen moeten in zelfwerkzaamheid samen die samenleving vormen om zich daarin thuis te kunnen voelen. Het gaat niet alleen om 's mensen werk of om zijn woning, maar om het zich thuis voelen. Dit is de nieuwe fase waarin wij weer aan het begin staan en waar wij moeten vechten tegen een wereld die technisch denkt, die economisch denkt en die alles concreet in getallen en cijfers wil hebben terwijl de mens niet in getallen en cijfers uit te drukken is ...

Met de concrete uitwerking van het begrip welzijn krijgt Kamphuis vooral te maken als ze in 1965 voorzitter wordt van de Stichting Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn in Groningen. Daarnaast blijft ze zich onverminderd inzetten voor een verdergaande professionalisering en verwetenschappelijking van het maatschappelijk werk. Een belangrijk moment daarin is in 1962 de invoering van de code voor maatschappelijk werkers. Ondanks de invoering in 1968 van de Mammoetwet blijft ze zich op verschillende podia beijveren voor aansluiting van de sociale academie bij de universiteit. Ze is een uitstekend netwerker en heeft veel contacten die ze goed onderhoudt. Ze bezoekt, zoals ook in de voorafgaande jaren, veel congressen, zowel in Nederland als in het buitenland. Ze ontmoet er alle oude bekenden weer, doet er nieuwe methodische kennis en informatie op, maar geeft ook zelf weer kennis door, want ze is een veel gevraagde en gevierde spreekster. Ze blijft vooral een onderwijsvrouw en introduceert nieuwe lesvormen, waaronder het rollenspel.

Ze levert een belangrijke bijdrage aan de methodische aanpak van onmaatschappelijk gedrag. Wat betreft de onmaatschappelijkheidsbestrijding buitelen in de jaren vijftig en zestig de publicaties, beleidsnota's, conferenties en projecten over elkaar heen. Kamphuis speelt daarin een belangrijke rol.

Eind jaren zestig komt in veel instellingen in Nederland aandacht voor gezinsbehandeling en -therapie, voor een groot deel overgewaaid vanuit Amerika, maar een belangrijke voedingsbron is zeker ook de opgedane kennis in de aanpak van de anders-maatschappelijke gezinnen. Kamphuis werkt heel hard in de jaren zestig. Wat haar drijft, wat haar inspiratiebronnen zijn, wordt voor een groot deel duidelijk uit haar vele activiteiten en uit wat ze daar zelf over zegt. Ze heeft een groot aantal nevenfuncties omdat ze het belangrijk vindt dat theorie en praktijk van elkaar kunnen leren, maar ook zoals we al eerder zagen, is een belangrijk uitgangspunt voor haar dat haar opleiding ten dienste moet staan van de regio. Daarom is de oprichting van een tweejarige Voortgezette Opleiding in Groningen zo belangrijk voor haar.

In haar vriendschappen – ze heeft een trouwe kring vriendinnen en vrienden die veel voor haar betekenen, vrijwel allemaal vrouwen uit het maatschappelijk werk – lopen persoonlijke en zakelijke activiteiten door elkaar heen. In deze tijd ontwikkelt ze ook veel kerkelijke activiteiten. Het is de enige plek in haar leven waar werk en privé gescheiden werelden zijn. En voor de vrouw die ooit zei dat literatuur haar eerste liefde was, blijft ook in deze jaren poëzie en literatuur een inspiratiebron. Aan het eind van de jaren zestig is er nationaal en internationaal de roep om opleidingen en scholen te democratiseren. En ook Kamphuis ontkomt daar met haar opleiding niet aan. Op sociale academies is er ook de roep om sociale actie. Aan het eind van die roerige periode ziet Marie Kamphuis zich genoodzaakt om afscheid te nemen als directrice van de ASCA, vanwege medische problemen, maar zeker ook door de heel andere wind die er waait.

Benoeming tot Officier in de orde van Oranje Nassau

Op 29 april 1960 wordt Kamphuis benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau, als eerbetoon voor het vele werk dat ze verricht heeft (en waar ze nog steeds mee bezig is) op maatschappelijk gebied. Ter gele-

genheid daarvan wordt er een extra nummer van de Kaleidoscoopkrant (de leerlingenkrant van de ASCA) aan haar opgedragen, samengesteld door haar (vroegere) medewerkers en oud-leerlingen.

Kamphuis geeft een seminar in Berlijn en daar krijgt ze een telegram over haar benoeming. 's Avonds bezoekt ze met vrienden het toneelstuk 'Der gute Mensch von Sezuan' van Bertold Brecht. In de pauze, waar ze tot hun verbazing zien dat ook koningin Juliana aanwezig is, toasten ze met Russische champagne uitbundig op haar benoeming. Kamphuis zegt daarover:

*Ich denke mir, dasz nur wenige damals eine Auszeichnung gefeiert haben in einem kommunistischen Land mit Russischen Sekt und mit einem Toast auf die niederländische Königin.*¹⁸⁹

Voortgaande discussie over professionalisering en verwetenschappelijking van het maatschappelijk werk

Na deze viering gaat het leven van alledag weer verder en dat betekent in die tijd vooral veel discussie over de afbakening van het maatschappelijk werk ten opzichte van andere beroepsgroepen (bedoeld wordt vooral de psychiatrie), de eigen identiteit van het maatschappelijk werk en de status die het vak heeft. De vraag speelt niet alleen hoe de afbakening van het maatschappelijk werk is ten opzichte van andere disciplines en wat maatschappelijk werkers nu eigenlijk doen, maar ook in hoeverre het een professe is. De gedachte in de jaren vijftig toen men er voetstoots van uitging dat professionalisering en verwetenschappelijking vanzelfsprekend zouden leiden tot een duidelijke(r) beeldvorming over het maatschappelijk werk en tot de publieke erkenning ervan, speelde zich af tegen een vast en duidelijk kader, de verzuilde structuur, waarbinnen het maatschappelijk werk georganiseerd was. Als in de jaren zestig de zuilen gaandeweg verdwijnen, komen de professionals in een, zoals Sjaak

189 Deze anekdote wordt verteld door Kamphuis in een notitie naar aanleiding van een bijeenkomst in Duitsland waar eind jaren tachtig van de vorige eeuw een aantal coryfeeën uit het maatschappelijk werk door Manfred Neuffer bijeen zijn geroepen voor een blik op 'vroeger'. In deze notitie geeft Kamphuis haar blik op vroeger en haar Duitse ervaringen en ze eindigt met deze anekdote (Arch. Atria, map 255). Ook in *De Spiegel* (p. 197) wordt deze anekdote vermeld.

Koenis (1993, p. 67) dat noemt, gevaarlijk niemandsland terecht, een lege plek die steeds meer door de overheid wordt opgevuld.

Wat betreft het debat over verdere professionalisering, zet hij Kamphuis en de socioloog Jacques van Doorn¹⁹⁰ tegenover elkaar. Kamphuis vindt weliswaar dat de professionalisering nog niet voltooid is, maar dat het maatschappelijk werk zich ontwikkelt in de richting van een wetenschap van de praktijk, dat wil zeggen een integratie van sociaalwetenschappelijke basiskennis, kennis van het terrein van het sociaal werk en methoden van mensbenadering en hulpverlening met die specifieke waarden die de achtergrond vormen voor het handelen van maatschappelijk werkers. Maatschappelijk werkers zijn naar haar idee op dat moment aardig op weg om een professe te vormen, maar een voortgaan op de weg van verdere professionalisering hangt af van de manier waarop een verdere integratie van bovengenoemde elementen zal plaatsvinden. Maar in geen van haar publicaties schrijft ze ooit over de institutionele voorwaarden die deze verwetenschappelijking en professionalisering mogelijk moeten maken. Ze heeft geduchte tegenstanders die het helemaal niet met haar gedachte over professionalisering eens zijn. Zo mengt Van Doorn, hoogleraar sociologie aan de Economische Hogeschool in Rotterdam, zich in een nog vaak geciteerd artikel in het debat over professionalisering. Hij schrijft een artikel in *TMW* (jg. 15, nr. 18, 20 oktober 1961)¹⁹¹ over de onvoltooide professionalisering van het maatschappelijk werk waarin hij zegt dat de onvoltooidheid van het vak te wijten is aan een onvolgroeide opleidingsstructuur, een zwakke beroepsorganisatie en een schimmige beroepsethiek. Omdat er een zo grote variatie is aan functies die allemaal maatschappelijk werk heten, is het moeilijk grijpbaar. De maatschappelijk werker opereert per definitie in de spanningsverhouding tussen persoonlijke nood en institutionele orde, tussen het individuele geval en de samenleving. Routineoplossingen ontbreken. De positie van de maatschappelijk werker is marginaal en diffuus, want hij keert zich niet exclusief tot de cliënt, want alle hulp in de nood is nood-

190 Prof. Van Doorn, hoogleraar sociologie aan de Economische Hogeschool in Rotterdam, vond de professionalisering in het maatschappelijk werk nog verre van voltooid, zoals hij schrijft in een artikel in *TMW*.

191 Het artikel is een bewerkte versie van een voordracht gehouden op 12 mei 1961 voor een studieconferentie van de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers.

zakelijk ook een poging tot maatschappelijke herintegratie, maar het falen van het maatschappelijke beleid heeft nu juist veelal geleid tot de nood, wat de positie van de maatschappelijk werker diffuus en marginaal maakt. Deze marginaliteit en diffusiteit slaan onmiddellijk terug op het professionaliseringsproces. Men kan zich afvragen of een marginale positie als de bovengeschetste wel ooit als basis voor een beroep kan dienen. Maar ook juist daarom is professionalisering noodzakelijk. Een uniforme beroepsopleiding is daartoe een eerste vereiste. Er zijn naar zijn idee opleidingen van een goede en hoge standaard, maar ook opleidingen die heel geringe eisen stellen. De enorme naoorlogse uitbouw met alle symptomen van revolutiebouw hebben daar veel kwaad aan gedaan. Bovendien lopen er nog veel vrijwilligers rond, met geen enkele opleiding, op plaatsen die door opgeleide krachten opgevuld zouden moeten worden. Voor de beroepsorganisatie bestaat maar een gering enthousiasme, wat deels te wijten is aan het feit dat de potentiële leden jonge vrouwen zijn. Steun en begrip van het directe werkmilieu zijn van groot belang omdat maatschappelijk werk slechts in organisaties wordt uitgeoefend.

Hij zegt dan concluderend dat aan de belangrijkste voorwaarden voor professionalisering niet is voldaan. Daarom zoekt men naar andere wegen, naar bijvoorbeeld ongelimiteerde uitgroei wat onder andere kan leiden tot een verlies aan identiteit. Alle kritische vragen en reflecties leiden niet zozeer tot kritische bezinning dan wel tot booming business waarbij ‘more is better’ de leidraad lijkt te zijn. Voor ieder afzonderlijk probleem wordt een organisatie opgericht of aangehaakt aan een bestaande organisatie.

Kamphuis is zich zeker ook bewust van deze wildgroei en schreef al eerder een artikel in *TMW* (jg. 15, nr. 11, 5 juni 1961) over ‘organisatititis’, de ziekte van de welvarende welvaartsstaat. De ongelimiteerde uitgroei waar Van Doorn het in zijn artikel over heeft, wordt wel degelijk door Kamphuis gezien en opgemerkt, maar ze komt tot heel andere conclusies. Nadat ze in dit verband eerst een gedicht citeert van Helmers (1767-1813)¹⁹² zegt ze dat een maatschappelijk streven alleen

192 Uit het dichtwerk van Helmers uit *De Hollandsche Natie* (1812):

O Telg van hemelsch zaad, behoefte en lust van 't hart,
 Weldadigheid! Die leeft in 't zalven van de smart!
 Die honderdvoud uw' schat verdubbelt, door te geven

maar adequaat en zinvol kan verlopen als er een goed apparaat achter staat als ordenend principe. In het apparaat (de organisatie) ziet ze een aantal verschijnselen bijeenkomen, te weten weldadigheid, materiële welvaart en redderigheid die ze bij elkaar organisatitus noemt. Ze gaat ervan uit dat mensen, bestuurders en werkers zich onzeker voelen in hun takenpakket en daardoor voortdurend nieuwe commissies in het leven roepen die uit moeten vinden hoe en wat. Letterlijk zegt ze:

Het is een m.i. angstwekkend verschijnsel dat het aantal bestuurs- en communicatiefunctionarissen en beleidsmensen die het uitvoerend werk niet kennen in de laatste jaren toegenomen is, men zou misschien kunnen zeggen als een meetkundige reeks en het aantal uitvoerend deskundigen nog niet eens als een rekenkundige reeks. Onze dringende behoefte is niet aan meer organen of organisaties, maar aan deskundige uitvoerende krachten die de methodiek van het helpen van enkelingen en groepen en grotere sociale eenheden hebben geleerd en zich onder supervisie steeds verder bekwamen.

Op de vraag hoe dit alles komt, sluit ze aan bij wat ze ook in haar rapport over de International Conference of Social Work (*Some Remarks on the Function of Social Work in a Changing World*, Den Haag 1960) heeft gezegd: namelijk 'dat onze tijd blijkbaar zo onzeker en bedreigd is dat wij allerlei structuren in het leven roepen om ons te beveiligen en ons te verweren tegen de zo snelle maatschappelijke verandering waarin wij met onze samenleving betrokken zijn' (*TMW*, jg. 15, nr. 10, 20 mei 1961). Niet alleen Van Doorn is een kritische tegenstander van de gedachte over professionalisering zoals Kamphuis die ziet. Ook Jan de Jongh, directeur van de sociale academie in Amsterdam, lijkt in zijn afscheidsrede een kritische tegenstander.¹⁹³ Zijn kritiek richt zich vooral op de gedachte dat de methodiekontwikkeling betrekking zou moeten hebben op het

Uitvloeisel van God zelv', o wellust van het leven,
Die 't dorstend weesken laaft, den naakten grijsaard
Kleedt, en in der armen nood uw' eigen' nood vergeet;
Waar ge immer schuilplaats had, waar ooit uwe ouders stonden,
Uw schoonste tempels hebt ge in Nederland gevonden.

193 In 1964 neemt De Jongh afscheid van de sociale academie in Amsterdam. Hij heeft een nieuwe baan als directeur van de United Nations Research Institute for Social Development in Genève. Daarmee vervalt ook zijn voorzitterschap van de International Association of Schools of Social Work.

gehele arbeidsterrein van het maatschappelijk werk. Hij stelt dat professionalisering daarom iets heel geforceerds heeft gekregen en hij uit vooral kritiek op het helpen als ambacht met een verwijzing naar de titel van het boek van Kamphuis en anderen, alsof alle helpen nu ineens ambacht geworden zou zijn. Dat het onderwijs aan de vroegere scholen voor maatschappelijk werk bij het Nijverheidsonderwijs thuishoorde, vindt hij achteraf een blessing in disguise, want het ontbreken van regelingen gaf grote vrijheid, er waren veel experimenten mogelijk, maar die vrijheid is nu aan banden gelegd, ook met het oog op de komende Mammoetwet. Dit is helemaal in tegenstelling tot wat Kamphuis altijd gevonden heeft over het feit dat de scholen voor maatschappelijk werk onder het Nijverheidsonderwijs vielen. Voor haar was dat ook een kwestie van status.¹⁹⁴

Sjaak Koenis zou veel later, in 1993, terugkijkend op de jaren zestig, in zijn boek *De precare professionele identiteit van sociaal werkers* beweren dat men in de jaren zestig ontdekte dat de professionalisering in feite op een te smalle basis heeft plaatsgevonden, wat in ieder geval ten koste is gegaan van een duidelijke functie van het (bredere) sociaal werk in de samenleving. Er zou in die tijd nogal wat ontbroken hebben aan de beeldvorming van het maatschappelijk werk: de potentiële cliënten, maar ook het grote publiek zou geen flauwe notie gehad hebben van de functie van het moderne maatschappelijk werk.

De strijd die Kamphuis gevoerd heeft om de scholen voor maatschappelijk werk onderdeel te laten worden van de universiteit heeft ze verloren. Op een enkele aarzelende eerste stap na is daar niets van gekomen. Maar ze blijft niet alleen tijdens lezingen en op conferenties pleiten voor een universitaire status, maar ook in publicaties. In *Tegen de draad* in schrijft ze een artikel over de sociale academie en het hoger onderwijs. Ze ageert onder andere ook tegen het onderscheid dat gemaakt wordt tussen wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs. Want: het hoger onderwijs leidt niet alleen wetenschappers op, maar leidt ook op voor be-

194 Hoewel zij beiden Amerikagangers van het eerste uur waren en hard gewerkt hebben aan de introductie van het social casework op de opleidingen, leken ze bij tijd en wijle eerder elkaars concurrenten dan sparringpartners. Dit blijkt vooral uit een dagboekfragment van Kamphuis in 1959 als ze opmerkt dat haar school toch echt eerder het predicaat Sociale Academie verwierf dan de school van De Jongh en dat zij beslist meer van maatschappelijk werk afweet dan hij.

roepen. Ze geeft toe beïnvloed te zijn door het Amerikaanse opleidings-systeem, maar vindt dat van meet af aan opleiden voor een integratie van theorie en praktijk een goede zaak is. Maar, zo luidt haar verdrietige conclusie: de strijd is verloren. Maar de discussies erover gaan wel door, ze legt er zich nog niet helemaal bij neer en vraagt zich af wat er nu nog te doen staat. Ze legt het nu voor een deel bij de studenten die naar haar idee zich er meer bewust van moeten worden dat een student die er met de pet naar gooit, dit doet ten koste van het instituut en het beroep, in plaats van zichzelf. Het is heel belangrijk dat de directie bij toelating een toenemend zorgvuldig selectiesysteem toepast. Het studieprogramma moet voortdurend getoetst worden waarbij het wetenschappelijk aspect van de opleiding niet uitsluitend in eerste instantie gezocht moet worden in de kwantiteit van het onderwijs in de gedragswetenschappen, maar in de theorievorming rond de beroepshandelingen en de wetenschappelijke analyse van het veld waarbinnen deze beroepshandelingen zich voltrekken. Kort samengevat: met vereende krachten moet getracht worden van binnenuit die status zichtbaar te maken die de sociale academies en hun studenten tot nog toe formeel onthouden is. En ze wil uiteindelijk de hoop uitspreken dat de jongere generatie van studenten aan de sociale academies, uitgedaagd door onjuiste en onbevredigende bestaande situaties, een eigen inzet geeft zodat mede hierdoor bereikt wordt wat aan de ouderen ondanks onvermoeid streven niet gelukt is.

De toegeworpen handschoen wordt meteen opgenomen. In *TMW* (jg. 20, nr. 10, 20 mei 1966) verschijnt een artikel van C.D. Spigt (verdere kwalificaties onbekend): *Over studenten aan Sociale Academies ...*

Spigt stelt in het artikel dat de naamsverandering van scholen voor maatschappelijk werk in sociale academies weliswaar aanleiding heeft gegeven tot discussie in de Eerste Kamer, maar het ministerie (van Onderwijs en Wetenschappen) heeft de verandering tot op heden niet erkend. Dit nu acht de auteur min of meer symptomatisch voor de bestaanswijze van de sociale academies, want naast een groeiende interne duidelijkheid omtrent vorming van dit onderwijs en het functioneren daarvan, leeft er een aantal misverstanden die gepaard gaan met onduidelijkheid naar buiten en zelfs met min of meer onbillijke situaties. Bij het in werking treden van de Mammoetwet gaan de sociale academies ondergebracht worden onder het hoger beroepsonderwijs waarbij als toelatingsnorm de HAVO

geldt, die echter als lager gekwalificeerd moet worden dan het huidige VHMO. Het is merkwaardig dat de opleiding aan de sociale academie, die zich de laatste tien jaar steeds meer in wetenschappelijke richting heeft ontwikkeld, binnen enkele jaren (1968) zal worden gebonden aan een lager vooropleidingspeil. Dit krijgt een des te klemmender karakter als het gaat om vervolgoopleidingen na de sociale academie, i.c. de Voortgezette Opleiding. Want het blijkt dat 30 procent van de afgestudeerden aan een sociale academie een universitaire opleiding wil, maar zij moeten dan helemaal opnieuw beginnen. Aan dit hele probleem is heel veel aandacht besteed door directies van sociale academies, maar nog nooit door studenten, ook niet omdat er geen passend forum was om hun stem te laten horen. Dat forum bestaat echter sinds kort wel, het Nationaal Comité Sociale Academies, (NCSA). Tot zover het artikel van Spigt.

De NCSA ontstaat omdat de studentenvereniging van de Aemstelhorn in oktober 1964 het initiatief neemt om alle verenigingen uit te nodigen om over gemeenschappelijke wensen en problemen te praten. Tijdens de vergadering in november 1965 wordt een motie aangenomen: de Nederlandse Studenten Raad is van mening dat integratie van het onderwijs aan de sociale academie in het universitaire onderwijs niet alleen wenselijk, doch ook urgent is, en draagt de Secretaris Onderwijs op voor 1 maart 1966 een commissie te installeren, samengesteld uit vertegenwoordigers van de Landelijke Organisatie Studerenden aan Sociale Academies (het NCSA) en uit vertegenwoordigers van de landelijke faculteitsverenigingen der sociale wetenschappen ten einde een programma op te stellen ter verwerkelijking van integratie. De motie wordt met algemene stemmen aangenomen. De commissie telt ook drie vertegenwoordigers van de NCSA die samenwerking zoeken met de directies van de sociale academies en opnieuw het wiel lijken te gaan uitvinden, want een belangrijk onderwerp van bespreking is de instelling van een baccalaureaat.

Code voor maatschappelijk werkers

Bij de uitvoering van het wetsontwerp Cals heeft de sociale academie niet die status aparte gekregen die Kamphuis zo graag gewenst had, maar in 1962 ligt wel de code als innerlijke verankering klaar, de ethische

fundering van het beroep. Voor Kamphuis is dat een mijlpaal, zeker ook gezien vanuit de gedachte aan verdere professionalisering. De invoering van de code kent een voorgeschiedenis van tien jaar. In 1952 werd een commissie ingesteld die zich bezig zou gaan houden met het opstellen van de code. Het resultaat van de daartoe ingestelde werkgroepen wordt in de voorjaarsvergadering van 1955 van beide beroepsverenigingen als test van een beroepscode voor de tijd van twee jaar aanvaard.

Bertje Jens¹⁹⁵ (secretaris van de Centrale Codecommissie) vertelt in *TMW* (jg. 16, nr. 2, 20 januari 1962) over de totstandkoming. Ze vindt het belangrijk om dat zo uitgebreid te doen om duidelijk te maken dat de code niet het resultaat is van getheoretiseer van enkele ver van de praktijk afstaande mensen, maar een werkstuk waaraan vele leden van beide beroepsorganisaties, werkzaam in allerlei sectoren van het maatschappelijk werk, bijdragen hebben geleverd.¹⁹⁶ Op 11 november 1961 wordt in een gemeenschappelijke vergadering van de Nederlandse Bond voor Maatschappelijk Werkers en de Katholieke Vereniging van Maatschappelijk Werkers, Dr. Ariëns, de code aan de leden van beide bonden aangeboden. Aanwezig zijn daarbij leden van de vaste commissie voor

195 Bertje Jens kreeg bekendheid door *Het Pieterpad*, maar zeker ook door de code voor maatschappelijk werkers. In *Geschiedenis van een laatbloei* (2007) – een levensbericht over Bertje Jens, opgeschreven door Marieke Laauwen van het Bureau voor Levensverhalen – vertelt Bertje Jens over een eenzame en geïsoleerde jeugd die ze als enig kind doorbracht bij ouders met een ongelukkig huwelijk, met op de achtergrond altijd de angst uit huis gezet te worden. Haar vader was onderwijzer op een school in Kattenburg. Hij had altijd schulden en er hing een zweem van fraude om hem heen. Haar moeder overlijdt vlak nadat Bertje eindexamen heeft gedaan. Bertje studeert in de crisisjaren af (als jurist) en krijgt een baan op het criminologisch instituut van professor Pompe, dat een half jaar daarvoor was gestart. Daarna gaat ze werken in een tuchthuis voor meisjes in Montfoort. In september 1940 promoveert ze op een studie naar familieverbanden in de criminaliteit in bepaalde wijken in Utrecht. Ze gaat in Rekken werken waar ze Toos Talsma, later Toos Goorhuis, leert kennen met wie ze een levenslange vriendschap zal onderhouden. Na de oorlog wordt ze hoofd Algemene Zaken bij de Sociale Raad in Amsterdam. Op haar achtenvijftigste krijgt ze een baan aangeboden op de ASCA, ze accepteert deze en woont voor het eerst(!) in haar leven in een eigen huis, heel belangrijk voor haar. Bertje wandelt veel met haar vriendin Toos en zo ontstaat het idee van een langeafstandspad. Samen brengen ze het *Pieterpad* in kaart. Ze overlijdt op 19 augustus 2009. De kinderen van Toos en Jan Goorhuis noemen haar In de overlijdensadvertentie in de *NRC* hun lieve en onvergetelijke tante Bertje.

196 In *Geschiedenis van een laatbloei* schrijft Jens dat het maatschappelijk werk in die tijd van liefdadigheidswerk veranderde in een echt vak, waar op een methodische manier gewerkt werd. Daardoor ontstond ook de behoefte om het werk voor de cliënt controleerbaar te maken. De code werd ook ontwikkeld omdat een code het werk een bepaalde status gaf. Haar werd gevraagd om een inleiding op de code te schrijven, waarin ze liet weten veel steun gehad te hebben van Elze van Andel. Door een preek van ds. Barnard kwam ze op het motto dat voor haar bij de code hoorde: De wet is de norm om de waarde te beschermen.

Maatschappelijk Werk van de Tweede Kamer en leden van de commissie voor beroepsgeheim en verschoningsrecht, ingesteld door de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk. 's Middags is ook de minister van Maatschappelijk Werk aanwezig.¹⁹⁷

In de toelichting op de beroepscode verheldert Jens een aantal punten van de code. Het belangrijkste punt acht ze dat de code geen normen creëert, maar deze formuleert. De code brengt onder woorden wat voordien onuitgesproken was en aan de praktijk ten grondslag lag, comprimeert wat in allerlei geschriften verspreid is geformuleerd en rangschikt deze regels in hun onderling verband en in hun samenhang met bepaalde uitgangspunten. De code markeert de grenzen die in het beroepsmatig handelen in acht genomen moeten worden en stelt de minimumeisen waaraan moet worden voldaan. Mocht iemand daar niet aan voldoen, dan kan die persoon door beroepsgenoten ter verantwoording worden geroepen. *TMW* (jg. 16, nr. 2, 20 januari 1962) wijdt een heel nummer aan de code. De tien jaar die de totstandkoming van de code duurde, was een hele lange tijd. Maar om de geesten rijp te maken, is die tijd kennelijk nodig. Wel komt alles in een stroomversnelling terecht als een maatschappelijk werker zich beroept op zijn beroepsgeheim (verschoningsrecht), maar daar in eerste instantie geen gehoor voor krijgt. Dat maakt ook het in werking treden van de code tot een belangrijke zaak. Op 26 oktober 1963 wordt een Commissie van Consult ingesteld, waar leden (van de beide beroepsbonden) in moeilijke beroepssituaties een beroep op kunnen doen om advies inzake de juiste toepassing van de code. Het blijkt dat men vooral rondom de zwijgplicht advies vraagt. In *TMW* (jg. 21, nr. 22, 20 december 1967) schrijft Bertje Jens – als consultant van het bestuur van de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers voor zaken betreffende code, tucht en consultatie – een artikel waarin ze eerst een overzicht geeft van eerdere gevoerde processen inzake het verschoningsrecht. Deze jurisprudentie geeft de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk aanleiding tot het instellen van een studie-

197 Op dat moment is het nog een conceptcode omdat de aanbieding niet tegelijkertijd ook de aanvaarding inhoudt (die beslissing valt pas in het voorjaar van 1962). De grote betekenis van de code is dat zowel naar binnen als naar buiten garanties worden geschapen voor een verantwoord functioneren van de maatschappelijk werker in de samenleving.

commissie die in 1967 komt met een voorstel om de moeilijkheden op te lossen met een wettelijke regeling.

In september 1967 wordt Bertje Jens benoemd als docent theorie van het maatschappelijk werk en beroepsethiek op de ASCA. Zelf zegt ze daarover in *De geschiedenis van een laatbloeier*:

Ik had een gesprek gehad over de code met Miep Kamphuis die directrice was van de opleiding voor maatschappelijk werkers in Groningen. Aan het einde van dat gesprek bood ze mij een baan aan bij haar op de opleiding. Het was zo'n mooie kans op een nieuw leven. Ik was toen al 58! Ik vind zelf dat ik in Groningen misschien niet helemaal waar heb gemaakt wat er van me verwacht werd. Ik werd door Miep Kamphuis naar Groningen gehaald met de verwachting dat ik uiteindelijk op de nieuw op te zetten Voortgezette Opleiding beroepsethiek zou gaan geven, maar daar heb ik amper gewerkt. Ik ben in Groningen erg ingehaald, ik had met de code wel een beetje naam gemaakt en ik denk dat men mij wel een beetje als trofee binnen haalde. Kijk eens hoe modern wij zijn. Wij hebben een bekende naam binnen gehaald op het gebied van beroepsethiek. Daarna was er echter niet zo veel aandacht voor me. Het was voor mij wel lastig want ik had weinig ervaring in lesgeven en ik moest in feite lesgeven in een vak dat als apart vak nog niet bestond en het was voor veel studenten ook een abstract vak. Ik vond het lastig om het concreter te maken. Daar kwam nog bij dat het hele onderwijs in die tijd enorm veranderde. Toen ik les kwam geven, zeiden we u tegen de studenten omdat we vonden dat ze daar aan moesten wennen. Een paar jaar later tutoyeerden de studenten ons. En ze wilden ook hun eigen leerbehoeften bepalen. En er veranderde meer omdat Miep Kamphuis in 1970 met pensioen ging.¹⁹⁸

198 Jens beschrijft verder nog dat ze als docent op de Voortgezette Opleiding een mislukking was, de studenten daar moesten haar niet. Ze kreeg er geen poot aan de grond. Na een operatie aan haar schildklier wat een langdurige zaak bleek te zijn, is ze niet meer teruggekeerd naar de Voortgezette Opleiding. Van haar afscheid (van de gewone dagopleiding) heeft ze genoten. Er werd veel aandacht aan besteed. 'Het gaf me echt het gevoel dat ik het lesgeven uiteindelijk toch onder de knie heb gekregen. Het was echt een glorieus afscheid. Goed bezocht, inhoudelijk heb ik iedereen nog wat meegegeven. Het voelde echt als een zinvolle bekroning op het lesgeven, maar ook op een heel behoorlijke carrière die ik nooit gepland had. In het onderwijs heb ik uiteindelijk ook goede jaren gehad en iets nagelaten. Al is het vak beroepsethiek wel verdwenen toen ik wegging.' In TMW (jg. 32, oktober 1978) zegt ze naar aanleiding van haar afscheid over de code: 'Een code geeft – en kan

In 1965 wordt onder zeer grote belangstelling de voorjaarsconferentie van de Bond voor Maatschappelijk Werkers op 26 en 27 maart in het Troelstraord in Egmond aan Zee gehouden over het onderwerp Methodiek en Code. Kamphuis leidt het onderwerp in waarbij ze aangeeft dat in Frankrijk (in 1950) en België (in 1951) al eerder sprake was van een code, terwijl Mary Richmond in Amerika zich al in 1922-1923 bezig had gehouden met een beroepscode. Kamphuis hoopt haar gehoor tijdens deze conferentie duidelijk te kunnen maken dat de code een samenhangend geheel is en vooral bedoeld om in de praktijk toe te passen. Aan de hand van een aantal schetsen wordt dit uitgespeeld.

Voortgezette Opleiding

Voor Kamphuis is het heel belangrijk dat haar opleidingsinstituut voor de regio een functie heeft. Dat geldt niet alleen voor de sociale academie, maar ook voor de Voortgezette Opleiding. Met alle strijdvaardigheid die in haar is – en ze moet er heel wat strijd voor leveren – probeert ze daarom te komen tot de oprichting van een tweejarige VO die ze ook in het kader van de verdere professionalisering zo belangrijk vindt. Het eerste jaar van de VO kan vanaf 1959 in Groningen gevolgd worden, toen de psychologisch psychiatrische cursus, in navolging van de landelijke trend, werd omgezet in het eerste jaar van de VO, maar voor het tweede jaar moeten de cursisten naar Amsterdam. Voor de deelnemers brengt dit natuurlijk nogal wat problemen met zich mee en vaak ook blijven zij in het westen ‘hangen’ wat bepaald niet de bedoeling is. Als de toestemming van het ministerie (eindelijk) komt om ook een tweede jaar op te zetten in Groningen, is dit een mijlpaal voor Kamphuis. Haar bestuur feliciteert haar hartelijk.¹⁹⁹ Eraan vooraf gingen contacten van Van Wolferen en Rietmulder (respectievelijk hoofd en waarnemend hoofd van het Sociaal Pedagogisch Onderwijs) met Graafland, Spoelstra en Kamphuis van de ASCA, die onder andere de vraag stellen of de VO 1 (tot

ook niet meer geven – dan algemene aanwijzingen. De uitgangspunten gelden voor een veel wijder gebied dan het maatschappelijk werk. De beroepsethiek is niet bijzonder naar de inhoud, maar naar de situatie waarin die toegepast moet worden. De code met heel algemene beginselen uit het erfgoed van onze cultuur, heeft in de professionele hulpverlening een verbijzonderde toepassing omdat die verbijzonderde verhoudingen schept.’

199 Bestuursnotulen van de ASCA (Gron. Arch., 1557, 1-7).

dan toe ongesubsidieerd) niet voor subsidie in aanmerking zou kunnen komen. Van Wolferen blijkt daar positief tegenover te staan en adviseert de ASCA een aanvraag in te dienen als experimentele cursus. Het bestuur kan zich hierin vinden en doet de aanvraag, waarop bericht wordt dat het toch gewenster wordt gevonden om een Koninklijk Besluit over deze materie uit te lokken.

Op 6 november 1962 wordt de commissie Diepenhorst ingesteld (ook Kamphuis maakt deel uit van deze commissie) met de opdracht zich te beraden over doel, strekking, inrichting, spreiding en organisatorische structuur van de Voortgezette Opleidingen. In januari 1963 begint de commissie haar werkzaamheden. Als omstreeks maart 1963 Kamphuis er eens een telefoontje aan waagt om Van Wolferen te vragen naar de stand van zaken met betrekking tot de aanvraag van de VO, krijgt ze te horen dat de doorzending aan de Onderwijsraad is opgehouden omdat eerst het advies van de commissie Diepenhorst afgewacht gaat worden. Mei 1963 heeft Kamphuis in Utrecht een onderhoud met Van Wolferen die echter bij zijn standpunt blijft en vindt dat Groningen had moeten weten dat de aanvraag gekoppeld is aan de commissie. Kamphuis laat hem nogmaals weten dat dit niet het geval is en houdt een vurig pleidooi waarin ze hem laat weten hoe benard de situatie in Groningen is. Er zijn verwachtingen gewekt, niet alleen voor diegenen die de opleiding zouden willen volgen, maar voor de hele situatie van het maatschappelijk werk en de supervisie in Groningen. Als het niet lukt om in 1965 een VO 2-cursus van de grond te krijgen dan wordt niet alleen de situatie van 'achtergebleven gebied' van het maatschappelijk werk in het noorden van het land voor meerdere jaren gefixeerd, maar is er nog een verdere verslechtering te verwachten door het blijven wegtrekken van geschoolde krachten naar andere delen van het land waar wel mogelijkheden zijn voor supervisie en voor verdere scholing.

Van Wolferen ziet haar punt wel en biedt haar twee alternatieven: (1) Een audiëntie bij de staatssecretaris met de vraag om een compromis waarin VO 1 1963-1964 en VO 2 1965 toegestaan worden als experimentele cursussen. (2) Als dit afgewezen zou worden: proberen de VO zelf te financieren en bij de minister aan te vragen de gediplomeerden daarvoor dezelfde erkenning te geven als die van andere VO's. In de bestuursvergadering van juli 1963 van de ASCA wordt de eerste suggestie

van Van Wolferen overgenomen. Complicatie is echter dat gewacht moet worden op de benoeming van de nieuwe staatssecretaris. Als Kamphuis in het najaar contact opneemt met het waarnemend hoofd Sociaal Pedagogisch Onderwijs om opnieuw advies te vragen over de wenselijkheid van een audiëntie en de aanvraag voor een experimentele cursus, wordt zij door hem voor dit onderhoud verwezen naar de inspecteur die in november 1963 zijn instemming voor dit plan geeft en adviseert tot een aanvraag van de audiëntie. Deze wordt op 18 november aangevraagd en op 10 december afgewezen met verwijzing naar het toekomstige advies van de commissie Diepenhorst. Als in 1965 dan toch na deze kafkaëske gang van zaken toestemming gegeven wordt, lijken de felicitaties van haar bestuur voor Kamphuis meer dan verdiend.²⁰⁰

Kamphuis geeft les in het vierde jaar op de basisopleiding en ook in het tweede jaar van de VO als de toestemming eindelijk binnen is. De syllabus voor de lessen casework die Kamphuis geeft in het tweede jaar van de VO ziet er als volgt uit. In een serie lessen wordt de methodiek gezien in verband met verschillende categorieën cliënten en instellingsvormen, het werken met multiproblemegezinnen, met ongehuwde moeders, alcoholisten enzovoort. Er worden voor de behandeling van cliënten met huwelijksproblemen en voor MOB-clieñten films gebruikt als lesmiddel. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de gezinsgerichte behandeling. Het laatste lesthema is sociale behandeling en behandelingsvormen, vooral naar aanleiding van het op dat moment verschenen boek van Florence Hollis: *Casework, a psychosocial therapy* (Arch. Atria, map 191).

Uit de opgegeven literatuurlijst is op te maken hoeveel aandacht Kamphuis in haar lessen besteedt aan gezinsbehandeling, al dan niet met probleemgezinnen. In de caseworklessen twee jaar later is dit curriculum ongeveer hetzelfde, zij het dat er ook aandacht wordt besteed aan de verschillende fasen in het caseworkproces, intake, verwijzing en afsluiting aan de hand van rollenspel (Arch. Atria, map 191).

Naast het tweede jaar van de VO zijn er nog veel meer opleidingen en cursussen: er is een afdeling arbeidszaken in het leven geroepen en gedacht wordt aan een afdeling inrichtingswerk. Verder zijn er nog de

²⁰⁰ Deze passage is in zijn geheel ontleend aan de notitie die Kamphuis schrijft aan haar bestuur om het te informeren over de gang van zaken rondom de Voortgezette Opleiding (Gron. Arch., 1557, 177).

opleidingen voor BJ-functionarissen (Bijzonder Jeugdwerk), cursussen voor de kinderbescherming A en B, een B-Nazorgcursus en een bijscholingsopleiding voor wijkverpleegkundigen. Ook is er een tweejarige cursus voor Duitse maatschappelijk werkers, die afwisselend in Bremen en in Groningen wordt gehouden (Gron. Arch, 1557, nr. 17). Voor de dagopleiding is er zoveel belangstelling dat er een numerus fixus ingesteld wordt. Dat is een moeilijke beslissing voor Kamphuis, vanwege het zware anti-propaganda-effect, maar toch. Het moet wel omdat er veel te weinig stageplaatsen zijn. De grotere toeloop geeft wel meer selectiemogelijkheden.²⁰¹

Onmaatschappelijkheidsbestrijding en de rol van Kamphuis

Op 31 januari 1959 organiseert de Universiteit van Groningen een conferentie: 'Over Onmaatschappelijkheidsbestrijding'. Kamphuis houdt een lezing *Onmaatschappelijkheid als menselijke en maatschappelijke minusvariant*.²⁰² In haar lezing probeert ze om tot een afgrenzing van het begrip te komen en benoemt de naar haar idee belangrijkste problemen die spelen in de onmaatschappelijkheidsbestrijding. Dat zijn een groot gebrek aan samenwerking tussen de instellingen die ermee van doen hebben en te weinig kennis en scholing op dit gebied. Ze houdt een vurig pleidooi voor samenwerking, naar haar idee een absolute noodzaak. Naast deze problemen is er ook nog eens sprake van een weinig welwillende publieke opinie. Ook Willem Nagel, hoogleraar criminologie en docent uit de beginjaren van de ASCA, en minister Klompé houden een lezing. De belangstelling voor onmaatschappelijkheidsbestrijding is al wel veel eerder te traceren dan de jaren vijftig en zestig, namelijk met de komst van de woningopzichteressen en de woningwet van 1901. Toen meende men dat onmaatschappelijkheid vooral te maken had met slech-

201 Het ministerie van Maatschappelijk Werk had in 1955 een subsidieregeling ingesteld ten behoeve van het gespecialiseerd gezins- en wijkwerk (het werk voor probleemgezinnen). In 1958 zijn er 90 instellingen die volgens deze regeling gesubsidieerd worden en die zich in totaal met 20.000 probleemgezinnen bezighouden (Dercksen & Verplanke, 1987, p. 105). De gezinsoorden vallen onder rechtstreekse verantwoordelijkheid van het ministerie en krijgen in de loop van de jaren vijftig grote bekendheid en waardering voor de daar toegepaste heropvoedingsmethoden. Het wordt beschouwd als een veelbelovend onderzoeksterrein.

202 De lezing is uitgegeven als Kaleidoscoopflits nr. A.

te behuizing, hoewel langzamerhand het idee ontstond dat er veel meer oorzaken waren. In eerste instantie werd de oplossing gezocht in complexen controlewoningen in de grote steden waar heropvoedingswerk plaatsvond, maar het verheffingsideaal dat erachter schuil ging, bleek niet te werken. Ontoelaatbaar gedrag krijgt omstreeks het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog een duidelijke definitie: het niet of onregelmatig betalen van de huur, het huis slecht bewonen en overlast veroorzaken in de buurt. Maar ontoelaatbaar gedrag wordt naderhand uitgebreid tot de manier waarop gezinnen functioneren in de samenleving en wordt verbonden met alcoholisme, kinderverwaarlozing, onzedelijkheid en criminaliteit. Steeds vaker wordt naast dit gedrag geestelijke onvolwaardigheid genoemd als veroorzakende factor. In 1937, enkele jaren voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, wordt een groot congres georganiseerd door de Nederlandsche Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid. Een van de onderwerpen is het onmaatschappelijke gezin, in Amsterdam al eerder benoemd als ‘ontoelaatbare’ gezinnen.²⁰³ Querido, een sociaal-psychiater, is een van de sprekers op dit congres. Hij is bekend geworden onder andere door zijn publicaties over het Zeeburgerdorp, in 1926 opgericht als een normaal woningcomplex van 52 woningen en vooral bedoeld om bewoners onder toezicht te leren hun huizen op de juiste manier te bewonen. Over de gemeenschappelijke ruimtes had een maatschappelijk werkster het toezicht. In zijn publicatie legt hij vooral de nadruk op de ellendige omstandigheden waarin de mensen leven en die hij ziet als een van de oorzaken van onmaatschappelijkheid. In zijn rede op het congres legt hij echter vooral het accent op de psychische gesteldheid van de gezinsleden en hun onderlinge verhoudingen. Volgens hem moet het gezin als een eenheid gezien worden en moeten de individuen niet apart bekeken worden (in 1937!).

203 Tweeënhalve maand na de bevrijding vindt er in de Volkshogeschool Diependaal in Markelo een conferentie plaats over het ‘probleem der asociale gezinnen’. Hier pakken de deskundigen de draad van 1937 weer op. De directe aanleiding tot de conferentie is de situatie in de Rijksevacuatiekampen waar ‘asociale elementen’ verblijven. De oorlogsjaren zouden een extra dimensie aan het onmaatschappelijkheidsvraagstuk gegeven hebben (Dercksen & Verplanke, 1987). De inleiders op de conferentie zien veel heil in de evacuatiekampen en dan vooral in arbeidstherapie zoals deze wordt voorgestaan door Querido. Probleem is echter dat de inwoners vrij zijn om te gaan en staan waar ze willen. Daarom moeten wettelijke regelingen het mogelijk maken om de gezinnen in de kampen te houden. De commissie die zich over deze plannen moet gaan buigen, is de commissie Querido.

Deze eenheid, het gezin, kan ziek worden en hij spreekt van ziekte van het gezin wanneer de onderlinge verhoudingen tussen de individuen in het gezin verstoord zijn of wanneer de relatie tussen het gezin en de samenleving gestoord is. Voor stoornissen tussen gezin en samenleving geeft hij geen duidelijke oorzaken aan, hoewel hij wel spreekt over het gemis aan vermogens om de dagelijkse problemen des levens op te lossen en over het najagen van een sociaal of religieus droombeeld met opoffering van de realiteit.

In 1945 wordt hij benoemd tot voorzitter van een commissie onder auspiciën van de Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid, die zich op een wettelijke regeling gaat bezinnen voor degenen die in kampen en woonscholen voor ‘asocialen’ wonen.²⁰⁴ In de Troonrede van 1947 wordt een wetsontwerp aangekondigd ‘tot instelling van overheidstoezicht op bepaalde gezinnen, wier onmaatschappelijk gedrag een gevaar oplevert voor de samenleving’.²⁰⁵ Hierbij gaat het vooral om onmaatschappelijke gezinnen die in gezinskampen wonen (het laatste gezinskamp werd in 1960 opgeheven) die volgens Van Rooy²⁰⁶ vooral ontstaan zijn uit oorlogsellende. De commissie Ariëns²⁰⁷, die naderhand samengaat met de commissie Querido, krijgt de juridische taak om een schets voor een wetsontwerp van het onmaatschappelijke gezin uit te werken. De commissie Eyssen, in 1948 ingesteld door het ministerie van Justitie, publiceert in 1951 het rapport *Onmaatschappelijke Gezinnen*,

204 Over de naamgeving is veel te doen geweest. In eerste instantie werden de mensen om wie het hier gaat, aangeduid als asocialen. Van Tienen geeft in zijn proefschrift *De Anders-Maatschappelijken* (Rotterdam, 1960) een hele opsomming van alle namen die gebruikt werden: bijvoorbeeld maatschappelijk onaangepasten, zwak-maatschappelijken, antisocialen, zwak-socialen, maatschappelijk gehandicapten, om er maar enkele te noemen. Even uitgebreid zijn de definities die gebruikt worden en waar hij in zijn proefschrift uitvoerig op ingaat.

205 Deze gegevens zijn ontleend aan het boekje van Dr. H. van Rooy, *Gezinnen in Nood. Het vraagstuk van het onmaatschappelijke gedrag* (Amsterdam, 1948) waarin hij in de eerste hoofdstukken een nogal larmoyante beschrijving geeft van de leefwijze van onmaatschappelijke gezinnen, maar in het vervolg probeert hij te komen tot omschrijvingen en definities en geeft hij een helder verslag van de verschillende commissies die zich bezig hebben gehouden met het verschijnsel onmaatschappelijkheid.

206 Dr. H. van Rooy was lector aan de Rijksuniversiteit Groningen en bracht in 1950 een rapport uit aan de Verenigde Naties over zijn observaties van september 1949 tot januari 1950 als ‘UNO Fellow’ in de VS op het gebied van Family and Child Welfare.

207 Zo genoemd naar mgr. W.H. Ariëns, voorzitter van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming, die de taak kreeg om een schets van een wetsontwerp betreffende de ondertoezichtstelling van het onmaatschappelijke gezin uit te werken.

waarin opgenomen het ontwerp van wet betreffende ondertoezichtstelling van maatschappelijk verworden gezinnen.

Uit het bovenstaande is min of meer duidelijk hoeveel verschillende definities, benamingen en ideeën tot hulp en integratie er bestaan voor het probleem van onmaatschappelijkheid.

Avontuur in St. Paul, inleiding

Kamphuis verdiept zich na haar lezing in 1959 nog veel verder in het onderwerp en publiceert er uitgebreid over. Tijdens haar tweede studiereis heeft ze St. Paul, een stad in Minnesota, bezocht waar ze Alice Overton, de leidster van een groots project voor onmaatschappelijkheidsbestrijding, heeft leren kennen.

In 1961 schrijft Kamphuis in *TMW* (jg. 15, nr. 15, 5 september 1961) een artikel over *Vragen rondom de sociale integratie van probleemgezinnen*, een bespreking van het gezaghebbende rapport *Sociale Integratie Probleemgezinnen* (Den Haag, 1961).²⁰⁸ Haar eerste opmerking is dat ze blij is dat in het rapport afstand neemt van de termen ‘onmaatschappelijkheidsbestrijding’ en ‘asocialiteitsbestrijding’, termen die ze op dat moment niet meer houdbaar acht. De titel geeft aan dat niet in eerste instantie bestreden moet worden, maar geholpen moet worden, met de bedoeling te integreren. In het rapport wordt nadrukkelijk gesteld dat, naast hulp en begeleiding van individuele aard, ook verbetering van de omgeving plaats moet vinden (krotopruiming, sanering enzovoort). Ook binnen de kerk leven veel vragen over haar verantwoordelijkheid in deze maatschappelijke nood. Kamphuis ontwikkelt in haar artikel een gedachtegang gebaseerd op een gesprek met enkele representanten van de Hervormde Kerk waarin ze een mooi staaltje denken op grond van de toen heersende psychologische verklaringsgronden geeft.

De problemen van de probleemgezinnen zijn psychisch zo belastend voor het doorsnee lid van de maatschappij dat het ethisch en psycho-hygiënisch gezien in het belang van deze gezinnen en van deze leden van de samenleving

²⁰⁸ Het zogenoemde rapport van de commissie Schuurmans, uitgebracht door de Adviescommissie Bestrijding Onmaatschappelijkheid, in april 1956 ingesteld door de minister van Maatschappelijk Werk. Schuurman was de (tweede) voorzitter. De commissie was samengesteld uit vertegenwoordigers van het maatschappelijk werk, de overheid en enkele researchinstituten en woningbouwverenigingen.

is de kring van personen die direct bij het werk betrokken zijn, zo klein mogelijk te houden. Wij als aangepaste burgers hebben geleerd in een soms moeizaam proces van opvoeding een aantal antisociale en asociale neigingen te onderdrukken. Maar lang niet op alle punten kan bij ons (de doorsnee nette burger) sprake zijn van sublimering. Daarom is het psychologisch gezien voor veel mensen onmogelijk om afwijkend gedrag te tolereren. En dat mogen wij ook maar in beperkte mate van hen vragen. Het zou betekenen dat zij hun eigen houvast zouden kwijtraken, dat – om het op een meer technische manier te zeggen – de functionering van de afweermechanismen tegen deze neigingen die hen in staat stellen aangepast te leven, bedreigd wordt. De vaak emotionele of rigide reacties en de sterke veroordeling is ook een onbewust verzet tegen eigen diep weggedrukte neigingen (TMW, jg. 15, nr. 15, 5 september 1961).

De kunstmatige concentraties – bedoeld worden de gezinsoorden voor onmaatschappelijke gezinnen zoals er een tiental bestaat op het platteland – vindt ze een zeer ongewenste ontwikkeling door de extra sociaal-patogene factoren die zelfs voor de meest geschoolde werker uitermate moeilijk te hanteren zijn.²⁰⁹ Het in het leven roepen van nieuwe specifieke organen voor dit werk acht ze niet in het belang van de mensen om wie het gaat, dat werkt alleen maar stigmatiserend. Maar de methode van het outreaching casework speciaal gericht op deze gezinnen heeft voor dit werk allerlei kansen. Ten slotte pleit ze ervoor dat probleemgezinnen de verantwoordelijkheid van de gehele maatschappij zijn, ondanks alle bezwaren tegen uitvoerige bemoeienissen met deze randzone (TMW, jg. 15, nr. 15, 5 september 1961). Na haar lezing en artikel voegt Kamphuis aan alle rapporten en publicaties nog het hare toe. In *Tegen de draad in:*

²⁰⁹ Over de vraag of onmaatschappelijke gezinnen al dan niet geconcentreerd geholpen moesten worden, is heel veel te doen geweest. De minister van Maatschappelijk Werk stelt in 1957 het College van Advies en Bijstand (CAB) in dat moet adviseren over het toekomstig beleid ten aanzien van de gezinsoorden. Het College moet antwoord geven aan de minister op de vraag of het werk in de gezinsoorden voortgezet moet worden en zo ja, in welke omvang en op welke manier. Anderhalf jaar later heeft het CAB de eerste vraag positief beantwoord, maar het antwoord op de vraag naar de omvang en op welke manier de aanpak zal zijn, is nog onduidelijk. Het belangrijkste argument is de waarde van het wetenschappelijke onderzoek dat de gezinsoorden zouden hebben en zeker is dat met het oog op toekomstige saneringen en krotopruiingen hard nodig. De basis ervan zijn de vele gezins- en clubrapporten die het personeel dagelijks, wekelijks en maandelijks moet maken (Dercksen & Verplanke, p. 174 e.v.).

opstellen over de ontwikkelingen in de jaren zestig en perspectieven voor de jaren zeventig in sociale dienstverlening en opleiding (Kamphuis, 1972) stelt ze in haar commentaar vooraf bij de beide Duitse lezingen over dit onderwerp dat er 180 (!)²¹⁰ geregistreerde rapporten in die tijd zouden zijn gepubliceerd. In beleidsnota's en conferenties wordt ervan uitgegaan dat er veel maatschappelijk werkers ingezet moeten worden bij de bestrijding van onmaatschappelijkheid. De vraag is wel of maatschappelijk werkers voldoende opgeleid en getraind zijn voor dit werk. Voor Kamphuis is dat niet zozeer een vraag als wel een weet. Dat is niet het geval. Daarom vertaalt en bewerkt ze het Amerikaanse *Noteboek* dat in feuilletonvorm van januari 1962 tot juni 1963 maandelijks in *TMW* uitkomt onder de naam *Avontuur in St. Paul*.²¹¹

Avontuur in St. Paul

Avontuur in St. Paul beschrijft een experiment in hulpverlening aan multi-problemegezinnen van 1954 tot 1958 in St. Paul, Minnesota, een stad met in 1950 ruim 311.000 inwoners. De hulpverlening werd verleend door het Family Center Project waarin opgenomen de Family Service, het Bureau of Catholic Charities en de Jewish Family Service. De hulp werd geboden aan gezinnen die niet in staat bleken zorg en bescherming aan hun kinderen te geven zoals de gemeenschap dat van hen verwachtte. De criteria voor deelname aan het project waren dat er ten minste één kind onder de achttien jaar in duidelijk en acuut gevaar verkeerde, hetzij door geconstateerde verwaarlozing of door delinquent gedrag. De hulp werd aangeboden aan mensen die daar niet om vroegen, integendeel zelfs. Dus de belangrijkste vraag die men zich voortdurend stelde en moest stellen, was: waarom zullen wij naar gezinnen toegaan die niet om onze hulp vragen? Zeker in Amerika, nog meer dan in Nederland, kwamen maatschappelijk werkers pas in actie als de cliënt zelf om hulp vroeg.

210 In een gesprek (8 februari 2011) met Ard Sprinkhuis, werkzaam bij Movisie en participierend in het lectoraat Maatschappelijk Werk van de Hogeschool InHolland laat Sprinkhuis weten dat het er naar alle waarschijnlijkheid nog veel meer zijn geweest.

211 Zo stevig als Kamphuis op haar strepen staat waar het gaat om de eigenheid van het maatschappelijk werk als eigenstandig beroep, zo weinig vindt ze dat kennelijk nodig voor vertalers. Ze vertaalt het *Notebook* zelf, maar haar vertalingen zijn lelijk en schuren vaak te dicht tegen het Amerikaans aan. Ook houdt ze vast aan de aanspreekvorm in het *Notebook*, namelijk door de lezer direct en rechtstreeks aan te spreken.

Het vroeg dus om een algehele mentale omschakeling om in actie te komen voor mensen die daar geen behoefte aan hadden, integendeel, die zich agressief opstelden in hun benadering van de caseworkers. Op zich was het voor caseworkers een discutabele methode, maar bij ‘agressive casework’²¹² kon het niet anders. De motivatie en het uitgangspunt van de caseworkers om dan toch naar die gezinnen toe te gaan, was dat de maatschappij verwachtte dat zij, de maatschappelijk werkers, iets deden aan de meest problematische gezinnen, vooral waar het ging om bedreigde kinderen die niet zelf om hulp konden vragen.²¹³ Bij hun aanpak hanteerden zij twee methodische uitgangspunten:

- 1 De maatschappelijk werker moest het gezin als één geheel gaan zien, een geheel dat meer is dan de som der delen. Daartoe werd er heel uitgebreid en heel nauwkeurig een gezinsprofiel opgesteld waarin alle kenmerken van het gezin aan de orde kwamen. Ook dit vroeg een mentale omschakeling, want dat was nog nooit eerder gebeurd.
- 2 Wat verder heel belangrijk voor het project bleek te zijn, was dat er slechts één caseworker in het gezin kwam en zijn opstelling moest er een zijn van ‘partner van het gezin’ (wat dit betekende, beschrijft Kamphuis uitgebreid in de vierde aflevering).

Het eerste contact, altijd al belangrijk in de hulpverlening, bleek in dit project van cruciaal belang en alle elementen die ertoe deden, werden uitvoerig beschreven. Van meet af aan werd geprobeerd om de vaders, indien aanwezig,²¹⁴ erbij te betrekken. Werkers moesten in vrijwel alle gevallen eerst hun nuttigheidswaarde bewijzen. Dat deden ze onder andere door soms ‘aardige dingen’ voor de cliënten te doen, bijvoorbeeld een gezinslid met de auto naar de polikliniek brengen. Eenmaal binnen, was de vraag van de werker wat het gezin nodig had en wat prioriteit had, waarbij de meest irreële zaken naar voren kwamen. Over alle gezinnen bestond al informatie – met in de afsluitende evaluatie vrijwel altijd de opmerking dat er met dit gezin niet te werken was. De vraag hoe

212 De term *agressive casework*, ook wel *outreaching casework* genoemd, wordt gebruikt voor die vorm van maatschappelijk werk, waarbij men niet wacht tot de cliënt naar een bureau voor maatschappelijk werk komt, maar waarbij de maatschappelijk werker de cliënt opzoekt, meestal als er sprake is van bedreigde kinderen of van veel overlast veroorzakende cliënten.

213 Wat Kamphuis niet vermeldt, is hoe deze gezinnen in het zicht van het maatschappelijk werk kwamen.

214 De probleemgezinnen waren vaak zowel kinderrijke gezinnen als eenoudergezinnen.

daarmee omgegaan moest worden, kwam uitvoerig aan de orde.²¹⁵ En ook hierin bleek het kernbegrip: duidelijkheid. Wees duidelijk over het doel van je bezoek, wees duidelijk over het feit dat je weet hebt van wat er aan voorafgegaan is. Fouten van eerdere maatschappelijk werkers – en in de meeste gevallen hadden de klanten al veel maatschappelijk werkers versleten – waarvan de cliënten de neiging hadden om deze breed uit te meten, werden toegegeven. Althans: er werd toegegeven dat er vroeger fouten waren gemaakt.²¹⁶ Wat ook als een rode draad door het hele verhaal heenliep, was dat caseworkers probeerden uit te vinden wat positief was voor dat specifieke gezin en zij probeerden dat ook zo duidelijk mogelijk te benoemen. ‘Benoem’, schrijft Kamphuis, ‘al is het nog zo klein, positieve feiten, wees duidelijk en draai niet om feiten heen.’ De werkers kwamen tot het inzicht dat het hanteren van de eigen weerstand de belangrijkste sleutel was tot een beginnende caseworkrelatie met een probleemgezin. En, heel belangrijk, als ze niet van plan waren door te gaan met een gezin, moesten ze er vooral niet aan beginnen. Voortdurend bleef benadrukt hoe belangrijk het was om problemen duidelijk te benoemen en niets daarin te verdoezelen.

In het tweede deel van het *Notebook* gaat het voornamelijk over het gebruik van de sociale diagnose, waarbij de vragen vooral gericht waren op de socialisatie van de kinderen. Al werkende deed zich een aantal specifieke problemen voor. Zo vonden caseworkers het moeilijk om met het hele gezin, of met een deel van het gezin, gesprekken te voeren, zo gewend als ze waren aan een-op-eengesprekken. En als beide ouders al aanwezig waren, gebruikten ze de gesprekken vaak om elkaar zo zwart mogelijk te maken, iets waar de caseworkers weinig raad mee wisten. Naast de mentale omschakeling die gevraagd werd om naar gezinnen toe te gaan in plaats van af te wachten tot mensen op hun spreekuur verschenen, werd in deze situaties ook van hen gevraagd om gezag aan te wenden. Het hanteren van gezag (tot dat moment een heel vies woord in een caseworkbehandeling) werd nu gezien als een ondersteunend element in de behandeling: de caseworker als een instrument van sociale

215 In het St. Paul project bleek 60 procent van de hulpverlening opgesoupeerd te worden door 5 procent van de cliënten.

216 Kennelijk heeft dat nergens loyaliteitsconflicten opgeleverd, want in de evaluatie wordt er niets over gezegd. Toch kan het haast niet anders of dat moet het geval geweest zijn.

controle. Hij vertegenwoordigde de gemeenschap door mensen te helpen deze controle te aanvaarden, eerder dan hen te dwingen, hoewel dwang van wettelijke gezagsorganen soms noodzakelijk bleek. Maar dit gegeven verdiende wel een nadere overdenking. Zo bleek het moeilijk voor de caseworkers om bijvoorbeeld verwaarlozing van kinderen te rapporteren na een langdurig caseworkcontact. In het verdere contact bleek een geleidelijke ontwikkeling plaats te vinden naar het ontwikkelen van doeleinden in samenwerking met het gezin. Om tot een bepaalde verandering te komen, moest er ook een zeker onbehagen met de huidige situatie zijn. In de laatste aflevering in *TMW* wordt uit de evaluatie van het project duidelijk dat probleemgezinnen een veel gunstiger prognose zouden hebben dan ooit verondersteld was. Caseworkers hadden bij twee derde deel van de gezinnen vooruitgang gezien. Als belangrijk punt geven ze aan: zichzelf voortdurend inzetten voor een warme en vooral duidelijke relatie met cliënten. De focus op het gezin als geheel vraagt training, want de kennis van twee of meer personen zegt niets over de aard van hun verhoudingen. De werker moet overtuigd zijn van het 'recht om in te dringen', waarbij huisbezoek essentieel is. En hij moet zich meer deskundigheid eigen maken om de weerstand daartegen te kunnen hanteren. De achterliggende opvattingen worden ook duidelijk gemaakt, namelijk dat men ervan overtuigd is dat het maatschappelijk werk verantwoordelijk is voor deze in ontbering levende gezinnen die ten laste komen van de gemeenschap²¹⁷ en dat de gemeenschap er recht op heeft dat deze gezinnen voorrang krijgen bij de instellingen voor maatschappelijk werk. Het hele project biedt een vruchtbare grond voor onderzoek (dat ook heeft plaatsgevonden).²¹⁸ ²¹⁹ Gedurende het hele project werd het aspect van wederkerigheid benadrukt wat een heel eigen vorm kreeg toen maatschappelijk werkers aan hun cliënten gingen

217 De gezinnen leefden van de Social Security Act, in 1935 door president Roosevelt in het leven geroepen.

218 *Measuring Families Functioning* door L.L. Geismar en Beverly Ayres (1960). *A Manual on a Method for evaluating the Social Functioning of disorganized Families*, en: *Families in Trouble* door L.L. Geismar en Beverley Ayres (1958). *An Analysis of the basic social Characteristics of 100 Families* door het project.

219 In de gezinsoorden was, zoals we gezien hebben, al heel veel onderzoek gedaan en was het doen van onderzoek een van de argumenten om de gezinsoorden te laten voortbestaan. Maar dit was veel meer een onderzoek naar de oorzaken van onmaatschappelijk gedrag, terwijl Kamphuis veel meer wetenschappelijk onderzoek naar de aanpak van onmaatschappelijke gezinnen bedoelt.

vragen wat ze beter en/of anders hadden kunnen doen. Alle caseworkers van het project hadden individuele supervisie met daarnaast wekelijkse bijeenkomsten met alle medewerkers, wat een gezamenlijke achtergrond gaf. Ook werd het publiek op de hoogte gehouden. Hoe dit gebeurde, wordt niet vermeld. Aan het eind van de evaluatie vindt men dat er nog veel wegen tot toekomstige exploratie openliggen. Er wordt gepleit voor meer samenwerking tussen onderzoekers en caseworkers. Het is een duidelijk en concreet verhaal.

In *TMW* (jg. 19, nr. 8, 20 april 1965) wordt het boek van Kamphuis, *Werken met probleemgezinnen*, onder andere zo enthousiast ontvangen omdat het handelt over de praktische aanpak van probleemgezinnen tussen de grote hoeveelheid theoretisch gerichte publicaties. Het is duidelijk dat de gezinsdiagnostiek verder uitgewerkt moet worden. Dat vooral de methodiek social casework aan de orde komt, vindt de schrijver een omissie, het had een veel meer integrale benadering kunnen zijn met meer oog voor opbouwwerk, buurthuis- en recreatiewerk.

In 1963 verschijnt een nieuwe publicatie van Kamphuis over dit onderwerp: *Nieuwe wegen in het werken met probleemgezinnen*. Het komt tot stand dank zij een verzoek van het studiefonds van de CICSA/ASCA aan de schrijfster, Kamphuis dus, om literatuuronderzoek te doen met betrekking tot de publicatie van het St. Paul's project, mogelijk gemaakt door een anonieme gever. Het is een breder overzicht dan de artikelen in *TMW* omdat het materiaal de periode tot 1963 bestrijkt en omdat er conclusies worden getrokken over de Nederlandse situatie. In de appendix worden ook twee Nederlandse gezinnen opgevoerd.

Op 21 mei 1962 installeert de minister van Maatschappelijk Werk, Marga Klompé, een contactcommissie Bijzondere Projecten Probleemgezinnen met als doel: het bestuderen van de integratie van het sociaal-onaangepaste gezin en systematische aandacht voor de ontwikkeling en toepassing van een geëigende werkwijze van het bijzonder opbouwwerk en onderzoek naar het verloop en de uitkomst van het werk.

Van Tienen²²⁰ zegt in zijn proefschrift: *Maatschappelijkheid en onmaat-schappelijkheid* (1963):

220 A.J.M. van Tienen was hoofd onderzoek en planning van het ministerie van Maatschappelijk Werk.

Het maatschappelijk werk moet niet in de eerste plaats iets bestrijden, ergens tegen zijn. Het moet trachten te stimuleren dat de situatie in de oude stadswijken leefbaar wordt met de aanwezige waarden. Maatschappelijk werk is geen aanpassingsarbeid aan het een of ander vermeend standaard-leefpatroon; het is assistentie bij de realisatie van aanwezige levenswaarden, door de belemmeringen die deze realisatie verhinderen, weg te nemen.

Van Tienen pleit ook voor andere benamingen dan onmaatschappelijkheidsbestrijding. Het doet hem te veel denken aan rattenverdelging. Beter zou zijn om het ‘bijzonder gezinswerk’ of ‘wijkwerk’ te noemen. Deze laatste term wordt inderdaad overgenomen.

Opvallend is dat Kamphuis, noch in de vertaalde en bewerkte artikelenreeks, noch in haar boek naar Milikowski verwijst. Milikowski schreef het boek: *Sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid* (later getiteld: *Lof der onaangepastheid*). Het komt in 1961 uit en doet veel stof opwaaien. Thoenes, medewerker aan het Sociologisch Instituut te Leiden, bespreekt het boek in *TMW* (jg. 15, nr. 16, 20 september 1961).

Project onmaatschappelijkheidsbestrijding

Voor Kamphuis is de aanpak van onmaatschappelijke gezinnen niet louter een theoretische exercitie, integendeel. In haar doctoraalscriptie wijdt Renske van der Wall (*Onmaatschappelijkheidsbestrijding 1945-1965. Een vergelijkend onderzoek in Groningen, Utrecht, Rotterdam, Den Bosch en Maastricht*) een apart hoofdstuk aan de situatie in Groningen.²²¹ Het denken over het werken met onmaatschappelijke gezinnen is in Groningen, zo schrijft Van der Wall, sterk beïnvloed door Marie Kamphuis, en door de gedachten die zij daarover had. Kamphuis vraagt zich voortdurend op verschillende podia af wat de definitie van onmaatschappelijkheid is en hoe onderzoek en activiteit zich verhouden tot in een bepaalde wijk heersende nood. Anneke ten Kate en Kamphuis (samen lid van de contactcommissie Maatschappelijk Werk, geformeerd uit vier levensbeschouwelijke instellingen voor Algemeen Maatschappelijk Werk – Kamphuis is vicevoorzitter van de Stichting Kerkelijke Sociale Arbeid) en de Gemeentelijke Sociale Dienst pleiten voor een zeer zorgvuldige afweging. Kamphuis ventileert als haar

²²¹ De scriptie was een afstudeerscriptie aan de afdeling voor economische en sociale geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen.

belangrijkste idee dat er endogene en exogene oorzaken van onmaatschappelijkheid zijn. Als endogene factor ziet zij de psychische gestoordheid van mensen en als exogene oorzaak de slechte woningtoestanden, de te lage lonen, de werkloosheid. Haar ideeën vinden veel weerklank bij de Gemeentelijke Sociale Dienst (Gron. Arch., 1844, 3106).

In de contactcommissie maatschappelijk werk komt in mei 1961 voor het eerst het probleem van de onmaatschappelijkheid aan de orde en er wordt in een aantal vergaderingen veel aandacht aan besteed, onder andere met een enquête, een inventarisatie en nog veel meer discussie (Gron. Arch., 1884, 3106). Dit alles komt in een stroomversnelling als in maart 1965 het ministerie van Maatschappelijk Werk laat weten dat het met veel belangstelling kennis heeft genomen van Kamphuis' boek over onmaatschappelijkheidsbestrijding. Het ministerie is bereid nader te bezien of zij van hun kant mogelijk medewerking kunnen verlenen om de door haar beschreven methodiek in ons land in de praktijk te toetsen in een project voor anders-maatschappelijken. Het ministerie blijkt ook bereid om 80 procent, later zelfs 90 procent, van de kosten hiervoor te dragen. B en W blijken eveneens bereid om hierin te participeren en geven de opdracht aan de Gemeentelijke Sociale Dienst – waar al veel van de ongeveer 150 genoemde gezinnen bekend zijn – mee te werken. Uitvoerige gesprekken daarover hebben dan al tussen Kamphuis en het ministerie plaatsgevonden. Voor plaatsen van onderzoek denkt men aan Groningen (stad) en Onstwedde (plattelandsgemeente). Voor beide projecten wil men vier maatschappelijk werkers en/of stagiaires en een projectleider aanstellen, dit alles onder auspiciën van de Groninger Stichting voor Sociale en Culturele Arbeid (waar Kamphuis ook bestuurslid is) (Gron. Arch., 1884, 3106).

Op de ASCA, zo laat Kamphuis weten, bestaat al sinds jaren veel belangstelling voor het probleem van onmaatschappelijkheid wat geleid zou hebben tot de opstelling van een onderzoeksproject dat de aandacht van het ministerie getrokken heeft.²²² In dit onderzoeksproject van de ASCA wordt niet uitgegaan van concentraties van probleemgezinnen noch van een comprehensive aanpak,²²³ maar van methodisch-individueel gezins-

222 In geen enkel archief is hier verder informatie over te vinden.

223 De comprehensive approach bestond hieruit dat iedereen die werkzaam was in de gezinsoorden elkaar informeerde over het wel en wee van de dagelijkse gang van zaken in de gezinnen, aan de

werk. De ASCA kan dit project uiteraard niet zelf uitvoeren, vandaar dat het nu de bedoeling is dat er aangehaakt wordt bij het Provinciaal Opbouworgaan, die daartoe twee beleidscommissies instelt: een beleidscommissie onder voorzitterschap van Nijhoff en een uitvoeringscommissie onder voorzitterschap van Kamphuis die de verantwoordelijkheid krijgt voor een goede uitvoering. Kamphuis verstaat onder een goede uitvoering, en de Sociale Dienst is het met haar eens, dat er geen project komt met een concentratie van onmaatschappelijke gezinnen omdat dit stigmatisering in de hand zou werken. Wat vooral nieuw is in de aanpak zoals Kamphuis die zich voorstelt, is de veel grotere volharding die maatschappelijk werkers moeten tonen om toch met het gezin te proberen in zee te gaan als het gezin hen afwijst, dat de behandeling op beide ouders gericht moet zijn en op de interactie van ouders/kinderen en dat er zo min mogelijk maatschappelijk werkers in één gezin werken.

Dan gaat het verder heel snel: De GSD krijgt opdracht om samen te werken, er komt een aankondiging in het *Nieuwsblad van het Noorden* in juni 1965 en een personeelsadvertentie in *TMW* (jg. 19, nr. 11, 5 juni, 1965). De GSD heeft wel een probleem: een aantal van hun maatschappelijk werkers wil solliciteren bij het project. De vraag is of zij zich gedurende de drie jaar die het project zal duren, helemaal moeten distantiëren van de geselecteerde 35 gezinnen en wat er na die drie jaar dan moet gebeuren. Maar hun probleem wordt ingehaald door een ander en veel ernstiger probleem: het financiële probleem, want in augustus en september worden de financiële vooruitzichten hoe langer hoe somberder. Op 1 augustus 1965 worden voor Onstwedde nog twee maatschappelijk werkers aangesteld, maar 1 november worden alle voorbereidende werkzaamheden stopgezet omdat de financiële situatie zodanig is dat het onverantwoord is om nog langer door te gaan. De particuliere fondsen die de ontbrekende fl 10.000 moeten opbrengen, zijn daartoe niet bereid of niet bij machte. Op 18 augustus 1966 komt er een brief van directeur-generaal Hendriks van het ministerie dat, hoewel het project van nationaal belang geacht wordt, dit door de ontbrekende financiële middelen toch niet door kan gaan.

hand van onafgebroken observaties. Een heel netwerk werd rondom de gezinnen gespannen en er ontging de heropvoeders weinig tot niets. Men verwachtte door de onderlinge afstemming optimale mogelijkheden te bereiken.

Werken met gezinnen; gezinsdiagnostiek doet zijn intrede

Voor Kamphuis is het een uitgemaakte zaak, zeker na haar ervaringen in St. Paul, dat het werken met gezinnen en de gezinsdiagnostiek verder uitgebouwd moet gaan worden. Ze heeft er in de publicaties over probleemgezinnen al heel duidelijk een aantal keren op gewezen: het gezin is meer dan een aantal individuen, meer dan een aantal mensen dat in eenzelfde huis woont. Het geheel is meer dan de som der delen en vraagt daarom om een eigen methodiek. Begin 1964 is ze de inleider op acht studie- en oriënteringsdagen die in Dalfsen worden gehouden over gezinswerk als centrale therapie, gezinswerk als onderdeel van de comprehensive approach (Arch. Atria, map 235).

Als de dr. Ariënsvereniging studiedagen over dit onderwerp organiseert, namelijk gezinsobservatie bij de intake, is er zoveel belangstelling dat de vereniging nauwelijks een conferentieoord kan vinden dat groot genoeg is om alle geïnteresseerden te bergen. In februari 1966 houdt de studiewerkgroep Voortgezette Opleiding van de Nederlandse Bond voor Maatschappelijk Werkers een studiedag over gezinsbehandeling in het maatschappelijk werk. Het mag geen academische discussie worden en daarom worden er rollenspellen gedaan met in het observerend team een psychiater en een psycholoog.²²⁴ Er is een toelichting van Amy van Heusden, op dat moment in Nederland een belangrijke naam op het gebied van gezinstherapie, die in Palo Alto in het trainingscentrum voor gezinstherapie van Virginia Satir is geweest. Ze laat weten dat het tijdens haar rondreis door Amerika voor haar duidelijk werd dat er, zomin als dat ooit het geval was bij het social casework, ook bij gezinsbenadering geen sprake is van een eenduidige aanpak. In juni wordt een werkgroep Gezinsbenadering geïnstalleerd, ontstaan uit een gezamenlijk initiatief van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk en het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk die de methodieken van de gezinsbenadering in Nederland wil bevorderen, de toepassingsmogelijkheden na wil gaan en wil inventariseren hoeveel werkers zich met een bepaalde gezinsbenadering bezighouden.

224 In een speciaal nummer van *TMW* (nr. 19, 1965) over gezinstherapie.

Kamphuis: onderwijsvrouw, nevenfuncties, congressen, kerkelijke activiteiten

Kamphuis, onderwijsvrouw in hart en nieren

Introductie van het rollenspel als didactisch middel

Kamphuis is altijd op zoek naar betere leermethoden. Tijdens haar tweede verblijf in Amerika heeft ze het rollenspel als didactisch leermiddel leren kennen en ze is de eerste die het rollenspel in Nederland introduceert. In *TMW* (jg. 21, nr. 16, 1967) publiceert ze over *Het Rollenspel als didactische methode ten behoeve van de caseworktraining*.^{225 226}

Ze vindt belangrijk voor een rollenspel dat in de inleiding doel en voorwaarden duidelijk worden afgesproken, omdat de praktijktraining ‘learning by doing’ zo essentieel is voor de caseworkopleiding. Er moet duidelijk geformuleerd worden wat men met behulp van het spel wil onderzoeken en het moet daarom zo goed mogelijk afgegrensd worden. Ook moet duidelijk gemaakt worden wat het doel niet is. Met elkaar moet een onderzoekssituatie gecreëerd worden die trainingsmogelijkheden biedt. Ze is heel duidelijk over de voorwaarden: een niet te grote groep, met een potentiële samenhang, het spel moet een zekere echtheidskwaliteit hebben en vooral niet te ingewikkeld zijn en het moet niet te ver van de realiteit van de spelers verwijderd zijn. Het rollenspel doet een groot appél op de gevoelens van de groepsleden en vergroot hun emotionele betrokkenheid op de lesstof en het eigen opleidings-

225 Een uitgebreidere versie over het rollenspel verschijnt als artikel (1972) in *Tegen de draad in, opstellen over de ontwikkelingen in de jaren zestig en perspectieven voor de jaren zeventig in sociale dienstverlening en opleiding*.

226 Ze vertelt aan de hand van een verslag over scholing van caseworkdocenten in het rollenspel eind mei in 1967 in Königstein bij Frankfurt waar een trainingsseminar was georganiseerd door de Deutsche Konferenz der Sozial Schulen in samenwerking met de Victor Gollancz-Stiftung en de Akademie für Jugendhilfe. Het seminar zelf was weer de voortzetting van een in 1966 gehouden cursus, bedoeld om docenten casework verder te trainen voor hun opleidings- en onderwijstaken. Er waren 39 deelnemers. Kamphuis nam vier zittingen voor haar rekening.

proces. Het helpt bij het verkennen van de realiteit. Het blijft weliswaar altijd een ‘als of’-situatie, maar deze ligt toch dichterbij de werkelijkheid dan een gesprek over ...

Vanuit de ethiek van het vak mogen er geen lichamelijk of geestelijk gebrekkigen gespeeld worden. Ze adviseert om de groepen klein en het thema zo eenvoudig mogelijk te houden (Arch. Atria, map 191).²²⁷ Los van al deze aspecten zegt ze er zelf over: ‘Ik ben gek op rollenspelen, eerst toneel tussen de schuifdeuren, toen de lekenspelen en nu de rollenspelen.’²²⁸

Kamphuis houdt zich met alle onderwijsfacetten bezig. Maar wat ze te zeggen heeft, moet verder reiken dan de muren van de opleiding. Daarom wordt ieder jaar een studiedag gehouden, aangekondigd in *TMW*, over een op dat moment actueel thema. De studiedagen volgen een vast patroon: ’s morgens zijn er enkele sprekers die een lezing houden, ’s middags is er een forum, voorgezeten door Kamphuis. De ASCA brengt ook een aantal geschriften uit, de zogenoemde Kaleidoscoopreeks, over actuele onderwerpen.

Daarnaast verschijnt er nog elf zogenoemde Kaleidoscoopflitsen, meestal lezingen. Het dagelijks bestuur heeft de verantwoordelijkheid voor de uitgave van deze serie naar Kamphuis gedelegeerd.

Workshop over Achterberg

Kamphuis geeft niet alleen methodieklessen en supervisie, maar ze leidt, zoals ook al eerder, midden jaren zestig weer een aantal workshops over moderne dichtkunst en dichters. Wim van der Sluis, eerst student op de ASCA, naderhand docent, woont waarschijnlijk in 1964 een poëzieworkshop bij over Achterberg. Het betreft een keuzevak, naast filmvorming, waarbij het gaat om vijf à zes bijeenkomsten, voor maximaal zeven mensen. Hij vertelt dat Kamphuis erin slaagt hem zo enthousiast te maken dat hij voortaan iedere snipper papier verzamelt die hij over Achterberg kan vinden. Zij laat zien dat de kracht van zijn gedichten daarin gelegen is dat hij niets schrijft dat onbegrijpelijk is voor de gemiddelde

227 In maart 1968 verschijnt dit artikel ook in het Duits in *Blätter der Wohlfahrtspflege* (jg. 3, nr. 115).

228 In de interviews met Nel Jagt, zomer 1990.

lezer, terwijl er ook niets door hem is geschreven dat niet voortdurend tot nader commentaar kan verleiden.

Marie Kamphuis raakt getroffen door de wijze waarop Achterberg volstrekt nieuwe concrete elementen in zijn dichtwerk aanbrengt, een hoopvolle prelude op de bevrijding van de poëzie uit de gesloten taal-systemen die tot dan toe gangbaar waren. Die gloednieuwe taal waarin vaak gewone gebruiksvoorwerpen uit de dagelijkse huiselijke omgang gebruikt worden om de grote levensthema's te verwoorden, slaat in als een bom. Kamphuis noemt hem de dichter aan wie men het begrip existentieel in de poëzie op de meest werkelijke en ook op de meest smartelijke wijze kan demonstreren. Achterberg beleeft een ogenblik van onuitsprekelijk geluk waarbij woorden tekortschieten bij het zien van een spelend kind, symbool van eenvoud en ontleding, dat de weg vrij maakt voor mystieke vervoering. Hij gebruikt ook motieven uit de dieptepsychologie, bijvoorbeeld in het gedicht *Dead End Beumer & Co* waarbij het huis symbool staat voor de mens en waarbij een verhuizing zou kunnen staan voor de ontreding van de mens. Het is een surrealistisch gedicht, waar de gegevens van het onderbewuste herkend zijn en meespreken. In dit gedicht staat de mens ontluiserd en naakt voor God (Arch. Atria, map 194). Wim van der Sluis schrijft in een mail van april 2011:

Bij een intelligente en poëtische vrouw als Marie Kamphuis moet alles van en (het vele) over Achterberg haar eigen bevrijding uit eigen oud idioom op de een of andere manier hebben begeleid. Ook in de eerste drukken van 'Wat is Social Casework' zie je het plezier terug dat ze heeft in het openbreken van oude denk- en taalpatronen. Want het nieuwe denken, ook over hulpverlening in de ruime zin van het woord, kon/kan het niet stellen zonder nieuwe taalvormen.

In haar spreken over Achterberg vindt hij dit plezier duidelijk terug. Achterberg is ook degene die droombeelden aanwendt. Op de ASCA wordt veel werk gemaakt van het vak ontwikkelingspsychologie, waarin het freudi-aanse denken over de gelaagdheid van het psychisch leven in termen van Ich, Es, het Ueberich, het bewuste, het onbewuste, de afweerreacties uitvoerig worden besproken. Achterberg wist op een heel originele manier droombeelden te gebruiken, los van een clichématige psychoanalytische terminologie. Daardoor

kreeg de Traumdeutung van Freud op kunstzinnig niveau een geweldige opfrisbeurt. Kamphuis heeft vaak gezegd dat een maatschappelijk werker veel moest weten en veel moest kunnen. Maar het kunnen zou dor blijven als het niet ondersteund zou worden door fantasie, empathisch vermogen, intuïtie en creativiteit. Achterberg bezegelt met zijn poëzie voor Kamphuis de overtuiging dat alle mensbeschouwing die de maatschappelijk werker in zijn praktijk en opleiding nodig heeft, in termen van weten, letterlijk vruchteloos blijft zonder verlangen naar vrijheid en creativiteit, en dat er rigide milieus bestaan waarin ruimte voor een persoonlijke en creatieve levenswijze bevochten moet worden. Achterberg en Kamphuis hebben beiden op geheel verschillende wijze slag geleverd, tegen de verdrukking in, om nieuwe taal te gaan maken; de één voor de poëzie, de ander voor de hulpverlening.²²⁹

Haar studenten maakten haar op een andere manier mee tijdens deze workshops. Ze was in andere lessen afstandelijk en zakelijk, maar in deze workshops zagen ze ook een Kamphuis die heel gevoelig kon zijn en die veel minder afstandelijk was. Waarschijnlijk zijn verschillende citaten uit een artikel van Ad den Besten uit *Wending* van februari 1965 een uitgangspunt voor haar workshops geweest. 'Poëzie is in de grond niets anders dan van geheimen spreken.' En: 'De echte dichter voegt aan de realiteit altijd nog zoveel van zijn ondefinieerbare zelf toe – menselijke inzet, taalkracht en luciditeit, vermogen tot dieptepeiling – dat de realiteit er als het ware door betoverd wordt tot werkelijkheid.'

Het zou heel goed kunnen zijn dat Marie Kamphuis al in de jaren dat zij thuis was (van 1926 tot 1932) via haar broer Gerrit kennis heeft gemaakt met Achterberg, tenminste met zijn poëzie. Gerrit Kamphuis en Achterberg hadden in die jaren een uitgebreid contact met elkaar. Achterberg ontmoet Gerrit Kamphuis voor het eerst in 1930 als zij samen met andere jonge dichters, onder aanvoering van Gabriel Smit, de bezadigde redactie van *Opwaartsche Wegen* proberen te dwingen tot een koerswijziging. Achterberg had in dat blad voor het eerst in dat jaar verzen gepubliceerd en publiceerde er, tot de opheffing in 1940, in totaal 51 gedichten (Werkman, 2009). In 1934 stelt Heeroma een bloemlezing samen, *Het derde Reveil. Honderd verzen van Jong-Protestantsche dichters*,

229 Wim van der Sluis in een uitvoerige mail van februari 2011.

waarin hij geen enkel vers van Achterberg, noch van Gerrit Kamphuis opneemt omdat ‘hij ze de verantwoordelijkheid van Kristelik dichterschap wil besparen’. In reactie daarop verschijnt in 1936 *Spectrum*, een bloemlezing samengesteld door Bert Bakker, Barend de Goede en Gerrit Kamphuis uit de poëzie van Jong-Protestantse dichters, en hierin zijn wel gedichten opgenomen van Achterberg. Dan verschijnt in 1939 opnieuw een bloemlezing van Heeroma: *Reïnie van Jong-Protestantse dichters* waarin wel gedichten zijn opgenomen van Gerrit Kamphuis en van Achterberg – van de laatste op aandrang van Gerrit Kamphuis. ‘De door jou genoemde Achterberg mag niet ontbreken. De onlangs nog door hem gepubliceerde gedichten in *Opwaartse Wegen* zullen je dit nog verduidelijken. Iemand die zo in Christus bevrijding vindt, van zijn demon (je kent toch zijn geschiedenis)? en daarover zo weet te schrijven is niet alleen een poète maudit, maar ook een christelijk dichter, wat toch evenzeer een pleonasme als een contradictie is.’²³⁰

Er vindt daarna tussen Kamphuis en Achterberg een onregelmatige correspondentie plaats. Ook bezoekt Gerrit Kamphuis Achterberg tijdens zijn opname in het Rijks Asiel voor Psychopathen ‘Veldzicht’ te Balkbrug. Naderhand komt Achterberg ter observatie in de Valeriuskliniek terecht waar prof. van der Horst in zijn college psychiatrie de persoonlijkheid van Achterberg behandelt. Aan het eind van het college leest Achterberg zelf enkele van zijn gedichten voor. Ongetwijfeld moet Marie Kamphuis geweten hebben van de contacten van haar broer met Achterberg en misschien zelfs commentaren op zijn gedichten met hem gedeeld hebben.

In *Nieuws van Singel* 262 wordt naar aanleiding van zijn dood op 17 januari 1962 het volgende geschreven: ‘Achterberg heeft nooit de betrekkelijkheden van het bestaan aanvaard, hij heeft nimmer genoeg kunnen nemen met het menselijk tekort, met het feit dat de extase voorbijgaat en dat we terugvallen in het kleurloze leven van alledag. Het is onverantwoord om de kern van zijn werk terug te brengen tot de zoektocht naar de gestorven geliefde. De dood, de verhouding van het hier-en-nu tot de eeuwigheid, dat is zijn problematiek.’²³¹

230 Dit schrijft hij op 17 oktober 1938.

231 Kamphuis had veel materiaal verzameld over dichters voor deze workshops. Het materiaal is te vinden in Archief Atria, map 194.

Kamphuis als supervisor

In 1968 wordt voor de eerste keer aan de ASCA een docent aangesteld zonder naar haar geloofsbrieven te vragen. Bouk Noë-de Boer is geen lid van een kerkgenootschap, maar het staat op geen enkel moment haar benoeming tot docent in de weg. Zij heeft tijdens haar Voortgezette Opleiding supervisie gehad van Marie Kamphuis. De supervisieverslagen van Noë-de Boer zijn, geheel tegen alle afspraken in, bewaard gebleven in het archief van Kamphuis. Een duidelijke afspraak tussen supervisor en supervisor in die tijd was dat verslagen meteen na het beëindigen van de supervisie vernietigd zouden worden. De verslagen zijn door haar geheel verbatim uitgeschreven. Uit de verslagen blijkt hoe nauwkeurig en met welk een engelengeduld de tot caseworker opgeleide maatschappelijk werkster werkte. In een telefoongesprek daarover (in de winter van 2009-2010) met Noë-de Boer kan zij zich niet meer herinneren dat ze vooral zo heel geduldig was. Wel dat ze probeerde om het zo goed mogelijk te doen, want Kamphuis legde de lat heel hoog. Een van haar andere docenten, Wim van der Sluis, zegt in een interview (Groningen, 19 oktober 2010), onafhankelijk van Noë-de Boer, precies hetzelfde: 'Kamphuis legde de lat altijd heel hoog.' Een geliefde uitspraak van haar was: 'Je kunt niet voor een dubbeltje op de eerste rij zitten.' Een aantal leerlingen van haar uit die jaren komen zonder uitzondering en geheel onafhankelijk van elkaar ook tot die uitspraak: ze was een uitstekend docent, je leerde heel veel van haar, maar ze legde de lat wel heel hoog. Soms voelden leerlingen zich daardoor geïntimideerd. Maar zeggen dan meteen daar achteraan, geheel in stijl van een maatschappelijk werker die geleerd heeft op eigen gedrag te reflecteren: 'Maar dat zegt misschien wel meer over mij dan over haar.' Niet altijd pakte het even goed uit dat Kamphuis de lat zo hoog legde. In 1960 meldde Alice van der Pas, naderhand een van de bekendste ouderbegeleiders van Nederland, met enige veelgelezen publicaties op haar naam, zich aan bij de ASCA. Ze had een niet afgemaakte studie Nederlands achter de rug en een opleiding als ouderbegeleider. Maar Kamphuis wees haar, volgens Van der Pas, op een nogal hooghartige manier en zonder verder commentaar af. Ze beschikte niet over de vereiste vooropleiding.²³²

232 Telefoon- en mailcontact in april 2012.

Kamphuis liet haar supervisanten ook veel lezen tijdens dat supervisie-traject. Het is de vraag waarom ze de verslagen bewaard heeft, want er valt weinig over haar eigen rol uit op te maken, hooguit soms in de kantlijn, (onleesbare) aantekeningen. Wel vond Noë-de Boer dat het supervisie krijgen van Kamphuis niet alleen maar eenrichtingsverkeer was. Kamphuis had er ook baat bij; namelijk om met haar benen op de grond gehouden te worden als ze las hoe het leven van heel gewone mensen eruitzag. In 1969 houdt Kamphuis in Amersfoort een lezing voor het werkverband van sociaal-pedagogen²³³ waarin ze een van de supervisiegevallen van Noë-de Boer als voorbeeld van een gezinsgerichte benadering aanhaalt.²³⁴

Jaar- en weekopeningen

Voor Kamphuis is samendoen altijd een belangrijk thema en ze hecht aan rituelen. Ze vindt het dan ook belangrijk iedere week gezamenlijk te beginnen en te eindigen met alle studenten en docenten. Soms houdt zij zelf de weekopening, soms doen docenten het. Het gaat vaak over actuele maatschappelijke zaken, maar altijd in het perspectief van ‘helpen als ambacht’.²³⁵ Soms wordt muziek gedraaid (Das Lied von der Erde van Mahler) of er is een meditatie. Maar ook dat wordt anders aan het eind van de jaren zestig. In de bestuursvergadering van april 1967 vindt een discussie plaats over de weekopening (Gron. Arch., 1557, 1-7). De leerlingen blijken steeds minder bereid de weekopening bij te wonen, zelfs docenten proberen om niet al te opvallend afwezig te zijn. Op het moment dat er op een maandagmorgen nog maar tien leerlingen aanwezig zijn, valt dat Kamphuis op en begint ze erover in de daarop aansluitende les. Volgens een van haar leerlingen²³⁶ is dat de eerste en enige keer geweest dat het, en dan nog heel kort, over iets anders ging dan over lesstof. Besloten wordt om geen weekopeningen meer te doen, maar slechts een

233 In die jaren noemden maatschappelijk werkers in de ambulante zwakzinnigenzorg zich sociaal-pedagogen.

234 Deze lezing is ook opgenomen in *Tegen de draad in*.

235 Dat de weekopening altijd in het perspectief stond van ‘helpen als ambacht’ werd mij in een telefoongesprek op 12 februari verteld door de heer Postma, die van 1956 tot 1959 leerling was op de ASCA.

236 Wim van der Sluis, toen nog leerling, later docent aan de opleiding, vertelde me dit in het interview van 19 oktober 2010.

gezamenlijke opening aan het begin van het cursusjaar en een afsluiting met Kerstmis²³⁷ en Pasen. Van meet af aan waren er, naast de weekopeningen, aan het begin en aan het eind van het studiejaar bijeenkomsten die door vrijwel alle leerlingen kerkdiensten genoemd werden. Wie de opbouw van deze jaaropeningen en sluitingen ziet, begrijpt meteen waarom. Kamphuis houdt prachtige inspirerende toespraken, geënt op de realiteit van dat moment, voorafgaande of gevolgd door ‘de kerkdienst’²³⁸ met inderdaad de structuur van een reguliere kerkdienst met een votum, een aanvangstekst, liederen en schuldbelijdenis.

Bij de sluiting van december 1956 (na een eindstage in Düsseldorf) stelt Kamphuis dat de betekenis van het ministerie voor Maatschappelijk Werk uitermate vergroot is door het uitgebreide subsidiestelsel en ze vraagt zich af of dat winst en vooruitgang is. ‘Ten dele wel, de vraag naar maatschappelijk werksters wordt er zeer door gestimuleerd, je kunt straks aan iedere vinger een baan krijgen.’ Ze staat lang stil bij het destijds spraakmakende boek van psychiater en fenomenoloog Jan Hendrik van den Berg: *Metablitica*. En waarschuwt:

‘Er zijn dingen die niet veranderen, geloof in de waarde van ieder mens, respect voor de medemens, maar er zijn ook heel wat dingen die over een aantal jaren weer anders zullen zijn. Je moet zelf de verandering meebepalen en dat kan alleen door openheid en een intense benieuwdheid naar de dingen. Je moet ze telkens opnieuw aankijken en toetsen en evalueren. Daartoe is vrijheid nodig. Ik hoop dat de opleiding, die in feite zo’n metablitisch element avant la lettre in zich draagt, je zoveel meegegeven heeft dat het je gelukt hier een richting te vinden. Dat door je verstaan en invoelen van de dynamiek van deze tijd ergens ook je eigen dynamische potentie zo is aangeraakt dat je met plezier en met verwachting en met energie geladen je zult begeven in dit bonte wisselspel van krachten’ (Gron. Arch., 1557, 539).

237 Tot 1961 viel de jaarsluiting altijd samen met de kerstfeestviering omdat de opleiding toen nog drie jaar en vier maanden duurde. Het kerstfeest werd gevierd samen met de bewoners van twee hofjes. Meestal werd de *Ster van Bethlehem* van Nijhoff opgevoerd.

238 In het archief (Groninger Archieven) houden vanaf 1968 de verslagen van de openingen en sluitingen op. Onduidelijk is of die op dat moment opgehouden zijn of dat de archivering ontbreekt. In de biografie worden slechts enkele jaarsluitingen wat uitgebreider behandeld. Het leek niet zinnig om alle jaaropeningen zo uitgebreid te behandelen.

Bij de cursussluiting van december 1957, na votum, introïtus, gezang en schuldbelijdenis memoreert ze de stage naar Berlijn en de daar onderzochte Oost-Westproblematiek. ‘Macht,’ zo zegt Kamphuis, ‘is altijd een bedreiging voor de humaniteit’ en ze brengt daarmee in verband de ongeschoolde krachten waar ze in hun werk mee te maken gaan krijgen, wat hun werk zal verzwaren, evenals dat het geval is door de overorganisatie, zo schrijnend vergeleken met de onderbezetting. ‘Maar als wij situaties en vragen recht in de ogen kijken, meer nog, als wij onze medemens en onze naaste in de ogen kijken, dan weten wij dat het niet waar is dat macht het laatste woord heeft’, waarna ze soepeltjes overspringt op het kind in de kribbe.

De afscheidsdienst van 1961 is voor de laatste keer onder de kerstboom, want de opleiding is verlengd tot vier jaar.

Bij de diplomering in 1964 worden de leerlingen gediplomeerd die voor het eerst de opleiding van vier jaar hebben meegemaakt, met een overheidsgecommitteerde die zijn waardering uitspreekt voor het niveau. Het leitmotiv voor de toespraak die Kamphuis houdt, is gebaseerd op het gedicht *Awater* van Nijhoff vanwege de grondgedachte: al wat geschiedt, geschiedt voor het eerst. De afgestudeerde leerlingen gaan nu op reis met onbekende bestemming, daartussendoor is het één dooltocht door de stad. Telkens zal er voor het eerst een nieuw begin zijn dat zich vult met zoeken, ronddolen, met falen en slagen. Maar de vervulling, het geluk, komt eerst als de mens niet alleen weet dat het leven op een geheime manier ‘bestuurd’ wordt en dat achter die besturing een ongekende liefde staat, maar ook als hij de sprong waagt in dat onbekende gebied. De tekst voor het Introïtus is: De Heer zal u voortdurend leiden.

Kamphuis was van meet af aan heel geporteerd voor een open school, ze moest niets hebben van een conventioneel protestants christelijk schooltype. ‘Ook in de jaren veertig was dat een formule waarop wij niet konden werken, en het paste ook niet bij het werk dat wij deden.’ De formulering, ook statutair was: ‘Wij willen onze arbeid verrichten in de geest van het evangelie van Jezus Christus.’²³⁹ Toch lijkt de vraag

239 Zo zegt ze het nog eens heel duidelijk in een interview na haar afscheid in het *Nieuwsblad van het Noorden* als haar gevraagd wordt of overtuigde humanisten minder gewent zouden zijn als student (Arch. Atria, map 436).

gerechtvaardigd, hoe open Kamphuis zich opstelt voor andersdenkende docenten en leerlingen en of humanisten en mensen van een andere kerkelijke gezindte dan de Nederlands Hervormde zich thuis zouden voelen op een school waar jaaropeningen en sluitingen zo veel lijken op een kerkdienst in de Hervormde Kerk.

(Inter)nationale congressen en contacten

Naast de gewone dagelijkse werkzaamheden bezoekt Kamphuis ook in deze jaren graag en veel congressen. Dat is nog steeds een goede manier om haar buitenlandse contacten te onderhouden en van de nieuwste inzichten te horen, voor zover ze die niet zelf inbrengt, want ze houdt lezingen die gewaardeerd worden (ze staat bekend om haar geestige toespraken). Zelf geeft ze aan dat haar vele buitenlandse reizen soms ook iets hadden van een vlucht. Een vlucht voor haar moeder die haar steeds meer claimt naarmate ze ouder en gebrekiger wordt.

Amersfoort

Tijdens een congres in 1963 op de Universiteit in Nijmegen, stelt Kamphuis dat sociale academies die daartoe voldoende niveau hebben, een baccalaureaat in maatschappelijk werk zouden moeten kunnen uitreiken, mede erkend door de universiteit. Daarna zou heel snel voor hogere functies een doctoraal behaald moeten kunnen worden. Min of meer aansluitend op die gedachte geeft ze in oktober 1963 samen met prof. dr. Gerda de Bock, directeur van het Stedelijk Hoger Instituut voor Sociale Studies te Gent, in het Evert Kupersoord in Amersfoort, een tiendaagse Training for senior personnel. De training is georganiseerd door de United Nations Seminar European Office of Social Affairs en heeft als thema: Inhoud en organisatie van aanvullende of specifieke training voor deze functies. De Jongh van Amsterdam is voorzitter, Eileen Younghusband (vicevoorzitter) werpt in haar toespraak een kritische blik op de basisopleiding. In het seminar doen de leiders een appel op de universiteiten om sociaalwetenschappelijk geschoolden af te leveren die in staat zijn om aan de problemen van theorievorming en research bij te dragen. Strakke eenvormige trainingsschema's zijn daarbij vooralsnog niet wenselijk, daarom is er behoefte aan flexibele subsidieregelingen (*TMW*, jg. 18,

nr. 1).²⁴⁰ Kort daarvoor, bij de lustrumviering van 1964, had Kamphuis daarover nog gezegd: ‘En wat betreft de wetenschappelijke fundering: het is ons duidelijk dat wij ten behoeve van de wetenschappelijke fundering vooralsnog niet veel van universitaire zijde mogen verwachten. Wel voor de basiswetenschappen en het studium generale in onze opleiding. Maar voor de wetenschappelijke doordenking en de algemene theorievorming kunnen wij niet bij de universiteit terecht.’

Van 8 tot 15 januari 1961 bezoekt ze in Rome de tiende Internationale Conferentie of Schools of Social Work waar Paus Johannes XXIII de deelnemers op audiëntie ontvangt. Alle deelnemers moeten zich om elf uur bij de Bronzen Deuren op het St. Pietersplein verzamelen waar de Paus hen vervolgens anderhalf uur staande laat wachten, maar wel een sympathieke toespraak houdt (Gron. Arch., 1557, 307).²⁴¹ Er zijn ook nog andere ontvangsten, massale in een museum en een aardige stijlvolle bij de Nederlandse gezant. Het thema van de conferentie is maatschappelijk werk in een veranderende wereld en de aansluiting bij de sociale wetenschappen, waar Jan de Jongh een lezing over houdt (Arch. Atria, map 323), het thema waar ook Kamphuis zoveel over geschreven en gedacht heeft en wat haar blijft bezighouden.

In het blad voor (oud-)leerlingen van de ASCA geeft Kamphuis een verslag van deze conferentie en ze doet een dringende oproep aan haar leerlingen om ook eens een keer een conferentie van de ICSW te bezoeken, elke twee jaar, om en om in Europa of een Aziatisch land en altijd in samenhang met de International Conference of Schools of Social Work. Ze vindt zelf de conferentie van de scholen het gezelligst en het productiefst. Meestal zijn er een paar honderd deelnemers. Men blijft niet meer steken in het elkaar vragen van: hoe is het bij jullie, maar er wordt samengewerkt aan een bepaald onderwerp. Ze heeft een uitstekende lezing van Swithun Bowers gehoord, dit in tegenstelling tot de lezing van De Jongh waar volgens Kamphuis vooral de Amerikanen

²⁴⁰ Als artikel opgenomen in *Tegen de draad in*. In het commentaar achteraf stelt Kamphuis dat het antwoord op de vraag of instellingen van sociale dienstverlening bestaaf moeten worden met mensen met een beroepsopleiding of mensen die deskundig zijn als manager te vinden is in de subsidieregeling van CRM.

²⁴¹ Het voorschrift voor de vrouwelijke deelnemers is dat zij donkere kleding moeten dragen en dat het hoofd bedekt moet zijn.

bepaald niet gecharmeerd van waren. Aan haar tijdens deze conferentie de taak om te rapporteren over de besprekingen in de studiegroepen onder leiding van prof. Theron uit Zuid-Afrika, met als onderwerp: De samenhang tussen individueel maatschappelijk werk en de basisvakken. Kamphuis stelt een eindverhaal samen en presenteert dat aan de hele vergadering. Kennelijk is Theron zo onder de indruk van haar presentatie dat ze Kamphuis uitnodigt om in 1962 les te komen geven op de Universiteit van Stellenbosch.

Zuid-Afrika

Na eerst nog de Conferentie for Social Workers van 5 tot 11 juli 1962 op het Eucumenical Institute Bossey bij Celigny in Zwitserland te hebben bijgewoond, waar ze een lezing houdt over Responsibilities and Problems of Social Workers today (Arch. Atria, map 232)²⁴² komt Kamphuis een week later, op 18 juli, aan op de luchthaven Jan Smuts in Pretoria. Eerder was er een briefwisseling met Erika Theron van het departement van sociologie en maatschappelijk werk van de Universiteit van Stellenbosch (Arch. Atria, map 232). In haar brieven vraagt Theron alvast een kopietje van de lezing die Kamphuis zal houden (over: Functie en verantwoordelijkheid van het Maatschappelijk Werk in onze tijd), en ze vraagt zich af of de lezing daarna in het *Tijdschrift voor Mens en Gemeenschap* geplaatst kan worden. Moederlijk voegt ze eraan toe dat het in augustus heel koud kan zijn, dus dat een bontjas nuttig kan zijn. En: 'Zijn blij dat jij al begin lus voel vir Suid-Afrika.' Na aankomst in Pretoria zal Kamphuis na twee nachten een rondreis maken door het wildreservaat (Gron. Arch., 1557, 110). Kamphuis kan gerust zijn: 'In elk geval, wees gerus, ons zal jou nie alleen tussen die wilde gediertes los nie!' Ook hiervan doet Kamphuis weer verslag in het blad voor (oud-)leerlingen (september, 1962) en vertelt ze hoe ze, heel indrukwekkend, in de Kruger Wildtuin een kudde

242 In deze lezing probeert Kamphuis eerst een sluitende definitie te geven van wat maatschappelijk werk nu eigenlijk is. Ze zegt dat het heel paradoxaal is, de moeite om een definitie te moeten geven over iets wat overal gebeurt. Ze citeert uit het werk van Werner W. Boehm uit *Objectives of the Social Work curriculum of the Future*.

Boerwinkel van academie De Horst stuurt haar een briefje waarin hij haar hartelijk bedankt voor de bijzonder goede lezing die ze gehouden heeft en hij vond hun contact plezierig. Hij hield er zelf een lezing over de noodzaak van een ontmoeting tussen de maatschappelijk werker en de pastor (Gron. Arch., 1557, 287).

van veertig olifanten, zes leeuwen, nijlpaarden en een luipaard zag en in Kaapstad nog een struisvogelfarm heeft bezocht. Ze vindt het interessant om te merken dat veel maatschappelijk werkproblemen in Zuid-Afrika er net zo uitzien als die in Nederland, vooral problemen die te maken hebben met het zelfbeschikkingsrecht en het beroepsgeheim. Over de mensen in Zuid-Afrika heeft ze niets dan lof, bijzonder hartelijk en gastvrij (Gron. Arch., 1557, 307).

Ze legt enkele bezoeken af bij hoogleraren en ze bezoekt onder andere de Sonderwaterwerkkolonie. Op 28 juli komt ze aan in Stellenbosch (Johannesburg). Er ligt een goed programma voor haar klaar. 's Middags is er een bespreking over het programma, nadat ze 's morgens eerst bij de kapper is geweest, en tegen zessen wordt een 'skemerkelkie' gedronken in het woonhuis van professor Theron met docenten en maatschappelijk werkers.

Na nog enkele bezoeken leidt Kamphuis een aantal seminars (over: Enkele vraagstukke in die toepassing van die individuele behandelingsmethode) en ze houdt een Fakulteitslesing (over: Functie en verantwoordelijkheid van het maatschappelijk werk in onze tijd). Ze betoogt in haar lezing hoe moeizaam het is om de functie van het maatschappelijk werk weer te geven. Maar in ieder geval is duidelijk dat het een verschijnsel van onze tijd is en altijd alleen maar bezien kan worden in wisselwerking met de omringende velden. Ze analyseert de oorzaken van problemen vanuit de sociologische hoek en definieert aanpassingsproblemen als noodsituaties die ontstaan omdat het individu niet is aangepast aan instituties, maar ook de instituties niet aan de mensen. Zowel mensen als instituties veranderen en als dat niet gelijk opgaat, ontstaan er storingen. Ze citeert in dat verband zowel Gurvitch als Boehmer (sociologen die ze veel vaker citeert) met hun definities van het maatschappelijk werk waarin sociale rol en sociale actie belangrijke gegevens zijn. De functie van het maatschappelijk werk is dus om op te treden bij falen in rolgedrag en in sociale interactie. Ze maakt een onderscheid tussen sociaal welzijnswerk, sociale arbeid en maatschappelijk werk. Op grond van de waarden die het maatschappelijk werk eigen zijn, gebaseerd op een joods-christelijke en Grieks-Romeinse beschaving, een democratie met gelijke rechten voor iedereen en menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid, komt ze tot de volgende omschrijving: maatschappelijk

werk beoogt het bevorderen van het sociaal functioneren van enkeling, groep en grotere sociale eenheid in het bijzonder vanuit het bijdragen tot een stuk psychosociale veiligheid, de vermogens tot verandering te stimuleren, dit mede als exponent en versterking van een democratische samenleving. Daarna somt ze de daartoe bestaande methodieken op. Ze eindigt met antwoord te geven op een wellicht onuitgesproken vraag die er onder haar gehoor zou kunnen leven: hoe zit het in dit alles met het evangelie, met de barmhartigheid, met de caritas? Het is verrassend waarom ze veronderstelt dat juist onder haar gehoor op dat moment die vraag zou leven. Misschien omdat het een christelijke universiteit is? In de eerste plaats stelt ze dat naastenliefde en solidariteit iets wezenlijk anders is dan de negentiende-eeuwse filantropie met zijn neerbuigend karakter, die in veel hulp aan ontwikkelingslanden in een ander gewaad terug komt. Het maatschappelijk werk is, zoals ze al eerder in haar lezing betoogd heeft, waardebelen en veel van deze waarden vinden hun herkomst in het evangelie. Wanneer deze echter niet de voortdurende voeding uit het evangelie krijgen, verschrompelen ze en sterven ze af.

Al deze nieuwe hulpvormen en benaderingswijzen kunnen ook dehumaniseren als ze niet telkens weer teruggaan naar Hem die onze wezenlijke humaniteit geschonken heeft, Jezus Christus.

(...)

Die, ofschoon hij in de gestalte Gods bestond, het niet als een angstvallig te bewaren goed beschouwde Gode even gelijk te zijn, maar zichzelf ontledigd heeft toen Hij een dienstknechtgestalte aannam en in gestalte de mens gelijk werd (Phil. 2 : 6 en 7, vert. Brouwer) maar van wie het Nieuwe Testament ook zegt: 'Jezus Christus is gisteren en heden dezelfde en tot in der eeuwigheid' (Hebr. 14 : 8).²⁴³

In het leerlingenblad van februari 1963 geeft Kamphuis nog meer informatie over haar verblijf in Zuid-Afrika. Ter voorbereiding had ze *Alleen voor blanken* gelezen van Karel Roskam (1961), maar daar schiet ze meteen gaten in. Ze realiseert zich wel dat ze niet in een doorsnee Zuid-Afrikaans milieu was, maar – en hier lijkt ze de beroepsgroep wel erg te ide-

243 De lezing is opgenomen in de bundel *Tegen de draad in*.

aliseren – ‘in een kring die krachtens de ethiek van ons beroep op geen enkele wijze wat men kan aan duiden als een “koloniale instelling” had. In Nederland zijn we absoluut onvoldoende voorgelicht en heerst er een zwart-witvoorstelling.’ Ze vergelijkt de situatie met die van de Indische Nederlanders en vraagt zich af: hebben we het daar dan zo goed mee gedaan? Ze vervolgt met te zeggen dat er niet één minderheidsgroepering is, maar drie en dan vertelt ze nog uitvoerig hoeveel er gedaan wordt voor de culturele en sociale verheffing van minderheidsgroepen. Opvallend is echter dat ze op geen enkele manier melding maakt van het bloedbad van Sharpeville (maart 1960) en van de apartheid.

Edinburgh

In Edinburgh organiseert de universiteit van 10 tot 20 september 1962 The European Regional Seminar onder auspiciën van het Department of Social Studies. Kamphuis maakt deel uit van de planningscommissie. Besloten wordt dat het zal gaan over de gezamenlijke elementen in social casework, social groupwork en community organisation. Onder de vijftig deelnemers is Nederland sterk vertegenwoordigd met Amy van Heusden, Annie Mettau, Jo Boer, Ika James en Jan de Jongh. Eileen Younghusband fungeert als studiecoördinator. Kamphuis houdt een lezing over Basic concepts in social casework. Tijdens de conferentie vinden er weer allerlei ontmoetingen plaats met de mensen die ze al eerder in Amerika heeft ontmoet, Hollis, Pearlman en Charlotte Towle. Ook komt ze er Ilse Tagert uit Berlijn tegen, maar die had ze al eerder ontmoet in de planningscommissie.²⁴⁴

Athene

In Athene bezoekt ze van 13 tot 18 september 1964 de conferentie van de IAASW en aansluitend de Internationale Conferentie van de scholen voor maatschappelijk werk. De conferentie van de IAASW heeft als thema Social Planning and Social Policy. ‘We see a faith and a vision in social progress and a vision of a better world in which social planning will lead to even more rapid social progress.’ De Jongh houdt over dit onderwerp een lezing, evenals prof. Jan Tinbergen. De conferentie wordt

—
244 Alice Salomon archief in Berlijn, map 2A.

geopend door waarschijnlijk prinses Beatrix (in het verslag staat ‘Princess Irene, crown princess’).²⁴⁵

My Mothers's main interest has always been to solve the problem of less fortunate people. To relieve them from their suffering and lift them spiritually, culturally and practically, has been Her greatest ambition. That is why She is so fascinated by your conferences. She is sure that in these sessions some newer and still more practical ideas will arise, inspired by your noble attitude towards humanity. Both my Parents have shown us children to seek the inspiration that comes from helping those in distress and therefore it is with special joy that I declare the conference open.

Ook over deze conferentie beschrijft Kamphuis haar impressies in het blad voor (oud-)leerlingen van de ASCA (jg. 7, februari 1965).

De openingszitting vond plaats in het Openluchttheater Herodes Atticus aan de voet van de Acropolis en daar, zittend met een blik op de ondergaande zon en de schemer over het Parthenon, kon men mediteren hoe vele honderden jaren geleden op deze plaatsen door de drama's van Sophocles en de andere grote tragici de Europese mensheid voor het eerst geconfronteerd werd met de grote humaniteitsvragen van schuld en lot, boete en bevrijding, recht en vrijheid.

Maar er zijn ook lichtere elementen: ze heeft er een eendaagse cruise gemaakt naar de wonderschone eilanden Aegina en Hydra en ze heeft ervan genoten. En ook de contacten in de wandelgangen, waar ze Gisela Konopka (schrijfster van een standaardwerk over social groupwerk) tegenkwam, evenals Perlman – deze keer met echtgenoot – vindt ze iedere keer opnieuw heel prettig (Gron. Arch., 1557, 307).

Helsinki

In 1968 brengen op een stafvergadering van de ASCA Kamphuis en Duyvendak verslag uit van twee conferenties (IISW en ICSSW) die ze bezocht hebben in Helsinki. Er waren tweeduizend congresgangers

245 Alice Salomon archief in Berlijn, map 2A.

die zich bezighielden met het thema: Universal Declaration of Human Rights en voor de conferentie van de scholen was er een bijdrage in de samenvattende rapporten van Kamphuis en Jens. Tijdens deze conferentie werd gesteld dat de aansluiting met de universiteiten heel hard gaat, vooral in Duitsland. Op de conferentie van de scholen hebben enkele vertegenwoordigers van de NCSA (Nationaal Contact Sociale Academies) het woord gevoerd.

Duitsland

De contacten in Duitsland gaan in deze jaren ook weer onverminderd door. Hoe druk Kamphuis het heeft met al haar contacten en werkzaamheden, blijkt uit haar correspondentie. In maart 1960 schrijft ze een brief naar Bremen dat het haar onmogelijk is om in te gaan op de uitnodiging om in maart te komen, maar in april zou ze kunnen. Dan wil ze het wel meteen horen of men daar in Bremen op in wil gaan, want ze is ook uitgenodigd in Berlijn, en dan kan ze aan de mensen in Berlijn laten weten dat Bremen eerder was. Er komt ook opnieuw een vraag uit Gelsenkirchen, maar Kamphuis laat weten dat het haar onmogelijk is op hun uitnodiging in te gaan omdat ze al toegezegd heeft in Berlijn, Bremen en Stuttgart en ze verwijst hen naar James. Ook in Duitsland probeert Kamphuis meer begrip te kweken voor een professionele benadering van het zwak-sociale gezin. Op 19 oktober 1964 houdt zij in Bremen een lezing (Neue Perspektive in der Arbeit mit Problemfamilien) voor het Deutsche Berufsverband der Sozialarbeit e.V. Landesgruppe Bremen (Gron. Arch., 1557, 106). De lezing verschijnt naderhand, in 1964, in de Kaleidoscoopflitsen van de ASCA. Op een uitnodiging van de Evangelische Akademie in Hofgeismar kan ze helaas niet ingaan omdat ze al naar Bremen gaat en opnieuw een uitnodiging voor Berlijn heeft. Haar bezoek aan Berlijn kan echter niet doorgaan omdat ze zich niet goed voelt en haar huisarts gezegd heeft dat ze minder werk moet aannemen. Op haar toezegging in datzelfde jaar om een seminar over casework in Hamburg te geven voor studenten sociale pedagogiek moet ze helaas ook terugkomen, te druk. Maar zo gauw laten de mensen uit Hamburg haar niet los en ze vragen haar of ze dan in 1965 naar Hamburg zou kunnen komen om toch een seminar over probleemgezinnen te leiden. Daartoe is ze wel bereid, in juli, maar wil dan wel zes weken

van te voren vier probleembeschrijvingen en ze wil niet meer dan twintig deelnemers die allemaal bekend moeten zijn met het werken met probleemgezinnen. En ze wil een rustige kamer met een douche, niet te ver van de plaats van het seminar en met een parkeerplaats voor haar auto. Op de vraag van Frau von Cammerer uit Frankfurt am Main of ze een seminar wil geven over het werken met probleemgezinnen op 14/15 maart 1965 gaat ze wel in, waar Frau von Cammerer heel blij mee is, ook omdat Kamphuis geen referaat zal houden, maar een open discussie zal voeren.²⁴⁶ Maar dezelfde vraag vanuit Dortmund wordt afwijzend beantwoord, te druk, en hetzelfde antwoord krijgt Frau Junck uit Stuttgart in een brief van december 1964 waarin Kamphuis schrijft dat ze door drukte helaas geen kans ziet om aan haar vraag tegemoet te komen. Op een vraag uit Hannover, onduidelijk door wie gesteld, komt hetzelfde antwoord.

25 februari 1966 houdt ze in Berlijn voor de Arbeitsgemeinschaft für öffentliche und freie Wohlfahrtspflege een lezing over hetzelfde onderwerp, deze keer onder de titel *Arbeit mit Problemfamilien*.^{247 248}

Nevenfuncties

Kamphuis heeft in die jaren een indrukwekkend aantal bijbanen.

Nevenfuncties hebben betekende ook status. Kamphuis ‘mocht er dan nooit zijn’ zoals een van haar docenten opmerkte, maar al haar nevenfuncties geven de school wel aanzien. Dat is niet het enige, ze is er absoluut van overtuigd dat er een vruchtbare samenwerking moet zijn tussen opleiding en praktijk en dat haar opleidingsinstituut ten dienste moet staan van de hele regio. Daarom is ze van een groot aantal instellingen voorzitter of bestuurslid. Sterker, ze lijkt de spin in het web van een heel

246 De vragen die Kamphuis van te voren opgaf voor de open discussie, waren vragen als: Welke organisatorische vormen kent het werken met probleemgezinnen in Duitsland? Op welke gronden kiest u voor concentraties of agglomeraties? Wat zijn uw ervaringen met de houding van de maatschappij ten opzichte van onmaatschappelijke gezinnen? Waarom heeft het maatschappelijk werk met probleemgezinnen tot nu toe zo weinig resultaat gehad?

247 De lezing verschijnt naderhand als artikel in *Soziale Arbeit* (jg. 15, nr. 6, juni 1966) en in de tweede uitgebreide oplage van *Neue Perspektiven in der Arbeit mit Problemfamilien*, Groningen, 1967 (Arch. Atria, map 388).

248 Beide lezingen zijn opgenomen in *Tegen de draad in*.

groot deel van het Groningse maatschappelijk werk, wat ook een heel doeltreffende manier is om het social casework, zoals haar dat voor ogen staat, ingang te doen vinden.

Renske van der Wall beschrijft in haar scriptie over onmaatschappelijkheidsbestrijding (1989) de ASCA als het zenuwcentrum van de hele noordelijke regio en citeert Neij en Hueting (1989) die in de jaren vijftig in allerlei plaatsen een bijna corporatieve belangenverstrengeling tussen de gemeentelijke overheid en het plaatselijk kerkelijk en/of particulier initiatief signaleren.

In Groningen is ook sprake van een soort lokaal netwerk van gemeentelijk en kerkelijk particulier initiatief, maar op een andere manier. Het zenuwcentrum van het netwerk ligt ietwat excentrisch bij de Academie voor Sociaal en Culturele Arbeid (ASCA). Kamphuis ziet de samenwerking met instellingen en werkvelden, als kenmerkend voor de ASCA. Veel mensen in het Groningse maatschappelijk werk oefenen dubbelfuncties uit. Kamphuis zelf is directrice van de ASCA, bestuurslid van Kerkelijk Sociale Arbeid, lid van de Contactcommissie Maatschappelijk Werk, lid van de studiecommissie GGW-projecten en voorzitter van de Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn. Anneke ten Kate is supervisor bij de Gemeentelijke Sociale Dienst, stafdocente op de ASCA, lid van GSZ, lid van de Contactcommissie Maatschappelijk Werk en lid van de Studiecommissie GGWW-projecten. Van der Schoot is directeur van de Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn, gastdocent op de ASCA, chef van afdeling 3 van de GSD, bestuurslid van KSA, lid van de Contactcommissie Maatschappelijk Werk en lid van de studiecommissie GGW-projecten.

Niet alleen medewerkers van de ASCA hebben banden met het kerkelijk particulier initiatief. Veel leerlingen van de ASCA lopen stage bij de GSD²⁴⁹, maar ook bij KSA, en gaan daar in veel gevallen na hun studie ook werken. De GSD heeft uitsluitend maatschappelijk werkers in dienst die opgeleid zijn aan de ASCA, een enkeling komt van de Karthuizer in Amsterdam (eerder de school voor maatschappelijk werk.) De ASCA

249 Sterker nog, volgens Bouk Noë-de Boer was het verplicht om stage te lopen bij de GSD. Kamphuis eiste van al haar leerlingen dat ze in hun stages het vak van de grond af moesten leren. En dat kon volgens haar bij de GSD.

heeft op deze manier niet alleen invloed op de stad Groningen, maar op de gehele noordelijke regio. Via stages dringen de ideeën van de ASCA over maatschappelijk werk door tot in de kleinste hoeken en gaten van het noorden (Arch. Atria, map 534).

Lid van de Commissie Onderzoek Maatschappelijk Werk

Minister Klompé (CRM) biedt in 1968 de Staten-Generaal het elfde en laatste bulletin aan van de Commissie Onderzoek van het Maatschappelijk Werk, met als titel: *Kennis en Theorie omtrent het gezin ten behoeve van het maatschappelijk werk*.

De commissie was tien jaar eerder, op 18 februari 1958, door minister Klompé geïnstalleerd. In het ten geleide in het eerste bulletin zegt ze dat het maatschappelijk werk en het sociaalwetenschappelijk onderzoek elkaar tot dusver nog te weinig wisten te vinden. Daarom heeft zij een commissie ad hoc ingesteld, waarvan onder andere deel uitmaken leden van de wetenschappelijke adviescommissie van haar departement en degenen die op grond van hun kennis zijn uitgenodigd om in de commissie zitting te nemen. Dat tot die laatste categorie Kamphuis behoort, is haast vanzelfsprekend. Uitgangspunt voor de commissie is de door de minister gevoelde behoefte om een zo goed mogelijk inzicht te krijgen in de resultaten van het maatschappelijk werk, de doelmatigheid van toegepaste methoden en middelen en in het algemeen de wijze waarop het maatschappelijk werk zijn functie in de samenleving vervult, c.q. zou moeten vervullen. Een belangrijke taak is vooral het helpen scheppen van een klimaat waarin de objectieve bestudering van de maatschappelijk werkpraktijk tot haar recht kan komen.²⁵⁰ De praktijk heeft veel behoefte aan de analyse van het maatschappelijk werk als operationeel proces. In principe neemt de commissie als richtlijn aan: de noodzaak om het maatschappelijk werkproces in zijn onderdelen uiteen te leggen en een aantal bulletins te wijden aan de verschillende fasen die het werk doorloopt. Telkens zal daarbij aan de orde worden gesteld: beschrijving van de fase zoals zij in de realiteit blijkt op te treden, signalering van de problemen die er zich voordoen en voorbeelden uit de literatuur en eigen veldverkenningen. De analyse moet kunnen leiden tot suggesties

250 Uit een artikel van drs. R. Wentholt, lid van de commissie (*TMW*, jg. 15, nr. 7, 5 april 1961).

voor de oplossing van problemen en de bevordering van het doelmatig handelen in het maatschappelijk werk. De commissie deelt het maatschappelijk werkonderzoek – behalve in een algemene rubriek – in twee hoofdgroepen in:

- 1 Onderzoek naar de behoefte aan hulpverlening, alsook onderzoek naar de achtergrond van noodsituaties, bijvoorbeeld alcoholisme, maatschappelijke onaangepastheid enzovoort.
- 2 Onderzoek naar de hulpverlening zelf, naar doelstelling, organisatie en methoden van hulpverlening.²⁵¹

Prof. Sjoerd Groenman is voorzitter van de commissie die 16 leden telt (later 22). De eerste taak zoals de commissie die voor zich ziet, is de omlijning van het werkkerrein en de voorlopige inventarisatie van hetgeen op dit terrein is gedaan.

Bulletin 1 is een korte introductie tot werkkerrein en problematiek. De doeleinden en de grenzen van het onderzoek worden in kaart gebracht en aangegeven wordt wat onderdelen van onderzoek moeten zijn: onderzoek naar behoeften, onderzoek van de hulpverlening, organisatie van het maatschappelijk werk, methoden van hulpverlening, de cliënt en zijn houding ten opzichte van hulpverlening, onderzoek van de hulpresultaten, uitvoering van het maatschappelijk werkonderzoek in Nederland. Meteen komt ook al bulletin 2 uit, een wegwijzer in de voornamelijk Amerikaanse literatuur. De daaropvolgende bulletins gaan over diverse thema's die hieronder kort worden aangeduid.

In het ten geleide van bulletin 3 zegt de commissie heel veel reacties gekregen te hebben op de eerste twee bulletins en ze constateert dat haar werk kennelijk in een behoefte voorziet. Het onderwerp van bulletin 3 is de registratie van gegevens omdat men dit beschouwt als een eerste voorwaarde tot onderzoek op dit terrein. Er worden zes verschillende registratiefuncties uitgewerkt.

Bulletin 4 gaat over de contactlegging in het maatschappelijk werk. Aan de hand van onderzoekgegevens wordt een praktijkprobleem toegelicht.

²⁵¹ Artikel in van Van der Mey, socioloog bij de Stichting Maatschappelijk Werk in Gelderland (*TMW*, jg. 18, nr. 19, 5 november 1964).

Bulletin 5 gaat over de plaats van het korte contact in het maatschappelijk werk (de commissie telt ondertussen 22 leden). Bulletin 6 is een tweede wegwijzer in de literatuur, als aanvulling op bulletin 2. Het aantal researchverslagen, na 1959 gepubliceerd, rechtvaardigt een aanvulling, zo meent de commissie.

In bulletin 7 komt de verwijzing in het maatschappelijk werk aan bod. Een verwijzing veronderstelt bij de instelling een zo duidelijk mogelijke taakafbakening en de middelen om deze taak naar behoren te realiseren. Er moet een bereidheid zijn om met andere instellingen samen te werken en de maatschappelijk werker moet op de hoogte zijn van de mogelijkheden van zijn eigen instelling en van de functies van andere instellingen. Verder: een consequent hanteren van verwijzingscriteria, diagnostisch inzicht, bij de samenleving inzicht in de functies van het maatschappelijk werk en zijn plaats te midden van andere hulpverlenende instanties en een zodanig subsidiebeleid dat het labyrint van instituten en instanties niet onnodig wordt vergroot, waarbij met instemming Kamphuis wordt geciteerd uit haar artikel *Organisatitus, de ziekte van de welvarende welvaartsstaat*.

Bulletin 8 heeft als onderwerp het sociaalwetenschappelijk onderzoek in het maatschappelijk werk. In dit bulletin wordt vooral gezocht naar scherpe formuleringen.

Bulletin 9 handelt over de beroepsrol van de maatschappelijk werker in relatie tot normen en waarden. Het gaat hierin vooral over opdrachten van opdrachtgevers, bijvoorbeeld van besturen, die strijdig kunnen zijn met maatschappelijk werknormen.

In 1966 komt de commissie uit met bulletin 10 over registratie en Instellingsbeleid, waarin duidelijk uiteengezet wordt wat registratiedoel-einden zijn en hoe de opzet en de uitvoering van de registratie eruit kan zien.

Bulletin 11 wordt dus plechtig door de minister aangeboden aan de Staten-Generaal. Dit laatste bulletin wordt ook in het Engels vertaald: *New Ways in Family Treatment*.

De commissie wordt opgevolgd door het Nederlands Instituut Maatschappelijk Werk Onderzoek, opgericht door het ministerie en de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn en door de minister van CRM op 27 december 1966 geïnstalleerd. Het instituut heeft als doel

onderzoeken te verrichten op het terrein van het maatschappelijk werk, een initiatief dat geboren is uit de overweging dat er met name op het gebied van het maatschappelijk werk een lacune is in de bestaande onderzoeksmogelijkheden. Voorzitter van het instituut is Jan de Jongh, op dat moment onderzoeker bij het UN Research Institute for Social Development in Genève; secretaris is Louis van Tienen, hoofd afdeling onderzoek en planning van CRM.²⁵²

Commissie Toezicht Mesdagkliniek

Vanaf 1956 is Kamphuis voorzitter van de Commissie van Toezicht van de Mesdagkliniek. Dat er een Commissie van Toezicht moest komen, had Kamphuis bedacht, evenals de manier waarop deze zou moeten functioneren. De commissie heeft een soort waakhondfunctie ten aanzien van de rechter en een bemiddelende functie ten aanzien van het welzijn van de bewoners. Kamphuis stelt een spreekuur in en stelt dat het een recht is van de gedetineerden om zich regelrecht tot de Commissie van Toezicht te kunnen wenden. Brieven moeten ongecensureerd bij de commissie terechtkomen (Arch. Atria, map 326).

Voorzitter Stedelijke Raad Maatschappelijk Welzijn

Op 17 november 1965 installeert de burgemeester in Groningen (na Nijmegen en Utrecht) een stedelijke welzijnsstichting.²⁵³ Kamphuis wordt benoemd tot voorzitter van de stichting die vanaf 1959 een intensieve voorbereidingstijd kende waaraan zij hard meegewerkt heeft.²⁵⁴ In haar toespraak plaatst ze de nieuwe welzijnsstichting in historisch perspectief:

252 Informatie uit bulletin 5, december 1966, van de Sociale Raad in Groningen.

253 De oprichting vond plaats op 13 januari 1965.

254 In een gemeentelijke commissie voor Algemeen Maatschappelijk Werk onder voorzitterschap van de wethouder van Sociale Zaken en Maatschappelijk Werk, waarin de plaatselijke instellingen voor uitvoerend maatschappelijk werk en de gemeentelijke sociale dienst zitting hadden, kwam al in 1959 het gesprek op gang over de wenselijkheid van beraad, waarbij ook andere vormen van maatschappelijke hulpverlening betrokken zouden kunnen worden. In een vergadering van 24 november 1961 werd in aanwezigheid van geïnteresseerde besturen en functionarissen (er waren 120 instellingen uitgenodigd) een aantal stellingen naar voren gebracht. Die kwamen er vooral op neer dat de levensbeschouwelijke gevarieerdheid en de specialisering van de hulpverlening het wenselijk maakte om op verwante gebieden, zoals de reclassering, de kinderbescherming enzovoort, een klimaat te scheppen waarin de onderlinge samenwerking verstevigd kon worden. Daarbij moest uitgegaan worden van de zelfstandigheid van de deelgenoten en moest een weg gevonden worden die een efficiënte communicatiemogelijkheid opende tussen lokaal bestuur en de particuliere instellingen op

Toen een halve eeuw geleden de Sociale Raden ontstonden was er sprake van een armoede samenleving met sterke patriarchale en autoritaire kenmerken. Thans echter leven we in een samenleving van materiële overvloed waarin een ruime plaats is toebedacht aan vrijheid en zelfbeschikking, maar waarin tevens een veelheid van instituten en bureaucratische structuren die vrijheid weer bedreigt.

De juiste beeldvorming over dit nieuwe orgaan vindt ze belangrijk want de moeilijkheid is niet denkbeeldig dat het orgaan gekoppeld wordt aan het verleden, de armenzorg of materiële zorg of aan het werk van de stedelijke overheid. Het maatschappelijk werk is maar één aspect van de werkingssfeer van de Stedelijke Raad, daarnaast richt ze zich op problemen wat betreft vrijetijdsbesteding, culturele activiteiten, stadssanering enzovoort. Het nieuwe orgaan wil samenwerking bevorderen, overlappingsen proberen te voorkomen of te elimineren en stimulansen en adviezen geven. Samenvattend: 'Wij willen als Raad in overleg treden, bemiddelen, diensten verlenen en alles doen wat dienen kan om het maatschappelijk welzijn te verhogen, wanneer men dat van ons vraagt (TMW, jg. 20, nr. 5, 5 maart 1966).

De stichting formeert een aantal commissies om probleemgebieden te onderzoeken en rapporten uit te brengen: in 1965 een studiec commissie gespecialiseerd gezins- en wijkwerk, een commissie sociale opbouw, een commissie ten behoeve van het maatschappelijk werk en een sectie gezinsverzorging.^{255 256}

De eerste nota die uitgebracht wordt door de Raad is die van de commissie GGWW-projecten (gespecialiseerd gezins- en wijkwerk), een commissie waarin ook Kamphuis zitting heeft, met Anneke ten Kate als secretaris.

De Raad brengt ook een aantal bulletins uit.

dit gebied. Na intensief beraad en na overleg met het betrokken ministerie is de werkcommissie tot de conclusie gekomen dat het werkerterrein zich niet zal mogen beperken tot het maatschappelijk werk. De stichting zal dan ook de naam Stichting Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn krijgen. Op 24 november 1964 hecht de Raad zijn goedkeuring aan de voordracht van B en W en wordt de Stichting opgericht.

255 Groninger Archiven, toegangsnummer 1578, archieftitel: Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn, [1950] 1964-1985.

256 Meer over de Stedelijke Raad in hoofdstuk 13, als ze benoemd wordt tot ereburger van de stad Groningen.

Docentschappen

Kamphuis geeft niet alleen les op de ASCA, maar ze wordt ook gevraagd om colleges te geven op de theologische faculteit in Utrecht. Haar colleges begint ze met het volgende voorbeeld. Een maatschappelijk werkster heeft een conflict met een wijkpredikant. Een buitenkerkelijk gezin waar de wijkpredikant wel eens komt, heeft ook contact met een maatschappelijk werkster en hij, de predikant, wil nu het dossier inzien. Maatschappelijk werkster weigert, predikant boos. Kamphuis vindt dit een duidelijke illustratie van onvoldoende begrip voor elkaars functie en onvoldoende samenwerking. Onder andere veroorzaakt door de predikant die denkt dat een maatschappelijk werker een verlengstuk is van de dominee (Arch. Atria, map 260).

Ze geeft ook colleges op het instituut voor Sociale Geneeskunde in Groningen. Zoals ze al zo vaak heeft meegemaakt, is ze op deze cursus de enige zonder titel en ook de enige docent die geen arts is. In deze colleges geeft ze een overzicht van de vele terreinen waarop het maatschappelijk werk werkzaam is, ze vergelijkt het einde van de negentiende eeuw met de jaren zestig van de twintigste eeuw en op de literatuurlijst staat het boek *Werken met probleemgezinnen*. Ze besteedt veel aandacht aan het voeren van een intakegesprek (Arch. Atria, map 261).

Ze geeft les aan het Institute for Social Studies in Den Haag waar ze wordt ingeroosterd voor het vak How to work with individuals in community development. In 1962 bestaat het instituut tien jaar en het instituut wil uit alle verschillende bijdragen een publicatie verzorgen en ook aan Kamphuis wordt een bijdrage gevraagd (Arch. Atria, map 259). De studenten komen uit ontwikkelingslanden uit de gehele wereld. En hoe anders het Groningse platteland ook mag zijn in vergelijking met het platteland in ontwikkelingslanden, toch heeft zij voor deze lessen veel baat bij wat er op haar school ooit allemaal uitgedacht is op de afdeling maatschappelijk werk op het platteland.

Lid van de Onderwijsraad

Bij Koninklijk Besluit van 26 juni 1969 (nr. 28) wordt Kamphuis benoemd tot lid van de Onderwijsraad op voordracht van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, voor de afdelingen SPO,

Huishoud- en Nijverheidsonderwijs en het Kunstonderwijs. Ontslag wordt haar verleend op 18 juni 1973 (Arch. Atria, map 324).

Kerkelijke activiteiten

Naast al haar veeleisende werkzaamheden heeft Kamphuis in deze jaren ook nog tijd voor kerkelijke activiteiten.

Op 15 oktober 1964 verschijnen voor G.H. Smits, notaris in Groningen, Mejuffrouw M. Kamphuis, directrice van de ASCA, en de heer dr. J. Heringa, rector van het Praedinius Gymnasium. Met ieder een inleg van fl. 100,- roepen zij een stichting in het leven, de Stichting Kring Heilige Geestkapel (Arch. Atria, map 92).

Artikel 2 van de stichting luidt: de Stichting heeft ten doel de bevordering en de ondersteuning van, onder toezicht van de Hervormde Gemeente Groningen, te houden godsdienstoefeningen met een bijzonder liturgisch karakter, in de Heilige Geestkapel of een ander gebouw in de gemeente Groningen als voortzetting van de diensten die in de jaren 1959-1964 in vorenbedoelde kapel werden gehouden en uitgingen van de door de kerkenraad der Hervormde Gemeente ingestelde commissie Bijzondere Diensten.

Kamphuis, opgegroeid in een gereformeerd gezin, waar men vrijwel uitsluitend in aanraking kwam met andere gereformeerden en waar de hele manier van het geloof belijden vastlag, zet zich al jong in haar leven af tegen dit vaste stramien. Tijdens haar jaren op de OCMA in Amsterdam bezoekt ze de kerkdiensten van ds. Geelkerken. In 1943 gaat ze over naar de Nederlands Hervormde Kerk. Ze vertelde aan een van haar oud-leerlingen die ook worstelde met de overgang van de Gereformeerde naar de Hervormde Kerk, dat 'ze overging naar de Hervormde Kerk omdat ze niet kon aarden in een kerk die op alles een antwoord had'.²⁵⁷

Ze is een actief en meelevend kerklid. Midden jaren zestig houdt ze zich bezig met de bijzondere godsdienstoefeningen in de Heilige Geestkapel (HGK) nadat daar bovengenoemde stichting voor in het leven geroepen is. De diensten in de Heilige Geestkapel zijn in eerste instantie bedoeld voor zogenoemde buiten- of randkerkelijken waar na de bevrijding een aparte predikant voor wordt beroepen. De diensten hebben een

257 Interview met Cornelia Middelkoop-Koning op 21 november 2011.

nogal ambitieus karakter, want het gaat in eerste instantie om herkerstening wat men hoopt te bereiken door onder andere toneelvoorstellingen, waar dan naderhand in de kerkdienst het thema van de toneelvoorstelling, gezien vanuit het evangelie, wordt uitgediept. In 1954 wordt een vaste predikant aangesteld voor het werk in de Heilige Geestkapel, ds. Herngreen, die in 1959 tot een nieuwe opzet komt, waarbij in de kapel van het Pelstergasthuis (vroeger ook wel als H. Geestgasthuis aangeduid en daarna Heilige Geestkapel), eenmaal in de veertien dagen een dienst gehouden gaat worden die aan een dubbele behoefte moet voldoen: een bezinningscentrum voor de groep medewerkers en een tehuis voor hen die wel in de kerk willen komen, maar de weg naar de wijkgemeente niet kunnen vinden. Een principieel uitgangspunt voor deze diensten is dat de gemeente een mondige gemeente is, haast letterlijk bedoeld. Een gemeente die niet alleen luistert, maar ook zijn mond opendoet. Er is dan een vanzelfsprekende grotere participatie dan in de klassiek calvinistische dienst. De gemeente zingt veel en spreekt mee in beurtspraak en gebed. Men probeert klassieke liturgische vormen weer tot leven te wekken, samen met de inbreng van nieuwe ontwikkelingen. Het zijn uitgangspunten die Kamphuis op het lijf geschreven zijn, ze heeft ze ook mee helpen formuleren en hard meegewerkt aan de effectuering ervan.²⁵⁸

In tegenstelling tot wat gebruikelijk is in andere kerken wordt in de HGK wekelijks het avondmaal gevierd. Kamphuis vindt dat duidelijk gemaakt moet worden waarom dat zo is en schrijft in het kerkblad een artikel *Overdenkingen van een gemeentelid*. In haar overdenking zet ze eerst de gangbare opvatting in de reformatorische kerken uiteen met als hoofdzaak de woorddienst, waar het avondmaal een exclusief karakter draagt (vier keer per jaar). Alle zonden worden voor men deelneemt aan het avondmaal geïnventariseerd, overdacht, beleden en eerst als dit bevredigend uitvalt, als men zich boetvaardig betoont, is er recht op deelname aan de schuldvergeving, waarvan vooral het avondmaal symbool is. Ze citeert in dit verband een gedicht van Willem de Merode²⁵⁹ omdat in

258 Notitie van Marie Kamphuis, advent 1975 (Arch. Atria, map 425).

259 Voorbereiding

Hun harten voelden zij als boeken
In Gods geduchte hand gelegd,
Zij wisten dat Hij al hun slecht gedrag
Gerecht zou onderzoeken.

dat gedicht zo goed verwoord wordt wat ook haar opinie is, namelijk dat het individualisme zo naar voren komt. Het is niet zozeer de gemeente die met God communiceert, maar iedere afzonderlijke 'ziel'. En Kamphuis op de haar bekende laconiek geestige manier:

Het is niet zozeer een gemeente maar een verzameling van individuen bij wie als bij toverslag allemaal hetzelfde gebeurt. Voor drie maanden is de ziel weer gereinigd, de grote schoonmaak heeft plaats gevonden. Tot er weer opnieuw een opeenhoping van vuil is waarvan de ziel gereinigd moet worden. Het is wel duidelijk dat deze opvatting de participatie aan het avondmaal niet altijd bevordert, niet ieder kan dit soort geestelijke gymnastiek meemaken.

Ze ziet in het avondmaal verkondiging en bevrijding, gemeenschap, verantwoordelijkheid voor elkaar en voor de wereld als een geheel en ze onderstreept het actieve element in het avondmaal.

Ze gaat ook nog in op enkele andere punten die van betekenis zijn in de vieringen van de Heilige Geestkapel zoals de veel grotere participatie van de gemeente, vergeleken bij wat elders gebruikelijk is.

Dit past ook in de democratiseringsgedachte in onze dagen, waarin de kerk nog niet altijd gemakkelijk meekomt.

En dan komt ook het element naar voren dat in Kamphuis' leven altijd zo'n belangrijke rol speelt, het spelelement. Ze bedoelt dat in de zin van Huizinga²⁶⁰, maar ook van Gerard van der Leeuw en Karl Barth, 'als het

Zij lazen bang en hunkerend mee,
En zagen wat Zijn vingers wezen.
Was er niets goeds, hun angst en vrezen
Groeiden tot een verschroeiend wee.

God had de boeken dichtgedaan
En zou het grote vonnis spreken.
Toen dorst hun stem de stilte breken.
O Heer Jezus neem ons aan!
En 't bonzend hart dat ze in zich vonden,
Was vlekkeloos en zonder zonden

260 Het is een handeling die binnen zekere grenzen van plaats, tijd en zin verloopt, in een zichtbare orde, naar vrijwillig aanvaarde regels en buiten de sfeer van materiële nuttigheid of noodzakelijkheid. De stemming van het spel is een van onttrokkenheid en vervoering, hetzij een heilige of een louter

samen in vrijheid, die zich in een bepaalde orde voegt, bezig zijn met dingen die boven zichzelf en boven onszelf uitgaan. Spel heeft te maken met vrijheid, maar ook met schoonheid die naar bepaalde wetten luistert. Maar, van echt spel in de eredienst weten wij twintigste-eeuwse Christenen helaas niet erg veel meer', verzucht Kamphuis aan het eind van haar notitie (Arch. Atria, map 93).

Kamphuis heeft niet alleen overwegingen van immateriële aard ten aanzien van het avondmaal. Zij zorgt ook voor een nieuwe tinnen avondmaalschaal omdat de eerder gebruikte schaal van een van de gemeenteleden terug moet. Nadat er tien jaar lang diensten in de HGK gehouden zijn, moet nagedacht gaan worden over een verhuizing, omdat de HGK een te zware financiële last wordt en omdat men liever diensten wil houden in een meer centraal gelegen plaats. Het gebouw dat men voor ogen heeft, de Martinikapel, is ook veel beter geoutilleerd. Door de verhuizing hoopt de commissie ook het odium van dat aparte clubje kwijt te raken. Bij het vertrek van ds. De Waard in 1970 als voorzitter van het OBBE stelt Kamphuis zich beschikbaar als voorzitter (voorlopig voor een jaar) na eerder, in mei 1968 lid van de OBBE geworden te zijn. Op 5 januari 1969 wordt ze, samen met de heer Bunt, tot diaken bevestigd door ds. Cazemier.²⁶¹

Begin 1970 vindt de verhuizing naar de Martinikapel inderdaad plaats (de lopers en de kachels blijven achter).

Vriendinnen

Vriendinnen blijven belangrijk in het leven van Kamphuis. Ze is trouw in haar contacten. En hoe hard ze ook werkt, ze vindt altijd de tijd om de contacten met haar vriendinnen te onderhouden. Elizabeth Wessel en Kamphuis gaan over en weer in Bremen en Groningen bij elkaar op bezoek. Als Elizabeth in Groningen is, gaan ze op zondagmiddag nogal eens op bezoek bij Marijke de Bruijne die Kamphuis heeft leren kennen in de Commissie van Toezicht voor de Mesdagkliniek en met wie ze naderhand samen veel in de kerk heeft gedaan. Als de man van Marijke

feestelijke, hetzij het spel wijding of vermaak is. De handeling wordt begeleid door gevoelens van verheffing en spanning en voert blijdschap en ontspanning met zich mee (J. Huizinga, *Homo Ludens*, Haarlem, 1938, p. 189).

²⁶¹ Uit de notulen van de OBBE (Arch. Atria, map 93).

overlijdt, kan Marijke met haar grote verdriet altijd terecht bij Kamphuis, ze hoeft haar bezoek niet van te voren af te spreken. Kamphuis staat voor haar klaar, luistert en troost. Marijke zegt dat je, om toegang tot haar te krijgen, lief en direct moest zijn.²⁶² Kamphuis heeft ook nog steeds een goed vriendschappelijk contact met Mary Barger, die een workshop over Achterberg volgt en haar in een brief laat weten dat ze haar heel hartelijk bedankt voor haar cursus over Achterberg. Kamphuis heeft haar daarmee de weg gewezen om moderne dichters te verstaan.²⁶³ En, kennelijk zonder een spoortje ironie, eindigt ze haar brief met: ‘En geniet maar heel erg veel van je nu ebenbürtig gezelschap’ (Kamphuis logeert op dat moment bij Elizabeth Wessel). Met Jo Boer is Kamphuis in die dagen nog altijd goed bevriend. Met Juus Bakker is Kamphuis haar hele leven bevriend gebleven. Aan het begin van de jaren zestig gaat Juus Bakker met pensioen. Kamphuis, op dat moment voorzitter van de Vereniging van Directeuren van scholen voor maatschappelijk werk (het is een roulerend voorzitterschap) spreekt haar toe en dicht haar in haar toespraak vooral lof toe omdat ze zo rustig was en dat altijd bleef te midden van een dynamisch geheel. Beiden hebben veel met elkaar doorgemaakt en door al die woelige jaren heen zijn ze altijd bevriend met elkaar gebleven en vaak samen op vakantie geweest. Na haar pensioen in 1961 verhuist Juus naar Haren om dichtster in de buurt van haar vriendin te kunnen zijn. Bertje Jens en Kamphuis wandelden veel samen, vooral delen van het Pieterpad en langs de Drentse Aa. Kamphuis vond het heerlijk om in de natuur te wandelen, maar ze onderhielden niet een echt hechte vriendschap.

De opmerking van Mary Barger (‘en geniet nu maar van je ebenbürtige gezelschap’) roept de vraag op of Kamphuis die opmerking niet alleen aan haar dagboek toevertrouwde, maar ook aan vriendinnen. De vriendinnen zijn allemaal vrouwen die op hun vakgebied het nodige hebben gepresteerd. Allemaal, op Marijke de Bruijne na, alleenstaand. En ze weten hoe moeizaam het kan zijn zich in een dan nog door mannen gedomineerde maatschappij te moeten handhaven, maar ze slagen daar

262 Uit een interview van oktober 2010.

263 Kamphuis had het vermogen om mensen te enthousiasmeren voor literatuur of kunst. Marijke de Bruijne vertelt mij in een gesprek (18 oktober 2010) hoe ze meerdere keren met Kamphuis naar Worpsswede en Fischerhude is geweest om tentoonstellingen van Paula Modersohn te bezoeken.

allemaal goed in. De opmerking van Kamphuis is dan ook niet zo goed te plaatsen.

Een van haar vroegere Amerikaanse docenten, Florence Hollis, die ze ontmoet heeft tijdens haar eerste studieverblijf in Amerika, wordt ook een goede vriendin, hoewel de vriendschap zich noodgedwongen grotendeels per brief ontwikkelt. Wel ontmoetten zij elkaar in levenden lijve weer tijdens conferenties, bijvoorbeeld op de eerste caseworkconferentie in Wenen in 1950 en in 1963 in New York. Hollis was toen al gepensioneerd, maar deed nog van alles. Zo was ze toen onder andere bezig met de voorbereiding van haar hoofdwerk *Psychosocial Therapy*. In 1965 schrijft Kamphuis haar hoe gelukkig ze is met de uitgave van het boek van Hollis, omdat het zeer waardevol is voor de theorievorming in het social casework. Ze vindt het goed geschreven, het heeft contact met de werkelijkheid van de praktijk en het is een respectabel stuk pionierswerk. En ze schrijft ‘extremely pleased’ te zijn dat het denken van Hollis heeft geholpen om los te komen van nogal theoretische kwalificaties die nooit goed uitgetest waren. Ze wil haar graag enkele dingen vragen over het fascinerende onderwerp van omgevingsbehandeling, want ze kan zich voorstellen dat het een ontdekking was om te zien dat dezelfde caseworktechnieken kunnen worden toegepast bij de omgevingsbehandeling. Ze is recent een onderzoeksproject gestart naar het werken met probleemgezinnen en heeft zodoende veel te maken met het werken met de omgeving en daarom is ze zo geïnteresseerd in de indirecte methode en in het collateral interview.²⁶⁴ Ze schrijft dat haar gezondheid niet goed is en dat ze daarom voortijdig met pensioen gaat in maart 1970. Ze werkt nu parttime, wat noch voor haar gezondheid, noch voor haar baan een goede oplossing is. Ze hoopt na haar pensioen parttime werk te kunnen doen en te reizen. ‘Ik weet niet hoe dat in de Verenigde Staten is, maar op dit moment is het directeur zijn van een school voor maatschappelijk werk geen gemakkelijke klus. Zoals in de Verenigde Staten is sociale actie de nieuwste kreet en het is niet altijd

264 Er werd tussen Hollis en Kamphuis in eerste instantie veel gecorrespondeerd naar aanleiding van de vertaling van Hollis' hoofdwerk *Psychosocial Therapy*. Toen de vertaling van de eerste druk hier bijna klaar was, kwam in Amerika al de tweede gewijzigde druk uit. Kamphuis heeft zich toen tegenover de uitgever sterk gemaakt om de wijzigingen hier ook in de vertaling opgenomen te krijgen, en dat lukte. Uit: Florence Hollis volgens Marie Kamphuis' werkaantekeningen, 30 december 1996, ongecorrigeerd.

even duidelijk voor studenten dat dat niet de enige oplossing is voor het probleem van de cliënt en de maatschappij. Zoals je kunt begrijpen ben ik een beetje verdrietig om mijn werk op te moeten geven maar ik hoop productief te kunnen zijn op een manier die beter bij mijn gezondheid past' (Arch. Atria, map 12). Hollis laat haar daarop weten dat ze het heel verdrietig vindt te horen dat Kamphuis vervroegd met pensioen gaat. En ze beschrijft wat een moeilijk jaar hun land meemaakt in verband met de politieke situatie nu Nixon president is. In vrijwel alle brieven betoont Hollis zich iemand die heel erg in politiek geïnteresseerd is en daar stevige uitspraken over doet.

Overlijden van moeder in 1967

Nadat haar moeder dertien jaar weduwe is geweest, overlijdt ze in september 1967 op 86-jarige leeftijd. De verhouding met haar moeder is altijd moeizaam geweest en wordt nog moeizamer als moeder verwacht, vraagt, dan wel eist dat Miep haar in de laatste maanden van haar leven verzorgt en verpleegt. Over deze claim vertelt Kamphuis in *Herinneringen* (Jagt & Kamphuis, 1990) en ook een van haar oud-leerlingen, die later een vriendin wordt, bevestigt dit verhaal.²⁶⁵ Moeder heeft zich tot aan het eind van haar leven onbehaaglijk gevoeld omdat Miep niet bij haar is om voor haar te zorgen. Maar als Miep haar bezoekt, is moeder heel gelukkig, want dan kan er, gearmd, gewandeld worden. Ze wil, ook al kan ze nog heel goed lopen, niet alleen wandelen. Want de mensen moeten haar kunnen zien aan de arm van haar dochter. Ze wil wandelen met haar dochter – en niet zomaar een dochter, maar een dochter naar haar beeld en gelijkenis gemodelleerd. Ze wil een kleinkind van haar dochter, wat er niet inzit, of door haar verzorgd worden, wat er ook niet inzit, en ze claimt dat ook gewoon: 'Ik zal niet meer zo lang leven, dus ...'

Miep voelt zich altijd tekortschieten, ze kan en wil niet aan die verwachtingen voldoen. Ze voelt zich vreselijk door haar moeder geclaimd, zo erg zelfs dat ze zich soms afvraagt of haar vele reizen niet alleen zijn ingegeven om veel van de wereld te zien, maar ook om de voortdurende claim van moeder te ontlopen. Moeder zegt al die jaren nooit iets positiefs over haar werk, ze praat daar alleen maar met derden over. In

²⁶⁵ uit een interview (19 september 2011) met Roelie Gans, oud-leerlinge en later bevriend met Kamphuis.

het jaar dat Miep in analyse is bij Frijling-Schreuder komt uitvoerig aan de orde hoe verschrikkelijk ze haar moeder haat omdat ze zo'n claim op haar legt, want moeder claimt haar niet alleen maar aan het eind van haar leven, maar claimt haar al vanaf het moment dat Jopie is overleden. De omslag in de psychoanalyse komt als ze kan zeggen dat ze zo graag haar liefde had gekregen, maar daar hoort het onontkoombare besef bij dat ze die alleen maar kan krijgen als ze zich onderwerpt aan het beeld dat moeder van haar schiep – en dat is het beeld van Jopie, het tweelingzusje. 'Dat besef was heel belangrijk, maar de pijn bleef toch, ik kon wel dingen inzien en ordenen – en ik kon wel heel veel dingen kwijt in mijn werk, in mijn vriendschappen en wat ik verder heb gehad, maar zij bleef de claim op mij houden.'

Als moeder later bedlegerig wordt, gaat Miep er vaak heen – om vijf uur neemt ze de trein naar Zwolle en dan blijft ze tot een uur of acht, negen. Dat is alles wat ze op kan brengen ook al zijn moeders laatste jaren tragisch: ze wordt blind en een beetje paranoïde.²⁶⁶

De moeder van Kamphuis had geen gemakkelijk leven achter de rug. Ze verloor al vroeg in haar huwelijk een eerste kindje en naderhand Jopie, haar lievelingskind. Het (gereformeerde) geloof was tijdens haar hele leven heel belangrijk voor haar. Een vriendin met wie ze jaren was omgegaan, werd lid van een andere kerkelijke richting, waarop mevrouw Kamphuis alle banden met haar verbrak.²⁶⁷ Voor haar kinderen lag dat heel anders. Gerrit verloor zijn geloof na de oorlog, nadat alle familieleden van zijn Joodse vrouw in de concentratiekampen waren omgekomen. Herman deed niets meer aan het geloof, 'moest' trouwen omdat er een baby op komst was, in gereformeerde kringen van die tijd vreselijk en trouwde met een meisje dat 'nergens' aan deed. Marie verloor niet het geloof, maar het lijkt niet uitgesloten dat haar moeder haar niet meer kon volgen in wat ze deed en in wat ze publiceerde. Jan-Willem, haar jongste zoon, kwam met een oorspronkelijk rooms-katholiek meisje thuis en leefde verder in het buitenland.

²⁶⁶ Het bovenstaande is ontleend aan *Herinneringen*. Hierin vertelt ze over haar psychoanalyse die in 1938 toen ze adjunct-directrice was aan de CICSA, plaatsgevonden zou hebben, gedurende een jaar, vijf dagen per week, bij mevrouw Frijling-Schreuder. Dat is een ander verhaal dan wat ze in *Schrijf oefeningen* zegt, namelijk dat ze een psychoanalyse deed in het tweede jaar van haar opleiding aan de CICSA.

²⁶⁷ Mededeling van Berteke Waaldijk.

Aan geld en aardse goederen heeft het haar niet ontbroken. In het Historisch Centrum Overijssel²⁶⁸ is een specificatie te vinden van het aanwezige glaswerk en porselein, bij elkaar een bedrag van fl. 4790,- (nu een bedrag van ongeveer 2500 euro). Er staan klapmutskommetjes op vermeld en een twaalfdelig zilveren bestek zonder messen, een ongeveer zestigdelig kristallen glasservies en een glazenkast. Het geeft iets weer van de stijl en rijkdom waarmee haar huis was ingericht.

De kerk krijgt een substantieel deel van haar erfenis.

In 1968 verhuist Kamphuis van de Hora Siccemasingel 162 naar een flat in de Van Kettwich Verschuurlaan 16. Een mooie grote ruime flat tegenover een zwembad in een vriendelijke wijk, eerder een apart dorp, Helpman, nu een deel van Groningen. Achter de flat een tuin met uitzicht op veel grote en oude bomen (de tuin van het Diaconessenziekenhuis). Kamphuis is dol op bloemen, er staan altijd mooie, verse boeketten in haar huis. Vriendin Marijke de Bruijne krijgt altijd de eerste anemonen van haar. Kamphuis die altijd zo druk is en zoveel werkzaamheden heeft dat er nooit een eind aan lijkt te komen, vindt het heerlijk om zich in haar tuin te ontspannen, maar de tuin biedt eind jaren zestig niet meer voldoende ontspanningsmogelijkheden. Er lijkt een kentering op te treden in haar energie. Ze publiceert in dat jaar (1968) geen enkel artikel in *TMW*. Het zijn ook nu weer meer dan drukke jaren voor haar waarin er heel veel op haar afkomt en iedereen haar voor van alles en nog wat weet te vinden. Maar ook het begin van haar einde als directrice van de ASCA door de vraag naar meer democratisering en de kritiek op het social casework.

268 Historisch Centrum Overijssel, archief Kamphuis, bijlage 5.

Eerste aanzetten tot verdere democratisering, afscheid Marie Kamphuis als directrice van de ASCA, de jaren na haar pensionering

Inleiding

Voor Kamphuis is een belangrijke vraag hoe studenten leren en hoe docenten hen hierbij het beste kunnen helpen. Maar ook hoe docenten en studenten het beste om kunnen gaan met de gedachte dat leren ook onzekerheid met zich meebrengt. Vanaf het begin van de jaren zestig organiseert ze een maandelijks training voor haar stafleden waar al deze vragen aan de orde komen in gezamenlijke brainstormsessies. In de staftrainingen is een heel belangrijk punt van aandacht dat leerlingen meer moeten leren over achtergronden dan dat ze feiten en weetjes voorgeschiedt krijgen, van occupation naar profession. Regelmatig wordt het leerplan op dit soort zaken gecheckt. Eind jaren zestig verandert het karakter van deze besprekingen als blijkt dat er onder de studenten nogal wat onvrede leeft.²⁶⁹

1 augustus 1968 is een belangrijk moment voor de sociale academies, want dan wordt de Mammoetwet van kracht en vallen ook de sociale academies daaronder. Kamphuis c.s. hebben dat tij niet kunnen keren. 1968 is ook het jaar, misschien tekenend voor de tijdgeest, dat de bestuursvergaderingen van de ASCA niet meer met gebed beginnen.²⁷⁰

Vijfentwintigjarig bestaan van de ASCA

Maar 1968 is ook het moment om het vijfentwintigjarig bestaan van de school te vieren met een officiële bijeenkomst in de schouwburg, waar-

²⁶⁹ Uit de notulen van de bestuursvergaderingen (Gron. Arch., 1557, 60).

²⁷⁰ Dit blijkt uit de notulen van de bestuursvergaderingen (Gron. Arch., 1557, 1-7).

voor de minister van CRM toezegt te zullen komen. Er worden toespraken gehouden door Rob Hayer, docent cultureel werk en opbouwwerk, door Kamphuis en door een cursist van de Voortgezette Opleiding. 's Avonds speelt de Noordercompagnie een stuk van Tsjechow in de Lawei in Drachten. De tweede dag is er een bijeenkomst van reünisten en zijn er activiteiten voor de inwoners van Groningen. 's Avonds is er een groot feest. De derde dag wordt het lustrum afgesloten met een boottocht naar Borkum. Het klinkt allemaal heel feestelijk, maar gezien de al bestaande onvrede is het niet verwonderlijk dat dit lustrum niet helemaal zonder slag of stoot verloopt. De leerlingen vinden het hele lustrum een vreselijke geldverspilling. Er zou beter iets voor de ontwikkelingslanden gedaan kunnen worden en het initiatief wordt genomen om een fonds voor Biafra²⁷¹ in te stellen. Het bestuur zegt toe een flinke bijdrage te zullen storten.²⁷²

In mei van dat jaar is de gebruikelijke studiedag gewijd aan het onderwerp Weerstand tegen verandering, wat gezien de tijdgeest haast ironisch klinkt. Maar 1968 zal vooral bekend blijven als het jaar van de grote democratiseringsgolf die losbreekt op scholen, universiteiten en sociale academies.

Vraag naar meer inspraak, medezeggenschap en democratie

Tegen het eind van de jaren zestig worden de stafbijeenkomsten op de ASCA anders van karakter. Het thema is nu vooral gezag en relatie, en ze zijn minder vrijblijvend omdat studenten steeds meer onvrede uiten over hun plaats in de opleiding, over al dan geen gelijkwaardigheid, over gezag en hoe dat te interpreteren. Kamphuis organiseert stafbijeenkomsten over democratisering en medezeggenschap en ze leidt de eerste daarvan in met de hoop uit te spreken dat er in de geplande bijeenkomsten enige duidelijkheid zal komen in de standpunten ten aanzien van

271 Biafra stond in die jaren model voor alle landen in Afrika waar honger geleden werd. Moeders dwongen kinderen hun bordje leeg te eten met een verwijzing naar de 'kindjes in Biafra die er zo blij mee zouden zijn'.

272 De actie levert fl. 6000,- op. Cornelia Middelkoop-Koning, oud-leerlinge van 1946-1949 van de toen nog nevenklasse van de CICSA, die jarenlang met haar man in Afrikaanse landen gewerkt heeft, onder andere in Biafra, wordt door Kamphuis uitgenodigd om te vertellen waar in Biafra het meeste behoefte aan is en waar het geld het beste aan besteed zou kunnen worden.

allerlei nieuwe theorieën en de daarop gebaseerde houding ten opzichte van de studenten.²⁷³ Er wordt een voorbereidingscommissie ingesteld die voor de daarop volgende studiedag discussievragen opstelt. Woorden als ‘god’ ‘kerk’ en ‘geloof’ mogen niet meer gebruikt worden door de argwaan die in de grote wereld bestaat ten opzichte van gezag. Gezag is te lang sacraal bepaald en dit speelt door in alle bestaande verhoudingen op de ASCA. De uitdaging is nu om nieuwe vormen te vinden. Zo vragen de studenten zich steeds meer af waarom bepaalde dingen moeten en andere daarentegen mogen? Na verhitte discussies is de samenvatting, niet geheel onverwacht, dat er geen behoefte is aan gezag in de sacrale betekenis van het woord. Of het begin van alle normering de bijbel is, wordt ter discussie gesteld en is in ieder geval geen vanzelfsprekendheid meer. Deskundigheid is en blijft belangrijk, maar hoe kan de noodzakelijke gelijkheid van twee partners in hun streven naar één gemeenschappelijk doel waar gemaakt worden? In de afsluitende conclusie van deze studiedag constateert men dat de vraag blijft hoe men mee kan gaan met de veranderende inzichten in de samenleving in het licht van het evangelie. Kamphuis sluit de discussie af met onder andere op te merken dat een relatie bepaald wordt door begrippen als deskundigheid, betrouwbaarheid, openheid en echtheid en ze hoopt deze begrippen om te kunnen zetten in de voor een opleidingssituatie noodzakelijke processen en structuren.

Een analyse van alle uitgebrachte nota's en discussies op de stafbijeenkomsten laat zien dat alles terugslaat op de kernvraag naar de verhouding tussen docent en student, die in principe gelijkwaardigheid veronderstelt, met de vraag hoe daar dan vorm aan te geven. Maar met het uitspreken van deze kernvraag wordt het kernprobleem duidelijk: alle docenten zijn overbelast waardoor geen tijd vrijgemaakt kan worden voor verdere overdenking van deze op dat moment zo belangrijke punten. Aan het begin van het studiejaar 1669-1970 worden twee hele dagen voor stafbijeenkomsten uitgetrokken, opnieuw in Paterswolde, waarbij de discussie gaat over het organiseren van de beleden gelijkwaardigheid: moet in de organisatie deelname op alle niveaus van studenten plaatsvinden en zo ja, hoe moet dit dan georganiseerd worden?

273 Uit de notulen van de stafbesprekingen (Gron. Arch., 1557, 60).

Na een lopend buffet ter gelegenheid van het afscheid van het bestuurslid Spoelstra organiseert Kamphuis een bespreking met als onderwerp: de samenwerkingsvormen van leerlingen en docenten op de ASCA. Annie Mettau, adjunct-directeur en op dat moment voorzitter van de leerplancommissie, geeft een samenvatting van de discussies in Paterswolde en legt de daar ontwikkelde discussievragen aan de studenten voor (Gron. Arch., 1557, 1-7):

- 1) Bent u²⁷⁴ van mening dat de student van de ASCA medeverantwoordelijkheid voor de vormgeving en de inhoud van zijn studieprogramma kan/moet hebben?
- 2) Hoe denkt u over de opvattingen van het NCSA dat: (a) besturen afgeschaft moeten worden? (b) studenten deel uit moeten maken van een nieuw te ontwikkelen bestuursvorm voor een sociale academie?
- 3) Zijn er alternatieve vormen om de medeverantwoordelijkheid van studenten tot gelding te brengen?

Aan de hand van de uitkomst hiervan wordt een bijeenkomst gewijd aan de gevoelens van onbehagen die er kennelijk leven. De geest is uit de fles. De onvrede blijkt massaal en omvat vrijwel alle gebieden van de opleiding.

Voor Kamphuis is in alle aspecten van het leven het idee van gelijkwaardigheid, democracy, in het social casework, altijd heel belangrijk geweest. Op de ASCA was daarom al eerder, in 1961, een Academie-raad opgericht waarin alle geledingen van de opleiding waren vertegenwoordigd. Volgens het reglement stelt de raad zich ten doel om een overlegorgaan te zijn tussen de studerende in het algemeen, het NCSA en Setoma²⁷⁵ enerzijds en de directie en staf anderzijds, maar het is heel duidelijk dat deze inspraakmogelijkheid niet meer voldoende is.

De onvrede van de eerstejaars geldt vooral de onvolledige en eenzijdige voorlichting van docenten. Zij willen inspraak in de leerplancommissie. Er is onvoldoende begeleiding bij stages. Ze ergeren zich aan de

274 Gebruikelijk was in die tijd dat studenten met 'u' werden aangesproken. Dan zouden ze er later, in het werk, als cliënten hen met u zouden aanspreken, al aan gewend zijn.

275 Setoma, de studentenvereniging van de ASCA, werd in 1961 opgericht, bedoeld om de onderlinge band te verstevigen, om studiegroepen op te zetten en culturele avonden te houden. Kamphuis hield het reilen en zeilen van de vereniging, volgens een van haar leerlingen nauwlettend in het oog, want het functioneren van de vereniging moest wel zoveel mogelijk lijken op die van een echte studentenvereniging.

patriarchale houding die er heerst op de ASCA zoals blijkt uit het feit dat er een presentielijst bijgehouden moet worden (Gron. Arch., 1557, 1-7). Ze vragen zich af wat de plaats en de functie van de directie is en willen weten wat precies de criteria voor toelating tot de opleiding zijn.

De tweedejaars vinden vooral dat het hele lesprogramma op de helling moet. Er moeten leerlingen in de leerplancommissie komen, notulen en besluiten van stafvergaderingen moeten in de openbaarheid. De opleiding is te weinig toekomstgericht. Er moet een coördinator komen voor de lesstof.

De derdejaars willen geen onbetaalde stages meer en ze willen openheid wat betreft de criteria van het beoordelingssysteem.

De vierdejaars laten in een uitvoerige brief weten dat ze vinden dat de stafvergaderingen openbaar moeten zijn via een publieke tribune. In dezelfde brief laten ze weten dat ze medezeggenschap willen over een groot aantal punten en stellen ze heel kritische vragen die zo ongeveer het hele reilen en zeilen van de opleiding betreffen. Zo vinden zij dat structuurverandering moet leiden tot medebesluitvorming over het opstellen van een leerplan, er moet openheid zijn over keuzestudievakken, over beoordeling, en openheid en inspraak bij de stafvergadering ten aanzien van het leerplan (Gron. Arch., 1557, 162). Maar het zijn niet alleen de studenten die onvrede uiten, er is ook boosheid bij de staffleden over de benoeming van Anneke ten Kate als directeur van de Voortgezette Opleiding. De benoeming, nogal eigendunkelijk door Kamphuis erdoor gedrukt, zet veel kwaad bloed omdat staffleden de gevolgde procedure ondemocratisch vinden. Kamphuis tracht de staffleden die deze mening zijn toegedaan te overtuigen van de onjuistheid van hun standpunt (sic), maar slaagt daar niet in.

Het moet voor Kamphuis heel moeilijk te verteren zijn dat uitgerend op dit aspect, democratie en medezeggenschap, de studenten zoveel bezwaren uiten tegen de opleiding en daarmee tegen haar beleid. Een jaar nadat haar moeder is overleden, die haar nooit gewaardeerd heeft om degene die ze is, maar voor wie ze altijd een ander heeft moeten zijn dan wie ze in werkelijkheid was, begint haar nu ook de waardering op haar eigen academie te ontbreken, een academie die ze met visie, discipline, gedrevenheid en veel lef gemaakt heeft tot wat deze is. Tot haar heel grote teleurstelling is de Mammoetwet er toch gekomen, een grote

stap lager voor de status en het aanzien van sociale academies. Daarmee is ook haar ideaal dat de sociale academie ooit ingebed zou raken in de universiteit van de baan.

Ze krijgt iets mats over zich, haar gezondheid begint te verslechteren, haar bloeddruk is veel te hoog, ze heeft ernstige rugklachten en last van duizelingen, ze slaapt slecht en is vergeetachtig. Ze is chronisch neusverkouden, maar daar zou ze altijd al last van gehad hebben. Er zijn leerlingen die zeggen haar nooit zonder een zakdoekje in de hand gezien te hebben. Het is bovendien de grote vraag of ze enigszins aangevoeld heeft wat er leeft op 'haar' academie. Voor Wim van der Sluis was het een niet al te gewaagde veronderstelling dat ze zo vaak buiten de deur was dat veel van de voortekenen haar misschien ook deels zijn ontgaan. Zo goed als haar overviel dat er nauwelijks of geen belangstelling meer bestond voor de weekopeningen, lijkt ze ook nu overvallen door de onvrede die er heerst. Op haar beleid als directrice van de ASCA is ineens heel veel kritiek.

In een bestuursvergadering in 1969 laat ze weten dat ze om gezondheidsredenen niet langer door wil gaan dan tot het eind van het studiejaar 1969, begin studiejaar 1970, nadat ze al eerder in het najaar van 1968 een overleg daarover heeft gehad met de voorzitter van het bestuur en de inspecteur van het Sociaal Pedagogisch Onderwijs.

Sociale actie

Naast de roep om meer inspraak en democratisering op vrijwel alle universiteiten (waar de Maagdenhuisbezetting van mei 1969 het icoon van zal worden) en sociale academies, speelt bij deze laatste nog iets anders mee. Jarenlang is op de sociale academies het social casework en daarnaast het social groupwork onderwezen, met op sommige academies meer het accent op community organization. Maar er is een steeds sterker wordende stroom studenten die vindt dat oorzaken en oplossingen te veel bij de individuele mens worden gelegd. Het individu is niet de oorzaak van zijn eigen narigheid.

Het systeem, de maatschappij, is de oorzaak van alle narigheid en dus moet de maatschappij, het systeem, aangepakt worden door middel van sociale actie ('soosjale aksie').

Over sociale actie is in die jaren heel wat geschreven. Zo stelt Piet Reckman, docent aan de parttime opleiding cultureel werk van De Horst en naderhand adjunct-directeur onderwijszaken, in *Naar een strategie en methodiek voor sociale actie* dat:

De sociale problemen van het ogenblik voortvloeien uit een slecht functioneren van de maatschappij en dat de gang naar een rechtvaardige wereld geblokkeerd wordt door een driekoppig monster, nl. de economische macht (het militair-industrieel complex), de nationale staat (de momenteel bestaande 140 nationale staten zijn veel te onafhankelijk) en de autoritaire opbouw van de samenleving.

Hij vindt veel weerklank. Veel hulpverleners en met name maatschappelijk werkers vinden hun opleiding verouderd, te individueel gericht en te veel gericht op aanpassing aan de (naar hun idee) zo vaak zieke maatschappij en haar systemen.

Ook de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werkers brengt meteen na de fusie in oktober 1969²⁷⁶ een principeverklaring naar buiten waarin de vereniging zich afvraagt:

In hoeverre opereren wij zonder het te willen als verlengstuk van maatschappelijke structuren, waardoor het optimaal sociaal functioneren van de mensen in de samenleving eerder verhinderd wordt dan bevorderd?

In hoeverre lenen wij ons – wederom ongewild – tot het in stand houden van ongewenste sociale toestanden door ons alleen maar te richten op hulp voor enkelingen en groepen en niet de strijd aan te gaan tegen door ons gesignaleerde maatschappelijke euvelen?

276 Op 10 oktober 1969 vond de fusie plaats tussen de Nederlandse Bond voor Maatschappelijk Werkers en de dr. Ariënsvereniging (nadat al eerder, in 1967, het principebesluit daartoe genomen was). In 1966 werd in Washington de 13e International Conference of Social Work gehouden. Beekman-Eggink doet daarover verslag in *TMW* en vertelt ook over het korte interview dat ze had met de voorzitter van het congres, Litsa Alexandraki, aan wie ze vroeg wat zij vond van de Nederlandse afdeling. Het antwoord daarop van Alexandraki was dat er vroeger enthousiaste bijdragen werden geleverd, maar dat ze daar de laatste jaren niet veel meer van merkte. 'U hebt twee beroepsverenigingen in Nederland. Dat probleem zou u eerst eens op moeten lossen.' In 1969 werd dat dus opgelost.

In *TMW* (jg. 23, nr. 20, november 1969) staat een artikel over *De betekenis van sociale actie van het maatschappelijk werk in Nederland*, geschreven door R. Wolf, maatschappelijk werker bij Humanitas Zuid-Kennemerland. Hij begint met zich af te vragen of het werk een wezenlijke bijdrage is tot de oplossing van de problemen, want steeds meer bekruipt hem de onrust dat men veel doet aan symptoomoplossing zonder iets te (kunnen) doen aan achterliggende oorzaken. Hij heeft zich daartoe uitvoerig in de literatuur verdiept om zijn verhaal niet al te subjectief te doen lijken. En zijn daaruit resulterende vraagstelling is: kunnen de denkbeelden rondom sociale actie een bijdrage leveren aan het maatschappelijk werk? Op de Karthuizer in Amsterdam wordt de discrepantie tussen opleiding en praktijk onderzocht aan de hand van de volgende centrale vraag: moet men bij het maatschappelijk werk uitgaan van de gegeven samenleving waarbij hulp tot heraanpassing van het individu het feitelijk resultaat is van de hulpverlening, dan wel van de opvatting van het recht van het individu om op zijn wijze te bestaan waaruit dan vaak een kritiek op de bestaande maatschappij resulteert?

In bestuursstukken of andere archiefstukken is er nauwelijks iets van terug te vinden of op de ASCA ook deze onvrede over het social casework gevoeld wordt. Veel van Kamphuis' oud-leerlingen herinneren zich dat ook niet zo, maar een van hen vertelt dat er eind jaren zestig tijdens de lessen te weinig belangstelling bestond voor de maatschappelijke en politieke inbedding van het social casework, het was vrijwel helemaal losgezongen van een politieke of maatschappelijke inkadering. En nog heel freudiaans. Toen deze zelfde oud-leerlinge een toespraak hield bij de diplomering en daarin de kritiek uitte die door veel van haar medeleerlingen gedeeld werd, kreeg ze geen hand van Kamphuis en zei ze naderhand: 'Hadden jullie dat niet eerder kunnen laten weten?' Deze oud-leerlinge herinnert zich nog hoe er in een caseworkles heel uitgebreid gediscussieerd kon worden over de vraag of je, als je bij een zieke cliënt op huisbezoek kwam, nu wel of niet zijn kussen op mocht schudden, (dan kwam je te dichtbij en er moest altijd voldoende afstand blijven bestaan). Maar verder dan deze vraag kwam men dan ook niet.

Het wordt voor Kamphuis steeds duidelijker dat dit haar laatste maanden op de ASCA zijn. In mei vraagt zij in overleg met haar huisarts en de

keuringsarts een keuring aan, een keuring die uitwijst dat ze op grond van haar gezondheidsklachten voor 80 tot 100 procent afgekeurd zou moeten worden. Daarom besluit zij dat ze niet door wil werken tot het eind van het studiejaar 1969-1970, maar dat ze op wil houden zodra de keuringsprocedure afgerond is.

In het profiel voor de nieuwe directeur, bij voorkeur een man gezien de samenstelling van de staf en universitair gevormd (eis ministerie), is iets te vinden van de onrust die op dat moment heerst. De functie van de nieuwe directeur dient gezien te worden als mede betrokken in het proces van verandering, in de samenwerkingsstructuur van het instituut, de verhouding tussen de staffleden en de afdelingen onderling en de verhouding tussen staf, studenten en cursisten. Verwacht wordt dat hij met alle betrokkenen, van bestuursleden tot leerlingen en cursisten, nieuwe samenwerkingsstructuren zal weten te doordenken en te verwerkelijken. Wat betreft zijn levensbeschouwing: de eigen standpunten mogen niet in strijd zijn met het karakter van de ASCA, maar het onderhouden van formele banden met een bepaald kerkgenootschap zijn van ondergeschikt belang. Aan het begin van het nieuwe schooljaar stoot Kamphuis op advies van haar arts alvast een aantal taken af. Jan Hornstra, die na het vertrek van Juus Bakker negen jaar directeur van de CICSA is geweest, wordt benoemd tot de nieuwe directeur. Kamphuis is oprecht blij met zijn benoeming. Vanaf 1 oktober werkt ze op parttime basis tot Hornstra effectief in dienst komt en laat ze weten dat ze, onafhankelijk van een keuring, per 1 april 1970 helemaal op zal houden (Arch. Atria, map 187).

Afscheid Marie Kamphuis als directrice van de ASCA

Haar afscheid duurt twee dagen, 28 en 29 april 1970. Op 28 april is er een officiële bijeenkomst voor afgestudeerden, docenten en studenten. Kamphuis, in een turquoisekleurig pakje met een gebloemde blouse, ziet er slecht uit op de foto's van die bijeenkomst, waar iedereen hevig rookt, en lijkt er wat verweesd bij te lopen (Arch. Atria, map 187). Maar de volgende dag, het pakje vervangen door een jurk met een jasje waarop een grote corsage, houdt Kamphuis een lange en indrukwekkende rede: Sociale actie, nu!?

Ze probeert in het eerste deel van haar rede vooral te komen tot een definiëring van sociale actie. Ze begint met een citaat uit Social Work (vol. 1, januari 1970):

De sociale dienstverlening lijdt aan een heilig graalcomplex, een chronische verslaving aan veranderende panaceeën. Het kan een menselijke karaktertrek zijn van een van de oude Grieken of van de vroegere Engelse ridders, voor de Amerikanen is het een obsessie, de behoefte aan een mythische oplossing te vinden voor alle problemen.

Ze vindt dat dit bepaald niet alleen opgaat voor de Amerikaanse situatie, maar zeker ook voor de Nederlandse. Het pleidooi voor de nieuwste heilige graal luidt dan ongeveer als volgt: de werkers in de sector van de sociale dienstverlening hebben hun cliënten altijd maar aangepast. Ze hebben kritiekloos uit Amerika ‘overgewaaide’ werkwijzen overgenomen, in het bijzonder het maatschappelijk werk heeft dat gedaan en wat betreft het culturele werk hebben zij de samenleving met slagroom overdekt waardoor de mensen zoet gehouden worden en geen aandacht schenken aan wat onder die slagroom zit.

Gesteld wordt dat sociale problemen in feite politieke problemen zijn en men dus moet overgaan tot een heel andere strategie. Ze citeert uitvoerig Van Beugen en nog enkele gezaghebbende auteurs en laat zien dat niets moeilijker is dan het geven van een goede definitie. De onduidelijkheid in de discussie wordt mede veroorzaakt door het feit dat onvoldoende onderscheid gemaakt wordt ten aanzien van het micro-, meso- en macroniveau waarop sociale actie wordt gevoerd. Na deze exercitie door literatuur en definities wil ze de vraag beantwoorden waarom de agogie (waarbij, zoals ze zegt, alle andere beroepen en activiteiten horen waartoe een sociale academie opleidt) gefaald heeft, het verleden verloochent en schuldig is. En dan, letterlijk citaat:

Moeten we dat heus? Ik moet u eerlijk bekennen dat ik door de al eerder aangegeven aanklachten en termen, ontleend, zoals bekend, aan de artikelen van sociologen en gedragswetenschappers, bijna met stomheid geslagen ben. Niet in de eerste plaats omdat de aanklagers blijkbaar de geschiedenis of de actuele feiten niet of niet voldoende kennen, dat komt tegenwoordig meer

voor, maar omdat alles zo moralistisch gesteld en geformuleerd is. Zijn dit wetenschapsmensen die sociologische analyses verrichten en op grond daarvan tot wetenschappelijke analyses komen? Waarom werpen juist zij zich ten aanzien van de sociale dienstverlening de profetenmantel om? We leven ondanks de deconfessionalisering blijkbaar toch nog voluit in Ter Braaks domineesland.

Dan gaat ze in het kort in op de geschiedenis van het maatschappelijk werk en zegt:

De sociale en culturele beroepen zijn ten dele erfgenamen van de sociale bewegingen van ongeveer 70 jaar geleden, maar als beroep nieuw. Het is gegaan zoals het gegaan is omdat het niet anders kon.

Ze vindt de theorie van de sociale actie nog uiterst zwak ontwikkeld. Er moet doodgewoon gestudeerd worden, praktijkmateriaal moet verzameld en geanalyseerd. Nooit, zo is ze van mening, kan er van óf-óf gesproken worden, altijd zal sprake moeten zijn van én-én. En het zal wel duidelijk zijn dat wij met dit conflictmodel niet de samenleving van zijn euvels genezen. Samenvattend: sociale actie, ja, maar niet in plaats van andere methoden en technieken, maar in combinatie daarmee. Voor de laatste keer, zoals ze al zo vaak daarvoor gedaan heeft als directrice van de ASCA, doet ze haar oproep:

En ik hoop dat beroepsbeoefenaars en gedragswetenschappers hiertoe de handen ineen slaan en samen gaan werken. Ze hebben elkaar nodig, ze kunnen niet buiten elkaar; het heeft geen zin in wederkerige verwijten te blijven steken, de kloof moet overbrugd en men moet bereid zijn van elkaar te leren en de mogelijkheden verder te ontwikkelen. Ik wil u wel zeggen, dames en heren, dat ik, die mijn werkend leven in opleiding en sociale dienstverlening, vaak strijdend – niet zelden bijna alleen – en vaak verliezend, bezig geweest ben, van harte blij ben dat er nu nieuwe mogelijkheden zijn. En ik wil dan ook de hoop uitspreken dat in de toekomst mede door uw inzet en deskundigheid een grotere mate van sociale gerechtigheid en menselijk geluk gerealiseerd zal worden (Arch. Atria, map 28, 187).

Voordat Kamphuis haar rede uitspreekt, zijn er een aantal andere sprekers: Viëtor, directeur van de sociale academie in Amsterdam en secretaris van de vereniging van directies. De voorzitter van het Berufsverband Sozialarbeiter uit Duitsland, Frau Funke, geeft ook acte de présence en de secretaris van de Sociale Raad, Cohen-Wiener, houdt een toespraak, evenals burgemeester Berger (Gron. Arch., 1557, 97).

De kosten voor huur van de kerk, bloemen, de uitgave van de rede van Kamphuis, een gezamenlijke borrel en broodmaaltijd voor alle medewerkers en hun partners komt op ongeveer fl. 3330,-. De commissaris van politie krijgt een briefje van Duyvendak om hem te bedanken voor het feit dat het parkeren tijdens het afscheid geen problemen gaf.

Na het afscheid is er een interview.²⁷⁷ De interviewer schrijft:

Kamphuis heeft zich haar thuis gebouwd in een ruime, rustige, smaakvol ingerichte flat. Grote kamers met veel tekeningen, etsen, met zorg gekozen schilderijen, overwegend van Paula Modersohn-Becker.

Kamphuis vertelt in dit interview dat door verschillende sprekers tijdens hun toespraken ter gelegenheid van haar afscheid naar voren is gebracht dat ze in de afgelopen jaren vaak niet gemakkelijk is geweest, strijdbaar, controversieel ten aanzien van bepaalde opvattingen, zonder compromissen op het doel afgaand en ze vraagt zich af of ze in haar jeugd jaren ook al zo is geweest. Haar Engelse leraar noemde haar, in haar herinnering zonder enige aanleiding: ‘Mary, Mary, quite contrary.’²⁷⁸

Wat ze als heel teleurstellend heeft ervaren is dat de theorieontwikkeling zo langzaam gaat, door een altijd te geringe stafbezetting en door de onmogelijkheid om met de universiteit samen te werken – de grote frustratie van de invoering van de Mammoetwet. De samenvoeging van hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs blijft in de

277 De interviewer is M.H. Ribbeling, supervisor bij de Stichting De Opbouw in Drenthe en wordt gepubliceerd in *TMW* (jg. 24, nr. 12, 20 juni 1970).

278 Ze veronderstelt dat haar strijdbaarheid te maken heeft met haar vorming door het erfgoed van de westerse cultuur, het evangelie en humaniteitsidealen, door Jeruzalem en Athene. In haar leven heeft Kamphuis blij gegeven van een grote interesse in allerlei culturen, was ze een kosmopoliet avant la lettre. Zoals ze het hier zegt, klinkt het wel erg weids, maar ze komt ermee weg, want de interviewer gaat er verder niet op in.

toekomst heel belangrijk en ze hoopt dan ook heel erg dat de mensen die na haar komen dat op een heel krachtige manier gaan aanpakken. Op haar verlanglijstje ten aanzien van maatschappelijk werkinstellingen staan vooral fusies tussen instellingen. Op de vraag wat in de toekomst haar verdere plannen zijn voor studie en publicaties, vertelt ze dat ze nog graag een opstel zou willen schrijven over aspecten van de poëzie van Gerrit Achterberg. Ze is ook van plan om *Wat is Social Casework?* helemaal te gaan herschrijven en misschien gaat ze alle opstellen van de afgelopen tien jaar bundelen. Het werken aan vakpublicaties is een zaak van moeten en het bezig zijn met literaire onderwerpen een zaak van mogen. Het laatste ligt meer in de ludieke sfeer en komt pas aan de orde in de tijd die overschiet en die is er misschien niet zoveel, want ze heeft al toegezegd om seminars in Ludwigsburg en Bremen te gaan leiden.

Kunst in het algemeen is een inspiratiebron voor haar, waarbij Achterberg en Nijhoff de favoriete dichters zijn. Ze vindt dat casework en het lezen van gedichten met elkaar gemeen hebben dat je samen naar de essentialia van het leven zoekt, naar die dingen die het leven tot leven en de mensen tot mensen maken. Jan Wolkers is haar meest geliefde romanschrijver met zijn taal als van een beeldhouwer. Gevraagd naar de huidige ontwikkelingen aan de sociale academies zegt ze te hopen dat het hele democratiseringsproces werkbaar blijft, maar dat ze zich zorgen maakt over overbelaste docenten.

Ook in het *Nieuwsblad van het Noorden* verschijnt een interview, waarin Kamphuis nog laat weten dat de overgang van de middelbare school voor de leerlingen zo groot is omdat het hele normenpatroon ter discussie wordt gesteld. En ze laat zeer nadrukkelijk weten dat inspraak en medezeggenschap op de ASCA een volstrekt vanzelfsprekende zaak was.

Van Tienen schrijft haar een brief waarin hij haar laat weten dat hij haar afscheidsrede gelezen heeft en dat deze op het ministerie van CRM van hand tot hand gaat waar men hem leest als een weldadige relativering van het verschijnsel sociale actie dat zo onkritisch verheerlijkt wordt door lieden die zichzelf meestal nog nooit voor iets ingezet hebben (Arch. Atria, map 484). Haar rede wordt ook in Duitsland gepubliceerd.²⁷⁹

²⁷⁹ Haar rede wordt vertaald door Frau Köhler uit Freiburg en gepubliceerd in *Blätter der Wohlfartspflege* (jg. 118, oktober 1971) onder de titel *Soziale Aktion Heute* (Arch. Atria, map 392).

De jaren na haar pensionering

En zo is Kamphuis – midden in de oorlog begonnen in een achterafzaaltje van een clubhuis – niet meer de directrice van een sociale academie, een instituut dat ze in een aantal decennia voor de hele noordelijke regio tot een instituut van betekenis wist te maken door de inhoud en kwaliteit van de opleiding, door de nationale en internationale contacten, de druk bezochte studiedagen, de publicaties, door de vele bestuursfuncties die ze vervulde onder het motto dat praktijk en theorie op elkaar aan moesten sluiten en dat haar opleiding ten dienste moest staan van de regio. Voor haar was de academie ook het platform van waaruit ze haar ideeën kon ventileren.²⁸⁰ Het grote en uitgebreide netwerk dat de ASCA voor haar was, houdt voor haar op te bestaan. Bovendien ligt het social casework zowel in Nederland als in Duitsland zwaar onder vuur.²⁸¹ Maar als ze niet meer via de opleiding invloed uit kan oefenen, dan maar op andere manieren.

Hoewel ze voor 80 tot 100 procent afgekeurd is, belet haar dat niet om weer heel veel werk te verzetten in de jaren na haar pensionering. Het is niet alleen het maatschappelijk werk, ook de kerkelijke activiteiten vragen veel tijd, ze is secretaris van de Vereniging van Eigenaren van het appartementencomplex waar ze woont, haar werkzaamheden voor de uitgever breiden zich uit en last but not least, het voorzitterschap van de Stichting Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn vraagt tot het midden van de jaren zeventig heel veel tijd.

In het midden van de jaren tachtig lijkt het methodisch maatschappelijk werk zich weer uit het verdomhoekje te ontworstelen. Kamphuis wordt vanaf die tijd weer gezien als de vrouw aan wie het maatschappelijk werk heel veel te danken heeft. Er gebeurt van alles en nog wat om haar naam weer in beeld te brengen en Kamphuis geniet van die rehabilitatie na de verguizing van de jaren zeventig.

²⁸⁰ Zo treffend drukte Nel Jagt het in een gesprek met mij uit.

²⁸¹ In Duitsland is Helge Peters in zijn boek *Moderne Fürsorge und ihre Legitimation* uit 1968, haar grootste opponent. Hij stelt dat de controle op onaangepast gedrag in de voor-industriële gemeenschap is overgenomen door het politieapparaat en daarna verzelfstandigd tot een bijzonder sociaal systeem in de geïnstitutionaliseerde Fürsorge.

Lezingen en trainingen in Duitsland

Het was al eerder gepland dat ze in 1970 naar Duitsland zou gaan en dat komt op dat moment goed uit. Verguisd in eigen land – want zo heeft ze het gevoeld en het zo ook benoemd – is Duitsland het land waar ze op waarde geschat wordt, waar weliswaar ook de roep om sociale actie klinkt, maar waar dat weinig van doen lijkt te hebben met haar activiteiten.²⁸² Ze wordt er nog geëerd en graag ontvangen voor trainingen, workshops en lezingen.

En zo scheurt Kamphuis in haar auto²⁸³, veertien dagen na haar afscheid, naar Bad Ischl waar de jaarlijkse conferentie van de Oostenrijkse Federatie van maatschappelijk werkers gehouden wordt en waar ze als short-term expert is uitgenodigd door de United Nations Office in Genève. De lezing gaat over social welfareplanning en toekomstige taken van het maatschappelijk werk, over nieuwe ideeën en methoden. Ze geeft supervisie in de discussiegroepen en evalueert deze (Arch. Atria, map 244).

Van 15 tot 17 oktober is er een conferentie in Berlijn ter voorbereiding van een supervisorenleergang in Berlijn. Van 6 tot 12 december 1970 geeft Kamphuis, samen met Anneke ten Kate, in Berlijn een Fortbildungskursus over gezinstherapie voor docenten aan scholen voor maatschappelijk werk.

Van 22 november 1970 tot 15 juli 1971 is er op de Höhere Fachschule für Sozialarbeit der Evangelische Landeskirche in Württemberg een wetenschappelijke leergang voor methodisch maatschappelijk werk met de nadruk op Soziale Einzelhilfe. De wetenschappelijke leiding berust bij Frau Kamphuis, maar dat niet alleen (Arch. Atria, map 247). Ze geeft

282 Kamphuis reageert uitvoerig op een kritiek van de socioloog Helge Peters in zijn artikel *Soziologen in der Sozialarbeit* (in *Neue Praxis*, januari 1971), waarin hij zijn idee over de Devianz en de stratificatietheorie uitlegt, waarvan ze zegt dat het haar niet aanspreekt (ze kan er niet zoveel mee). Ze vindt dat hij het begrip Devianz niet voldoende gedefinieerd heeft en verwijst naar het werk van Roberts en Nee *Theories of Social Casework* (Chicago, 1971) dat ze een goed boek vindt omdat zij aangeven hoe theorieën ook naast elkaar kunnen bestaan. Ze vindt het verrassende en verwarrende van veel sociologen in het maatschappelijk werk dat ze zo gefascineerd raken door vraagstukken die ze ontmoeten, dat ze zonder of slechts na vluchtige kennisname van wat er gepubliceerd is, zelf hun eigen theorieën gaan ontwikkelen, die dan veelal niet voldoende gefundeerd zijn en niet corresponderen met de werkelijkheid van de praktijk. Verder vraagt ze hem dringend om haar goed te citeren.

283 Kamphuis was een zeer beheerste vrouw, zo vertelt een aantal mensen met wie ik gesprekken gevoerd heb. Ze reageerde zich af door keihard te rijden en soms een straffe borrel te drinken.

ook les over de methodiek van het maatschappelijk werk, een vak dat twee maal zoveel uren toebedeeld heeft gekregen als de andere vakken van het theoretisch gedeelte, psychologie, psychopathologie en sociologie. Er is een praktijkdeel supervisie met twintig individuele besprekingen en de hele leergang wordt met een seminar besloten. Van de vijftien deelnemers wordt verwacht dat ze, alvorens deel te nemen aan deze cursus, twee à drie jaar in het maatschappelijk werk werkzaam zijn geweest (ongeveer vergelijkbaar met de toenmalige Voortgezette Opleiding in Nederland).

Redactie Van Loghum Slaterus

Kamphuis zit in de redactie van de Sociale Bibliotheek van Loghum Slaterus, de toonaangevende uitgever op het gebied van het maatschappelijk werk in de ruimste zin. De redactie maakt uit wat er gaat verschijnen en oefent daarmee grote invloed uit op wat 'sociaal Nederland' te lezen krijgt.

Van LS werd een 'huis met een boodschap' genoemd. Er was sprake van een instelling die verwant was aan de geest die ook te vinden was bij volkshogescholen en volksuniversiteiten. Er heerste ethisch normbesef en humanisme en er speelde ook idealisme mee, een geloof in de mogelijkheden mensen te helpen, hen wijzer te maken door hun boeken te bieden die een betere oriëntering mogelijk konden maken in de ondoorzichtigheid die ook in de jaren '20 en '30 reeds viel waar te nemen.²⁸⁴

Kamphuis, die deze idealen deelt, wordt vaak en graag gevraagd om haar mening te geven over publicaties, voorstellen te doen tot bepaalde publicaties en ze heeft de supervisie over vertalingen. Soms worden commentaren die al door anderen zijn gegeven, weer opnieuw aan haar voorgelegd met de vraag wat zij ervan vindt, zoals gebeurt met een boek over het gevangeniswezen. Haar mening wordt ook gevraagd over het gebruik van videotrainingen in groepstrainingen, maar vaker wordt haar mening gevraagd over de wenselijkheid van het uitbrengen van een boek over gezinstherapie. Soms schrijft ze een voorwoord bij een

284 Bron: <http://tersalus.wordpress.com/2011/09/27vijftig-jaar-uitgeverij-van-loghum-slaterus-1968/>.

boek dat in vertaling wordt uitgebracht. Ze maakt de uitgever attent op de boeken van Kadushin, eerder docent op de ASCA, een tip waar de uitgever heel gelukkig mee is omdat hij al tijden naar een dergelijk boek op zoek is. Ze superviseert de vertaling en schrijft er een voorwoord bij. Ze krijgt buitenlandse catalogi opgestuurd met de vraag of ze er titels in vindt die de moeite waard zijn om te vertalen. Samen met anderen redigeert ze boeken. Ook hier legt ze de lat heel hoog. Als ze op een gegeven moment drie boeken achter elkaar afwijst, doet dat de eindredacteur een beetje zuur opmerken dat hij daarmee wel een heel goed fonds krijgt, maar dat er ook nog verdiend moet worden (Arch. Atria, map 317).

De honoraria die ze ontvangt variëren van fl. 1500,- voor het bewerken of superviseren van een vertaling tot fl. 100,- voor een advies. In 1977 krijgt ze een gratis abonnement op het tijdschrift *Marge*. In die tijd schrijft de uitgever haar een brief dat hij heel blij is met haar standvastigheid en kritische beoordeling. Het is misschien niet leuk om zo vaak negatief te moeten beoordelen, maar ze kan ervan overtuigd zijn dat ze blij zijn met haar standvastigheid. Maar haar inbreng is op een gegeven moment niet meer nodig. Nel Jagt vertelt daarover²⁸⁵ dat Kamphuis' inbreng niet meer op prijs gesteld werd, omdat het tijdperk was aangebroken dat er veel minder boeken op de markt kwamen in de sociale sector. Theorievorming was helemaal uit en dat bleek ook uit het boekenaanbod. Door de manier waarop de uitgever afscheid van haar nam, heeft zij zich nogal onheus bejegend gevoeld.

De bende van vier

Ook na de verhuizing van de Heilige Geestkapel naar de Martinikapel in 1970 blijft Kamphuis meedenken over vernieuwing in de kerk. Ze doet mee aan gesprekskringen en bezoekt speciale weekenden over de achtergronden van de liturgische vernieuwing (Arch. Atria, map 425). In 1970 schrijft ze een notitie over wat er in deze diensten gebeurt. Er wordt veel gezongen, niet alleen oude, klassieke liederen. De gemeente wordt zoveel mogelijk betrokken bij de diensten, zoals in de schriftlezing, ook in zang en tegenzang, in gezamenlijke gebeden en geloofsbelijdenis.

²⁸⁵ In een interview op 20 april 2012.

In april 1973 wordt ze voorzitter van de commissie voor de bezinning op de liturgie (Arch. Atria, map 93). Voor een aantal initiatieven zet Kamphuis zich helemaal in: een adoptiegroep van Amnesty International, een gebedsweek voor de eenheid der Christenen, maar ze blijft toch voortdurend het gevoel houden dat er iets mist, dat zij iets mist. In een telefoongesprek met Marijke de Bruijne komen ze samen tot de ontdekking dat ze dit gevoel van gemis bij elkaar herkennen en dat ze graag met meer vrouwen uit hun eigen vriendenkring wel eens zouden willen praten over de vraag: waar staan we met ons geloof? Kamphuis brengt Bertje Jens mee en Marijke, die lerares maatschappijleer is, komt met een collega, een biologe, Aleida van Hasselt. De man van Marijke verzint spontaan de naam: de bende van vier. In een eerste gesprek vertellen ze aan elkaar hoe hun levens er tot dan toe uitgezien hebben, welke rol de kerk en het geloof daarin gespeeld hebben. In het tweede gesprek gaat het over de onvrede die door hen alle vier gevoeld wordt over het mannelijke patriarchale taalgebruik in de kerk, in het *Liedboek der Kerken*, in liturgische taal. Door het *Liedboek der Kerken* wordt voor een groot deel duidelijk waar hun onvrede vandaan komt.

Het Liedboek der Kerken

Als het *Liedboek der Kerken* in 1973 uitkomt, heeft het een lange en roerige voorgeschiedenis achter de rug. De Hervormde Synode ging begin 1950 over tot het instellen van een commissie en voor die nieuwe commissie wordt onder anderen Martinus Nijhoff uitgenodigd. Op zijn advies worden ook een aantal jonge dichters aangenomen: Wim Barnard, Jan Wit, Jan Willem Schulte Nordholt en Ad den Besten, allemaal jongere mensen. Ook Gerrit Kamphuis heeft enige jaren meegewerkt in de commissie. In 1953 wordt een interkerkelijke werkcommissie (hervormden en gereformeerden) voor de psalmberijming ingesteld. In de periode 1950-1959 komt de commissie 93 keer bijeen wat tot levenslange vriendschappen leidt. Soms bleek deze gehechtheid voor buitenstaanders wel eens irritant en vroegen sommigen zich af of er geen sprake was van een soort besloten genootschap waar meer dichters bij betrokken hadden moeten worden.²⁸⁶ Zo uit Ida Gerhardt tegen Schulte Nordholt

286 Uit: *De werkplaats van het Liedboek*. Boekencentrum, 's Gravenhage, 1974.

verbitterd haar grote bezwaren tegen de (mannelijke) beslotenheid van de dichtersgroep.

In een later stadium worden drie liederen van een dichteres, Inge Lievaart,²⁸⁷ op voorstel van een van de gereformeerde afgevaardigden opgenomen. Ze maakte geen deel uit van de commissie, daar zouden vrouwen inderdaad welbewust geweerd zijn, maar Jan Wit zou naderhand gezegd hebben: 'Ze had erbij moeten zijn.'

Op 18 mei 1973 wordt in Middelburg door Schulte Nordholt het *Liedboek der Kerken* aangeboden. In zijn rede zegt hij onder andere:

*Het lied is het hart van de kerk. Het verzoent de oneindige afstand, het maakt het onmogelijke waar, het onbewuste bewust, het bewijst het ongerijmde, het stelt niet vast maar maakt los, het bindt niet, maar bevrijdt, het anticipeert het paradijs, het participeert aan God. Het kerklied gaat uit boven de dogmatiek, is ten diepste oecumenisch. Dichten is niet het berijmen van wat gegeven is. Het is de menselijke herontdekking, de verrassing, de extase over al wat door de ontdekker voor het eerst waar is.*²⁸⁸

Hoe zorgvuldig de commissie en de dichters ook te werk zijn gegaan, het is duidelijk dat er niemand op de gedachte is gekomen dat als er hertaald gaat worden en nieuwe liederen gemaakt moeten worden, er ook opnieuw gekeken moet worden naar teksten over man-vrouw-verhoudingen.

De bende van vier leest met elkaar de nieuwe liederen uit het *Liedboek* en komt tot de conclusie dat het leidende en sturende aspect van de kerkelijke taal seksistisch en patriarchaal taalgebruik is. Van de vierhonderd liederen nemen ze er ieder honderd voor hun rekening om ze na te kijken op patriarchaal taalgebruik (Arch. Atria, map 108, 112). Bertje Jens maakt een duidelijk overzicht van wat de dominerende inhoud is en

²⁸⁷ Inge Lievaart (1917-2012) werd geboren op het eiland Texel (Oosterend). Kerktwisten verdreven het gezin van het eiland, toen zij tien jaar was. Het 'herbeleven' van de tijd voor 1927, leverde haar mooiste gedichten op. In deze tijd ontdekte ze de haiku, een Japanse versvorm, zo streng als het gereformeerde geloof van haar kindertijd, maar een bevrijding voor haar dichterschap. Ze werd uitgeroepen tot de 'grand old lady of Dutch haiku'. In 2013 verschijnt bij uitgeverij Kok een nieuwe bundel van haar literaire gedichten, haiku's en bijdragen uit het *Liedboek der Kerken*. Bron: *Trouw*, 17 november 2012, Lodewijk Drost, Oosterend.

²⁸⁸ Uit: *De werkplaats van het Liedboek*.

dit gaat als bijlage met een brief naar de commissie van het *Liedboek*. Jens is ook degene die heel duidelijk stelt dat seksistisch taalgebruik diepe wortels heeft en dat dat niet zomaar even veranderd kan worden zonder diepere achtergronden en samenhangen te zoeken. De bende van vier publiceert over hun bevindingen in *Hervormd Nederland* (7 februari 1981) en zegt dat zij in een aantal liederen een voortzetting vinden van een masculiene en patriarchale sfeer. Een van de makers van het Liedboek, de dichter Ad den Besten, is bereid om over hun kritiek in gesprek te gaan, een gesprek waarin het zal moeten gaan over de vraag waarom vrouwen niet zijn toegekomen aan het maken van kerkliederen en waarom de commissie zich zo als een besloten genootschap heeft opgesteld. En het moet zeker gaan over de man-vrouwbeelden van de commissie.

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw is er veel discussie over het feminisme, discussies die er vaak heel fel aan toegaan omdat het zowel vrouwen als mannen emotioneel diep raakt. Dat blijkt ook uit de stroom van reacties en ingezonden brieven in *Hervormd Nederland* van zeer verschillende toon en inhoud: in totaal vijf artikelen en negentien ingezonden brieven. Er vindt een tweede gesprek met Ad den Besten plaats. Bij de ingezonden brieven zijn (heel seksistische en heel strijdbaar feministische) reacties waar de bende van vier bepaald niet gelukkig mee is. Zij schrijven dat de discussie geëscaleerd is en dat de grens tussen wat toelaatbaar is tussen broeders en zusters van hetzelfde huis overschreden is. Den Besten betreurt in het gezamenlijke gesprek de polarisatie vanuit de feministische hoek, maar Kamphuis vindt dat een fase waar ze doorheen moeten.

Nadat alle stof hierover min of meer is neergedaald, wordt de vraag: en wat nu? Langzamerhand komt de bende van vier erachter dat het ze niet alleen gaat om de te zingen liederen, maar dat ze de vieringen op zondag heel anders willen opzetten wat om een heel andere benadering vraagt dan ze tot nu toe gewend zijn. Uitgangspunt van de diensten die hen voor ogen staan, gebaseerd op de feministische theologie, is dat zij in deze diensten ervaringen van vrouwen willen verwoorden met het oog op een samenleving van bevrijding, vrede en gerechtigheid. Daarom besluit de bende van vier op zoek te gaan naar een feministische exegese van de bijbel.²⁸⁹

289 Uit de aantekeningen van de bende van vier, april 1981 (Arch. Atria, map 112).

In de gesprekken daarover stellen ze zich heel open op, ze vragen zichzelf af en bevragen elkaar over wat hun vroegere godsbeelden zijn en hoeveel macht daarin aan God werd toegekend. Het gaat ook over de credo's in hun eigen innerlijk leven en Kamphuis doet een poging om haar credo's te benoemen die ze wil delen met de anderen van haar groepje: 'God, Jezus, aarde, mensen, een weg, een opdracht, verantwoordelijkheid samen. Ik kan erg genieten van de schoonheid, van lied, woord en liturgie die een wezenlijk bestanddeel van mijn gevoelsleven zijn.'

Mag ik mezelf in dit verband nog wat nader verklaren? Met heel veel uit de Bijbel kan ik niet veel geworden. Het Oude Testament stelt een 'uitverkoren volk' (wat een risico's voor uitwassen van nationalisme en racisme) dat in opdracht van God met roof, moord en doodslag een land veroveren moet. En een God die vooral 'boos' is als men zijn eer te na komt. De profeten stellen wel hier en daar een aansluiting voor en hele aanwijzingen van de Thora, liefde, vrede en gerechtigheid, maar het is een magere oogst in zo'n dik boek met zoveel wreedheid. Wat doe ik met zulk een godsbeeld? Het geheimzinnige en fascinerende van Jezus is dat hij zich enerzijds in de traditie van zijn volk stelt en anderzijds haaks daarop spreekt en handelt. Naleven kunnen wij hem niet. Wel kan hij ons door zijn voorbeeld, zijn woorden en zijn ondergang aanwijzingen geven 'voor elkaar te bestaan' (Oosterhuis). Zelfs met de schepping als begin tot leven kan ik niets doen. Met man of vrouw heeft dat allemaal niet veel te doen. Als er een God is draagt hij mannelijke en vrouwelijke trekken. Ook Jezus vertoont 'tussenmenselijke' trekken (zie ook Math. 19;12). De epistels zijn op allerlei plaatsen zowel als gevolg van de patriarchale masculiene wereld van destijds als van Paulus' neurose seksistisch hetgeen met de evangeliën niet het geval is.²⁹⁰

Feministisch theologische vieringen in de Martinikapel

De eerste feministisch theologische viering wordt gehouden op 25 november 1981, een dienst waarin voorgegaan wordt door Kamphuis en Marijke de Bruijne (Arch. Atria, map 109). Mannen en kinderen zijn van harte welkom tijdens deze diensten. Die eerste viering zet in met de

²⁹⁰ Uit de aantekeningen van de bende van vier, april 1981 (Arch. Atria, map 112).

verbinding tussen feminisme en evangelie en is onderdeel in een reeks van andersoortige experimenteel liturgische bijeenkomsten. De vrouw wordt het symbool van het dagelijks leven en wordt zo beeld van de nabijheid van het koninkrijk Gods. De vieringen staan in het teken van gelijkheid en creativiteit.

De zegenbede die uitgesproken wordt, luidt: De Aanwezige zal zijn, een dak boven je hoofd, een steun in je rug, grond onder je voeten. Er wordt gezongen uit Eva's Lied en er wordt brood, boter en honing uitgedeeld. Kamphuis heeft zelf een van de liederen geschreven die gezongen worden (Arch. Atria, map 112):

*Eva, waar ben je?
Ik ben uit 't paradijs vandaan
Met Adam onderweg gegaan
Wij moeten zwoegen voor ons brood
Mijn Kain sloeg mijn Abel dood.
Wie ben ik toch, waar ga ik heen?*

*Eva, wie ben je?
Ik trek al vele jaren mee
In honger, dorst, in krijg en vrêe
Ik ben een vrouw in de woestijn
En ben vaak weken lang onrein
Is dit God, wat een vrouw moet zijn?*

*Eva, waar ben je?
Ik ben een vrouw in Kanaän
Leef in de schaduw van mijn man.
Mijn deugd is baren van een zoon,
Onvruchtbaar, wacht mij smaad en hoon
Waarom O God, is dit mijn lot?*

*Eva waar ben je?
Ik leef op 't land of in de stad
Zorg voor mijn huis en doe heel wat
Mijn man is rechter in de poort,*

*Ik moet daar zwijgen, naar het hoort
Is dit nu werkelijk Gods woord?*

*Eva, wie ben je?
Men heeft gezegd, jij bent de schuld,
Door jou is Gods gelaat verhuld,
Draag dus wat je is opgelegd,
Gehoorzaam, volg, dan wordt het recht.
Mijn God, is 't waar hetgeen men zegt?*

*Eva, waar ga je?
Ik moet al vele eeuwen door
Madonna zijn, of heks of hoer.
Wanneer komt eindelijk de dag
Dat ik mijzelf hervinden mag?
Kom, wacht toch niet, nu is de dag!*

*Eva, waar ben je?
Ik ben bij Jezus en zijn woord
En daar hoor ik iets ongehoords:
Je bent een mens, je bent bevrijd,
Je bent een mens in waardigheid.
Ook jij, vrouw, bent in 't beeld van God,
Ga heen, sticht vrede en doe recht
Wees mens en ga opnieuw op weg.*

Kamphuis schrijft ook een gebed dat in de diensten wordt uitgesproken:

*God die ons een vader en een moeder wilt zijn.
Wij danken u dat Gij man en vrouw naar Uw beeld en gelijkenis hebt
geschapen.
Wij danken U dat Gij mannen en vrouwen wilt gebruiken voor de dienst
aan Uw rijk. Geef ons dat wij deze opdracht zo goed mogelijk vervullen.
Wij danken U ons te helpen bij de verdere bewustwording van vrouwen als
volwaardige mensen en volwaardige leden van Uw gemeente, zodat ook wij
deel mogen hebben aan wat tot nu toe in onze samenleving voor ons afge-*

sloten of alleen op een kier gezet was. Help ons, vrouwen en mannen, onze angst voor verandering te overwinnen en open te staan voor een heroriëntering zodat de macht in het menselijk bestaan een ander gelaat kan krijgen. Een gelaat dat iets laat zien van Uw rijk waarin wij onszelf kunnen ontplooien en ons ter beschikking van anderen kunnen stellen.

Geef dat wij, vrouwen en mannen, als dessem en doelbewust knedend en vormend, in Uw kerk een middel mogen zijn voor hen die hongeren en zo ruimte maken voor het brood des levens dat Gij ieder wilt schenken (Arch. Atria, map 88).

Marijke de Bruijne laat in *Hervormd Nederland* (22 november 1983) weten dat na alle stof dat opgewaaid is over dit onderwerp er helaas niets veranderd is en dat ze nu zelf liederen gaan maken. De presentatie daarvan, Eva's Lied 2, door Kamphuis, wordt november 1988 in de Nicolai-kerk in Utrecht gepresenteerd (Arch. Atria, map 112, 114).

Als ze tien jaar bezig zijn wordt de dienst van 10 maart 1991 uitgezonden in het kader van de Internationale Vrouwendag (8 maart).

Een jaar voor de eerste feministisch theologische dienst in Groningen was het boekje van Catharina Halkes uitgekomen: *Met Mirjam is het begonnen: Opstandige vrouwen op zoek naar hun geloof* (1980). Halkes, hoogleraar theologie in Nijmegen en aartsmoeder van de feministische theologie, gewantrouwd door feministes omdat ze theologe was en verdacht onder theologen omdat ze feministe was²⁹¹, doet in haar boekje een poging om een verbinding te leggen tussen theologie en feminisme. God is niet alleen Vader, God heeft ook moederlijke trekken. Halkes hamert er in haar decennialange strijd op hoe belangrijk een geëmancipeerde manier van geloven en een vrouwvriendelijke kerk is. Wat Halkes verder zegt over contextuele theologie waarover gesproken zou kunnen worden, in plaats van feministische theologie (Halkes, 1980), is Kamphuis op het lijf geschreven:

Daarmee bedoelen we dat de beleving van onderdrukking/inperking en de ervaring van bevrijding, van de strijd om zichzelf te worden en van de vreugde om een nieuw levensgevoel, maar ook de solidariteit met alle onderdruk-

291 NRC 26 april 2011, bij haar overlijden.

ten in de samenleving en het hartstochtelijk zoeken naar nieuwe menselijke verhoudingen de context vormen van deze theologie. Vanuit deze context komen de vragen op en vertrekt het denken, spreken en handelen.

De laatste dienst die Kamphuis mee helpt voorbereiden is in 1988, een dienst die handelt over het thema generaties. Eerder heeft ze in een dienst van 13 februari 1983 een welkomstwoord uitgesproken en op 16 september 1990 de schriftelezing gedaan. Een aantal diensten wordt door de IKON uitgezonden (13 februari, 5 juni, 4 september en 6 november 1983).

Benoeming tot (buiten)docent en supervisor

Maar het zijn niet alleen haar kerkelijke activiteiten die de aandacht van Kamphuis vragen; de onderwijsvrouw die ze nog steeds in hart en nieren is, komt aan haar trekken in een aanstelling in tijdelijke dienst als leerkracht bij de Stichting Voortgezette Opleiding voor beroepen op sociaal pedagogisch terrein voor de tijd van een jaar, van 1 augustus 1973 tot 3 juli 1974. De reden van deze tijdelijke betrekking is dat het geen normbetrekking is (Arch. Atria, map 188).

Van augustus 1978 tot 31 juli 1979 krijgt ze een aanstelling als buitendocent/supervisor aan de Academie voor Gezondheidszorg.²⁹² Per 1 augustus 1981 wordt er geen gebruik meer gemaakt van haar diensten als buitendocent en kan er ook geen ontheffing meer voor haar aangevraagd worden, omdat de regeling voor gepensioneerden op haar van toepassing is.

²⁹² De Academie voor Gezondheidszorg vloeide als het ware op een natuurlijke manier voort uit de wijkverpleegkundigenopleiding van de ASCA, in 1943 begonnen toen Kamphuis inging op de vraag om in Groningen een opleiding voor wijkverpleegkundigen op te zetten. In 1950 startte Jo Tonckens-Harders een stafopleiding voor leidinggevenden in ziekenhuizen en in 1955 startte een eenjarige docentenopleiding als vervolg daarop. Deze opleidingen maakten geleidelijk een grote groei en ontwikkeling door. Van meet af aan werd besloten dat de start van de HBO-V ook het vertrek van deze afdelingen uit de ASCA naar een op te richten Academie voor Gezondheidszorg zou betekenen. In de tweede helft van de jaren zestig deden vakken als organisatiekunde en gespreksvoering hun intrede, evenals supervisie die met hulp van docenten vanuit de afdeling maatschappelijk werk werd ingevoerd. Met name van Anneke ten Kate en Jaap Lamminga, beiden docent aan de ASCA, kreeg de afdeling veel medewerking. Huizenga (2008) schreef een gedenkboek ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van de HBO-V (met dank aan mevrouw Klaskie Dijkstra die mij haar exemplaar uitleende).

Ereburger van de stad Groningen

In 1975 is Kamphuis tien jaar lang voorzitter van de Stichting Stedelijke Raad voor Maatschappelijk Welzijn. Op 3 oktober 1975 wordt afscheid van haar genomen en krijgt zij van het gemeentebestuur de erepenning van de stad Groningen uitgereikt. Maar zij wordt ook ingeschreven in het Gulden Boek, de belangrijkste gemeentelijke onderscheiding.²⁹³ De bedoeling van dit blijk van waardering is om burgers die wegens hun verdiensten jegen de gemeente Groningen op haar grote waardering en dankbaarheid aanspraak mogen maken, een waardige en blijvende onderscheiding te verlenen. In vroeger jaren waren dat vrijwel altijd burgemeesters of gemeentesecretarissen, maar dit automatisme wil het gemeentebestuur doorbreken. De eerste mensen die echt op grond van hun verdiensten worden bijgeschreven in het Gulden Boek zijn restauratiearchitect De Vreeze en Kamphuis. Burgemeester De Buijter spreekt haar toe en zegt: 'Ik wens de stad Groningen geluk die zo'n burger in zijn registers mag inschrijven.' De onderscheiding wordt haar verleend uit 'dankbaarheid voor de eminente wijze waarop zij in en buiten de gemeente op maatschappelijk terrein van zo grote betekenis is geweest. Zij is door haar visie, deskundigheid, brede belangstelling en stuwkracht direct en indirect voor zeer velen in de stad Groningen en ver daarbuiten van grote betekenis geweest.' Hij memoreert hoe ze vanaf 1959 tot de oprichting in 1965 intensief heeft meegewerkt aan de oprichting van de Raad. 'Dat u nu afscheid neemt, de statuten hebben het zo gewild, wij niet.' En hij roemt haar om haar wijsheid en genuanceerde denktrant, waardoor ze een waardevolle partner was bij onderhandelingen met de overheid op plaatselijk en landelijk niveau. Kamphuis zegt in haar toespraak onder andere: 'U heeft mij de schoonste ruiker uitgereikt die mij ooit in mijn leven is gegeven.' En zegt dat ze zich tien jaar lang met hart en ziel heeft ingezet.

Haar eerste toespraak in haar hoedanigheid als voorzitter houdt Kamphuis op 18 januari 1966 voor een informatiebijeenkomst waarop ze tweehonderd vertegenwoordigers uit zo'n twintig organisaties, van arbeidszaken tot vrouwenverenigingen, welkom heet.²⁹⁴ In haar toespraak geeft ze

293 De gemeente had de erepenning ingesteld bij het 900-jarig bestaan van de stad, dat op 21 mei 1940 werd gevierd.

294 De informatiebulletins, waar in het tweede bulletin deze toespraak is opgenomen, zijn te vinden in de Groninger Archieven, invoeringsnummer 1578 registratienummer 66.

aan dat de Sociale Raad nodig is omdat het aantal instellingen onstuimig is gegroeid en de samenleving overwoekerd dreigt te raken door de veelheid van instellingen. De Stedelijke Raad wil dit alles beter gaan stroomlijnen, zal zich gaan bezig houden met de coördinatie en daarin als servicepunt optreden en heeft daartoe een voorlichtingsfunctionaris aangesteld. Mocht de vraag onder haar toehoorders leven of de Sociale Raad (min of meer de voorganger van de Stedelijke Raad) niet een beetje opgetuigd had kunnen worden en daarmee de continuïteit met het verleden gewaarborgd had kunnen blijven, dan is ze daar heel stellig over:

Neen, dat had niet gekund, zoals ook degenen die de Raad hebben voorbereid daar met neen op geantwoord hebben. Maatschappelijke structuren, ook instellingsstructuren hangen samen, althans behoren samen te hangen met de samenleving waarin zij zijn ontstaan. En nu die samenleving in de laatste halve eeuw zo adembenemend snel en radicaal veranderd is, is het niet juist nieuwe wijn in oude lederen zakken te persen, maar is een lichaam, nieuw naar inhoud en vorm, noodzakelijk.

Uitgangspunt van de Raad is het welzijn voor de burger waarbij de Raad zich baseert op de definitie uit hoofdstuk 2 van de nota Grootstedelijke Welzijnsorganen: ‘Welzijn is een toestand waarbij in een gegeven samenleving een zo groot mogelijke overeenstemming bestaat tussen voorzieningen en mogelijkheden enerzijds en de in de samenleving algemeen aanvaarde normen ten aanzien van een menswaardig bestaan anderzijds.’ Het is vooral Kamphuis’ bedoeling haar toehoorders te laten zien dat het ontstaan van de Raad geen willekeur is of het politiek belang van de overheid of van een bepaalde maatschappelijke groep, maar een historische en maatschappelijke noodzaak.

Helpen de mensen een keus te doen en overleg, zijn vormen die in plaats van voorschrijven en aanwijzen naar een plan buiten de mensen om maakt, zijn gekomen. Wij beginnen langzamerhand de werkwijzen te ontwikkelen gesteund door wetenschappen zoals sociologie en psychologie waarmee wij de nieuwe vragen van thans met zijn eigen behoeften en mogelijkheden tegemoet kunnen treden. We weten ook veel beter wat dat handelen in de maatschappelijke processen van vandaag betekent.

Ze eindigt met:

Dat hij [de Raad/EB] in staat moge blijken bij te dragen aan een stuk sociale vormgeving van onze stedelijke samenleving van vandaag, in goed overleg met bestaand werk tot nieuwe gestalten moge komen, tekorten moge helpen aanvullen, inefficiënt werk moge helpen elimineren, moge zien naar wat de toekomst van ons vraagt en zo zijn bijdrage tot het huidig en toekomstig maatschappelijk welzijn van onze stad en zijn inwoners moge geven.

De Raad geeft per jaar drie à vier informatiebulletins uit die heel breed en divers van opzet zijn. Zelfs over het internationaal maatschappelijk werkcongres in 1966 in Washington wordt verslag gedaan.

Ook, of misschien juist, in de Stedelijke Raad (later ROA, Raad voor Overleg en Advies genoemd) laat Kamphuis zien wat zo belangrijk voor haar is: samenwerken, ze gelooft daar oprecht in en benadrukt op veel momenten iedere keer weer opnieuw hoe belangrijk samenwerken met anderen is. Maar ze wil tevens (veel) invloed uitoefenen en ook dat is mogelijk in haar functie als voorzitter. Twee jaar voor haar afscheid publiceert de Stedelijke Raad een indrukwekkende en omvangrijke lijst van onderwerpen en projecten waarmee hij zich beziggehouden heeft. De Raad is betrokken bij de samenlevingsopbouw in oude en nieuwe stads-wijken, in werkgroepen, in wijkraden en in de huurdersvereniging. Hij is betrokken bij het opzetten van voorzieningen ten behoeve van speciale categorieën en zit daartoe in de werkgroepen voor kermisexploitanten, het streetcornerwerk, een werkgroep bejaardenvoorzieningen, in een project gecoördineerd bejaardenwerk, in het overlegorgaan voor ouderen, in de werkgroep coördinatie stedelijke bezoekgroepen, in de commissie beleidsplan Stichting Vrouwelijke Vrijwillige Hulpverlening, in de commissie thuislozen, in de voorzieningen voor bewoners van woonschepen, in de werkgroep crisisopvang voor jongeren, in de werkgroep speeltuinen, in de werkgroep clubhuis Sonde, in de werkgroep kinderdagverblijf Bankastraat, in de werkgroep kinderopvangmogelijkheden, in de werkgroep De Holm, in de gemeentelijke commissie tot exploitatie van en toezicht op recreatiegelegenheden voor bejaarden.²⁹⁵

295 informatiebulletin van de Stedelijke Raad (jg. 10, nr. 2/3, juli 1975).

De Raad zal eerder met consensus dan met conflictmodellen werken. In de algemene hausse wat betreft sociale actie moet de Raad waken voor te sterke identificatie met opvattingen en verlangens van het particulier initiatief als slechts één van de pijlers waarop een ROA rust (Gron. Arch., 1578, 71).

Als Kamphuis afscheid heeft genomen van de Raad, geeft dat haar weer even wat meer lucht om zich bezig te houden met de elfde en laatste herdruk van *Wat is Social Casework?* (een herdruk waarin ze een groot aantal veranderingen aanbrengt).

Elf drukken van *Wat is social casework?*

In de eerste druk van 1950, drie jaar verschenen na haar eerste verblijf in Amerika, zegt Kamphuis in het voorwoord dat het boekje niet meer is dan het pretendeert te zijn: een eerste inleiding tot het social casework, vanuit Amerika naar Nederland gebracht, want ‘de Amerikanen zijn verder dan wij en wij kunnen enorm veel van hen leren’.

Ze vertelt eerst iets over de geschiedenis van het casework en over enkele grondbeginselen. In het hoofdstuk over het gesprek begint ze met het verschijnsel overdracht, maar ze heeft het ook over de materiële voorwaarden voor een goed gesprek, zoals een rustige omgeving met daaraan gekoppeld de vraag die altijd weer de kop opsteekt: huisbezoek of bureaubezoek. Ook wordt de vraag aan de orde gesteld of de maatschappelijk werkster in haar eigen huis mensen mag ontvangen, een voor die tijd kennelijk interessante vraag. Maar niet alleen de materiële aspecten zijn van belang, houdingsaspecten zijn zeker zo belangrijk. Een heel belangrijk houdingsaspect is dat de maatschappelijk werkster moet beginnen waar de cliënt emotioneel is, maar de vraag moet ook gesteld worden hoe de maatschappelijk werkster erbij zit? Wat speelt er zich binnen in haar allemaal af? Nieuwsgierigheid, geldingsdrang, bevrediging van eigen affectieve gevoelens, overidentificatie? En ze geeft aan hoe belangrijk het is om goed te luisteren.

In hoofdstuk 3 gaat het over de manier van gespreksvoering en in het laatste hoofdstuk staan enkele voorbeelden. Na iedere gevalsbeschrijving (heel summier) wordt het aandeel van de maatschappelijk werkster geanalyseerd waarbij heel belangrijk is of voldoende recht is gedaan aan

de zelfbepaling van de cliënt. De aangegeven gevallen doen ons nu gedateerd aan, maar worden ook gebruikt om de handelwijze voor en na invoering van het casework te illustreren. Ze gaan over de opname van een vrouw in een rusthuis, over de opname van kinderen in een inrichting omdat de moeder opgenomen moet worden in een sanatorium, waar in beide gevallen de maatschappelijk werkster optreedt als degene die dat varkentje wel eens even zal wassen. Kamphuis schrijft daarover: ‘Ze is zo van haar oplossing vervuld dat ze geruststelt waar niets gerust te stellen is en haar vragen zijn eigenlijk niets anders dan een nauw verholen uitdrukking van teleurstelling en ergernis met een rechtstreeks verwijt over onverantwoordelijkheid van de cliënt.’ Dit in tegenstelling met hoe een maatschappelijk werkster op zou treden die wel bekend zou zijn met het casework. Het derde geval beschrijft een gezin van een gewezen NSB-er waarin de oudste zoon tijdens de afwezigheid van vader, tot 1948, de vaderrol heeft overgenomen, maar als vader weer thuis is voortdurend hooglopende ruzies met hem heeft. In dit geval wordt voor het eerst vanuit de gezinsdynamiek geanalyseerd: de man is mede NSB-er geworden omdat de vrouw hem door zijn herhaalde periodes van werkloosheid voor de oorlog niet meer als volwaardig accepteerde. Zij zocht daarom steun bij haar zoon, die op dit onbewuste beroep van zijn moeder gretig inging. Het gezin had zich gesloten toen de vader weg was en in feite was er geen plaats meer voor hem na terugkomst. Het is begrijpelijk dat Kamphuis gezien de tijd een NSB-er als voorbeeld neemt, maar ze zegt iets heel essentieels: een gezin heeft de neiging zich te sluiten als er een gezinslid uit verdwijnt. Onbewuste schuldgevoelens en zelfbestraffingstendensen speelden misschien ook wel een rol, maar dit laatste wordt verder niet door haar uitgelegd of onderbouwd. In de vierde gevalsbeschrijving gaat het om oude mensen die leven van de Noodwet Drees. Zij denken niet te krijgen waar ze recht op hebben. In deze casus, meer nog dan in de andere, wordt heel beknopt heel veel tegelijk overhoop gehaald. In ieder geval doet de maatschappelijk werkster het in de ogen van Kamphuis niet goed. Ook wordt aangegeven dat dit zo’n eenvoudig geval is dat er geen (overbelaste) beroepskracht voor nodig is. Het gaat om financiële nood, maar daarachter liggen een aantal andere vragen, zoals angst en dreigende vereenzaming. In de laatste casus uit het boekje gaat het over een jongen die in een fabriek

verdacht wordt van diefstal. De bedrijfsmaatschappelijk werkster kent hem goed en is steeds goede vrienden met hem geweest. Met dit sterke wapen hoopt ze hem tot een bekentenis te dwingen. Kamphuis zegt dat dit gesprek aan het begin goede kansen heeft, er is een binding en op de moederrol die de maatschappelijk werkster inneemt respondeert de jongen aanvankelijk, maar het gesprek wordt steeds geïrriteerder als de jongen niet bekent. Kamphuis schrijft in haar analyse dat het de eigen geïrriteerdheid en eigen teleurstelling van de maatschappelijk werkster is die ze uitleeft en dat ze daardoor alles verloren heeft en de verdachte jongen zelfs helemaal van het doel van het gesprek, de diefstal bekennen, heeft afgebracht.

Dat Kamphuis af en toe ver voor de troepen uitloopt, bewijst een casus uit de voorbeelden. Het gaat om een wel erg voortvarende maatschappelijk werkster die zegt: 'Die man kan zich wel redden, die heeft geen bijzondere aandacht nodig', waarop het commentaar van Kamphuis is: 'Op die manier doet ze echter niet alleen de man tekort, maar verliest tegelijkertijd het gezin als geheel uit het oog' (dit in 1950!).

Na de eerste druk in februari 1950 komt al in juni van datzelfde jaar de tweede druk uit. Bij de derde druk in 1951 is er sprake van meer concreet materiaal, een appendix met een aantal opgenomen gesprekken en een uitgebreid verhaal over het verschil tussen de functional school en de diagnostic school waar bij de laatste school veel aandacht wordt besteed aan de therapeutische betekenis van ego-support. Kamphuis noemt in dit verband Adriani en Muller-Lulofs.

Ze gaat uitvoerig in op supervisie en bij de behandeling van het gesprek wordt nu ook het verschijnsel van tegenoverdracht besproken. In deze druk wordt de afgrenzing tussen psychotherapie en casework voor het eerst aangestipt. In de appendix voert ze een aantal nieuwe gevallen op: een achttienjarige ongehuwde moeder, een casus uit de kinderbescherming, gezinsverpleging en gezinsvoogdij. Er wordt ook een pro-Duitse man opgevoerd, die na de oorlog tot anderhalf jaar gevangenisstraf veroordeeld is en toen hij thuiskwam (zijn vrouw is elders opgenomen) zijn huis leeggeroofd vond.

In 1952 komt de vierde druk uit met enkele aanvullingen in de literaturopgaven. De vijfde druk van 1958 wordt nog steeds een eerste inleiding genoemd. In deze druk besteedt Kamphuis uitgebreid aandacht

aan de discussie over levensbeschouwelijke achtergronden. In 1961 komt er een nieuwe en geheel gewijzigde zesde druk. Uitvoerig wordt stilgestaan bij de definities, met een even uitvoerige beschrijving van social casework als methode en als proces met een eigen kennisgeheel. Er worden ook nieuwe cases gebruikt, en oude verwijderd. Zo zit de NSB-er er niet meer bij, maar wel de casus uit de psychiatrische kliniek waar Kamphuis in Chicago stage liep. In de uitgave van 1964 zijn twee gevallen uit de praktijk van de Kinderbescherming opgenomen, dit naar aanleiding van kritiek uit die hoek omdat te vaak kinderbeschermingsgevallen schitterden door afwezigheid. Kamphuis noemt als een van de complicaties bij de introductie van het casework dat er niet voldoende oog was voor het verschil in culturele patronen in Amerika en Nederland (dat bijvoorbeeld in Bremen zo'n grote rol speelde). Ook in deze druk wordt aandacht besteed aan gespreksvoering, aan dieptepsychologische aspecten, aan de afsluiting van een contact, aan de timing en aan supervisie. In de achtste druk die in 1966 uitkomt, krijgt de sociale behandeling van Hollis uitgebreid aandacht, evenals gezinsbehandeling, en er is aandacht voor korte contacten, de verwijzing van de huisarts naar het Algemeen Maatschappelijk Werk. In de appendix met cases wordt nu een gezinscontact geïntroduceerd. De negende druk komt uit in 1970, de tiende in 1972 en is nu onderdeel van de Sociale en Culturele Reeks geworden. In het voorwoord schrijft ze dat het in de bedoeling had gelegen deze druk grotendeels te herschrijven.

De stormachtige ontwikkelingen die het maatschappelijk werk thans meemaakt t.a.v. de toekomst maken het welslagen van zo'n poging nogal twijfelachtig. Ik heb er daarom voorlopig van afgezien. Echter verscheen tijdens de laatste voorbereiding van deze herdruk een nieuwe editie van Florence Hollis 'Casework, a Psychological Theory'. In deze editie is nogal wat veranderd, zowel naar inhoud als naar terminologie. Het leek mij noodzakelijk en dank zij het feit dat de auteur persoonlijk mij het boek onmiddellijk toezond bij het verschijnen ook mogelijk om deze nieuwe inzichten in de tiende herdruk te verwerken. Bij de gespreksvaardigheden gaat het ook over overdracht, dieptepsychologische aspecten genoemd. Het is uitermate moeilijk om op de vraag 'wat is overdracht?' een wetenschappelijk onaanvechtbaar antwoord te geven.

In de appendix wordt een grote diversiteit van cases opgenomen. De elfde en laatste druk komt uit in 1977 met als ondertitel: Inleiding tot de hulpverlening aan personen en gezinnen. Het boek krijgt een gedicht van T.S. Eliot mee. In het voorwoord bij de elfde druk geeft Kamphuis uiting aan haar twijfels over het uitbrengen van een elfde druk:

De situatie is in de sociale dienstverlening zo pluriform geworden, en heeft zulk een snelle en veelzijdige ontwikkeling meegemaakt dat het welhaast onmogelijk leek daaraan voldoende recht te doen in een nieuwe uitgave. Voorts, casework is dood verklaard en waarom zou men proberen deze dode weer tot leven te wekken? En tenslotte, er schijnt een algemene afkeer van methodisch werken te zijn. En het warme hart (geen kwaad woord daarover overigens, als we er maar niet uitsluitend aan overgeleverd zijn) heeft zijn ereplaats die het ten tijde van filantropie had, heroverd.

In deze druk gaat ze voor het eerst uitgebreid in op de korte behandeling en behandelt ze beknopt een aantal vragen rondom gezinsbehandeling, crisisinterventie en taakgericht casework. Vermeld worden de Nederlandse auteurs Lange en van der Hart. Bij de non-verbale aspecten bij gesprekstechniek vindt ze Kadushin een goede gids. Belangrijk blijft voor haar de vraag hoe om te gaan met collaterale gesprekken. In de appendix worden deze keer onder andere twee cases met toestemming van de uitgever uit buitenlandse literatuur opgenomen. Ze noemt ook nog crisisinterventie en taakgericht casework als nieuwe methodieken.

Zelf zegt Kamphuis over haar boek in de gebundelde interviews met Nel Jagt (*Pionier van het maatschappelijk werk*), als Jagt stelt dat het een onverbidde bestseller was met elf drukken: 'Er is geen enkele druk gelijk, elke keer weer heb ik het bijgewerkt met de nieuwste inzichten van anderen en mijzelf. Door steeds het boek te actualiseren, dwong ik mijzelf tot een intensieve manier van bijscholen: ik moest de ontwikkelingen bijhouden en ze ook nog eens zo helder mogelijk onder woorden brengen.'

Het boek werd ook in een aantal talen vertaald, onder andere in het Duits (*Die persönliche Hilfe in der Sozialarbeit unserer Zeit*). Onder andere het *Welzijnsweekblad* (nr. 51/52, 21 december 1984) wijdt er een artikel

aan en interviewt Kamphuis. In dit interview zegt zij dat destijds nieuw was in het social casework de systematiek, het gebruik van de kennis van de menswetenschappen en zakelijkheid in combinatie met menselijke inspiratie. Het riep veel verzet op bij besturen van veelal kerkelijke instellingen. Het proberen om op de cliënt de eigen overtuiging over te dragen, vóór de invoering van het casework een normale zaak, ziet ze nu weer terug in die situaties waar marxisme en feminisme de toon zetten, maar die koppelverkoop werd in het casework losgelaten.

14 De jaren van rehabilitatie

Inleiding

Zoals uit het voorgaande al duidelijk wordt, is de introductie van methodisch handelen in het maatschappelijk werk, vanaf ongeveer 1950, beslissend voor de professionalisering van het maatschappelijk werk. Kamphuis had daarin, niet als enige, maar wel met een heel gezaghebbende stem, een zeer belangrijk aandeel.

Vanaf begin jaren zeventig stagneert de professionalisering groten-deels, het zijn de jaren van, zoals Kamphuis dat noemt, het collectieve navelstaren en sociale actie. De belangstelling voor methodisch werken neemt sterk af, methodisch werken wordt als vervreemdend gezien. Een vaak gehoorde uitdrukking is: de methode dat ben ik. Gerard Kal, destijds docent aan de sociale academie in Den Haag, verwoordt de heersende trend met: 'Ik ben zo uniek dat ik mij encanilleer als ik een methode toepas.' De waardering voor individueel hulpverleners neemt af omdat verandering van structuren hét middel zou zijn om mensen te helpen tot hun recht te komen. Kamphuis geeft zelf aan dat ze in die jaren niet meer gevraagd wordt voor lezingen, voor publicaties, ze is 'uit'.

Maar in het midden van de jaren tachtig begint dat tij te keren. Enkele duidelijke punten markeren dit. In 1987 wordt een beroepsprofiel voor maatschappelijk werkers vastgesteld, in 1989 maakt de Landelijke Vereniging van Maatschappelijk Werkers zich los uit de Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers. In 1990 verschijnt er een herziene versie van de Code voor Maatschappelijk Werkers (na de eerste versie in 1962) en in dat zelfde jaar treedt het systeem van beroepsregistratie in werking. Het is niet toevallig dat vrijwel parallel met de hernieuwde belangstelling voor methodisch werken ook weer waardering ontstaat voor Kamphuis en voor de betekenis die zij gehad heeft voor de professionalisering van het maatschappelijk werk.

Dat wordt duidelijk gemarkeerd door de oprichting van de Marie Kamphuisstichting. Op verzoek van Herman Nijenhuis, redacteur van het *Tijdschrift voor Agologie*, schrijft ze een tiental artikelen over de ge-

schiedenis van het maatschappelijk werk. Deze worden naderhand op zijn suggestie gebundeld in een uitgave van haar memoires *Kijken in de Spiegel van het verleden*. Ischa Meijer interviewt haar twee keer. Kees van Hemert neemt een video van Kamphuis op (*Natuur, taal, mensen*), bedoeld voor onderwijsdoeleinden. Ook twee docenten van de Hogeschool van Gent interviewen haar.

Manfred Neuffer haalt haar vele malen aan in zijn boek *Die Kunst des Helfens* en voert haar op als een belangrijke Zeitzeugin bij een conferentie op de Fachhochschule in Siegen (13-15 juni 1989) van een aantal oudere, vrijwel allemaal Duitse maatschappelijk werk(st)ers, die veel in hun land betekend hebben bij de invoering van het moderne methodische maatschappelijk werk. Ze wordt uitgenodigd voor een internationaal symposium van 14 tot 16 juli 1989 bij de Fachhochschule Berlijn ter ere van het zestigjarig jubileum van de IASSW (die in 1928 opgericht werd door Alice Salomon). De Landelijke Vereniging voor Maatschappelijk Werkers benoemt haar in de Algemene Ledenvergadering van 17 mei 1991 tot erelid op grond van haar bijzondere verdiensten voor het beroep.²⁹⁶ Bij het vijftigjarig bestaan van de afdeling maatschappelijk werk en dienstverlening van de Hanzehogeschool wordt ze uitgenodigd als de belangrijkste gast. Bij het honderdjarig bestaan van het maatschappelijk werk (dat wil zeggen: toen het honderd jaar geleden was dat de eerste school voor maatschappelijk werk werd opgericht), houdt Kamphuis een radiopraatje en wordt ze voorgesteld aan koningin Beatrix.

Waar Kamphuis niet door anderen gerehabiliteerd en in de schijnwerpers wordt gezet, zet ze zichzelf wel in de kijker. Ze laat vaak van zich horen in ingezonden brieven zodra ze meent dat het maatschappelijk werk niet het krediet krijgt dat het toekomst of dat er onwaarheden gezegd worden.

Het beroepsprofiel en de oprichting van de Marie Kamphuisstichting

Op 11 maart 1986 wordt de Projectgroep Beroepsvraagstukken Maatschappelijk Werk geïnstalleerd (PBM), nadat eerder (oktober 1985) een samenwerkingsverband van beroepsgroep en veldorganisaties is opgericht,

²⁹⁶ In 2012 werden Geert van der Laan en Nel en Lou Jagt benoemd tot ereleden van de vereniging.

bedoeld om gemeenschappelijke actuele beroepsvraagstukken aan te pakken. De eerste taakstelling waarmee de projectgroep aan de slag gaat, is het ontwikkelen van een beroepsprofiel. Een beroepsprofiel dat met name naar de opleidingen vertaalbaar dient te zijn in een opleidingsprofiel en dat door de beroepsbeoefenaars erkend en herkend zou moeten worden (Arch. Atria, map 298). De projectgroep komt met een indrukwekkend aantal teksten en aan Kamphuis wordt gevraagd of zij (evenals een aantal anderen met veel expertise op dit gebied) commentaar wil leveren. Op 17 juli 1986 vindt er een gesprek met Kamphuis plaats over de tekst van het beroepsprofiel. Ze vindt het hernieuwde streven naar beroepsmatigheid hoopgevend (dit in tegenstelling tot wat ze in voorafgaande jaren heeft gezien, namelijk dat het accent nogal eens lag op wat men leuk of belangrijk vond en dat het vak uiteindelijk neerkwam op liefde en toewijding). Ze vergelijkt de tekst met de door haar uitgesproken rede in 1959 ('De eigen identiteit van het maatschappelijk werk'). Dat de ontwikkeling naar meer professionaliteit plaatsvond in de jaren vijftig acht ze te danken aan de noden tijdens die eerste naoorlogse jaren en aan de pogingen om de hulpverlening te verbeteren. Ze vindt het verlangen naar een grotere deskundigheid heel begrijpelijk omdat inherent aan hulpverlening is dat ze geboden wordt binnen een dynamische samenleving.

Tijdens een groot congres in 1986 discussiëren maatschappelijk werkers over het nieuwe beroepsprofiel, dat vervolgens aangenomen wordt (Arch. Atria, map 298). Andere onderwerpen waar de PBM zich na het uitbrengen van het beroepsprofiel mee bezig gaat houden, is de na- en bijscholing van maatschappelijk werkers, de titelbescherming en het opzetten van een beroepsregister. Maar binnen de projectgroep is ook veel aandacht voor het onderwerp waar Marie Kamphuis haar hele werkende leven zich zo voor ingezet heeft: het op laten gaan van de sociale academie in de universiteit. Dat de sociale academie nog onderdeel zou gaan worden van de universiteit, is voor iedereen een achterhaald idee, maar in een andere vorm keert de gedachte nu terug, namelijk in de vraag of de oprichting van een leerstoel maatschappelijk werk levenskansen heeft. In 1986 wordt besloten tot de oprichting van een initiatief leerstoel maatschappelijk werk die de aanzet zal moeten geven tot de daadwerkelijke realisering van een dergelijke leerstoel. Daartoe wordt een stichting opgericht en een bestuur gevormd, waarvan Bastiaan Walpot voorzitter is, secretaris is Harry

Hens en penningmeester Francis Blonden. In de eerste bijeenkomst 27 mei 1988 besluit men om Marie Kamphuis, die gezien wordt als een van de belangrijkste vrouwen in het maatschappelijk werk in Nederland, te benaderen met het verzoek haar naam aan de stichting te verbinden. De Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers laat op 1 juni 1988 weten dat het bestuur het belang van een dergelijke leerstoel onderschrijft en dit graag gezamenlijk wil realiseren. Vanaf dat moment gaat het snel. Op 2 juni gaat er een brief uit naar Kamphuis dat men een stichting wil oprichten met als doel het oprichten, inrichten en onderhouden van een leerstoel maatschappelijk werk en dat het bestuur heel graag ziet dat zij bereid zou zijn haar naam aan deze stichting te verbinden. Daarnaast vragen zij haar een financiële bijdrage, desnoods een renteloze lening voor het startkapitaal, een vraag die prompt door Kamphuis met een donatie van fl. 5000.- wordt beloofd. En ook van haar adviezen, onder andere om de statuten in te korten, wordt dankbaar gebruik gemaakt (Arch. Atria, map 329).

In de conceptstatuten van 1988 staat: De Stichting heeft ten doel de bevordering van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek naar maatschappelijk werk. Daarbij staat centraal de wetenschappelijke analyse van de kenmerken van dit beroep en het wetenschappelijk onderbouwen van de maatschappelijk werkmethoden van hulpverlening en het onderwijs daarin, in het bijzonder door het vestigen en in stand houden van een bijzondere leerstoel in het maatschappelijk werk. De leerstoel staat onder toezicht van een College van Curatoren. De leerstoel zorgt voor het wetenschappelijk complement dat geheel vanuit het beroep zelf dient te worden ingevuld, maar waaraan de universiteit met al haar mogelijkheden kan bijdragen.²⁹⁷

Op 26 juli 1988 heeft Bastiaan Walpot een gesprek met Kamphuis waarin ze haar principetoezegging om haar naam aan de stichting te verbinden, omzet in een definitieve. Zij pleit ervoor voldoende vrouwen in het bestuur op te nemen en laat weten er mordicus op tegen te zijn dat de leerstoel aangehaakt wordt aan de medische faculteit. Eind van dat jaar, december 1988, vindt er opnieuw een gesprek plaats tussen Kamphuis en Walpot. In dat gesprek benadrukt Kamphuis nogmaals dat de leerstoel moet uitgaan van de praktijk van de maatschappelijk wer-

297 Uit het verslag van de twintigste werkvergadering van de PBM, 9 november 1988.

ker, de studie van de casuïstiek (dus van wat de maatschappelijk werker doet) in relatie tot methodische en ethische vragen en ontwikkelingen. De essentie van de leerstoel moet niet worden gezocht in de studie van beleidsvragen, maar in onderzoek van de praktijk.

In 1990 komt er een brief van de faculteit sociale wetenschappen dat zij positief staat tegenover de benoeming van een bijzonder hoogleraar (Arch. Atria, map 330). Op donderdag 29 november 1990 vindt de presentatie plaats van de Marie Kamphuisstichting, die in het teken staat van de vestiging van de bijzondere leerstoel Grondslagen van het maatschappelijk werk aan de faculteit der sociale wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht. Tijdens de feestelijke presentatie op 29 november 1990 in de Stadsschouwburg in Utrecht wordt door Nel Jagt aan Kamphuis en daarna aan alle aanwezigen het boekje *Marie Kamphuis, interview met een pionier van het maatschappelijk werk* aangeboden. Nel Jagt vertelt hoe dit boekje tot stand is gekomen. Kamphuis vertelde haar in de gesprekken die ze voerden in de zomer van dat jaar over het boek *Taakgerichte Hulpverlening* – dat Nel samen met haar man Lou had geschreven – dat ze zeker niet alleen met het casework geassocieerd wilde worden. Maar dat ze het casework altijd in het kader van een groter geheel had gezien, namelijk het maatschappelijk werk als beroep. De gesprekken die ze daarover voerden, resulteerden in een overvloed aan materiaal waaruit Nel teksten voor het boekje koos. De Stichting wilde de tekst heel graag gebruiken voor deze bijzondere gelegenheid (Arch. Atria, map 289). In het voorwoord van het boekje schrijft Nel Jagt: ‘Een van de groten uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk, het Nederlandse maatschappelijk werk, maar ook internationaal geen vreemde. Met de neergang van het maatschappelijk werk in de jaren zeventig enigszins in de vergetelheid geraakt en net als het methodisch werken – waarvan ze bijna een symbool was – “uit”.’ Ook Kamphuis houdt een toespraak waarin ze een dringende oproep doet om het verleden niet te vergeten. Ieder zich professionaliserende beroepsgroep houdt zich ook bezig met het verleden om zicht te krijgen op haar eigenheid en om de beroepsethiek niet uit het oog te verliezen. Geert van der Laan wordt tot bijzonder hoogleraar benoemd en heeft deze leerstoel tot 2008 bekleed, in eerste instantie tien jaar bij de Universiteit van Utrecht, daarna bij de Universiteit van Humanistiek. In 1990 is hij gepromoveerd op een proefschrift *Legitimatatieproblemen in het*

maatschappelijk werk gevolgd door zijn oratie in 1995 *Leren van gevallen*. Na zijn benoeming laat hij in een interview met Loes Verplanke in het *Welzijnsweekblad* weten dat maatschappelijk werk helemaal niet soft of wazig is, dat in de maatschappelijk werkaanpak een goede vermenging bestaat van materiële en immateriële hulpverlening en dat maatschappelijk werkers weer zelfrespect moeten krijgen, waarbij Kamphuis, gezegend met zeer veel zelfrespect en gevoel van eigenwaarde ten aanzien van het vak, hun goede voorbeeld zou kunnen zijn. Na zijn afscheid wordt Hans van Ewijk tot bijzonder hoogleraar benoemd in de Grondslagen van het maatschappelijk werk, ingesteld door de Marie Kamphuisstichting. Volgens de statuten heeft de Marie Kamphuisstichting als doelstelling het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van het maatschappelijk werk en het financieren van een bijzondere leerstoel Grondslagen van het maatschappelijk werk. De stichting organiseert de tweejaarlijkse Marie Kamphuislezing, beheert het archief en de bibliotheek van de Kamphuisstichting en kent elke twee jaar de Marie Kamphuisprijs toe aan personen of instellingen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van het maatschappelijk werk.

De memoires van Kamphuis *Kijken in de spiegel van het verleden*

Herman Nijenhuis is in die hele revival een van de eersten die inziet welke grote betekenis Kamphuis heeft gehad voor de hulpverlening. Hij is andragoog en verbonden aan de Universiteit Utrecht, vakgroep andragogie. Zijn interesse in de geschiedenis van de hulpverlening wil hij ook aan zijn studenten overbrengen. Zo komt hij terecht bij Kamphuis met de vraag of zij daar een college over wil geven. Na dit college vindt hij dat deze informatie voor een veel breder publiek bekend zou moeten worden. Hij is ook redacteur van het *Tijdschrift voor Agologie* en hij polst hoe de overige redactieleden het zouden vinden als hij Kamphuis uit zou nodigen om het verhaal, haar verhaal, over de geschiedenis van het maatschappelijk werk, in een zestal artikelen in het tijdschrift te publiceren. Kamphuis gaat graag op zijn uitnodiging in en schrijft geen zes, maar tien artikelen. Omdat ze veel en graag gelezen blijken te worden, komt Nijenhuis op het idee om de artikelen te bundelen en uit te geven tot een boek, de memoires van Kamphuis, getiteld *Kijken in de spiegel*

van het verleden. De eerste editie van het boek verschijnt in 1986 bij Van Loghum Slaterus, de uitgever waar Kamphuis veel voor heeft gewerkt. De tweede editie komt in 2007 uit bij Bohn Stafleu Van Loghum, met als ondertitel *Maatschappelijk werk in historisch perspectief*, verzorgd door Nel Jagt en Berteke Waaldijk. Herman Nijenhuis onderhoudt daarna ook goede vriendschappelijke contacten met Kamphuis.

Als hij in januari 1987 promoveert, nodigt hij Kamphuis uit voor zijn promotiediner. En laat haar zorgzaam weten dat als ze niet alles kan/mag eten – ze heeft veel maag- en darmklachten op dat moment – hij dat de kok zal laten weten. Ze dineren vaker samen. Nijenhuis weet zich nog goed te herinneren hoe hij ooit samen met haar uit eten ging en hoe ze veel opzien baarde tijdens dat etentje, sigaren rokend en met een grote hoed op.²⁹⁸

Kamphuis houdt in 1997 bij de presentatie van *De lerende professie*, een boek onder redactie van Nijenhuis, een toespraak waarin ze zegt dat ze met hem verbonden is door vele jaren van samenwerking en later van vriendschap. ‘Elf jaar geleden sprak hij mij toe in Groningen bij een officiële gelegenheid [bij de presentatie van haar memoires/EB]. En tien jaar geleden ik hem na een officiële partij’ [promotie/EB]. Ze noemt hem verantwoordelijk, toegewijd en deskundig ((Arch. Atria, map 292).

Kamphuis laat aan Jan de Jongh, haar vroegere collega, maar ook zeker haar vroegere rivaal en concurrent, weten dat ze haar memoires gaat uitgeven. In een brief van 2 december 1985 schrijft hij haar terug:

Wat een goed idee van je om je memoires te schrijven: je hebt de hele veertig jaar meegemaakt en er een heel actief aandeel in gehad en bent, neem ik aan, nu in staat er een wat gedistantieerde blik op te werpen. Het lijkt me niet zo gemakkelijk, deze opgang en neergang van het maatschappelijk werk en van de opleidingen daarvoor te analyseren. Ik heb eigenlijk alleen de opgang meegemaakt en heb mij vaak afgevraagd in hoeverre we toen hebben bijgedragen aan de latere neergang, aan dat ontzaglijke verlies van prestige (voor het werk en nog meer voor de scholen) dat we in die eerste 20 jaar zo hadden opgebouwd. Ik heb het maar op een afstand gevolgd – 95%

²⁹⁸ Interview Herman Nijenhuis, zomer 2011.

van mijn aandacht in die laatste 20 jaar lag in theorie en praktijk van het ontwikkelingswerk.

Maar hij laat weten het wel goed te hebben kunnen volgen via (schoon/pleeg)dochter en natuurlijk ook via krant en tv. En hij gaat dan verder: Ik heb me daarbij vaak afgevraagd in hoeverre het casework heeft bijgedragen aan het eindeloze gezwets en de navelstaarderij, die het werk zo'n slechte naam heeft gegeven. Het zou me interesseren hoe jij daar nu over denkt. Dan vertelt hij nog wat over zijn lichamelijke ongemakken en in een met de hand geschreven PS vraagt hij haar of ze zijn brochure uit 1974 over de opbouw van een beroepsopleiding kent? (Arch. Atria, map 14).

Ruim een half jaar later, eind september 1986 schrijft hij haar dat het hem helaas onmogelijk is om de volgende dag bij de presentatie van haar boek aanwezig te zijn. Maar hij prijst haar uitbundig:

Allereerst om je geluk te wensen dat je dit hebt kunnen doen, want het moet een diepe bevrediging zijn als iemand zozeer heeft geploegd en gezwoegd om dat nog eens te mogen overzien, formuleren en verantwoorden. Maar bovenal had ik je willen zeggen dat ik groot respect heb voor de wijze waarop je dat hebt gedaan; ik zou het je niet kunnen nadoen. Het is een boeiend boek, voor velen denk ik, maar zeker voor de mensen die in die tijd in hetzelfde veld hebben gestaan. Je begrijpt, dat ik heel veel vooral van wat je in de latere hoofdstukken schrijft heb kunnen meebelevén en mee-herlevén, uiteraard ook met dezelfde nostalgie, ietwat droevige nostalgie die ook bij jou spreekt. Gelukkig kunnen jij en ik beiden denken dat, wat ze ook van ons werk hebben gemaakt, wij in onze tijd in ieder geval hebben gewerkt aan de vorming van groepen mensen die hun bijdrage aan de wereld hebben gegeven (Arch. Atria, map 14).

Hij is verrast door het feit dat ze een Rilkelezer is en zich ook zo bezig heeft gehouden met de kunst van Paula Modersohn. Hij wijst haar op het boek van Rilke, *Requim für eine Freundin*, dat zo heel veel zegt over de verhouding tussen Rilke en Paula Modersohn. En in een mooi verzoe-nend gebaar, nu ze niet meer elkaars concurrenten (hoeven) zijn, stuurt Kamphuis hem een boekje toe (*Das Bildnis des Dichters*) over Rilke.

Kamphuis stuurt haar memoires ook naar Hilda Verwey-Jonker die haar een bedankbriefje terugstuurt waarin ze haar laat weten dat ze zich nog goed herinnert ooit les te hebben gegeven op de school van Kamphuis. ‘Als ik nu lesgeef aan leerlingen van sociale academies lijken ze dogmatischer en bekrompener dan vroeger, altijd redenerend vanuit een heilig principe dat milieu heet of achtergestelde buitenlanders.’²⁹⁹

De presentatie van *De Spiegel* vindt plaats op 3 september 1986 waarbij Kamphuis haar memoires aan burgemeester Staatsen aanbiedt. In haar toespraak bedankt ze een aantal mensen en zegt heel blij te zijn dat broer Gerrit aanwezig kan zijn. Gerrit, op dat moment tachtig jaar, heeft een boeiende carrière achter de rug. Hij is de voornaamste samensteller van *Het Verzameld Werk* van M. Nijhoff. Vanaf 1954 was hij hoofd van de afdeling Kunstzaken van de gemeente Den Haag, een functie waarin hij de gehele Nederlandse culturele wereld actief ontmoette en meer dan zestig keer in jury’s van Haagse literaire prijzen zat (zoals de Constantijn Huygensprijs en de Jan Campertprijs).³⁰⁰

In haar toespraak zegt Kamphuis alle soorten van menselijk verdriet gekend te hebben, maar ze heeft daarover niet veel in haar memoires vermeld omdat ze dat niet passend vond. In *Maatwerk* van december 2005 komt, rijkelijk laat, een recensie die eindigt met: ‘Dit boek is een absolute must read voor mensen die onderzoek willen doen naar de ontwikkeling binnen het maatschappelijk werk, alleen al dankzij de duidelijke verwijzingen naar literatuur en naar andere belangrijke personen die hun sporen hebben nagelaten in het veld. Hoewel Kamphuis niet de enige belangrijke vernieuwer van het Nederlandse maatschappelijk werk is geweest, is dit boek een uitstekend startpunt om te kijken in de spiegel van de toekomst.’

Interviews met Ischa Meijer

Ischa Meijer, in die jaren een van de bekendste interviewers in Nederland, interviewt op 1 oktober 1992 Kamphuis bij haar thuis. Het eerste deel wordt uitgezonden op 6 oktober 1992 in het VPRO-programma ‘Zaken van de ziel’ en op 13 oktober het tweede deel.

²⁹⁹ De brief is uit december 1988 (Arch. Atria, map 19).

³⁰⁰ Informatie van Hans Werkman, die een *Levensbericht* over Gerrit Kamphuis schreef.

In *Tijdschrift voor de Sociale Sector* van 11 november 1993 worden deze interviews, samengevat, gepubliceerd. Het artikel draagt als titel *Schoonheid in de mensen* met een samenvatting van de inhoud en een verantwoording waarom voor een interview met Marie Kamphuis is gekozen. In het interview met Ischa Meijer vertelt ze over haar werk, over haar teleurstelling toen er in de jaren zeventig een andere wind ging waaien op de academies en over een aantal persoonlijke opvattingen.

Kamphuis vertelt in het interview een tijdlang socialiste geweest te zijn en in haar studietijd grote sympathie gehad te hebben voor het communisme. ‘Nu misschien onbegrijpelijk, maar voor mij destijds een vertaling van je naaste liefhebben. Overigens, ik heb die sympathieën eind jaren dertig afgezworen.’ Ischa Meijer stelt haar de vraag of de bloemlezing met inleiding die ze in die jaren over Jan Luyken maakte over mystiek ging en borduurt daar op door met de vraag of mystiek ook in het maatschappelijk werk een rol gespeeld heeft, waarop Kamphuis laat weten dat het zeker een inspiratie is geweest.

Kamphuis zegt ook dat er voor haar nooit een splitsing is geweest, want hang naar schoonheid in de poëzie en de schoonheid die je ook in mensen kunt vinden, zijn altijd voor haar verbonden geweest in het werk. En dan: je moet leren in het maatschappelijk werk je eigen burgerlijke beoordeling terug te zetten en je moet je afvragen wat anderen drijft. Ischa Meijer vraagt haar dan nog eens precies te formuleren wat het social casework is. Maar Kamphuis zegt dat ze niet hangt aan de term, maar dat het erom gaat dat je methodisch te werk gaat op grond van wetenschappelijke inzichten en praktijktheorieën die geleidelijk aan in het werk zijn ontstaan. ‘Veel begrippen die wij hebben geïntroduceerd zijn later door andere disciplines overgenomen, overigens zonder bronvermelding. Als ik predikanten uitlegde hoe wij gesprekken voerden, moesten ze daar niets van weten, want “de Geest leidde de gesprekken en waait waarheen Hij wil”. Maar tien jaar later hadden ze zelf opleidingen voor gesprekstechniek. Evenzo ging het met artsen. En voor bestuurders was het een bedreigende ontwikkeling.’ Ischa Meijer vraagt haar of onder de Amerikaanse psychoanalytische invloeden het werk in Nederland volledig geprofessionaliseerd is, waarop Kamphuis zegt dat het wel altijd een bedreigende professe is gebleven.

Onder invloed van de revolutie van 1968 werd opeens de overheersende gedachte dat maatschappelijk werk gekriebel in de marge was en dat eerst vanuit Marxistisch-Leninistische theorieën de structuren veranderd moesten worden. En toen men van daaruit weer bij de mensen terugkwam, kwam men in feite alleen bij zichzelf terug. Je kreeg de tijd van de sensitivity-training. Hoe kom ik op jou over en jij op mij? 'Ik vond het iets vreselijks. Kort voor mijn pensionering kwam er een staflid bij me die matrassen wilde aanschaffen. Waarom dan?, vroeg ik.' 'Ja, voor de communicatie.' 'Moet dat van de overheid komen? Je neemt maar een kussen van jezelf mee.'

Ischa Meijer ziet nog een merkwaardige complicatie, namelijk dat toen Ten Have de agologie introduceerde en het social casework ten slotte een universitair vak werd, het een ratjetoe werd. Kamphuis geeft hem ten antwoord dat het social casework nooit een universitair vak is geweest, dat was de andragologie. Het was een kwestie van hoogmoed van de universiteit. Daar waren mensen die zonder praktijk waren opgeleid, maar wel de pretentie hadden dat ze leiding konden geven aan mensen die midden in de praktijk stonden. Er is wel geprobeerd, onder meer vanuit de Amsterdamse school voor maatschappelijk werk, om contact te krijgen met de zevende faculteit, maar dat is afgewezen. Later heeft de hoogleraar Ten Have de Amerikaanse literatuur die ik in Nederland had geïntroduceerd wel gelezen, maar er in zijn andragologie een soort gemene deler uit getrokken.

Ischa Meijer vraagt zich af of de agologie niet ontzettend veel schade toegebracht heeft aan het maatschappelijk werk? 'Ik heb het gevoel dat de werkers in de jaren veertig tot zestig veel meer vaktrots hadden dan daarna.'

MK: 'Dat kan ik niet verklaren. Ze hebben zich natuurlijk ook laten overspoelen door die revolutionaire gedachten uit '68 dat het allemaal anders zou moeten. Dat waren de ideeën op de opleidingen. En de mensen die in het werk zaten werden als het ware geterroriseerd door de mensen die nieuw binnenkwamen. Veel mensen die niet meegingen in deze nieuwe opvattingen zijn weggegaan of weggepest.'

IM: 'Het blijkt steeds weer dat de maatschappelijk werkers een beetje in het verdomhoekje zitten. En heeft het er ook mee te maken dat het werk door vrouwen werd gedaan? Noemt u zich feministe?'

MK: ‘Ja, dat speelde zeker een rol. En ik noem mijzelf feministe, het is niet in de mode, maar dat kan me niets verschelen. Als jong meisje ergerde ik me er al aan dat een mijnheer in Parijs voorschreef wat ik mooi moest vinden.’

IM: ‘Vond u die strijd lekker?’

MK: (lachend) ‘Ik denk wel dat het een hele mooie vorm van sublimering van innerlijke agressie is. Je “strijdt de goede strijd”. Voor dingen die de moeite waard zijn. En je gaat niet op platgetreden paden, je ontdekt iets nieuws en bent daarmee bezig.’

IM: ‘Is er momenteel weer een restauratie?’

MK: ‘Ja, die is er zeker. De opleidingen stellen weer eisen aan studenten. Ze verbeteren de programma’s en grijpen deels terug op vroeger.’

Op de laatste vraag van Ischa Meijer of ze het prettig vindt om oud te zijn, is Kamphuis heel uitgesproken: ‘Nee. Dat is toch heel duidelijk. Ik kan een heleboel dingen niet meer die ik vroeger wel kon. Je hebt veel achter je, maar weinig voor je. Je wordt afhankelijker en dat is heel moeilijk.’

Video van Kees van Hemert

Kees van Hemert maakt in 1991 een videoportret over Marie Kamphuis. De film is onder andere bedoeld als onderwijsmiddel om aan leerlingen van sociale academies iets te laten zien van de geschiedenis van het beroep. De video is zo opgezet dat niet alleen Kamphuis aan het woord komt, maar ook oud-collega’s, oud-studenten, praktijkwerkers en andere deskundigen.³⁰¹ Van te voren hebben ze een groot aantal vragen voorgelegd gekregen van Van Hemert, zodat ze zich konden oriënteren op wat ze wilden gaan vertellen tijdens de video-opnames.

In het videoportret wordt een beeld geschetst van:

- de persoon van Marie Kamphuis;
- haar belangrijkste inzichten met betrekking tot het maatschappelijk werk;
- haar betekenis voor de ontwikkeling van het maatschappelijk werk.

301 Het forum bestaat uit: mevrouw Bovenberg (oud-leerlinge), Roelie Gans, Herman Nijenhuis, Nel Jagt, Bertje Jens, Berteke Waaldijk, Geert van der Laan en Lies Schilder.

De video begint met Kamphuis die vertelt over haar beroepskeuze, zich presenteert als feministe en de verhouding benoemt tussen drie belangrijke thema's uit haar leven: natuur, taal en mensen. Dit wordt verlevendigd met bij deze teksten passende beelden (zo zien we Kamphuis wandelend langs de Drentse Aa). Tijdens haar verhaal luisteren de anderen naar haar om naderhand te reageren en zo worden ze op dat moment van toeschouwers participanten. Naar aanleiding van de vertoonde beelden, maar ook aan de hand van de vragen vertellen zij over hun ervaringen met Kamphuis en haar betekenis voor de ontwikkeling van het maatschappelijk werk in Nederland en daarbuiten (Arch. Atria, map 445).

Interviews met Kamphuis

In de radioserie *Markante Groningse vrouwen* wordt Kamphuis in september 1992 geïnterviewd. Zij vertelt dat ze nog wel eens mensen adviseert of mensen ontvangt die informatie willen voor een scriptie of een dissertatie, maar ze neemt zelf geen initiatieven meer. 'Ik sta aan de zijlijn.' Kamphuis wordt ook nog geïnterviewd door Els Buseman in het *Drents Gronings Nieuwsblad*³⁰² en door Els Buseman voor *Zorg en Welzijn*.³⁰³

Vijftigjarig jubileum Hogeschool Gent

Voor het jubileum van de Hogeschool Gent reizen Stef Herman en Bert Lismont, docenten aan de opleiding, op 13 april 1995 naar Groningen voor een interview met Kamphuis. Kamphuis heeft een goed contact met de directeur van de opleiding die ze ooit eerder in Berlijn ontmoette. In het interview passeert nog eens alles de revue van wat voor Kamphuis belangrijk is en wat naar haar mening zo belangrijk was en is in de professionalisering van het beroep. Ze citeert Perlman, maar ook Roberts en Nee. Ze vertelt over de geschiedenis en over de invoering van het social casework en de vaak niet voorziene consequenties. Dat de Sociale Diensten bijvoorbeeld spreekkamers nodig hadden en hun cli-

302 Zaterdag 16 december 1995 (Arch. Atria, map 449).

303 'Het woord markt is mij een gruwel' (jg. 1 nr. 25/26, 1995).

enten niet meer aan een loket konden helpen, hoe de opleidingen heel anders opgezet moesten worden. Hoe veel dingen door het maatschappelijk werk zijn geïntroduceerd en door anderen zijn overgenomen, zoals supervisie, intake en gespreksvaardigheden. Als haar gevraagd wordt wat ze in het kort het hart van het beroep vindt, antwoordt Kamphuis dat ze de ethiek van het vak heel belangrijk vindt (Arch. Atria, map 448).

Congres Duitsland: Zeitzeugen und Zeitzeuginnen im Dialog

Manfred Neuffer, vakdocent aan de Universität Gesamthochschule in Siegen organiseert van 13 tot 15 juni 1990 een conferentie (Erneuerung der sozialen Arbeit durch methodische Ausbildung). Hij nodigt negentien mensen uit, van wie er achttien komen (een van hen overlijdt vlak voor de conferentie). Hun korte levensgeschiedenissen zijn opgenomen achter in zijn boek *Die Kunst des Helfens. Geschichte der Sozialen Einzelhilfe in Deutschland*. Aan de deelnemers worden van te voren vragen toegestuurd met het verzoek daarover na te denken en daarover tijdens de conferentie met elkaar in discussie te gaan. Neuffer dicht Kamphuis een heel belangrijk aandeel toe in de ontwikkeling van het social casework in Duitsland. Dat blijkt uit haar deelname aan het congres als een van de weinige buitenlanders, maar ook uit een artikel van de hand van Manfred Neuffer in *Soziale Arbeit*. Hij zegt daarin dat Kamphuis graag haar studie had willen afronden bij Alice Salomon in Berlijn, maar dat het nazisme roet in het eten gooide. In dit artikel beschrijft hij ook hoe groot de weerstand was van de Duitsers tegen de manier waarop de Amerikanen hen het casework probeerden 'op te dringen'. Al in een heel vroeg stadium ging Kamphuis in op de weerstanden die in Duitsland tegen het casework bestonden. De Amerikaanse levensfilosofie paste vaak niet bij de in Duitsland gegroeide structuren en mentaliteit. Met haar positieve, maar kritische houding ten opzichte van het concept casework lukte het haar om op een geloofwaardige manier de nieuwe inhouden over te brengen. Hij beschrijft hoe moeilijk het voor haar was om op de eerste uitnodiging in te gaan omdat ze bij zichzelf gezworen had nooit meer een woord Duits te zullen spreken, noch in Duitsland iets te doen. Maar haar respect en liefde voor de Duitse literatuur en de overweging dat er niet vijf jaar zo hard gevochten was om nu zelf te

haten – dat laatste noemt hij overigens niet, maar dat schrijft Kamphuis in *De Spiegel*³⁰⁴ – deden haar toch besluiten op de uitnodiging in te gaan. Hij zegt dat voor haar de belangrijkste pijlers van het casework waren: de poging om maatschappelijk werk op een wetenschappelijke basis uit te voeren, waarbij de dynamische psychologie de mogelijkheid bood tot ik-versterking van de cliënt, supervisie voor de werker, het principe van de gelijkheid van alle mensen en de vrijheid van de cliënt om zijn eigen beslissingen te nemen, met als onderliggende waarden: tolerantie, acceptatie en democratie. Zoals ook de tijdgenoten (op het een jaar daarvoor gehouden congres ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Alice Salomon school) zeiden, liet ze op een vakmatige manier, authentiek en met een groot didactisch vermogen haar erfenis na. Tot aan het midden van de jaren zeventig zat ze zo vaak in Duitsland dat ze er vaak aan dacht om zich blijvend in Duitsland te vestigen, maar dat is er nooit van gekomen. Ze was altijd blij als ze, terug van een reis naar Duitsland, in de verte de Martinitoren weer zag opdoemen. Haar boek *Wat is social casework?*, in Duitsland vertaald als *Die persönliche Hilfe in der Sozialarbeit unserer Zeit*, dat vier herdrukken beleefde, werd net zoals in Nederland een standaardwerk, waarbij vooral de Nederlandse casuïstiek heel belangrijk was omdat die veel dichterbij de Duitsers stond dan de Amerikaanse cases. Neuffer gaat in op haar Amerikaanse studieperiodes en de manier waarop ze supervisie in Nederland vorm heeft gegeven en op de bijdragen die ze tijdens verschillende conferenties geleverd heeft. Maar hij beschrijft ook hoe haar in Duitsland vanwege het casework harde kritiek ten deel viel. Hij eindigt met op te merken dat bewondering en achting niet zwaar vallen, dat ze een voorbeeldfunctie inneemt en dat ze daarmee treedt in het voetspoor van Salomon.³⁰⁵

Erelid van de LVMW, studiedag LVMW

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 17 mei 1991 wordt Kamphuis tot erelid van de vereniging benoemd, op grond van haar grote verdiensten voor het beroep. Als het steunpunt psychiatrie van de vereni-

304 *De Spiegel* (p. 93) naar aanleiding van het verzoek van Militair Gezag om de zorg voor de grotendeels NSB-kinderen op zich te nemen. Ze komt daarop terug in het hoofdstuk 'Duitsland' (p. 180).

305 Marie Kamphuis, *Ein Weg zwischen Charisma und Wissenschaft*. In: *Soziale Arbeit*, jg. 39, nr. 12, 1990.

ging in november van dat jaar een studiedag organiseert met als thema 'Van Casework naar Casemanagement' wordt Kamphuis gevraagd een inleiding te houden. Kamphuis laat tijdens iedere gelegenheid die haar geboden wordt haar stem horen. Wat ze vooral veel laat horen, is hoe er in de jaren na haar pensionering, volstrekt onterecht naar haar idee, geroepen is dat het casework alleen mensen aan de structuren aanpaste, dat casework vooral 'veel gefriemel in de marge' was, en dat daarom overgegaan moest worden tot sociale actie waarbij vooral het warme hart weer sprak en er veel minder plaats was voor een methodische benadering. Maar ook: hoe aan de andere kant van het spectrum maatschappelijk werkers in die jaren zeventig collectief aan het navelstaren gingen. Het lijkt heel moeilijk voor haar om te kijken naar eventueel kritische kanten van het social casework en alle kritiek trekt ze zich, naar het lijkt, heel persoonlijk aan. Haar reacties daarop hebben een vaak wat verongelijkte ondertoon. En ook tijdens deze inleiding en het daarop volgende artikel *Casework en Casemanagement; een paar apart?*³⁰⁶ blijkt dat duidelijk. Tijdens de studiedag wordt door Kamphuis en Van der Laan verder ingegaan op de relatie tussen casework en casemanagement. In *LVMW-Nieuws* worden beide lezingen gepubliceerd en op verzoek van de redactie heeft een aantal mensen uit de kringen van het maatschappelijk werk een reactie geschreven op de inleiding van Kamphuis. De vraag die men aan beide inleiders heeft voorgelegd is of casemanagement een integraal onderdeel is van het maatschappelijk werk of een methode die ook door andere hulpverleners kan worden uitgeoefend. Kamphuis begint haar inleiding met te vertellen over de geschiedenis van het social casework en over de aanzetten tot omgevingsbehandeling in haar tijd.

Tot mijn teleurstelling zijn deze aanzetten nauwelijks opgepakt. Ook ons hielden de problemen van de afstemming van de verschillende hulpverleningsinstellingen op elkaar ten behoeve van een geïntegreerde benadering van de cliënt al in de jaren zestig bezig. Totdat in de jaren zeventig veel van deze verworven inzichten volstrekt werden afgewezen. Het was immers maar gefriemel in de marge van de samenleving en alleen de verandering van sociale

306 LVMW-Nieuws, winter 1991-1992. LVMW-Nieuws was het blad van de Landelijke Vereniging voor Maatschappelijk Werkers (eerder de Nederlandse Organisatie voor Welzijnswerkers, NOW).

structuren zou de mensen van hun sociale problemen afhelfen. Terwijl enige tijd later ook bij maatschappelijk werkers het ‘collectieve navelstaren’ aanving. De professionele hulpverlening verloor daardoor aan betekenis en er trad een proces van stagnatie in en van verlies van deskundigheid.’ Dat de indirecte behandeling zo aan betekenis verloor heeft overigens niet alleen te maken met de jaren zeventig maar ook met de moeilijkheid ‘frames of references’ voor de indirecte hulpverlening te vinden. De sociologie heeft op dit micro- en meso-niveau niets wat bruikbaar is voor de praktijktheorie kunnen bieden.

Ze vindt de opbouw van praktijktheorie noodzakelijk en hoopt dat dat gebeurt op de manier waarin Amerika ons is voorgegaan, het nauwkeurig bestuderen van de casuïstiek van de praktische ervaring en de ‘practice wisdom’ met behulp van bepaalde elementen uit sociale en menswetenschappen zodat er een praktijktheorie ontstaat die een verdere wetenschappelijke ontwikkeling mogelijk maakt.

Op de inleiding van Kamphuis wordt onder anderen door Lies Schilder³⁰⁷ gereageerd, op dat moment docent aan de Hogeschool Gelderland in Arnhem. Schilder stelt heel duidelijk dat de jaren zeventig wel wat meer hebben opgeleverd dan gefriemel in de marge en collectieve navelstaarderij. Er was alle reden in die periode voor het maatschappelijk werk om zich kritisch te bezinnen op de beperkingen van de eigen werkwijze. Het social casework bleek zich minder sociaal te ontwikkelen dan oorspronkelijk de bedoeling was en ook professionele hulpverleners bleken moraliserend en psychologiserend gedrag te vertonen. Zowel in de praktijk als op universiteiten werd hard gewerkt om deze zaken benoembaar en behandelbaar te maken. Schilder refereert aan de conclusies die Fiselier³⁰⁸ trekt uit onderzoek gedaan in de jaren zeventig en tachtig naar de werkwijze van het maatschappelijk werk.³⁰⁹

307 Lies Schilder is tegenwoordig directeur van de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werkers.

308 *Ideeën en oordelen van cliënten en maatschappelijk werkers over de hulpverlening van het Algemeen Maatschappelijk Werk* (Sociologisch Instituut van de Katholieke Universiteit van Nijmegen oktober 1982).

309 In een gesprek (september 2001) geeft Lies Schilder aan dat ze heel blij was met de reactie van Kamphuis die haar liet weten dat Lies misschien ook wel gelijk had toen ze stelde dat er in de jaren zeventig toch echt meer gebeurd was dan alleen navelstaarderij en de roep om sociale actie.

Columns in *Maatwerk*

Kamphuis wordt uitgenodigd om in het nieuwe tijdschrift *Maatwerk* columns te verzorgen. Van 1995 tot 1999 schrijft ze er een stuk of tien onder het pseudoniem Marieke. De columns zijn gebundeld in *Avondrood* en gaan onder andere over haar belevenissen met de intake bij de Thuiszorg, over leeftijdsdiscriminatie, betutteling van ouderen en over taalgebruik. Kamphuis schrijft dat haar fascinatie met taal heel diep gaat. ‘De gesproken en geschreven taal is een van de meest kostbare dingen die ons mensen gegeven is. Laat woorden dienen, niet heersen’ (Arch. Atria, map 435).

Jubileum ASCA

In 1993 jubileert de ASCA (ondertussen de afdeling Social Work van de Hanzehogeschool geworden). Kamphuis wordt uitgenodigd om een lezing te houden over de geschiedenis van de ASCA. Ze houdt een lezing getiteld *Mensen helpen in 1994?* Ze vertelt opnieuw over de historie en hoe belangrijk voor vroegere maatschappelijk werkers de vuistregel was: je moet je niet laten bedotten. Ze spreekt ook over de jaren zeventig, hoe alles anders moest, want het social casework was friemelen in de marge. De structuren moesten anders met daarnaast ook een verhoogde introspectie met allerlei trainingen, het collectieve navelstaren. De cliënt was nergens meer en dan, tussen haakjes, ‘en ik ook nergens meer’.

Huisartsenopleiding

In mei 2000 krijgt Kamphuis een brief van Peter Bügel, die zich introduceert als psycholoog en sinds 1975 bij de huisartsenopleiding werkt. Hij laat weten dat in dat jaar Herman van Aalderen, hoogleraar Huisartsgeneeskunde, het methodisch werken in huisartsenland introduceerde en dat dat sindsdien nog steeds de basis van de consultvoering is. ‘Het komt mij voor dat u degene bent geweest die deze werkwijze in Nederland hebt geïntroduceerd. Vanwege mijn vijftientigjarige betrekking bij de Groningse Huisartsenopleiding wilde ik in de lente van 2001 een symposium over consultvoering organiseren.’ Hij vraagt Kamphuis daar een kleine bijdrage aan te willen leveren in de vorm van een interview

over de begindagen van het social casework, haar ervaringen in de VS en dat alles tijdens een informeel en ongedwongen gesprek. Fragmenten van die video zouden dan aan het begin van het symposium vertoond kunnen worden. Kamphuis stemt meteen toe. Op de bewuste dag, zo vertellen haar verzorgsters, moest haar mooiste jasje uit de kast gehaald, er werd lipstick opgebracht en toen was ze klaar voor het interview. Van Bügel schrijft dat toen hij aangenomen werd bij het Project Beroepsopleiding met ontzag gesproken werd over de Methode van Van Aaldereen, een methode die afkomstig was uit het maatschappelijk werk. Het moest de dokter gaan om de vraag van de patiënt, een idee waar weerstand tegen bestond en er ontstonden heftige discussies. Voor niet-medische vragen kon de patiënt zich richten tot andere hulpverleners, waarbij de maatschappelijk werkster in die tijd hoge ogen gooide (sic).³¹⁰

Het is, voor zover bekend, het laatste min of meer publieke optreden van Kamphuis. In 2001 en 2002 sprak Hans Werkman³¹¹ nog enkele keren met haar. Hij wilde over broer Gerrit een *Levensbericht* schrijven. Later, in zijn condoleancebrief aan de familie, zou hij haar omschrijven als ‘een levendige alerte vrouw die me veel wist te vertellen over het Zwolle van de jaren twintig en die een mooi bezit aan cultuur in zich en om zich heen had verzameld. Een stijlvolle grande dame.’

310 In *De Bakermat* (Arch. Atria, map 454).

311 Hans Werkman (1939) is neerlandicus en publiceerde een vijftigtal boeken, waaronder biografieën over Willem de Mérode (1983) en B. Nijenhuis (1995). Hij promoveerde in 2004 op een biografie *De haven uitgraven* over de wereld van J.K. van Eerbeek (pseudoniem van schrijver Meindert Boss, 1898-1937). Van Eerbeek was de schrijver van onder andere *Gesloten Grenzen*, een experiment met liefde, godsbeleving en ascese, een boek waar op de CICSА veel aandacht aan werd besteed.

15 De laatste jaren

Oude en nieuwe vriendschappen

Henk Schulte Nordholt

Ook aan Henk Schulte Nordholt, de vriend van al zovele jaren, stuurt Kamphuis haar memoires en hij reageert daar op een heel bijzondere manier op. Er ontstaat tussen hen een levendige briefwisseling met veel terugblikken op vroeger. De brieven van Schulte Nordholt worden geschreven vanuit Montemerse, Italië. De eerste is gedateerd op 3 april 1985.

Hij schrijft dat hij die dag begonnen is met het vierde deel van haar memoires te lezen en vindt haar daarin meer terug dan in alle vorige.

Misschien omdat we in dat vreemde en vertrouwde rijk der poëzie zoveel dichter bij elkaar zijn. Ik hoorde de klank van je stem door de dichtregels heen die je citeerde en de warmte van alles wat je eraan beleefde in die lange jaren golfde door mij heen.

(...)

En, een beetje treurige gedachte, als zulke mensen zoals jij gaan ontbreken – en ik vrees het ergste – gaat met hen die overtuigende veerkracht verloren, wordt het allemaal zo verveloo saai als het tijdschrift waar je stukken in staan.

(...)

Ik neem je lieve hoofd tussen mijn handen en kus je aandachtig. Met nog meer aandacht als waarmee ik je gelezen heb. Je Henk.

Zijn volgende brief is gedateerd 11 augustus 1985 waarin hij haar laat weten dat hij de laatste twee afleveringen van haar levensverhaal gelezen heeft en vindt dat het onderhand een waardevolle biografie en tegelijk een rijke bron voor de geschiedenis van het maatschappelijk werk in Nederland aan het worden is, jij een mooi stuk van die geschiedenis zelf.

Ik schreef het je al eens eerder: ik ben zo'n heel bijzondere lezer, die met zo'n grote intensiteit leest, die telkens probeert het beeld dat de schrijfster onwillekeurig van zichzelf kent, tracht te integreren in het beeld van het meisje dat hij zijn hele leven heeft gekend, heeft (ik schrijf het met grote schroom op) liefgehad. De lezer, die, nu hij beter dan ooit tevoren voor ogen ziet, wat zij van haar leven gemaakt heeft, hoe intens zij geleefd heeft, erin berust, begrijpt dat het zo gekomen is, als het het beste was. Terwijl ik het opschrijf, protesteert er in mij diep in mij iets, heel luid. Nog een paar keer, denk en hoop ik, dan ligt daar dat dierbare mensenleven uitgeschreven en voltooid voor me. Met de afstandelijkheid die voor dit tijdschrift gewenst was. Stel, dat je het nu eens had geschreven, om het alleen aan heel enkele intimi te vertellen, bijna een dagboek. Dieper denkend, overdenkend, waarom het allemaal zo komen moest. Niet om te publiceren, hè? Als je nu in mijn armen lag, zoals de laatste keer, ontspannen en onbezorgd, wetend dat we allebei accepteren dat het zo heeft moeten gaan. Accepterend de diepste dingen, die ons naar elkaar en van elkaar gedreven hebben. Zou je dan je lieve ogen dicht kunnen doen, als ik ze gekust had, je behaaglijk uit kunnen strekken tegen mij aan en zuchten dat alles goed was? Ik hoop het zo, ik kan het wel, bijna.

De volgende brief is gedateerd 13 oktober 1985 en eindigt met:

Goed, die jongen met wie je aan het Almelose kanaal lag, lang geleden, heeft een hele weg afgelegd. En dat meisje gelukkig ook. Mijn lieve meisje, ik neem je hoofd in mijn handen, kus je aandachtig op je lippen, op je ogen, voor je verjaardag en voor altijd. En ben blij dat je er nog bent. Kom ik moet je loslaten. Ik ga, met loden schoenen.

De volgende brief is gedateerd op 17 januari 1986.

Wij zijn twee cirkels, die telkens een beetje over elkaar heen geschoven zijn, of liever, wij leven in twee cirkels, die dat gedaan hebben. En nu, nu proberen we, en mogen we een beetje in de andere delen kijken. Wat wel heel goed is, wat we nu ook kunnen, aan kunnen, nu we weten dat onze cirkels, zelfs in het ideale geval elkaar nooit gedekt zouden hebben (en waarom zou dat ook nodig geweest zijn), nu ik, wat mij betreft, beter gezegd wat mijn binnengaan in jouw vroeger onbetreden cirkeldeel betreft, nu ik met positieve

gevoelens en met liefde, met genegenheid, met bewondering, jouw levensterrein doorwandel en denk ik: wat heeft ze zich ingezet, wat heeft ze allemaal gewild, wat veel toch volbracht.

(...)

Zo, had ik je nu maar hier, je zou het zo goed hebben bij me en daar zou ik niet eens mijn best voor hoeven doen. Maar nee, ik moet je los laten om je pas weer op te bellen als we in Holland zijn. Ik neem je lieve gezicht in mijn lange handen en kus je ogen, je mond. En streek je zodat alles weer is zoals het altijd geweest is. Dag mijn lieve, lieve meisje, je Henk.

De volgende brief is gedateerd op 8 augustus 1986 en wordt door hem geschreven als hij de tiende en laatste aflevering met de post heeft toegezonden gekregen.

*Ik vond tot mijn vreugde het laatste, tiende nummer van je memoires. (...)
In deze memoires staat mijn naam, zie ik, zo marginaal.³¹²(Natuurlijk amuseert me dat.)'*

De volgende brief is gedateerd 24 november 1986:

Ik was een beetje (zelfs meer dan dat) aangedaan nu ik jouw levensverhaal, althans werk/levensverhaal, (maar wat een machtig deel van je leven beschrijft dat) nu geïllustreerd zag met al die foto's, en mijn ogen je nog eens volgden, zoals ze je altijd gevolgd hadden (...) en alle gevoelens weer opkwamen, voor dat lieve meisje dat in Ems stond, met haar hand zo vertrouwd op haar vaders arm, toen ik weer de kamer in Emmen zag, toen ik wel gedwongen was verder te bladeren, en je ouder te zien worden, maar gelukkig altijd vol leven, vol energie, stralend vaak. Ja, glimlach maar, het zal wel nooit overgaan, vrees ik.'

(...)

'Zo, nu sla ik mijn arm om je heen en tover al de afstand weg, de geografische, en die van ons laatste al te neutrale telefoongesprek op je verjaardag. En kus je waar je wilt – en ik wil – en kijk naar je ogen die niet kunnen

³¹² In *De Spiegel* (uitgave 2007, p. 203) schrijft Kamphuis over de naamsverandering die haar school heeft ondergaan en nu Academie geworden is. Dat ook de contacten met de universiteit zijn uitgebreid en dat prof. Dr. H. Schulte Nordholt medewerking verleende aan de afdeling cultureel werk.

verouderen. Wat ik aan jou schrijf, moet ik in mijn hart bewaren, want ik maak geen doorslag, zoals aan iedereen. Zo zijn jouw kuise briefjes later het enige teken hier van ons bij elkaar horen. Of liever, daarover zeggen ze niets. Op mijn schrijftafel staat een asbakje en een pennenbakje van Rosenthal, op de notenhouten ronde tafel middenin die aardige Wedgwoodbeker op zijn schaal met de witte nymphen tegen het zwart. Zo ben je hier ook altijd, vergeet dat niet.

De volgende brief is gedateerd op 19 augustus 1987:

Je weet, hoe retrospectief we op onze oude dag worden. Nu, zo dacht ik over de keren dat ik werkelijk verliefd ben geweest en probeerde het me weer in te denken. En ik vond – en dat moet ik je toch een keer schrijven, dat ik nu weet, dat ik nooit zo verloren verliefd ben geweest als op jou. Al dat irreële geluk en ongeluk kwam weer boven. Zoals ik er natuurlijk over gedacht had, toen ik je biografie las en de foto's erbij bekeek. En dus dacht ik en beleefde ik natuurlijk onze lange Odyssee, waarvan alleen wij tweeën de kapen en kolken en groene weiden kennen. En misschien zelfs hier en daar aan het vergeten zijn.

Maar diezelfde biografie heeft me ook overtuigd – als het nog nodig was – dat dit – de weg die je nu gegaan bent – de enig mogelijke voor je was. Of je die zou hebben kunnen gaan. Gebonden aan een man, aan mij? De wijsheid van nu – de vitaliteit van toen. Maar nee, onzin. Goed, je was gefascineerd dikwijls door de mogelijkheden om jezelf te verwerklijken in je werk, maar dat was ik ook. En we hebben er allebei heel wat van gemaakt, we mogen echt niet klagen. Maar ik zocht nu, deze weken wat dieper ligt. Ons dieper scheidde, We waren geen 'starcrossed lovers' – wat zo aardig lijkt. Het lag in ons. Ik dacht aan een dag, heel lang geleden, dat me je schreef (of zei?): als je zoveel begrip hebt voor Sappho (die ik vertaald had), waarom dan ook niet voor mij?

Ik denk aan ogenblikken dat jij overtuigd was dat we er wat van maken zouden, en het ook wou (...) en dat ik terugschrok en natuurlijk ook het omgekeerde. En daarin hebben we elkaar zoveel verdriet gedaan als mensen maar kunnen, denk ik. Maar de band was te sterk om ooit te breken – en in de geslaagde professor, (voorlopig geslaagd tenminste) zat nog dezelfde verliefde jongen, die met je aan de Hoevebrug gelegen had. Maar nu was er bij ons allebei zoveel meer. En zoveel minder beklemdheid en vooroordeel.

Dan nog een brief die gedateerd is op 20 oktober 1987 waarin hij fantaseert hoe het zou zijn om met haar door het prachtige landschap te lopen, als ze dat al zouden kunnen, naar kleine stadjes en op een pleintje te zitten en daarna heel verrijnd te gaan eten.

O mijn lieve meisje, zou dit kleine druppeltje in deze met liefde geschreven brief je wat kunnen helpen? Zoals vroeger de homeopathische druppeltjes van onze moeders? Dat zou dan je mooiste verjaarsgeschenk zijn.

De laatste brief is gedateerd op 9 oktober 1988. Hij wil op een bankje bij haar zitten, zomaar, zonder grote woorden, om te bedenken dat hij er nog is, dat ze er beiden nog zijn.

En het lijkt het mij zo noodzakelijk dat iemand nog eens duidelijk schrijft voor welke waarden, menselijke waarden zij zich haar hele leven ingezet heeft. Maar goed, er is een lieflijk land, ondanks de verschillen tussen hen (beiden?) waar we elkaar altijd ontmoeten, van heel oudsher. Ik beseft het als ik de laatste gedichten lees die je me gaf. En denk aan de eerste van zo lang geleden, zo leg ik mijn leven naast het jouwe, dit stille halfuur, denk een beetje, niet te zwaar over ons beider lange levensweg, maak geen balans op, hoe zou ik kunnen, maar blijf wat ik voor jou en bij jou en zonder jou altijd geweest ben hoop ik, onveranderd, je Henk.

Juus Bakker

In 1977 overlijdt, bijna 82 jaar oud, Juus Bakker, met wie Kamphuis een meer dan veertigjarige vriendschap heeft gedeeld, van wie ze les heeft gekregen, met wie ze een werkrelatie had op de CICSА en de vrouw met wie ze gedurende enige tijd samen heeft gewoond. De rouwdienst vindt plaats op 6 december in de Martinikapel. Kamphuis is benoemd tot haar testamentair-executeur. Juus Bakker had verder nauwelijks familie, er leefde nog een neef met drie dochters en dat was het.

Florence Hollis

Kamphuis onderhoudt nog steeds een intensieve en levendige briefwisseling met Florence Hollis, een tijdgenote, eveneens geboren in 1907, die

ze tijdens haar eerste studiereis in Amerika heeft leren kennen. Later ontmoeten ze elkaar nog een paar keer in levenden lijve, maar verder moet hun vriendschap zich noodgedwongen voor het grootste deel per brief afspelen. In de briefwisseling, waarvan alleen de brieven van Hollis aan Kamphuis beschikbaar zijn (hoewel er ook een aantal, vrijwel onleesbare brieven in kladversie van Kamphuis zijn), gaat het om persoonlijke dingen, hobby's, maar vaak ook om nieuwe inzichten in het maatschappelijk werk, gezinstherapie, hun ideeën en meningen over taakgericht maatschappelijk werk enzovoort. Beiden zijn daar nog steeds geïnteresseerd in en vragen om elkaars commentaar. Kamphuis heeft, na een logeerpartij in 1970, een aantal keren het plan om haar vriendin in Amerika te bezoeken, maar nogal eens moet een voorgenomen reis gecancelled worden om persoonlijke redenen, ziekte of dood van familieleden (bijvoorbeeld als broer Herman een hartinfarct krijgt en naderhand overlijdt).

Hollis, een geëmigreerde, van origine Duitse vrouw die samenwoont met een vriendin, Rosemary Reynolds, brengt in 1939 haar eerste publicatie uit, *Social Casework in Practice: 6 casestudies*, waarin ze duidelijk maakt dat ze freudiaanse uitgangspunten slechts één van de ingrediënten van het social casework vindt. In 1947 wordt ze benoemd tot staffid aan de school voor maatschappelijk werk, het doctoraal programma van de Columbia Universiteit in New York en schrijft ze haar proefschrift *Women in Marital Conflict*. Wat ze duidelijk gemeen heeft met Kamphuis is dat ze erg gericht is op onderzoek en daar heel veel waarde aan hecht. In 1950 wordt ze tot hoogleraar benoemd. Ze was editor van *Social Casework*. In 1972 verschijnt de tweede druk van Hollis' eigen boek. Ze deelt Kamphuis' visie dat gezinstherapie heel belangrijk is en ze is verrukt van het feit dat Kamphuis een voorwoord voor de Nederlandse vertaling van haar boek wil schrijven. In een brief van november 1977 schrijft ze dat ze het heel goed vindt om te horen dat Kamphuis' boek *Wat is social casework?* in een geheel hernieuwde versie zal uitkomen. 'Het is zo belangrijk om te benadrukken wat we weten en dat beschikbaar voor jonge werkers te maken.' Maar Hollis vraagt zich wel af waar haar vriendin toch de energie vandaan haalt, ondanks al haar kwalen, om te doen wat ze allemaal doet.

Lou Jagt wijdt in zijn proefschrift *Van Richmond naar Reid. Bronnen en ontwikkeling van taakgerichte hulpverlening in het maatschappelijk werk*, aan-

dacht aan Hollis en zegt dat haar boek *Casework, a Psychosocial Theory*³¹³ het standaardwerk over het social casework uit 1940, het door Hamilton geschreven *Theorie en Praktijk van het maatschappelijk werk* vervangt. Hij noemt Dore een belangrijke recensent die Hollis de bepalende figuur in het derde kwart van de twintigste eeuw vindt. ‘Hollis bestudeerde in New York de procedurele elementen van de caseworkbehandeling met behulp van een groep doctoraalstudenten. Zij hoopte een typologie te ontwikkelen van caseworkbenaderingen die werkers in staat zou stellen meer weloverwogen te kiezen uit een verscheidenheid van casework-technieken.’ Reid, die een toespraak houdt ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Columbia Universiteit zegt in zijn toespraak overtuigd te zijn van de wetenschappelijke integriteit van Hollis, die hij goed kende. Ze was voortdurend op zoek naar een precieze, empirisch onderbouwde taal om te beschrijven wat zij en andere werkers deden, systematisch en sophisticated en ook altijd op zoek naar bewijsmateriaal om haar ideeën te toetsen. Ze respecteerde de resultaten die ze uit onderzoek verkreeg. Orcutt stelt dat Hollis de eerste was die op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde interventiecategorieën ontwikkelde. Haar classificatie van caseworkbehandelingen bleek een aantoonbaar betrouwbaar instrument te zijn bij het classificeren en meten van verbale communicaties van zowel cliënten als werkers. Tot zover Lou Jagt (2008, p. 182) over Hollis. Kamphuis zegt in het door haar geschreven voorwoord in de vertaalde editie van 1973³¹⁴ dat critici in de VS het boek te psychoanalytisch georiënteerd vinden en als gevolg daarvan verouderd. Zij vindt echter dat Hollis’ werk getuigt van een voortdurend toetsen van psychoanalytische inzichten aan de praktijk van de hulpverlening, en dat zij bovendien put uit andere mens- en maatschappijwetenschappen (sociologisch, sociaalpsychologisch, systeemtheoretisch). Wel had Kamphuis graag meer voorbeelden gezien van omgevingshulp. Ze is vol lof over de wetenschappelijke onderbouwing van Hollis’ behandelingsclassificatie, het resultaat van hypothesen op basis van grondig geanalyseerd materiaal. Zij zijn allebei vrouwen die een hoge standaard aanleggen. Hollis is heel gelukkig met het voorwoord van Kamphuis en schrijft haar

313 De eerste druk van het boek van Hollis verscheen in 1964, een tweede gewijzigde druk in 1972.

314 De titel is: *Casework, een psychosociale behandeling*.

in 1974: 'Dear Marie, I like my Dutch daughter very much' en bedankt haar uitvoerig omdat Kamphuis de nieuwe uitgave mogelijk heeft gemaakt en er een voorwoord voor heeft geschreven. 'It is a very generous introduction and much to the point' (Arch. Atria, map 12). Ze denkt dat Task Centered Casework een echte bijdrage levert, maar ze vraagt zich af of Reid en Epstein niet al te optimistisch zijn en ze wil heel graag van haar vriendin weten of deze die mening deelt.

Naast alle verhalen over werk is er toch ook ruimte voor andere zaken. Hollis geniet van haar pensioen, ze heeft twee keer per week schilderles, ze speelt muziek op een hakkebord. Ze speelt schaak per post, maar in de brieven die ze aan Kamphuis stuurt, is daar niets van terug te vinden. Ze geniet, na een verhuizing, van het leven op het platteland in een ouderendorp, Cross Roads. Kamphuis heeft haar ook enthousiast gemaakt voor de tekeningen en schilderijen van Paula Modersohn Becker en stuurt haar informatie over een expositie van Paula Modersohn Becker in New York, maar helaas heeft Hollis niet de gelegenheid erheen te gaan. Ze is, net als Kamphuis, verrukt van haar werk dat ze heel krachtig en gevoelig vindt. Ze delen in deze brieven ook veel over de politiek. Iedere brief sluit Hollis af met een aantal politiek getinte opmerkingen, vooral over president Reagan die ze verafschuwt. Kamphuis schrijft op haar beurt over de vredesbeweging en over de grote vredesdemonstraties, georganiseerd door de kerken. Jammer genoeg heeft Kamphuis niet mee kunnen doen in verband met gezondheidsproblemen. In een brief van augustus 1980 is er sprake van een reis naar Amerika die echter gecancelled moet worden, want Rosemary is met hartproblemen op de intensive care opgenomen. Na een bypassoperatie overlijdt ze in september. Hollis schrijft: 'Het is heel eenzaam na haast 50 jaar van vriendschap.' In een laatste brief bedankt Hollis Kamphuis die haar *De Spiegel* heeft opgestuurd, maar ze is helaas niet in staat om het te lezen. Ze ligt in een verpleegtehuis, ze heeft geen pijn en ze wordt goed verzorgd. In juli 1987 overlijdt ze.

Cor Jellema

Cor Jellema en Kamphuis leren elkaar kennen via de partner van Jellema, ds. Hans Stolp, die destijds ziekenhuispastor in Groningen was en jarenlang voorganger tijdens de liturgische diensten in de Martinikapel, waar

Kamphuis de drijvende kracht was.³¹⁵ Stolp en Kamphuis hadden op die manier veel met elkaar van doen en raakten al snel bevriend. Hij vertelt hoe hij vooral herinneringen heeft aan de persoonlijke gesprekken die ze voerden. Zo lazen ze samen *Awater* van Martinus Nijhoff en bespraken dat met elkaar. ‘En nog altijd’, zo schrijft hij jaren later, ‘herinner ik me dat haarscherp omdat we in onze gezamenlijke liefde voor Nijhoff elkaars hart raakten.’ In Zuidhorn waar ze woonden, organiseerden Jellema en hij vaak grotere bijeenkomsten waar Kamphuis ook altijd werd uitgenodigd en daar gedichten van Nijhoff voordroeg. Kamphuis nodigt hen ook uit op haar verjaardagsfeesten, waar ze na afloop op reageren met: ‘Cor en ik willen je heel hartelijk danken voor het stijlvolle en hartverwarmende en de tijd adelende verjaardagsfeest. Hans.’

En Cor schrijft: ‘We waren allebei zeer ontroerd en getroffen door je toespraak, “drie dingen die ik nu voorgoed onthoud”’.³¹⁶

Jellema had aanvankelijk theologie gestudeerd, maar veranderde van studie en ging Duits studeren. In 1967 wordt hij als docent verbonden aan het Germanistisch Instituut van de Universiteit in Groningen. Jellema was een man die weinig vertrouwen in zichzelf had en daar heel uitgebreid over kon tobben en piekeren zoals uit zijn dagboek blijkt. Bij Kamphuis ervaart hij zelfvertrouwen en schrijft haar daarover een ontroerende brief, gedateerd 5 augustus 1999.

Lieve Miep,

Toen ik gisteren bij je wegging, was ik, dat heb je wel gezien, heel geëmotioneerd. Je hebt, al die lange jaren dat we elkaar kennen en gesprekken hebben gehad over dingen die onze gemeenschappelijke belangstelling hadden, zo heel veel voor me betekend. Dat heb ik je eigenlijk nooit gezegd en dat wil ik nu doen.

Jij hebt me altijd het gevoel gegeven dat je in me geloofde, ik bedoel dat ik als mens en in wat ik deed en schreef, waardevol ben, Miep daar dank ik je uit de grond van mijn hart voor.

Ik herinner me – het is zeker al wel twintig jaar geleden – dat ik in een creatief dorre fase zat en niet wist hoe verder. En dat jij tegen mij zei:

315 Uit een email van Hans Stolp, mei 2011.

316 Een briefje van november 1982 (Arch. Atria, map 14). Waarschijnlijk zijn de drie dingen waar Kamphuis over sprak: natuur, taal en mensen.

'De Muze laat zich niet dwingen, je moet geduld hebben en in jezelf vertrouwen hebben.' Aan die woorden denk ik steeds als ik weer eens aan mezelf twijfel: jij gaf me het gevoel dat je vertrouwen in me had – en dat is het mooiste wat een vriendschap kan geven.

Jouw mening over wat ik schreef is daarom altijd heel essentieel voor me. Weet je nog dat ik je het gedicht liet lezen voor de 4 mei herdenking een paar jaar geleden? Uit onzekerheid wilde ik eerst weten of jij het goed en geschikt vond. Je stelde een wijziging voor en die heb ik overgenomen. En ook wat je gisteren zei over een te intellectualistische benadering van Eckharts Godsgevoel, ook dat gaf me weer voedsel voor overweging. Altijd vruchtbaar zijn de gesprekken met jou.

Maar de basis voor mij is, wat ik van huis uit niet zo heb meegekregen, dat gevoel van vertrouwen, dat je me geeft, in wie ik ben.

Lieve Miep nu ga ik een poosje door de tuin wandelen om daar aan jou te denken en zo met jou de Ene misschien ook te voelen.

Liefs Cor

Zij delen inderdaad veel gemeenschappelijke interesses, zoals hun liefde voor poëzie, onder anderen Rilke. Cor Jellema is een bekende dichter die in de jaren tachtig ook werkt als vertaler en essayist, hij schrijft onder anderen over Achterberg, en hij vertaalt Meister Eckhart. In 1995 ontvangt hij voor zijn verzamelbundel de Hendrik de Vriesprijs en in 1997 krijgt hij de A. Ronald Holstpenning uitgereikt voor zijn gehele oeuvre. Op uitnodiging van het Nationaal Comité 4 en 5 mei schrijft Jellema een gedicht dat hij op 4 mei 1997 tijdens de herdenkingsdienst in de Nieuwe Kerk op de Dam voordraagt. Hij overlijdt op 19 maart 2003 aan een hersentumor.³¹⁷ Het maakt diepe indruk op Kamphuis.

Nel en Lou Jagt

Het eerste contact met Nel Jagt dateert uit 1982. Nel Jagt had samen met vier andere vrouwen een opzet gemaakt voor een boek over supervisie en dat voorgelegd aan de uitgever van Van Loghum Slaterus. Kamphuis, op dat moment nog steeds werkzaam voor de uitgever, becommentarieert het boek. Ze is over de eerste opzet van het boek te spreken, maar

317 Uit: de levensschets van september 2009 door Gerben Wynia, achterin de Dagboeken van Jellema.

vindt de stijl hier en daar wat te kleuterleidsterachtig, waarop ze een verdere begeleiding aan de auteurs aanbiedt, die daar graag op ingaan. In brieven uit 1982 en 1983 refereert Kamphuis aan de prettige samenwerking en hoopt op inspiratie om te werken aan een boek ‘op ons vakgebied’ (Arch. Atria, map 13).

Het duurt tot 1989 voor het zover is. Op 6 december schrijft Nel Jagt een brief met de vraag of zij het manuscript *Taakgerichte Hulpverlening* dat ze samen met haar man, Lou, heeft geschreven, van commentaar zou willen voorzien. Kamphuis had eerder drie boeken van Epstein en Reid over taakgerichte hulpverlening in Nederland geïntroduceerd, bewerkt en van een voorwoord voorzien. Op 9 december (drie dagen later!) krijgt Nel Jagt een positieve en verraste reactie, het begin van een uitgebreide briefwisseling. *Taakgerichte Hulpverlening* wordt in Groningen in twee sessies doorgesproken en Kamphuis is bereid om ook voor dit boek een voorwoord te schrijven. Het boek komt uit in 1990, met een opdracht van de schrijver Dylan Thomas: Noemt mij uw taken op en in de goede volgorde (uit: *Onder het melkwoud*).

In haar voorwoord laat Kamphuis weten dat ze eerst een hardnekkig misverstand dat in Nederland nog steeds bestaat, uit de wereld wil helpen. ‘De uitdrukking social casework wordt bij ons bijna uitsluitend verbonden met een methode die gebruik maakt van elementen uit de dynamische psychologie en bovendien met een langdurig hulpverleningsproces. Maar het bestond al lang voordat de theorieën van Freud hun intrede deden in de VS en maatschappelijk werkers er enige concepten ten behoeve van het casework aan ontleenden.’ Kamphuis ziet taakgerichte hulpverlening als een reactie op een bepaalde scheefgroei die ze als volgt beschrijft: ‘In 1945 publiceerde Charlotte Towle een boekje *Common Human Needs*, bedoeld voor de werkers bij de sociale overheidsdiensten in haar land, maar dat door de vele vertalingen een wereldwijd publiek bereikte. Een van de uitgangspunten in haar boekje was dat concrete en materiële hulpverlening ook psychische en emotionele aspecten heeft, in die dagen een absolute eyeopener. Die opvatting zette velen ertoe aan uitvoerig op de emotionele kant van materiële ellende in te gaan, waarbij de concrete hulpverlening nogal eens op de achtergrond raakte.’ Volgens Kamphuis is de methode van de taakgerichte hulpverlening hier een reactie op. In hun inleiding geven de auteurs aan waarom er naast

de bekende trilogie van Reid en Epstein behoefte is aan een Nederlands boek. In de eerste drie algemene hoofdstukken proberen ze te bekijken of *Taakgerichte Hulpverlening* in te passen valt in het in 1987 uitgekomen Beroepsprofiel van de Maatschappelijk Werker. In de gesprekken over het boek waaiert Kamphuis breed uit over nog veel meer aspecten van de hulpverlening. Nel Jagt vraagt Kamphuis of ze haar daarover gericht mag interviewen. Zo ontstaan er een aantal cd's met de interviews van Kamphuis met Nel Jagt en een aantal niet gepubliceerde interviews op papier en in het boekje.

Berteke Waaldijk en het Marie Kamphuisarchief

In februari 1987 wordt aan Kamphuis gevraagd een studiedag te openen over: Vrouw en verzorgingsstaat, emancipatie of disciplineren. Als haar gevraagd wordt waarom ze zich bezig houdt met feministische theologie is haar antwoord: 'Omdat ik me daar meer dan veertig jaar geleden ook al mee bezighield.' Ze voelt zich een uitloper van de eerste feministische golf. Op deze studiedag leert ze ook Berteke Waaldijk kennen (Arch. Atria, map 328).³¹⁸ Deze kennismaking zou leiden tot een goede vriendschap.

Na de verhuizing van de Van Ketwich Verschuurlaan naar een verzorgingshuis in Haren in 2001 helpt Berteke haar het vele materiaal ordenen dat ondergebracht wordt in Archief Atria, (archief voor de vrouwenbeweging).³¹⁹ Maar Kamphuis blijkt ook een zeer uitvoerige bibliotheek te hebben opgebouwd met een schat aan informatie over (de geschiedenis van het) maatschappelijk werk. Dit wordt ondergebracht in het archief van de Marie Kamphuisstichting. Het overige deel van de bibliotheek, met onder andere veel van Margaret Drabble, Pearl Buck en veel Engeltalige thrillers, is voor Berteke.

318 Berteke Waaldijk is hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en lid van het faculteitsbestuur. Ze is onder andere bestuurslid van de Marie Kamphuisstichting. Ze is gepromoveerd op de geschiedenis van het maatschappelijk werk tot de jaren vijftig (*Het Amerika der vrouw*).

319 Alles bij elkaar is het ruim zeven meter materiaal. Aan Ditje Reudink, historica, wordt door de Kamphuisstichting gevraagd het te ordenen. Zij brengt het terug tot een geordende vijf meter archiefmateriaal en maakt er een inventarislijst bij.

Familie

Kamphuis is nooit een echte familievrouw geweest, zoals een aange- trouwde nicht het uitdrukte. Wel werden er soms met de hele familie verjaardagen gevierd, waar Miep dan aanwezig was, maar ze reageerde niet op de geboortekaartjes van neefjes en nichtjes. Haar nicht Mancy, dochter van Bregje en Herman Kamphuis, de zus van Peter en Eric Kamphuis, zegt dat ze als kind geen band hadden met tante Miep. Wel vonden ze het heel interessant dat ze een tante hadden die in Amerika was geweest. Wie had er nou in die tijd zo'n tante? Tante Miep bracht wel de kerstdagen bij familie door als ze in het land was en praatte dan met haar broer Herman op een hoog intellectueel niveau over schrijvers en dichters. Vaak waren dan Gerrit en Betty ook aanwezig, lastig voor haar (Mancy's) moeder, want die redderde in de keuken met van alles en nog wat, terwijl de anderen geen hand uitstaken.

We hebben vaker meegemaakt dat ze een diner onderbrak en voor het dessert op de trein gezet wilde worden, in onze ogen een tamelijk autoritair gedrag op dat moment. Vele jaren later, kregen we meer contact met haar. Tante Miep vond het erg leuk als we in de buurt waren en dan langskwamen. Ze kookte dan met liefde en we aten gezellig met een bord op schoot bij de open haard.

Hoe ouder tante Miep werd, hoe milder en zachter in onze ogen. Ze vertelde veel over zichzelf, hoe ze het ervaren heeft om eerst zo'n top te bereiken en vervolgens in een diep dal terecht te komen en ten slotte, omdat ze zo'n hoge leeftijd bereikt heeft, weer in de belangstelling te komen. Bij een van de etentjes hebben we ook Elizabeth Wessel ontmoet, een hele bijzondere, vriendelijke en bescheiden vrouw. Haar persoonlijkheid stond haaks op die van tante Miep.

Tante Miep had trouwens meer bijzondere en langdurige vriendschappen en degenen die wij ontmoet hebben waren schatten van mensen. De relatie met mijn moeder en de vrouw van Wim, Anita, is altijd moeizaam geweest, geen onenigheid, maar een gebrek aan belangstelling van beide kanten. Het was voor ons prettig dat ze toegankelijker werd in de loop van de jaren en ze blijft in onze herinnering een markante pittige eigenzinnige tante die we nooit echt hebben durven vragen of ze misschien lesbisch was. Ze had een mannelijke uitstraling die naarmate ze ouder werd, wel vrouwelijker en zachter werd.³²⁰

320 Informatie uit mailcontact, juli en augustus 2009.

Naarmate Kamphuis ouder wordt, lijkt ze inderdaad de contacten met de familie meer te gaan waarderen. Ze voert lange telefoongesprekken met broer Herman als hij ziek is. Ze zijn allebei dol op poëzie en dragen elkaar tijdens hun telefoongesprekken gedichten voor tot Herman in 1975 overlijdt. Kamphuis heeft contact met haar nicht Mancy. Haar neef Eric stuurt haar lange brieven vanuit zijn vele reizen naar Nepal en Thailand en ook zijn vrouw die een bekende kunstenares is, Eva Kipp, stuurt uitvoerige brieven. Met haar neef Peter lijkt er minder contact, hoewel uit de logboeken die door haar verzorgsters bijgehouden zijn in de laatste jaren van haar leven, blijkt dat zijn vrouw Bibi haar wel bezocht.

In november 1985 overlijdt Betty, de vrouw van broer Gerrit. Tijdens de begrafenis houdt Kamphuis een toespraak waarin ze Betty beschrijft als een charmante hartelijke vrouw, geïnteresseerd en creatief. In 1998 overlijdt haar broer Gerrit, met wie Marie Kamphuis vooral in haar jeugd zo'n goed contact heeft gehad. In 2001 overlijdt haar broer Jan-Willem. Kamphuis is de peettante van zijn oudste dochter, Gwynn. Gwynn veronderstelt dat tante Miep zo open stond ten opzichte van andere geloven dat ze het geen punt vond om peettante te worden toen haar dat gevraagd werd, hoe ongebruikelijk ook in protestantse kringen.³²¹ Gwynn krijgt een dochter die een beroemd fotomodel wordt en gedurende een aantal jaren de covers siert van internationale modebladen als de Vogue en de Elle. Kamphuis is trots op haar, temeer omdat Gwynn als haar petekind toch al een bijzonder plekje in haar hart heeft.

Gwynn is dol op tante Miep die zij ziet als een sterke, wijze en intelligente vrouw die voor haar het grote leven vertegenwoordigt. Een voorbeeld van hoe een vrouw kan zijn, in tegenstelling tot haar eigen moeder, die ze bijzonder opvliegerig en emotioneel noemt. Ze houdt van tante Miep als het tegengestelde daarvan.

Ik was bijzonder trots op het feit dat zij mijn peettante was. Maar ik was niet de enige die dol op haar was, mijn vader was ook zeer op zijn oudere zus gesteld. Hij werd vaak aan de hoede van Miep overgelaten toen hij nog een kleutertje was. Mijn grootmoeder, ondanks het feit dat er kindermisjes en voldoende andere hulp was, schijnt helemaal geen interesse in nog een

321 Informatie uit mailcontact, juli en augustus 2009.

kind gehad te hebben en Miep voorzag mijn vader van de zorg en liefde die normaal van een moeder komt. Vandaar dat er een hele dichte band was tussen mijn vader en mijn tante. Ze hadden veel contact met elkaar in mijn vaders laatste jaren toen hij aan longkanker leed en voerden lange telefonische gesprekken met elkaar (Jan-Willem woonde toen in Virginia). Door de telefoon lasen ze elkaar onder andere gedichten voor. Dit was voor mijn vader toen een van de hoogtepunten in zijn leven.’³²²

Gwynn brengt tante Miep op de hoogte van zijn overlijden en vraagt haar wat de meest geliefde gedichten van haar vader waren en leest een daarvan voor tijdens de begrafenisdienst. Later beschrijft ze de begrafenisdienst voor tante Miep die zeer ontdaan en geëmotioneerd is over zijn overlijden. Ze heeft ze nu allemaal overleefd, haar ouders, haar zus en de broers en veel van haar vriendinnen.

Ingezonden brieven

Vanaf de jaren negentig kan Kamphuis het niet laten om te reageren met ingezonden brieven op artikelen waarvan ze vindt dat daarin het maatschappelijk werk, of zijzelf, tekortgedaan wordt en ze kan nogal verongelijkt reageren als ze vindt dat ze niet de credits krijgt die ze verdient. Ook wil ze sommige schrijvers laten zien hoe weinig historisch bewustzijn ze hebben. Ze gaat opnieuw heftig in debat met Van Doorn over beroepsopvattingen. Al eerder, in de jaren zestig hadden zij een felle uitwisseling met elkaar over professionalisering. Van Doorn schrijft een artikel *De wentelgang van het welzijnsdenken* (NRC, 21 juni 1990) dat gaat over het programma voor sociale vernieuwing dat volgens hem herinnert aan het oude welzijnsdenken. Hij zegt: ‘In feite is de explosie van activiteiten die onder de naam “maatschappelijk werk” na 1945 plaats had, de directe voorgeschiedenis van de welzijnsrevolutie’ (die hij eerder in zijn betoog schetst). Al ging het de Nederlandse bevolking jaar na jaar beter, men bleef volhouden dat de maatschappelijke en economische veranderingen die daarmee gepaard gingen, voor het ‘morele besef’ een levensgroot gevaar inhielden. Kamphuis reageert meteen en zegt dat moralisme welis-

³²² Informatie uit mailcontact, juli en augustus 2009.

waar vlak na de bevrijding een grote rol speelde – als voorbeeld noemt ze het congres Moreel Herstel, Morele Balans, in Groningen in de herfst van 1947, waar ze een van de sprekers was, maar dat deze moraliserende instelling maar enkele jaren duurde. En zegt dan dat het door Van Doorn aangeduide maatschappelijk werk eind jaren veertig een heel andere positie innam, waarbij de uitgangspunten waren: niet moraliseren, accepteren van de hulpvrager, tolerantie ten aanzien van deze mens (ook al was men het niet eens met zijn gedrag) en recht op zelfbeschikking van mensen die met het maatschappelijk werk in aanraking kwamen. Deze ontwikkeling die zowel methodische als ethische aspecten had (maar de laatste niet in de zin van het moralisme van 1945-1946), zette zich door tot de jaren zeventig. Het zou te ver voeren aan te geven waarom er toen grote tegenstand ontstond. In ieder geval vraagt het verklaringsmodel van Van Doorn herziening. Zo simplistisch kan men het verleden niet afdoen. Van Doorn reageert daarop³²³ en zegt in zijn artikel dat zij er goed aan doet deze fundamentele principes van het moderne maatschappelijk werk nog eens in herinnering te roepen. Ze heeft er ook alle recht toe, want zij behoorde tot diegenen die rond 1950 dit programma formuleerden en propageerden; zij was de eerste die, geïnspireerd door het Amerikaanse casework, de methodische vernieuwing aanvaard wist te krijgen. Maar hij blijft erbij dat in de sociale sector een sterk moralisme nog lange tijd de toon zette en baseert zich daarbij vooral op het een jaar eerder verschenen *Voortgang zonder samenhang* van Hueting en Neij. Hij zegt dat beide meningen bestaansrecht hebben omdat er een onderscheid gemaakt zou moeten worden tussen de geschiedenis van het maatschappelijk werk als vakmatige activiteit en de wijze waarop de maatschappelijke omgeving erop reageert. Ook concludeert hij dat de ontzuiling geen soelaas bracht. In de jaren zeventig werd het welzijnswerk meegesleurd in de maalstroom van politisering en politieke manipulatie. Het duurde lang voor er een omslag kwam. Nog in 1985 sprak de Onderwijsinspectie over de sociale academies als over een wereld van ‘georganiseerde anarchie’. Kamphuis stelt in haar reactie dat het door Van Doorn genoemde boek vooral gaat over de bobo’s in het maatschappelijk werk, maar nauwelijks over de spelers in het veld. De geschiedenis van wat de hulpverleners

323 NRC 5 juli 1990 onder de kop ‘Hulpeloze helpers’.

deden, was vaak niet in overeenstemming met wat de besturen wensten en verwachtten, want daarover moet het boek nog geschreven worden. ‘En ik denk dat velen die zich toen in het maatschappelijk werk begaven en die een goede “ambachtelijke” dienstverlening zonder moralisering in de praktijk brachten zich niet zeer gelukkig voelen als ze zich met “hulpeloze helpers” aangeduid zien’ (de titel van het stukje van Van Doorn).

Uit een misschien voor haar onverwachte hoek krijgt Kamphuis steun. Mevrouw J. Soetenhorst-de Savornin Lohman, hoogleraar sociale hulpverlening aan de Universiteit van Amsterdam, reageert meteen op de artikelen van Van Doorn en ze schrijft het helemaal met Kamphuis’ reactie eens te zijn. Ze merkt op dat de morele werking van het welzijns-werk misschien nog zo slecht niet is.

Meestal schrijft Kamphuis haar brieven in het klad en typt Nel Jagt, die haar handschrift goed kan lezen, ze voor haar uit. Ze laat een scherpe reactie horen op een recensie van H.M. de Lange in *Hervormd Nederland* van 18 januari 1992 over het boek van Radboud Engbersen en Thijs Jansen *Armoede in de maatschappelijke verbeelding* (1991). Het gaat over de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Voor Kamphuis is de waard, de herbergier waar de gewonde in de bijbelse parabel naartoe wordt gebracht, de mens die beroepsmatig handelt in continuïteit, die verantwoordelijkheid heeft voor mensen die zorg behoeven en daarover ook verantwoording moet afleggen. En die tenslotte ook voor zijn werk betaald wordt. Kamphuis schrijft: wat een gemiste kans voor een literatuurwetenschapper deze samenhang niet gezien te hebben. Maar, zo gaat ze verder, deze interpretatie kon hij niet zien, ze past niet bij zijn stelling dat het casework ten onder ging omdat professionaliteit en ethiek niet te verenigen zijn. Volgens Jansen was het casework een groteske utopie en ging het omstreeks 1963 ten onder. Als Kamphuis haar inzichten aan Jansen voorlegt en vraagt waarom hij haar niet eerder geraadpleegd heeft, is zijn antwoord dat hij niet wist of ze nog leefde (sic) en zo dat al het geval was, was hij er niet zeker van of ze over deze materie nog een zinvol gesprek kon voeren. Gezien het weerwerk van Kamphuis zou dat uitstekend gelukt zijn.³²⁴ Verder schrijft ze ingezonden brieven in *HP/De Tijd*, *Het Welzijnsweekblad*, *Tijdschrift voor de Sociale Sector* en *de Volkskrant*.

³²⁴ Over deze reactie van Kamphuis is heel wat te zeggen. In ieder geval is haar reactie niet in *Hervormd Nederland* verschenen. Waar wel, is onbekend. Kamphuis lijkt niet zozeer op de recensie van H.M.

Het naderende einde – Euthanasieverklaring en graf

Hoe helder Kamphuis is en hoe scherp ze nog kan oordelen en schrijven, ze is onderhand wel een hoogbejaarde vrouw (ze is 83 als ze haar euthanasieverklaring tekent). Ze kwakkelt vreselijk met haar gezondheid en heeft heel veel klachten, kwalen en ziektes. Ze krijgt een gecompliceerde polsbreuk en ze heeft artrose in armen en schouders waar ze veel last van heeft. In 1994 krijgt ze een ernstig auto-ongeluk, In 1999 blijkt ze, na altijd al een zwakke maag gehad te hebben waar ze met haar dieet rekening mee moest houden, darmkanker te hebben waarvoor ze een operatie ondergaat; daarna heeft ze ernstige bloedarmoede. In september 2002 breekt ze haar heup. Haar gezichtsvermogen gaat sterk achteruit. Ze heeft strenge leefregels voor zichzelf: als ze de ene dag een vermoeiende activiteit heeft, doet ze de volgende dag wat minder, bezoek ontvangt ze nooit voor vier uur. Ze tekent een euthanasieverklaring van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie (Arch. Atria, map 122).

de Lange te reageren als wel op het boek van Radboud Engbersen en Thijs Jansen uit 1991, dat mogelijk aan haar aandacht ontsnapt was, maar dat ze nu, via de recensie in *Hervormd Nederland* onder ogen krijgt. In hun boek geven zij een uitgebreide beschrijving van de gelijkenis van de Barmhartige Samaritaan. In de meest algemene zin is de strekking van deze gelijkenis dat men niet over naastenliefde moet praten, maar het in de praktijk moet brengen. In hun idee is het casework vooral gericht op het toepassen van aloude waarden en vooral die van de naastenliefde. Ze gebruiken daarvoor citaten van Van Nifterik en van Tjeenk Willink waaruit zou blijken dat spontane naastenliefde of barmhartigheid juist de drijfveer zou moeten zijn voor het streven naar deskundige hulp, waarbij wel aangetekend moet worden dat spontane hulp veel schade kan berokkenen. Daarom moet de moderne samaritaan goed geschoold zijn zodat zijn werk aan effectiviteit kan winnen. Engbersen en Jansen vinden vooral het werk van Kamphuis over de aanpak van onmaatschappelijke gezinnen (1963) een goed en interessant voorbeeld van een poging tot actualisering van de samaritaanse waarden in combinatie met het ontwikkelen van een professionele werkmethode, waarbij zij vooral aandacht schenken aan het door Kamphuis ontwikkelde begrip van partnership, een vertaling van naastenliefde. Engbersen en Jansen spreken niet over een groteske utopie. Kamphuis vat twee afzonderlijk door hen gebruikte begrippen samen. Over grotesk hebben zij het waar het gaat om de schijnbare tegenstrijdigheid van een aantal te verenigen elementen: liefde en deskundigheid, gevoel en verstand, afstand en nabijheid. En een utopie omdat Kamphuis haar lezers een utopisch ideaal van partnerschap voor ogen houdt omdat ze stellig geloofde dat het casework een revolutie in de hulpverlening betekende. Een betere hulpverlening, vrij van stigma's, gloorde aan de einder: 'Alle Menschen werden Partner.' Frappant is dat het in hun boek vooral de Barmhartige Samaritaan is die als voorbeeld dient voor de professionele hulpverlener en dat dat voor Kamphuis de waard uit de gelijkenis is.

Na grondige overweging, uit vrije wil, en in het bezit van mijn volle verstand verklaar ik het volgende:

- 1) Wanneer ik te eniger tijd door ziekte, ongeval of welke oorzaak ook in een lichamelijke en/of geestelijke toestand kom te verkeren, waaruit voor mij geen herstel tot een redelijke en waardige levensstaat te verwachten is, wens ik:
- 2) A) dat op mij geen middelen of technieken zullen toegepast worden die bedoelen de fysieke levensprocessen in mij te onderhouden of te verlengen;
- 3) B) dat op mij geen middelen of technieken zullen worden toegepast die bedoelen mijn bewustzijn te onderhouden of op te wekken;
- 4) C) dat op mij euthanasie wordt toegepast.

En met pen heeft ze er zelf nog aan toegevoegd dat geen reanimatie mag worden toegepast. Is getekend 10 juli 1990.

Kamphuis houdt zich ook bezig met haar graf. In 1991 krijgt Hans Stolp een brief van de kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde Gemeente Noordlaren-Glimmen dat in 1985 grafruimte aan hem was uitgegeven, grafruimte in vak IV, perk A 111, slag 65, nummer 5. Dat echter zijn verzoek tot een dubbel graf niet gehonoreerd kan worden omdat dit te gevaarlijk was in verband met waterstanden. Was getekend P.A.C. Prins-Poorter, secretaris kerkvoogdij (Arch. Atria, map 14).

Op 28 juni 1991 schrijft Hans Stolp een brief aan Kamphuis met de vraag of zij de grafrechten wil kopen. Kamphuis wilde heel graag een graf op dat kerkhof hebben, en wilde ook heel graag ruim liggen, zonder (vreemde) mensen naast haar en al helemaal niet boven haar. Zij had zelf al geprobeerd een dubbel graf te kopen maar dat werd geweigerd. Daarna probeerde Hans Stolp dat op haar verzoek omdat het hem als dominee misschien wel zou lukken. Maar toen dat niet lukte, heeft zij zelf een graf gekocht en hij het graf naast haar zodat ze toch een dubbel graf had. Hij kocht dus het graf niet zozeer voor zichzelf, maar voor Miep. Maar na zijn verbroken relatie met Cor Jellema bedacht hij dat hij het graf in Noordlaren nooit zelf zou gebruiken en hij zou het overgedaan hebben aan zijn vroegere partner Jellema. Naar zijn herinnering heeft Jellema dat graf toen aan Miep gelaten.³²⁵

³²⁵ Informatie uit een mail van 10 augustus 2012 van Hans Stolp

Kunstproject 'De laatste reis'

Maar op nog een heel andere manier is ze met het naderend einde bezig. Eva Kipp, beeldend kunstenaar, de vrouw van haar neef Eric Kamphuis, vraagt aan veertien personen tussen de acht en de negentig jaar onder wie Marie Kamphuis, mee te willen doen aan een kunstproject 'De laatste reis' door aan te geven welke bagage zij belangrijk vinden voor de 'laatste reis', de reis na de dood. Deze vraag, zo zegt Eva Kipp, leidde vaak tot mooie en intense gesprekken over leven en dood. De bedoeling was dat mensen voor zichzelf zouden nagaan wat van zoveel belang in hun leven is geweest dat ze het mee zouden willen nemen op hun laatste reis. Voor Kamphuis blijkt dat te zijn:

Bloesem en kamperfoelie, de gedichten van mijzelf en van M. Nijhoff, twee gezichten met een uitspraak van Th. Spoerri en mijn omkering van deze gedachte. De kleur: diep hemelsblauw. Muziek: Johan Sebastiaan Bach, Das wohltemperierte Klavier, dirigent: Gustav Leonard (2e suite B VIII es moll Teil 1 kohen 1722.24, Präludien und Fugen durch die tonarten Bwv 846-869).

Motieven die mijn leven geleid hebben: de natuur, de taal en de mensen. [Dezelfde motieven die ook naar voren zijn gekomen in haar videoportret van Kees van Hemert/EB]

In de natuur zocht en vond ik vrede, schoonheid, zeker toen ik jong was en me vaak heel eenzaam voelde. Toen mijn vader in zijn laatste levensfase was, zei hij zo graag nog eenmaal de bloeiende bomen van het landschap van zijn jeugd te willen zien. Hij wandelde toen wij klein waren, meermalen met zijn drie kinderen daarheen. Zelf werd ik betoverd door de vorm en de geur van de kamperfoelie in een ander nabij landschap, het St. Agnietenbergje bij Schelle. Het gaf me troost en een geluksgevoel in moeilijke tijden.

Mijn taalliefde betreft vooral de poëzie. Gedichten gaven een dimensie aan mijn leven die mij uittilde boven de dagelijkse zorgen en pijn. Maar ik ontdekte geleidelijk dat, zoals de dichter Nijhoff het geduid heeft:

*Soldaat gij loopt in een wolk
Gij loopt zingend langs de zee, maar later
Zult gij bemerken dat het volk
Schoner zee is dan water.*

En wat mensen betreft:

Ik leerde dat verantwoordelijkheid voor medemensen te dragen en mijn mogelijkheden in dienst van anderen te stellen een mens echt wezenlijk mens en gelukkig kan maken. Daarom meende ik dat de uitspraak van Th. Spoerri: 'Man muss lernen eind Gedicht zu sehen wie ein Gesicht', ook om te keren is als: 'Man muss lernen ein Gesicht zu sehen wie ein Gedicht.' Iets van menselijke schoonheid in mijn medemens ontdekken werd voor mij een wezenlijk bestanddeel van mijn bestaan. De muziek van Bach die ik gekozen heb, vertolkt tegelijkertijd het verdriet van een mensenleven en daar doorheen en daarna het geluk van verlossing en vrede. Het slotlied van Mahler: Das Lied vond der Erde: der Abschied, dat eindigt met de volgende regels:

*'Ich werde niemals in die ferne schiefen.
Still ist mein Herz und harret seiner Stunde.
Die liebe Erde all. Überall blüht auf im Lenz und grunt
Aufs neu! All überall und ewig blauen licht die fernen! Ewig ... ewig!'
Dat zijn gevoelens waarvan je hoopt dat je ze zult hebben wanneer de tijd daar is. Ik ga wel weg maar zonder mij blijft de schoonheid van 'Die liebe Erde' mensen gelukkig maken.*

Van de twee gedichten die ze kiest, is een al in deze biografie opgenomen, namelijk *Voorjaar in Schelle*, bij de begrafenis van haar vader. Het andere gedicht schrijft ze in 1955 in Chicago onder het pseudoniem M. Frederike van der Vegte.

*Laat mij nog eenmaal ...
Zwolle St. Agnietenberg
In memorium patris*

*Laat mij nog eenmaal wandelen in het landschap van mijn jeugd.
Het is een vreemde tocht, ik ga langs verre wegen ...
De geur der zomer komt mij langzaam tegen
En in mijn hart begint een onuitzegbare vreugd.*

*Laat mij nog eenmaal door het oude landschap gaan:
De wind speelt aarzelend door de populieren,
Blank is het water der rivier en
Teder de akkerwinde. Ergens kraait een haan.*

*Maar de doden die hier eeuwen sliepen, slapen voort.
En het is of men ongestoorde vrede
Van wie hier God beminden, lang geleden,
Nog in het stille ruisen hoort.*

*Akkermaalshout op de heuvel.
Daarachter buigt het graan.
Wij spelen reiziger, soldaat en rover,
Schemering geeft onze verrukking zijn tover,
Ook wij worden stil. Ginds rijst de schijf der maan.*

*En de kamperfoelie geurt zo bedwelmend zoet,
Dat zelfs als kinderen wij woordloos weten.
Verdriet zal eenmaal zijn vergeten.
Want deze avond was schoon, het leven is goed.*

*Het landschap is verdwenen, wat we als kind
Beminden vinden we slechts in dromen –
Maar eenmaal zal ons hart daar wederkomen,
Wanneer het leven nieuw in ons begint.*

Haren

Tot 2001 is het voor Kamphuis nog mogelijk om in haar appartement aan de Van Ketwich Verschuurlaan te wonen dank zij de zorg van een aantal mensen. Ze heeft lieve, toegewijde burens, de familie Croon, die altijd voor haar klaar staan en bereid zijn om ieder moment hand- en spandiensten te verlenen. Riet Croon maakt een eerste aanvang met de ordening van het zeer uitgebreide archief dat in de kelder bewaard wordt. Harry Croon staat altijd klaar om een karweitje voor haar op te knappen. Ruth en Wim Ietswaart zijn goede vrienden en achterburens.

Kamphuis heeft Ruth leren kennen in de periode dat ze beiden in de kerk bezig waren met de vernieuwing van de liturgie. In haar grote gezin kookt Ruth ook altijd een keer per week voor Kamphuis mee en ze viert er de aanloop naar het kerstfeest mee. Ze spreken allemaal met hartelijkheid over haar en laten weten hoe bijzonder het was dat ze, zo oud als ze was en met zoveel ziekten en kwalen behept, nog steeds die grote belangstelling voor de mensen en de wereld om haar heen had. En naarmate ze ouder werd, werd ze milder en hartelijker, zoals haar nicht laat weten. Maar haar grote statusgevoeligheid, in eerdere jaren al zo pregnant aanwezig, wordt ook steeds opvallender en leidt soms tot gênante momenten. Als Kamphuis als ereburger van de stad uitgenodigd wordt voor een paar bijzondere Groningse evenementen, vraagt ze Riet Croon haar te vergezellen, maar op het moment dat Kamphuis hoort dat haar buurman universitair afgestudeerd is en daarnaast een HBO-opleiding heeft, in tegenstelling tot wat Kamphuis over hem dacht, krijgt hij een kostbaar in leer gebonden boekje.³²⁶

Zo goed en zo kwaad als dat gaat, probeert Kamphuis nog steeds haar conditie zoveel mogelijk op peil te houden. De burens zien haar iedere dag haar vaste wandeling maken rondom het appartementengebouw aan de Verschuurlaan. Ze kunnen haar uittekenen met haar hoofddoekje om, een grote zonnebril op en een schaatje bij zich, het laatste omdat ze dol op bloemen is en ze het heerlijk vindt om een klein boeketje bij elkaar te plukken. Door haar vele klachten aan nek, schouders, darmen, verslechterd gezichtsvermogen en enkele ziekenhuisopnames heeft ze veel hulp nodig. In eerste instantie is dat de reguliere thuiszorg, maar als deze op tijden komt, die ze nooit van te voren weet, raakt ze zo geïrriteerd dat ze een klacht indient en op zoek gaat naar een alternatieve thuiszorginstelling. In een van haar columns schrijft ze daarover: ‘Ik heb de “zorg op maat” die mij veel zorgen gaf en welks maat mij niet paste, maar opgegeven. En elders betere zorgservice gezocht en gevonden.’³²⁷ Het is heel moeilijk voor Kamphuis om afhankelijk te moeten zijn van anderen. De start van de mensen van de alternatieve instelling is tamelijk hilarisch. Hilde Dijkstra is de eerste keer heel vroeg, uit angst om zeker

326 Dit verhaal werd mij zowel door de familie Croon als door Berteké Waaldijk verteld als een bewijs van Kamphuis' grote statusgevoeligheid.

327 Uit een van de columns in *Maatwerk* (Arch. Atria, map 435).

de eerste keer te laat te komen. Ze belt aan waarop Kamphuis haar door de huistelefoon laat weten dat het nog niet de afgesproken tijd is en haar op de stoep laat staan. Na een tweede belletje laat Kamphuis haar door de huistelefoon weten dat zij zich ook aan afspraken houdt en dat ze dat van anderen evenzo verwacht. Op de opmerking van Dijkstra dat als ze nu niet opendoet, ze vertrekt om niet meer terug te komen, doet Kamphuis dan eindelijk open. Ze hebben er later nog wel eens om kunnen lachen. Maar er komt een moment dat het, ook ondanks de zorg van al deze mensen, niet langer kan. En zo verhuist Kamphuis op 19 januari 2001 van haar appartement aan de Ketwich Verschuurlaan naar Haren, naar Huize Westerholm, een zorgcentrum met een aantal aanleunappartementen waarvan ze appartement 19 huurt voor een bedrag van fl. 2395,- per maand en waar ze maandelijks fl. 274,- servicekosten betaalt. De drie hulpen gaan ook mee naar het appartementencomplex in Haren, een vrij ongebruikelijke gang van zaken, maar Kamphuis krijgt het voor elkaar.

Haar hulpen houden elkaar op de hoogte via logboeken waaraan de volgende informatie is ontleend. Kamphuis krijgt veel bezoek. Het is moeilijk voor haar om zo afhankelijk van anderen te zijn, maar ook moeilijk dat die grote wereld waar ze zich altijd met zoveel gemak in bewogen heeft, teruggebracht is tot een paar kamers in een verzorgingscomplex. Bezoek betekent ook de buitenwereld die binnenkomt, die haar op de hoogte houdt. En die haar ook laat zien dat ze niet vergeten is, dat ze nog steeds aanzien geniet, misschien zelfs dat mensen van haar houden. En voor zover mensen haar niet uit zichzelf bezoeken, belt Kamphuis zelf mensen op met de vraag of ze haar willen komen bezoeken. Voor Wim Ietswaart, psychoanalyticus en bevriend met Kamphuis, was zij een vrouw die heel bang was dat zij in de steek gelaten zou worden en die dat probeerde voor te zijn door mensen te bellen met de vraag of ze bij haar op bezoek wilden komen.³²⁸ Nadat haar verzorgsters klaar zijn met hun werk, gaat Kamphuis naar bed en vanaf vier uur ontvangt ze mensen. Marijke de Bruijne is een trouwe bezoeker, evenals Bertje Jens. Ook een aantal van haar vroegere docenten van de ASCA komt trouw

328 Gesprek met Ruth en Wim Ietswaart op 17 oktober 2012.

(Wim van der Sluis, Henk Jongman, Truus Kramer, Bouk Noë-de Boer), evenals haar oud-leerlingen met wie ze een goed contact had en met wie ze zelfs bevriend is geraakt (Roelie Gans, Wil Bruins Slot).

Na een periode waarin ze al steeds slechter loopt, breekt Kamphuis in september 2002 haar heup. Ze wordt opgenomen in het Martini Ziekenhuis en verhuist op haar verjaardag naar de Coendershof om te revalideren. In januari 2003 krijgt ze, na eerdere tia's, opnieuw een ernstige tia, waarna ze geen letters meer kan lezen (en dus ook geen gedichten). Om het haar zo comfortabel mogelijk te maken, wordt een hoog/laagstoel aangeschaft, buiten rijdt ze in een rolstoel en binnen gebruikt ze een rollator. Haar belangstelling voor alles om haar heen blijft groot. Zo praat ze uitgebreid met haar verzorgsters over de verkiezingen en met de vele bezoekers over van alles en nog wat.

In het voorjaar van 2003 rijden haar hulpen op paasmaandag de narcissenroute met haar, wat aan Kamphuis de opmerking ontlokt: 'Met Narcissus langs de narcissen.' Er wordt nog steeds iedere dag een klein stukje gewandeld en altijd op hetzelfde bankje uitgerust, waar Kamphuis een sigaartje rookt. De favoriete onderwerpen die tijdens de dagelijkse wandeling op het bankje naar voren komen zijn de politiek en Harry Potter. Maar ook komen heel persoonlijke onderwerpen aan de orde. Haar verzorgster Elly Bijlsma die een moeilijke periode in haar leven meemaakt, vertelt hoe Kamphuis dit meteen aan haar merkte en haar vroeg of ze er iets over wilde vertellen. Elly voelde zich zeer gesteund door de reactie van Kamphuis, die haar zelfvertrouwen gaf, zoals veel anderen dat ook over haar vertelden. Als je in de problemen zat en je vertelde Kamphuis daarover, bleek ze een heel goede luisteraar en gaf ze je zelfvertrouwen. Maar het is duidelijk dat haar krachten sterk aan het afnemen zijn. In het logboek van 2 mei meldt haar hulp Elly Bijlsma dat ze met haar naar een concert in de recreatiezaal gaat, maar na een uurtje stappen ze weer op omdat het te veel is. En de dag daarna is ze zo moe dat haar haren niet gewassen kunnen worden. Er wordt aardig en gewetensvol, volgens een strak regime, voor haar gezorgd. Ze wordt uit bed geholpen, gewassen en aangekleed, het ontbijt wordt voor haar klaargemaakt, een boterham met tongenworst en een beschuitje met marmelade. Daarna wordt in een hoog tempo het appartement schoongemaakt, de (vele) planten verzorgd, boodschappen gedaan, eten klaargemaakt, de

was geteld en in zakken gedaan. Op dinsdag gaat de verzorgster van die dag altijd met haar naar de bloemenkraam om planten en/of bloemen te kopen en iedere week worden Vrij Nederland, De Groene Amsterdammer, Elsevier en Haagse Post gekocht. In de tijd van de asperges haalt Hilde asperges uit Limburg, waar Kamphuis dol op is ('een hele klus om ze schoon te maken, maar de waardering is er dan ook naar'). Ze droomt veel in die tijd, soms doodsdromen of dat ze een lezing in Duitsland moet houden en soms droomt ze over de 'domineeszoon'.³²⁹

Op 17 september 2003 wordt nog een melanoom uit haar arm weggehaald, maar volgens de behandelend arts, dr. Oesenbeek, is dit dweilen met de kraan open. Kort daarna raakt ze linkszijdig verlamd, na waarschijnlijk weer een tia. In december is het duidelijk dat het eind van haar leven in zicht is. Op 4 december komt Marijke de Bruijne om te praten wat er moet gebeuren bij de begrafenis. Als op 4 januari 2004 Hilde Dijkstra komt, schrikt ze heel erg, omdat ze vindt dat Kamphuis heel erg achteruit is gegaan. Een dag later schrijft Betty dat Kamphuis helemaal de kluts kwijt is en heel veel slijm opgeeft. 'Mw is erg ziek, krijgt prednison. 6 jan.: mw heeft heel weinig kracht, kan niet door een rietje drinken, het is net of ze weer een attaque heeft gehad. 7 jan.: ik weet niet of mw mij herkent, ze praat moeilijk en ze valt iedere keer weg. 8 jan.: mw is erg ziek, ze herkent niemand meer. Ik heb intussen de belangrijkste mensen die haar het meeste na staan ingelicht en ook de familie. Mw kan bijna niet meer slikken; met moeite een paar lepels thee in haar mond gegoten en met watje schoon gemaakt. Als ze het benauwd krijgt, morfine.' Hier eindigt het logboek.³³⁰

Kamphuis overlijdt op 9 januari en wordt op 14 januari in Noordlaren begraven. De kist wordt door zes vrouwen gedragen. Marijke de Bruijne leidt de dienst.

329 De informatie over haar verblijf in Haren is grotendeels ontleend aan de logboeken die de verzorgsters hebben bijgehouden.

330 De logboeken zijn te vinden in Atria, in het archief van Marie Kamphuis, map 123.

Foto's



Jopie, Gerrit en Miep Kamphuis met kindermisje, ongeveer 1911



Jopie en Miep bij het nieuwe broertje Herman (1913)



Het gezin Kamphuis. Van links naar rechts: Jopie, vader Jan-Willem Kamphuis, Gerrit, zittend in het midden Miep, Jan-Willem, Herman en moeder Hermanna Kamphuis-Treep (ongeveer 1922)



De opvoering van het lekespel "Ons is geboden". Zittend Miep Kamphuis, midden voor Miems Voors (copyright Vereenigde Fotobureaux Amsterdam)



Deze foto stuurt Miep aan Jopie op 17-jarige leeftijd "aan Joop, van Miep" (1923)



Marie Kamphuis als jonge vrouw (copyright archief Atria)



Marie Kamphuis in haar uniform als reserve luitenant van het Militair Gezag (1945)



Toen: bij de opening van de nieuwe school (1954)



Nu: de Marie Kamphuisborg waarin o.a. gehuisvest de afdeling Sociale Studies



Kamphuis (midden voorste rij) tijdens het 75 jarig bestaan van de firma Kamphuis (20 juni 1959). Rechts van haar Betty Kamphuis-Simon Cohen en daarnaast Bregje Kamphuis-Visker



Een huisdiner, gegeven door Minerva Dameskoshuis in Stellenbosch, Zuid-Afrika (1962), 4e van links Marie Kamphuis.



Marie Kamphuis in Zuid-Afrika (1962), 3e van links Marie Kamphuis, helemaal rechts prof. Theron



Tijdens haar afscheidsspeech *Sociale Actie nu ?!*
op 29 april 1970



Marie Kamphuis en Juus Bakker (r.) in de jaren '70



Benoeming van Marie Kamphuis als ereburger van de stad Groningen in 1975



Marie Kamphuis bij Joshua tree in de VS (1974)



Henk Jongman begeleidt Kamphuis op weg naar het 50-jarige jubileum van de opleiding (1993)





Nel Jagt (l.) en Berteke Waaldijk (r.), haar geestelijke dochters, zoals Kamphuis hen noemde



Berteke Waaldijk opent het Marie Kamphuis archief



Kamphuis op haar 90e verjaardag (1997)



Koningin Beatrix begroet Kamphuis bij viering jubileum
100-jarig bestaan Maatschappelijk Werk (1999)

Bibliografie

- Achterberg, G. (1987). *Briefwisseling met Gerrit Kamphuis*. Amsterdam: Querido.
- Achterberg, G. (1985). *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Querido.
- Achterhuis, H. (1980). *De markt van welzijn en geluk*. Baarn: Ambo.
- Adriani, J.H. (1940). *Voorlezingen over Armenzorg en Maatschappelijk Werk*. Zutphen.
- Aerts, M. (1994). *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hille*. Amsterdam: Socialistische Uitgeverij Amsterdam.
- Amelink, A. (2002). *De Gereformeerden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Baar, M. de, Kuiper, Y. & Renders, H. (2011). *Biografie & Religie. De religieuze factor in de biografie*. Amsterdam: Boom/Biografie Instituut.
- Baart, A.J. (2001). *Een theorie van de presentie*. Nijmegen/Utrecht: Lemma.
- Baart, A.J. (1991). De preciezen en de rekkelijken. Wat de andragoog mag en wat werkt. *TV4*, oktober/december 1991, pp.317-329.
- Bakker, B. & Middendorp, A. (1966). *Nieuw commentaar op Achterberg*. Den Haag: Beert Bakker/Daamen.
- Bank, J. (1978). *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Barnhoorn, J.J. (1960). *Individueel Maatschappelijk werk en Geestelijke Gezondheidszorg*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine Books.
- Beekman, J.F. (1964). Beroepsgeheim en verschoningsrecht. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 18(4), pp.59-63.
- Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*. Utrecht. Januari 2006. Uitgave van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (tekst Nel Jagt).
- Bervoets, L. (1994). *Opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid. De verzoening van wetenschap, ethiek en sekse in het sociale werk in Nederland rond de eeuwwisseling*. Proefschrift Wageningen; Amsterdam: ISSG.
- Bervoets, L. (1999). Een voorbeeldig pionier Marie Lulofs (1854-1954). In B. Waaldijk, J. van der Stel & G. van der Laan (Red.), *Honderd jaar sociale arbeid. Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk*. Assen:Van Gorcum.
- Beugen, M. van (1971). *Sociale Technologie*. Assen:Van Gorcum.
- Biestek, F. (1957). *The Casework Relationship*. Chicago.
- Blom, J.C.H. (1989). *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950*. Rotterdam: Universitaire Pers.

- Blom, Ph. (2009). *De duizelingwekkende jaren. Europa 1900-1914*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Boer, J. (1969). Drenthe en het opbouwwerk. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 23(17), pp.370-381.
- Bohlmann-Modersohn, M. (2005). *Paula Modersohn, eine Biographie mit Briefen*. München: Random House GmbH.
- Bosch Kemper, J. de (1851). *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland, hare oorzaken*. Haarlem: De Erven Loosjes.
- Bruijne, M. de (2005). *Liederen voor de toekomst. Nieuwe Liederen*. Kampen: Kok.
- Buitendijk-Mulder, D. De verhouding als probleem; kam maatschappelijk werk een vrij beroep worden? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 17(7) pp.168-170.
- Buitendijk-Mulder, D. (1964). Overpeinzingen bij advertenties. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 18(18), pp.274-275.
- Calis, P. (1964) *Daling van temperatuur*. Den Haag: Bert Bakker/Daamen.
- Calis, P. (2012). *Literaire vriendschappen en andere misverstanden*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Dalrymple, T. (2001). *Life at the Bottom*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Dellhez, C.F. (1928). Huisvesting van ontoelaatbare gezinnen. *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*, 9(2), pp.25-36.
- Dercksen, A. & Verplanke, L. (1987). *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Meppel: Boom.
- Dercksen, S.J.P. (1951). De plaats van de evangelieverkondiging in het maatschappelijk werk gezien vanuit de psychotherapie. *Tijdschrift voor Geestelijke Volksgezondheid*, 6(1), pp.21-31.
- Dimmendaal, G. (1960) Groningen ingericht. 125 jaar residentiële hulpverlening in Groningen. Groningen: Uitgave Stichting Noordelijke Orthopedagogische Voorzieningen.
- Doorn, J.J.A. van & Schuyt, C.J.M. (1984). *De stagnerende verzorgingsstaat*. Meppel: Boom.
- Doorn, J.J.A. van (1961). Professionalisering in het maatschappelijk werk. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 15(18), pp.353-359.
- Doorn, J.J.A. van (1956). Verzuiling, een eigentijds systeem van sociale controle. *Sociologische Gids*, november 1956, pp.41-49.
- Dubois, O.W. (2010). *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Dunk, H. W. von der (Red.) (1986). *Wederopbouw, welvaart en onrust Nederland in de jaren '50 en '60*. Houten: De Haan.

- Duyvendak, J.W. (1996). De constructies van de andragologie versus de waarheid van zelfkennis. *Krisis*, 63, pp.38-49.
- Eerbeek, J.K. van (1935). *Gesloten grenzen*. Amsterdam.
- Engbersen, R. & Jansen, T. (1991). *Armoede in de maatschappelijke verbeelding (1945-1990). Een rethorische studie*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Foucault, M. (1995). *Geschiedenis van de waanzin*. (C.P.Heering-Moorman). Meppel: Boom. *Histoire de la folie a l' age classique* (1975).
- Frieswijk, J.A. (1989). *Om een beter leven, strijd en organisatie van land-, veen- en zuivelarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)*. Proefschrift. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Galesloot, H. & Schrevel, M. (Red.) (1987). *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*. Amsterdam: SUA.
- Gastelaars, M. (1990). Ontwikkeling van de Nederlandse Andragologie. *Kennis en Methoden*, 1990(4), pp.346-366.
- Gay, P. (1985). *Sigmund Freud, zijn leven en werk*. (Beert van Rijswijk). Baarn: Tirion. New York Norton (*Freud: a life for our times*, 1988).
- Gedenboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de School voor Maatschappelijk Werk. 'Problemen van Maatschappelijk Werk'*. Purmerend: Muusses.
- Geisner, M. (1934). *Dans voor allen, van de gymnastiek naar de gemeenschapsdans*. Amsterdam: Arbeiders Jeugd Centrale.
- Goekoop-de Jong van Beek en Donk, Cecile. (1984). *Hilde van Suylenberg*. Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.
- Goudsmit, C.J. (1961). Het beroepsgeheim van de maatschappelijk werker. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 15(1), pp.1-3.
- Graaff de, H. (1991). Beroepsregistratie van maatschappelijk werkers. Wil de echte maatschappelijk werker opstaan? *TVA*, oktober/december 1991, pp.257-264.
- Grever, M. & Waaldijk, B. (1998). *Feministische Openbaarheid; De nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam: IISG en IIAV.
- Groothoff, R. (1995). *Personen, structuren en burgers. Een onderzoek naar de publieke functie van het professioneel maatschappelijk werk*. Doctoraal scriptie voor de faculteit der wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Groningen. Groningen.
- Halberstad-Freud, H.C. (1991). *Freud Proust Perversion and Love*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Halkes, C.J.M. (1980). *Met Mirjam is het begonnen. Opstandige vrouwen op zoek naar hun geloof*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Hamilton, G. (1951). *Theory and Practice of Social Casework*. New York.
- Harinck, G. & Klinken, G. van (Red.) (2011). *Van kansel naar barak. Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van herinnering*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.

- Harinck, G. (Red.) (2001). *De kwestie Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar*. Barneveld: De Vuurbaak.
- Haverda, J.L. (1955). Het relativiteitsstandpunt gehandhaafd. *Sociologische Gids*, november 1955, pp.125-128.
- Haverda, L. (1970). *Probleemgezinnen. Verslag van een sociologisch onderzoek*. Utrecht: Stichting Maatschappelijk Werk.
- Hermans, L.M. (1901). *Krotten en sloppen. Een onderzoek naar de woningtoestand te Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdamschen Besturenbond.
- Heuts, E. van (2006). *Thuis in de bouw, 120 jaar Kamphuis' Bouwmaterialen*. Zwolle: Historisch Centrum Overijssel.
- Hillen, W. (1950/1952). De verhouding tussen de scholen voor maatschappelijk werk en de universiteit. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 11(6), pp.101-107.
- Hillen, W. (1951). Na het CaseworkSeminar in Woudschoten. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 4(1), pp.14-18.
- Hoeven, A. ter (1956). Facetten van de verzuiling binnen het maatschappelijk werk. *Sociologische Gids*, november 1956, pp.53-58.
- Hoffman, E. (2002). *Interculturele gespreksvoering. Theorie en praktijk van het Topoi-model*. Houten; Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Hollis, F. (1972). *Casework; a psychosocial therapy*. New York: Random House.
- Hommes, A.L. (1951). Het Social Casework. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 3(5), pp.114-116.
- Hommes, A.L. (1951). Het Social Casework. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 3(7), pp.155-158.
- Hommes, A.L. (1951). Ontwikkeling van het Social Casework. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 3(9), pp.204-208.
- Hommes, A.L. (1951). Ontwikkeling van het Social Casework. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 4(1), pp.1-3 .
- Hommes, A.L. (1951). Ontwikkeling van het Social Casework. De derde periode. De vierde periode. 4(5) pp.113-115.
- Houkes, A. (2009). *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie 1850-1900*. Proefschrift. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Hubregtse, P.H. (1949). Sociaal woningbeheer, geschiedenis, ontwikkeling en perspectieven. In *Gedenkboek t.g.v. het 50-jarig bestaan (1899-1949) van de School voor Maatschappelijk Werk. Problemen van Maatschappelijk Werk*. Purmerend: Muusses.
- Huizinga, B. (2008). Het ontstaan van de HBO-V en de Academie voor Gezondheidszorg in Groningen. In: *Gedenkboek t.g.v. het 30-jarig bestaan van de HBO-V*. Groningen.

- Idenburg, Ph.J (1959). Welvaart en Welzijn. Bij het 60-jarig bestaan van de Sociale Academie in Amsterdam. *Volksopvoeding*, 1959(8), pp.283-294.
- Jagt, L. (2008). *Van Richmond naar Reid. Bronnen en ontwikkeling van taakgerichte hulpverlening in het maatschappelijk werk*. Proefschrift. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Jagt, L. & Jagt, N. (1990). *Taakgerichte hulpverlening in het maatschappelijk werk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Jagt, N. (1999). Een maatschappelijk werk opleiding in de vroege jaren dertig: interview met Marie Kamphuis en haar basisopleiding op de CICSA. *Sociale Interventie*, 8(3), pp.150-154.
- Jagt, N. & Kamphuis, M. (1990). *Interview met een pionier van het maatschappelijk werk*. Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Jansen, L. (1991). Hommage aan maatschappelijk werk pionier Marie Kamphuis. *Sociaal bestek, Tijdschrift voor lokaal beleid en management*, 53(1), p. 15.
- Jansen, Christel. (2012) *De Woonschool*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Jellema, C.O. (2009). *Een web van dromen. Dagboeken 1960-2003*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgevers-MIJ N.V.
- Jens, L.F (1972). *Beroepsethiek en code van de maatschappelijk werker*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Jens, L.F (1962). De betekenis van de code. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 16(2), pp.243-247.
- Jens, L.F (1969). De normatieve component in sociale en culturele arbeid. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 23(20), pp.472-479.
- Jens, L.F (1962). Toelichting op de beroepscode. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 16(2), pp.35-44.
- Jong, Lou de (1970). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 1: Voorspel*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Jongh, J.F. de (1959). Van school voor maatschappelijk werk tot Sociale Academie bij het 60-jarig bestaan van de scholen voor maatschappelijk werk. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 13(20), pp.341-347.
- Joor, J. & Beening, A. (2001). *Van Leyster tot Leeuwenburg*. Oosterwolde: P.C. van Gorsel.
- Kadushin, A. (1976). *Supervision in Social Work*. New York: Columbia University Press.
- Kadushin, A. (1972). *The social work interview*. New York: Columbia University Press.
- Kamphuis, M. (1919). *Het Damspel: beknopte handleiding der damtheorie*. (Atria, Archief Marie Kamphuis, map 49). Zwolle: geen officiële uitgave.

- Kamphuis, M. (1933) Een middeleeuwse heilige, Brigitta van Zweden. *De jonge vrouw*, 16(2), pp.62-64.
- Kamphuis, M. (1934). Mechtild von Magdeburg, een minnezangster Gods. *De jonge vrouw*, 16(7), pp.276-278.
- Kamphuis, M. (1934). De vrouw in Sovjet-Rusland. Eindexamenscriptie voor de CICSA. Gepubliceerd in: *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, 1936.
- Kamphuis, M. (1934). Het fascisme en de vrouw. CICSAs, september 1934. Gepubliceerd in: *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, 1936.
- Kamphuis, M. (1934). *Jan Luyken, een bloemlezing uit zijn gedichten*. Libelleserie 43. Baarn.
- Kamphuis, M. (1941). Pamflet tegen de Winterhulp en Volksdienst. Amsterdam,
- Kamphuis, M. (1947). Een maand in Amerika. *Provinciale Groninger Courant*, 20 februari.
- Kamphuis, M. (1947). Een maand in Amerika. *Gronings Dagblad*, 17 februari, 26 maart.
- Kamphuis, M. & Gleisner, M. (1947). Social Work in Postwar Holland. *Journal of Social Case Work*, 28(7), pp 249-253.
- Kamphuis, M. (1948). Het Amerikaanse social casework. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 2(6), pp.81-85.
- Kamphuis, M. (1948). Amerika en wij. Wat valt er voor ons maatschappelijk werk te leren? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 2(4), pp.49-52.
- Kamphuis, M., Boer, J. & Nijhoff, A.C.C. (1949). *Maatschappelijk Werk op het plateland*. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Kamphuis, M. (1950/1977, 11^e ed.) *Wat is social casework? Een eerste inleiding*. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Kamphuis, M. (1950). Mag of moet een christen maatschappelijk werker evangeliseren? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 4(19), pp.314-316.
- Kamphuis, M. (1950). Waarin verschilt het hedendaagse social casework van de inzichten van mw. Muller-Lulofs en haar tijdgenoten? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 4(8), pp.113-116.
- Kamphuis, M. (1951). Thomas van Aquino en Karl Barth 'baanvegers' voor Freud. Een dag te midden der kinderbeschermers. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 5(14), pp.209-212.
- Kamphuis, M. (1951). De eerste stap. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 5(17), pp.294-295.
- Kamphuis, M. (1953). Ook het maatschappelijk werk in Duitsland zoekt nieuwe wegen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 7(18), pp.281-284.

- Kamphuis, M., A.J. Sevenhuijsen, A.L. Janse de Jonge. G.C. van Niftrik, C. Idenburg-Kohnstamm, P.S. Bakker, J.K. Bakker (1953). *Helpen als Ambacht*. Baarn: Bosch & Keuning N.V.
- Kamphuis, M. (1955). Het maatschappelijk werk in de Verenigde Staten zoekt naar principiële fundering. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 9(17), pp. 281-284.
- Kamphuis, M. (1955) *Methods of Teaching and Training for Social Casework*. Den Haag: Ministerie van Maatschappelijk Werk.
- Kamphuis, M. (1956). Maatschappelijk werk en bureaucratie. *Sociologische Gids*, november 1956, pp.95-96.
- Kamphuis, M. (1956/1957). Het casework gewogen? *Katholiek Sociaal Tijdschrift*.
- Kamphuis, M. (1956/1957). Verkenning op een vertrouwd, onbekend terrein. *Wending*, 10(11), pp.661-677.
- Kamphuis, M. (1957). Sozialschwierige Familien. *Soziale Arbeit: Deutsche Zeitschrift für soziale und sozialverwandte Gebiete*, 6(3), pp.97-109.
- Kamphuis, M. (1957). Wat is maatschappelijk werk? Reflecties over de vraag zonder antwoord. Deel I. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 12(8), pp.261-266.
- Kamphuis, M. (1957). Wat is maatschappelijk werk? Proeve van cartografering. Deel II. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 12(8), pp.266-267.
- Kamphuis, M. (1957). Wat is maatschappelijk werk? Bodemkartering. Deel 111. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 12(10), pp.135-137.
- Kamphuis, M. (1958). *Vaart en Tucht*. Lochem: De Tijdstroom.
- Kamphuis, M., Kuiper, P.C., Boeke, P.E. & Goudsmit, W. (1958). *Schuldgevoelens*. Kaleidoscoopreeks. Lochem: De Tijdstroom.
- Kamphuis, M. (1959). *Om de leefbaarheid van het bestaan*. Lochem: De Tijdstroom.
- Kamphuis, M. (1959). *Onmaatschappelijkheid als menselijke en maatschappelijke 'minusvariatie'*. Kaleidoscoopreeks. Groningen: ASCA.
- Kamphuis, M. (1961) Maatschappelijk werk. Een beroep onder auspiciën van instellingen? Een vrij beroep? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 19(4), pp.61-66.
- Kamphuis, M. (1961). Vragen rondom sociale integratie van probleemgezinnen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 15(15), pp.295-301.
- Kamphuis, M. (1962). *Responsibilities and Problems of Social Work today*. Kaleidoscoopreeks. Groningen: ASCA.
- Kamphuis, M. (1963). *Nieuwe wegen in het werken met probleemgezinnen. Het casework-experiment in het Family Centered Project in St. Paul*. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Kamphuis, M. (1963). *Het avontuur in St. Paul naar het Casework Notebook*. Alphen a/d Rijn: Samson.

- Kamphuis, M. (1963). Organisatititis, de ziekte van de welvarende welvaartsstaat. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 15(11), pp.223-228 / J.M. Broekman (Red.). *Maatschappelijk werk. Krachten, terreinen, methoden*. Deel I Maatschappij en maatschappelijk werk. Assen:Van Gorcum.
- Kamphuis, M. (1964). De 'eigen identiteit' van het maatschappelijk werk. In J.M. Broekman (Red.), *Maatschappelijk werk. Krachten, terreinen, methoden*. Deel I Maatschappij en maatschappelijk werk. Assen:Van Gorcum.
- Kamphuis, M. (1965). Wat doet de kerk? *Groninger Kerkblad*, 19 september.
- Kamphuis, M. (1965). Beroepscode en methode. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 19, pp.422-425.
- Kamphuis, M. (1966). Behandeling van het omgevingsveld van de cliënt: een exploratie op grond van Florence Hollis: Casework, a psychological therapy. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 20(3), pp.254-257.
- Kamphuis, M. (1966). Arbeit mit Problemfamilien. *Soziale Arbeit*, 15(6), pp.260-273.
- Kamphuis, M. (1967). Rollenspel als didactische methode ten behoeve van de caseworktraining. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 21(16), pp.343-350.
- Kamphuis, M. (1968). Das Rollenspiel als didaktische methodiek in der Ausbildung für Soziale Einzelhilfe. *Blätter der Wohlfahrtspflege*, 115(3), pp.69-74.
- Kamphuis, M. (1969). *Methodische perspectieven in het werk met geestelijk gehandicapte jongeren*. Kaleiscoopreeks. Groningen: ASCA.
- Kamphuis, M. (1970). *Sociale actie nu?!* Lochem: De Tijdstroom.
- Kamphuis, M. (1972). *Tegen de draad in: opstellen over de ontwikkelingen in de jaren zestig en perspectieven voor de jaren zeventig in sociale dienstverlening en opleiding*. Lochem: De Tijdstroom.
- Kamphuis, M. (1986). *Kijken in de spiegel van het verleden: veertig jaar avontuur in en om welzijnsland*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Kamphuis, M. (1988). Licht en Liefde op het platteland. *Tijdschrift voor Huishoudkunde*, 3/4, pp.81-90.
- Kamphuis, M. (1990). Leerstoel maatschappelijk werk?! *TVA*, 90(4), pp.349-352.
- Kamphuis, M. (1991). Casework en Casemanagement: Nieuw voor oud? *LVMW-nieuws*, 1991(4) pp.4-6.
- Kamphuis, M. (1999). *Avondrood*. Groningen.
- Kamphuis, M. (2007, 2^e druk). *Kijken in de spiegel van het verleden: Maatschappelijk werk in historisch perspectief*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kasius, K. (1950). *A Comparison of diagnostic and functional Casework Concepts. Reports of the Family Service Association of America*. New York.
- Kate, A. ten (1960). Het gezin Klomp, een hopeloos of hulpeloos 'onmaatschappelijk' gezin? *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 14(22), pp.379-383.

- Kloek, E. (2009). *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*. Amsterdam: Balans.
- Klompé, M. (1962). *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1952-1962*. Den Haag.
- Kluit, E.M. (1934). *Het protestantse Reveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865*. Amsterdam.
- Knight, L.W. (2005). *Citizen. Jane Addams and the struggle for Democracy*. Chicago en London: The University of Chicago Press.
- Koch, J. (2006). *Abraham Kuyper. Een biografie*. Amsterdam: Boom.
- Koenis, S. (1993). *De preciaire professionele identiteit van sociaal werkers*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Konrád, G. *De bezoeker*. (Hans Hom.) (1991). Amsterdam: Van Genneep. (A latogato, 1961).
- Kramers, H., Slangen, J. & Vroegindeweyj, M. (1982). *Het Leidse Volkshuis 1890-1980. Geschiedenis van een stichting sociaal-kultureel werk*. Leiden.
- Kunneman, H. (1991). Nieuw elan voor het maatschappelijk werk? *TVA*, oktober/december 1991, pp. 305-316.
- Laan, G. van der (1990). *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk*. Proefschrift. Utrecht: SWP.
- Laan, G. van der (1994). Naar een postmodern paternalisme. *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, 1994(4), pp.28-33.
- Laan, G. van der (1995). *Leren van gevallen. Over het nut van de reconstructie van casuïstiek voor praktijk en wetenschap*. Oratie uitgesproken op 22 november 1995 aan de Universiteit Utrecht bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar.
- Laan, G. van der (1997). Dwang, drang en de plicht tot legitimatie. Over de gelaagde structuur van het social casework. *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, 1997(6), pp.25-29.
- Laan, G. van der (1993). Methodiekontwikkeling: Over systematiek en doelgerichtheid in methodiekontwikkeling. In: Van der Kamp et al., *Methodiekontwikkeling. Concepten en trajecten* (pp.33-52). Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Laan, G. van der (2003). Individualisering als interventieprincipe. In R.P.Hortulanus & J.E.M. Machielse, *Het sociaal debat* (pp.85-98). Den Haag: Elsevier.
- Laan, G. van der (1991). Een etiquette voor het maatschappelijk werk. *TVA*, 20 oktober/december 1991(20), pp.288-302.
- Laansma, K.L. (1957). De institutionele ontwikkeling van het maatschappelijk werk. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 11(4), pp.49-52.
- Lauwen, M. (2003). *Geschiedenis van een laatbloeiër, het levensverhaal van dr. L.F.Jens*. Bureau voor levensverhalen.

- Lang, G. & Molen, H.T. van der (2003). *Psychologische gespreksvoering. Een basis voor hulpverlening*. Soest: Uitgeverij Nelissen.
- Lange, E. de (1995). *Sober en Solide. De wederopbouw van Nederland 1940-1965*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Lans, J. van der (2010). *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Lazonder, A.W. (1974). *Uit de werkplaats van het Liedboek*. 's Gravenhage: Boeken-centrum.
- Leidstersblad*. OCMA2 3(4), pp.68-69.
- Leidstersblad*. OCMA2 3(6), pp.113-116.
- Leidstersblad*. De School voor Christelijk Socialen Arbeid te Amsterdam, 4(1), p.22.
- Leidstersblad*. De School voor Christelijk Socialen Arbeid, 4(8), p.198.
- Leidstersblad*. De School voor Christelijk Socialen Arbeid, 4 (11), pp.244-245.
- Leidstersblad*. De School voor Christelijk Socialen Arbeid, 5(9), pp.202-203.
- Ligtenberg, C. (1908). *De armenzorg te Leiden tot het einde der 16e eeuw*. Proefschrift. Den Haag: Nijhoff.
- Linde, M. van der (2007). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Linde, M. van der (1991). *De Horst 1945-1990. Beelden van een bewogen leven*. Driebergen: Uitgeverij de Horst.
- Linde, M. van der (2005). *De Horst 1945- 2005. Biografie van een buitenbeentje*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Linden, H.B. van der (1952). Maatschappelijk werk als object van wetenschap. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 6(16), pp.241-248.
- Litjens, H.P.M. (1953). *Onmaatschappelijkheid; theorie en therapie*. Assen: Van Gorcum.
- Litjens, H.P.M. (1956). Discussie over onmaatschappelijkheid. Kanttekeningen bij het relativiteitsprobleem van afwijkend gedrag. *Sociologische Gids*, november 1956, pp.87-91.
- Loo, L.F. van (1985). *Den arme gegeven ... Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965*. Meppel: Boom.
- Loo, L.F. van (1992). *Arm in Nederland 1815-1990*. Meppel: Boom.
- Meijer, I. (1993). Schoonheid in de mensen: Ischa Meijer interviewt Marie Kamphuis. *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, 47(11), 8-15.
- Mercier, H. (1889). *Verbonden Schakels*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Mettrop, P.J.G. (Red.) e.a. (1988). *Schuld en schaamte. Psychoanalytische opstellen*. Meppel/Amsterdam: Boom.

- Michielse, H.C.M. (1977). *De burger als andragoog. Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Michielse H.C.M. (1988). *Welvaart, welzijn en geluk. Geschiedenis van andragogische praktijken in Nederland na 1945*. Amsterdam: Instituut van Wetenschap der Andragogie.
- Michielse H.C.M. (1989). *Welzijn en discipline. Van tuchthuis tot psychotherapie*. Meppel: Boom.
- Michielse, H.C.M. (1990). Voortgang zonder samenhang. *TVA*, juli/september 1990 pp.272-278.
- Milikowski, H. Ph. (1961). *Sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Proefschrift. Arnhem: Van Loghum Slaterus. (Later uitgegeven onder de titel: *Lof der onaangepastheid*).
- Modersohn-Becker, P. (2003). *Briefwissel mit Rainer Maria Rilke*. Insel-Bucherei nr. 1242. Frankfurt am Main/Leipzig: Insel Verlag.
- Mostert, G. (2011). *Marga Klompé 1912-1986. Een biografie*. Amsterdam: Boom.
- Mulisch, H. (1988). *Oedipus als Freud n.a.v. Jung*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Müller, C.W. (1982). *Wie Helfen zum Beruf wurde. Eine methodengeschichte der Sozialarbeit*. Weinheim/Basel.
- Muller-Lulofs, M.G. (1916). *Van Mensch tot Mensch*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Muller-Lulofs, M.G. et al. In: *Sociaal Weekblad*, 13(16), pp.181-182 Een opleidingsinrichting in wording.
- Neij, R. & Hueting, E. (1989). *De opbouw van een sociaal-agogische beroepsopleiding 1899-1989*. Zutphen: De Walburg Pers.
- Neij, R. (1989). Deel 1 *Voortgang zonder Samenhang*. Deel 2 Hueting, E., De organisatie van het maatschappelijk werk. *De permanente herstructurering van het welzijnswerk*. Deel 3 Aanhangsel. Proefschrift. Zutphen: De Walburg Pers.
- Neij, R. & Hueting, E.V. (1988). *Nederlands Volksherstel 1944-1947. Een omstreden hulporganisatie in herrizend Nederland*. Culemborg: Lemma.
- Neuffer, M. (1990). Marie Kamphuis. Ein Weg zwischen Charisma und Wissenschaft. *Soziale Arbeit*, 12(90), pp.436-440.
- Neuffer, M. (1982). *Die Kunst des Helfens. Geschichte der Sozialen Einzelhilfe in Deutschland*. Weinheim/Basel: Belz Verlag.
- Nijenhuis, H. (1990). Persoon en methode in de agogie. 100 jaar zoeken naar evenwicht. *TVA*, juli/september 1990, pp.202-212.
- Nijenhuis, H. (1987). *Werk in de schaduw. Club- en buurthuizen in Nederland, 1892-1970*. Proefschrift. Amsterdam: St. Beheer IISG.
- Nijenhuis, H. (1981). *Volksopvoeding tussen elite en massa. Een geschiedenis van volwasseneneducatie in Nederland*. Meppel: Boom.

- Nijenhuis, H. & Yperen, P. van (1983). Opkomst en ondergang van de andragogie. *Grafiet*, 1983, pp.74-101.
- Nijhoff, M. (1978). *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Olink, H. (Red.) (1992). *Wat was de vrede mooi toen het nog oorlog was*. Den Haag: BZZTôH.
- Ongerboer, N. (1962). Rode lichten voor supervisor. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 16(9), pp.163-170.
- Pas, A. van der (1973). *Gezinsfenomenen*. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Perlman, H.H. (1957). *Social Casework: A Problem solving Process*. Chicago.
- Peters, H. (1971). Soziologen in der Sozial Arbeit. *Neue Praxis*, januari.
- Peters, H. (1989). *Devianz und Soziale Kontrolle. Eine Einführung in die Soziologie abweichenden Verhaltens*. Weinheim/München: Juventa Verlag.
- Peters, H. (1968). *Moderne Fürsorge und ihre Legitimation. Eine soziologische Analyse der Sozialarbeit*. Köln/Opladen.
- Plato, *Symposion*. (Gerard Koolschijn.) 1980 Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Ploeg, J.G. van der (1959). Een kanttekening bij het wetsontwerp Voortgezet Onderwijs (Cals). *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 13(16), pp. 277-280.
- Pompe, W.P.J. (1945). *Bevrijding, Bezetting, Vernietiging, Herstel*. Amsterdam: Vrij Nederland.
- Posthumus-van der Goot, W.H. & Waal, A. de (Red.) (1948). *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*. Nijmegen: SUN.
- Praag-van Asperen, H.M. van & Praag Ph.H. van (Red.) (2000). *Handboek supervisie en intervisie*. Leusden: De Tijdstroom.
- Querido, A. (1933). *Het Zeeburgerdorp, een sociaal-psychiatrische studie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Rapport Sociale Integratie Probleemgezinnen* (1961). Rapport van de Commissie bestrijding onmaatschappelijkheid, ingesteld door de minister van Maatschappelijk Werk. 's Gravenhage: Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf.
- Reckman, P. (1971, 3^e ed.). *Naar een strategie en methodiek voor sociale actie*. Baarn: Bosch Keuning.
- Reckman, P. (1980). *Hoe anders? Over maatschappelijke verandering*. Amsterdam: Anthos.
- Rees, R. van. (1946). *Een bloedgetuige der kerk. Het leven en sterven van Johannes Kapteyn, gereformeerd predikant* (m.m.v. Prof. Dr. K. Schilder). Groningen.
- Regouin, W. & Siegers, F. (2005). *Supervisie in opleiding en beroep*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

- Regt, A.J. de (1984). *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Reid, W. & Epstein, L. (1972). *Task-Centered Casework*. New York: Columbia University Press.
- Richmond, M.E. (1917). *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- Riet, N. van (Red.) (2003). *Maatschappelijk Werk Basisboek* (m.m.v. Henk Jongman). Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Rilke, R.M. (1987). *Wörpswede*. Frankfurt am Main/Leipzig.
- Roberts, Robert W. & Nee, Robert H. (1971). *Theories of Social Casework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Robinson, V.P. (1930). *A changing Psychology in Social Casework*. Proefschrift. Philadelphia.
- Rodenko, P. (1991). *Over Gerrit Achterberg en over de experimentele poëzie*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Rooy, H. van (1952). *Casework en Maatschappelijk Werk*. Assen: Van Gorcum.
- Rooy, H. van (1948). *Gezinnen in nood. Het vraagstuk van het onmaatschappelijke gedrag*. Amsterdam: Vrij Nederland.
- Sandman, H. (2008). *Arcadia der Poëten. Het literaire leven in Groningen 1945-2005*. Groningen: Uitgeverij Passage.
- Satir, V. (1967). *Conjoint Family Therapy: A Guide to Therapy and Practice*. Palo Alto (CA): Science and Behavior Books, Inc.
- Schilder, L. (1991). De strategisch handelende cliënt. Niet praten maar doen? *TVA*, oktober/december 1991, pp.331-341.
- Scholte, M. (2010). *Oude waarden in nieuwe tijden. Over de kracht van maatschappelijk werk in de 21e eeuw*. Uitgave Hogeschool InHolland.
- Schön, D.A. (1982). *The reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. New York: Perseus Books Group.
- Schulte Nordholt, H. (1998). *Brieven uit Italië*. Groningen: Instituut voor Kunsten en Architectuurgeschiedenis.
- Siegers, F. & Haan D. (1988). *Handboek Supervisie*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smiers, J. (1976). *Cultuur in Nederland 1945-1955*. Proefschrift. Nijmegen: SUN.
- Soreé, M. & Snepvangers, M. (1992). *Ons Huis, 100 jaar buurthuiswerk in Amsterdam*. Amsterdam: Bureau voor Historisch Onderzoek.
- Spigt, C.D. (1966). Over studenten aan Sociale Academies. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 20(10), pp.197-202.
- Stasz, T.S. (1970). *Ideologie en waanzin. Wat wil de psychiatrie?* New York.
- Steenhuis, M. (2001). Voor de vrijheid geschapen. In *Flitsen uit het leven van Jan Willem Schulte Nordholt. Historicus en dichter*. Zoetermeer: Meinema.

- Stefan, D. (1999). Een heilige van de moderne tijd. Helene Mercier en de morele grondslagen van het maatschappelijk werk. In B. Waaldijk, J. van der Stel & G. van der Laan, *Honderd jaar sociale arbeid. Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk*. Assen:Van Gorcum.
- Suyver, Amedee, (2005). *De draad van Ariadne. Levensverhalen van een groep oudstudenten van de School voor Maatschappelijk Werk ontsloten*. Doctoraal scriptie voor Taal -en Cultuurstudies en Vrouwenstudies van de Universiteit van Utrecht.
- Swaan, A. de (1989). *Zorg en de Staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tames, I. (2009). *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog*. Amsterdam: Balans.
- The Freud/Jung Letters* (1974, Edited by William Mc. Guire, abridged edition). New Jersey: Princeton University Press.
- Tienen, A.J.M. van (1970). *Anatomie van het welzijn*. Deventer:Van Loghum Slaterus.
- Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (1952). Speciale uitgave Industrialisatie, Maatschappelijk Werk en het platteland, 6(20). pp.305-339.
- Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (1956). Speciale uitgave Maatschappelijk Werk ten plattelende, 10(19), pp.293-308.
- Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (1962). Speciale uitgave over de code. 16(2) pp.19-44
- Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* (1950) Speciale uitgave over het Social Casework 4(21), pp.349-360.
- Towle, C. (1952). *Common Human Needs*. Public Assistance Report no. 8. Washington: The Federal Security Agency .
- Valk, L. van der (1986). *Van Pauperzorg tot Bestaanszekerheid. Armenzorg in Nederland 1912-1965*. Amsterdam: ISSG studies en essays.
- Vismans L. (1951). Maatschappelijk werk en Zielzorg 1. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 3(8), pp.169-175.
- Vismans L. (1951). Maatschappelijk Werk en Zielzorg 2. *Katholiek Sociaal Tijdschrift* 3(8), pp.169-176.
- Vrankrijker, A.C.J. (1959). *Een groeiende gedachte. De ontwikkeling der meningen over de sociale kwestie in de 19e eeuw in Nederland*. Assen:Van Gorcum.
- Vreeze, J. de (1950). Aard en definitie van het Social Casework. *Katholiek Sociaal Tijdschrift*, 2(8), pp.169-172.
- Waaldijk, B., Stel, J. van der & Laan, G. van der (Red.) (1999). *Honderd jaar Sociale Arbeid. Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk*. Assen:Van Gorcum.

- Waaldijk, B. (1996). *Het Amerika der vrouw. Sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk in Nederland en de Verenigde Staten*. Proefschrift. Groningen: Woltersgroep.
- Wall, G. van der (1989). *Onmaatschappelijkheidsbestrijding 1945-1965. Een vergelijkend onderzoek in Groningen, Utrecht, den Bosch en Maastricht*. Doktoraal scriptie voor Economiese en Sociale Geschiedenis van de RUG. Groningen.
- Watzlawick, P., Beavin, J.H. & Jackson D.D. (1972). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Weijel, J.A. (1970). De derde revolutie. In *Anatomie van het Welzijn*, (red. Van Tienen) pp.49-69.
- Weijel, J.A. (1971, 3^e ed.). *De mensen hebben geen leven, een psychosociale studie*. Haarlem: De Erven F. Bohn.
- Werkman, H. (2009). *Bijeen met man en muis. Ervaringen met Ida Gerhardt, Gerrit Achterberg, Guillaume van der Graft, Jan Wolkers, Jan Siebelink, Oek de Jong, en anderen*. Amstelveen: Eon Pers.
- Werkman, H. (2004). *De haven uitgraven. De wereld van J.K. van Eerbeek, schrijver (Meindert Boss 1898-1937)*. Proefschrift VU. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Werkman, H. (2006). Levensbericht Gerrit Kamphuis. In *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2004-2005*. Leiden: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, pp.79-91.
- Wieringa, C.F. (1967). Rollenspel, een methodiekmodel. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 21(1), pp.443-452.
- Wieringa, C.F. (1958) De rol van de rollenspelers. *Volksopvoeding*, 7, pp.150-165.
- Wieringa, C.F. (1959). De rol van de spelleider in het rollenspel. *Volksopvoeding*, 8, pp.174-183.
- Witte, L. (2004). *Methodisch werken in de sociaal-juridische hulp- en dienstverlening*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Wolf, R. (1969). De betekenis van sociale actie voor het maatschappelijk werk in Nederland. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 23(20), pp.445-452.
- Woud, A. van der (2010). *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Zweig, S. (1970). *Der Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Geraadpleegde websites

http://en.wikipedia.org/wiki/Eileen_Youngusband

http://en.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_Fry

<http://jwa.org/encyclopedia/article/salomon-alice>

<http://kamphuisstichting.nl>

<http://tersalus.wordpress.com/2011/09/>

[27vijftig-jaar-uitgeverij-van Loghum-slaterus-1968/](#)

<http://wikipedia.org/wiki/NicolasMurrayButler>

<http://www.canonsociaalwerk.eu>

<http://www.mbs-hd.de/conternt.php?seite=geschichte>

<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Wbutler.htm>

Over de auteur

Eefje van Batenburg-Resoort werkte gedurende dertig jaar als maatschappelijk werker. Ze begon in de toen nog geheel verzuilde ambulante zwakzinnigenzorg (Nazorg BLO), daarna in de toen nog zo geheten ongehuwde moederzorg, en vervolgens op een bureau voor Levens en Gezinsvragen en tenslotte als teamleider bij een RIAGG.

Na haar vertrek bij de RIAGG, midden jaren '90 werkte ze een aantal jaren als z.z.p.-er, als vertaler. Ze deed daarnaast een opleiding tot supervisor, zij is een geregistreerd supervisor, en werkte nog vier jaar als docent aan de Haagse Hogeschool, afdeling maatschappelijk werk en dienstverlening.

Haar opleiding kreeg ze aan de Academie voor Maatschappelijk Werk en Sociale Wetenschappen in Rotterdam, aan de Voortgezette Opleiding in Amsterdam, en ze volgde een opleiding directieve therapie, uitgaande van de UVA. Haar vertalersopleiding volgde ze aan het Instituut voor Tolken en Vertalers te Utrecht.

De biografie werd geschreven vanuit een grote interesse voor de biografie in het algemeen en voor het leven van Marie Kamphuis en de tijd waarin ze leefde in het bijzonder. Een tijd waarin mede door haar toedoen het maatschappelijk werk een belangrijke plaats in de samenleving kreeg.



© Harmen Spoelstra

Colofon

Grande dame van het social casework
Marie Kamphuis 1907-2004
Eefje van Batenburg-Resoort

ISBN 978 90 8850 450 1
NUR 740 / 681

Boektitel
Liesbeth Simpelaar, Tekstburo Philo

Foto omslag
Elmer Spaargaren

Vormgeving omslag
Uitgeverij SWP, Amsterdam

Vormgeving binnenwerk
2-D'sign, Amersfoort

Uitgever
Paul Roosenstein

Voor informatie over overige uitgaven van Uitgeverij SWP:
Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Telefoon: (020) 330 72 00
Fax: (020) 330 80 40
E-mail: swp@mailswp.com
Internet: www.swpbook.com